

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

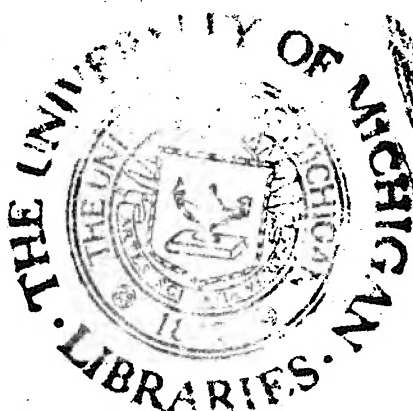
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

4

107

107 107 107 107 107

107 107 107 107 107

25

107 107 107 107 107

107 107 107 107 107

107 107 107 107 107

Հայր = Ayvazovski, Gabriel

199

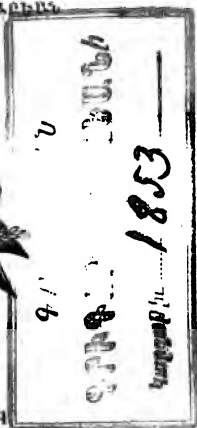
ՀԱՄԱՌՈՏ
Hamaot permutiwn Rusot
ՊԼՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԹՈՒՍԱՆՑ

ՅՕՐԻՆԵԱԼ

Ի Հ. ԳԱԲՐԻԵԼԻ ԱՅՎԱԶՈՎՍԻ

ԿԱՅԱՑԻՈՑ ՄԻՒԹԱՐԵԱՆ

Ի ՎԵՆԵՏԻԱ

Ի ՍՈՒՐԲԵ ՂԱԶԱՐ

1836

462 p.

Grad
EREN
92
BUHR

ՅԻՇԱՅԱԿ ՀՈԳԻՈՑ

ՏԵԱՌՆ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ԵՒ ԵՂԲՕՐ

ՆՈՐԱ ԳԱՐՈՆ ԲԱՂՏԱԾԱՐԱՅ

ՆԵՓԻՍԵԱՆՑ

— 00000 —

Good
L.A. 11
92
1-11-99

ՁԵԿՈՒՑՈՒՄՆ

ՊԵՑՈՒԹԻՒՆ ՌՈՒՍԱԾԻ ԵՐՐԵԱՅ ԳԱ-
ՐԱԿ ՎԻՉՈՅԻ ԱՆԿԱՐԾԵԼԻ ԲԱՐԳԱԿԱ-
ՃԵՐԼ 'Ի ՂԷՆ և ԵՐԺԵՍԵԱ և 'Ի ԿԵՆԿԱԳԼԱ-
ԿԻՐԹ ԲԱԳԼԱԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՆ, ՎԵՐԱԿԵՐ ԻՄԻ
ԳԵՂԱՆԿԱՐ 'Ի ՀԻՄՆՈՒԹՅՆ ԿԱՐԳԵՅԱԼ ԱԶ-
ԽԱՐՀԻ, ԵՐՐՈՒԹ Ե ՎԵՐԱՆԵԼ ԱԿՆ ԵՅԱԿ-
ՆԻ ՂԱՆԾԱԳՐ ՃԻՂԵՆ և ՂԱԿԵՐԾ ԱՐԳԱՎԻՍ
ԱՊԳԱՎԵՐՆ ՀԱՆՃԱՐՈՅ :

ԸՆԳ ՆՈՐԻՆ ԹԵԱՐԿՈՒԹՅՆ ՀՈՎԱՆԱԼՈ-
ՐԵԱԼ և ՈՂ ՄԱԿԱՐԲ ԵՐԱՐԱՆԿԱԾԻ ԱՅՐԱ-
ԳԵԼՈՅ ՄՈՐՆ ԱՄԻՆԱԵՆ ԱՊԳԱԿ, ԱՐԱՐԱ-
ՎԵՐԱՆՆ ԱՄԵՐՄ ԱԶԽԱՐՀԻ, ՎԱԳՐԱ ևՈ ԻՂԾ
ԸՆԵԼԻՆ 'Ի ԳԻՍԵԼ ՂԱԳԳԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ և

զանցս և զգործս հոյակապ խառանգոր-
գացն հիւսիսոյ, որ այսգունակ մար-
գասիրութիւն հիւրընկալեցին զնոսա :

Եւ ահա 'ի լրումն ըզմից նոցա, մա-
նաւանդ թէ իրաւացի Թախանձանացն,
այս ընծայի համառօտ Պատմութի Ռու-
սաց 'ի սկզբանէ հետէ մինչև ցժամանակ
Թագաւորութեն Եղիսարեթի, հան-
դերձ ծաղկաքաղ յաւելուածով յիշա-
տակելեաց գիպելոց 'ի Ռուսիա 'ի Պե-
տրոսէ երրորդէ և այսր :

Արեւոր Թուեցաւ յարել զինի և
զնկարագիր աշխարհին Ռուսաց ըստ
քաղաքական հանգամանաց արդի ժա-
մանակացս. հոգ 'ի մօտ եղեալ զնոցին
իսկ Ռուսացն մատենագրաց զկարծիս
ընտրել ըստ կարի յայտմ ամենայնի ա-
ռաջնորդ, և խոյս տալ 'ի բազմաբանու-
թէ, յուշիմութի ընթերցասիրին առ-
նելով ապաստան հանգերձ այլովք և
զպիտանի խրատուց և զինաստից ար-
գիւնս յանձին ամբարումն :

Եւ եթէ մտադիր ընթերցող հայկ-

ազն բազում ինչ յանցա նախնոյն Ռուսիոյ զոյգ և կշիռ անցից հարկնի աշխարհին տեսանիցէ, մանաւանդ ըստ մատին յերկար անգօր և ոտնակոխ մնալոյ՝ ի սլատառուս անմիաբանութե իշխանացն, մեր յոյս և ուխտ սրտի այն է, զի և յայժմու բարգաւաճանացն Ռուսաց ի վարժա խնամակց և ի փոյթ ազգասիրութե ոչ հարեանցի և ունայնամեռն վերջացի :

Ի հինգ գլուխս բովանդակեմք զՊատմութիւնս .

Ա. Յամէ տն 862 մինչև ջամն 1054, միջոց ժամանակի հարիւր իննսուն և երկուց ամաց . յորում ակիզն պետութենն Ռուսաց ի Նովկորոս ի Ռիւրիքայ, և Օլեկայ փոխադրել զաթոռն ի Քիեվ քաղաք, և թագաւորել որդւոցն Ռիւրիքայ ազգաւ . մինչև ցնարոպաւօրէնագիր :

Բ. Ի 1054 ամէ ջամն 1236, միջոց ժամանակի հարիւր և ութսուն ամաց . յորում Կոթնէտասն թագաւորք պայա-

զատեն՝ եղբայր յեղբորէ ժառանգելով
յաճախ զաթոռն . և 'ի նոսա անհնա-
ւորք վճարեմիւր Մոնոմախ , և Անդրէաս՝
որ 'ի Քիեզէ 'ի վշլոտեմիւր քաղաք փո-
խեաց զաթոռն :

Գ . Ի 1237 ամէ ցամն 1460 , միջոց
ժամանակի հարիւր քսան և երկց ա-
մաց . յորում արշաւանք թաթարաց 'ի
Ռաւսիա , և թագաւորել Ալէքսանդրի
Նեւսքեայ , և Միքայէլի թվերացւոյ և
այլոց մինչև ցիւան Ա . որ հաստատեաց
զաթոռ թագաւորութեն 'ի Մոսքուա :

Դ . Ի 1460 ամէ ցամն 1613 , միջոց
ժամանակի ամաց հարիւր յիսուն և ե-
րկց . յորում թագաւորել իւանեանց՝
երրորդին և չորրորդին , և ազէտք աշ-
խարհին Ռուսաց յերեսաց թաթարաց ,
և շփոթք վասն աթոռոյն՝ որ հուսկ ու-
րեմն անցանէ առ տոհմն Ռոմանովեանց :

Ե . Ի 1613 ամէն մինչև ցամն 1762 ,
պատմութի ժամանակի հարիւր քառա-
սուն և ինն ամաց , 'ի թագաւորելոյ
անտի Միքայէլի Ռոմանով մինչև ցմահ

Եզիսաբեթի : Յորա յարեմք զլրումն
պատմութն Ռուսաց , միջոց ժամանակի
ամաց վաթսուն և ութից . այս է 'ի
Թագաւորելոյ Պետրոսի երրորդի մինչև
ցհինգերորդ . ամ ինքնակալութն մեծի
Կայսեր ՆԻԿՈՂԱՅՈՍԻ Ա . ցամն 1830 :

զատեն՝ եղբայր յեղբորէ ժառանգելով
յաճախ զաթոռն . և 'ի նոսա անանա-
ւորք վճարեմիր Մոնոմախ , և Անգրէաս՝
որ 'ի Քինգէ 'ի վոլոտեմիր քաղաք փո-
խեաց զաթոռն :

Գ . Ի 1237 ամէ ցամն 1460 , միջոց
ժամանակի հարիւր քսան և երկց ա-
մաց . յորում արշաւանք Թաթարաց 'ի
Ռուսիա , և Թադաւորել Աղեքաանգրի
Նեւքեայ , և Միքայէլի Թվերացւոյ և
այլոց մինչև ցիւան Ա , որ հառառանաց
զաթոռ Թադաւորութեն 'ի Մոսքուա :

Դ . Ի 1460 ամէ ցամն 1613 , միջոց
ժամանակի ամաց հարիւր յիսուն և ե-
րկց . յորում Թադաւորել իւանեանց՝
երրորդին և չորրորդին , և ակեպք աշ-
խարհին Ռուսաց յերեսաց Թաթարաց ,
և շփոթք վասն աթոռոյն՝ որ հուսկ ու-
րեմն անցանէ առ տոհմն Ռոմանովեանց :

Ե . Ի 1613 ամէն մինչև ցամն 1762 ,
պատմութի ժամանակի հարիւր քառա-
սուշ և ինն ամաց , 'ի Թադաւորելոյ
անտի Միքայէլի Ռոմանով մինչև ցմահ

Եղիաթիւնքի: Յոյս յայնչ ցանկ
 պատմութիւն թուաց. ինչ խնայ
 ամաց զմեռան և ամեն զոհ: Եւ
 թագաւորաց զհոգի եղբայր թագ
 ցհինգերորդ ամ թիւնդիւն թագ
 Կայսեր ԵԻԳՅԵՅԵՅԵ Է. ցանկ թագ

զատեն՝ եղբայր յեղբորէ ժառանգելով
յաճախ զաթոռն . և 'ի նոսա ականա-
ւորք վճատիմիր Մոնոմախ , և Անգրէաս՝
որ 'ի Քիեվէ 'ի վրդտիմիր քաղաք փո-
խեաց զաթոռն :

Գ . Ի 1237 ամէ ցամն 1460 , միջոց
ժամանակի հարիւր քսան և երկոց ա-
մաց . յորում արշաւանք Թաթարաց 'ի
Ռուսիա , և Թադաւորել Աղեքաանգրի
'Նեւքեայ , և Միքայէլի Թփերացւոյ և
այլոց մինչև ցիւան Ա , որ հաստատեաց
զաթոռ Թադաւորութեն 'ի Մոզքուտ :

Դ . Ի 1460 ամէ ցամն 1613 , միջոց
ժամանակի ամաց հարիւր յիսուն և ե-
րկոց . յորում Թադաւորել իւանեանց՝
երրորդին և չորրորդին , և ազեաք աշ-
խարհին Ռուսաց յերեսաց Թաթարաց ,
և շփոթք վասն աթոռոյն՝ որ հուսկ ու-
րեմն անցանէ առ առհմն Ռոմանովեանց :

Ե . Ի 1613 ամէն մինչև ցամն 1762 ,
պատմութի ժամանակի հարիւր քառա-
սուն և ինն ամաց , 'ի Թադաւորելոյ
անտի Միքայէլի Ռոմանով մինչև ցմահ

7
 Եզիսաբենթի : Յորա յարեմբ զլըռումն
 պատմութեն Ռուսաց, միջոց ժամանակի
 ամաց վաթսուն և ութից. այս է 'ի
 Թադաւորելոյ Պետրոսի երրորդի մինչև
 ցհինգերորդ. ամ ինքնակալութեն մեծի
 Կայսեր ՆԻԿՈՂԱՅՈՍԻ Ա. ցամն 1830 :

4

17

18

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

Ayvažovskij, Gabriel

199

ՀԱՄԱՌՈՏ
Hamast permutiwn Rusat
ՊԼՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԹՈՒՍԱՆՑ

ՅՕՐԻՆԵԱԼ

Ի Հ. ԳԱԲՐԻԵԼԻ ԱՅՎԱԶՈՎՍԻ

ԿԱՅԱՑԻՈՑ ՄԻԻԲԱՇԵՆ

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՍՈՒՐԲԵ ՂԱԶԱՐ

1836

462 p.

Grad
EREN
92
BUHR

ՅԻՇԱՅԱԿ ՀԱԳԻՈՑ

ՏԵԱՌԵ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ԵՒ ԵՂԲՕՐ

ՆՈՐԱ ԳԱՐՈՆ ԲԱՂՏԱՍԱՐԱՅ

ՆԵՓԻՍԵԱՆՑ

Համ
ԼԻՆ
92
1.11.99

ԶԵԿՈՒՑՈՒՄՆ

ՊԵՑՈՒԹԻՒՆ ՌԱԼԱՅԵ յԵՐԵԱՅԻ զա-
րուց միջոցի անկարծելի բարգաւա-
ճեալ 'ի զէն և յիմաստ և 'ի կենցաղա-
կիրթ քաղաքականութեն, պատկեր իմն
գեղանկար 'ի հիացումն կարգեցաւ աշ-
խարհի, յորում է տեսանել ակն յայտ-
նի զմեծազօր ճիգն և զպերճ արդատիս
ազգայութիւն հանճարոյ :

Ընդ նորին Թեաքկութիւն հովանաւո-
րեալ և ոչ սակաւք յանգրանկաց տրա-
ցելոյ մօրն ամենայն ազգաց, Արարա-
տեանն ասեմ աշխարհի, վաղու ևս իզձ
գինէին 'ի գիտել զազգաբանութիւն և

զանցս և զգործս հոյակապ խառանգոր-
գացն հիւսիսոյ, որ այսգունակ մար-
դասիրութիւն հիւրընկալեցին զնոսա :

Եւ ահա 'ի լրումն ըզմից 'նոցա, մա-
նաւանդ թէ իրաւացի թախանձանացն,
այս ընծայի համառօտ Պատմութի Ռու-
սաց 'ի սկզբանէ հետէ մինչև ցժամանակ
թագաւորութեն Եղիսաբեթի, հան-
գերձ ծաղկաքաղ յաւելուածով յիշա-
տակելեաց դիպելոց 'ի Ռուսիա 'ի Պե-
տրոսէ երրորդէ և այսր :

Աստուծոյ թուեցաւ յարել զինի և
զնկարագիր աշխարհին Ռուսաց ըստ
քաղաքական հանդամանաց արդի ժա-
մանակացս. հոգ 'ի մօտ եղեալ զնոցին
իսկ Ռուսացն մատենագրաց զկարծիւ
ընտրել ըստ կարի յայտմամենայնի ա-
ռաջնորդ, և խոյս տալ 'ի բազմաբանու-
թէ, յուշիմութի ընթերցասիրին առ-
նելով ապաստան հանգերձ այլովք և
զպիտանի խրատուց և զիմաստից ար-
դիւնս յանձին ամբարումն :

Եւ եթէ մտադիր ընթերցող հայկ-

ազն բազում ինչ յանցա նախնոյն Ռուսիոյ զոյգ և կշիռ անցից հայրենի աշխարհին տեսանիցէ, մանաւանդ ըստ մասին յերկար անգօր և ռոնակոխ մեալ լոյ՛ի պատճառս անմիաբանութե՛ն իշխանացն, մեր յոյս և ուխտ արտի այն է, զի և յայժմու բարգաւաճանայն Ռուսաց ՚ի վարժս իմաստից և ՚ի փոյթ ազգասիրութե՛ն ոչ հարեանցի և ունայնամեռն վերջացի :

Ի հինգ գլուխս բովանդակեմք զՊատմութիւնս .

Ա. Յամէ տն 862 մինչև ջամն 1054, միջոց ժամանակի հարիւր իննսուն և երկուց ամաց . յորում ակիցն պետութենն Ռուսաց ՚ի Նովկորոս ՚ի Րիւրիքայ, և Օլեկայ փոխադրել զաթոռն ՚ի Գիել քաղաք, և Թագաւորել որդւոցն Րիւրիքայ ազգաւ մինչև ցԵարոպաւօրէնադիր :

Բ. Ի 1054 ամէ ջամն 1236, միջոց ժամանակի հարիւր և ութսուն ամաց . յորում Կօթնէտասն Թագաւորք պայտ-

զատեն՝ եզրացր յեզրորէ ժառանգելով
յաճախ զաթոռն . և 'ի նոսա ականա-
ւորք վճատիմիր Մոնոմախ , և Անդրէաս՝
որ 'ի Քիւմէ 'ի վարդապետ քաղաք փո-
խեաց զաթոռն :

Գ . Ի 1237 ամէ ցամն 1460 , միջոց
ժամանակի հարիւր քսան և երկոց ա-
մաց . յորում արշաւանք Թաթարաց 'ի
Ռուսիա , և Թադաւորել Արեքաանգրի
Նեւսքեայ , և Միքայելի Թփերացւոյ և
այլոց մինչև ցիւան Ա , որ հաստատեաց
զաթոռ Թադաւորութեն 'ի Մոսքուա :

Դ . Ի 1460 ամէ ցամն 1613 , միջոց
ժամանակի ամաց հարիւր յիսուն և ե-
րկոց . յորում Թադաւորել իւանեանց՝
երրորդին և չորրորդին , և ազեպք աշ-
խարհին Ռուսաց յերեսաց Թաթարաց ,
և շփոթք վասն աթոռոյն՝ որ հուսկ ու-
րեմն անցանէ առ տոհմն Ռոմանովեանց :

Ե . Ի 1613 ամէն մինչև ցամն 1762 ,
պատմութի ժամանակի հարիւր քսա-
սուն և ինն ամաց , 'ի Թադաւորելոյ
անտի Միքայելի Ռոմանով մինչև ցմահ

Եզիսաբէթի : Յորս յարեմք զլըումն
պատմութե Ռուսաց, միջոց ժամանակի
ամաց վաթսուն և ութից . այս է 'ի
թագաւորելոյ Պետրոսի երրորդի մինչև
ցհինգերորդ . ամ ինքնակալութե մեծի
Կայսեր ՆԻԿՈՂԱՅՈՍԻ Ա. յամն 1830 :

ГЕНЕРАЛЪ

Генералъ

САМОСЕРЖЕ

Самосерже

ՊԼՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԲՈՒՍԱՑ

Գ Լ Ո Ւ Ն Ա

862 = 1054

ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԵՏՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԳԿԱՐՈՑԱՑ

Որպէս յոլով սղգաց Եւրոպայ,
նոյնպէս՝ և աւելի ևս Ռուսացն պատ-
մութեան անծանօթ է՝ սկիզբն ժնչեցին,
գերորդ գար. յորում Սլաւեանք նե-
ղեալք ՚ի Բուլղարաց՝ խաղաղին անցին,
ասեն, ՚ի Ռուսիա յախանց անախ Դա-
նուբ գետոյ։ Ահա նոցա գազաբեալ
առ Տներերաւ՝ կառուցանեն զքաղաքն
Գիւրժ. և միւս կէտն անգր ևս գիմեալ
ընդ հիւսիս՝ կանգնեն իւրեանց քաղաք
Սլաւեանք անուն. և ՚ի կրկին անգամ
ամայանալ քաղաքին յերեսաց պատն-
րազանց և ժամառ ախախց՝ հիմն արկա-
նեն նորոյ քաղաքի, այն իսկ է Նովկա-
րոս։

Սոքա անգամին բազմաթիւ և հզօր

դպրով քան զմերձակայս իւրեանց, գիտացին անքոյթ պահել զազատութիւն իւրեանց, և դամ քան զգամ բարգաւառեցին վաճառաշահ ընդ Յոյնս լինե նելով. զի տային նոցա մորթ և սամուրենիս, ձկունս ազծեալս, մեղր և մոմ. և առնուին 'ի նոցանէ գինի, բրինձ, միրգս, ասոր, մետաքս և կտառ:

Եւ այնչափ ահարկուեղեն չքարնակ ազգաց, զի և անդէն 'ի հինգերորդ գաւրուն յառակս եղև ասել. "Ա՞ իշխեսցե ընդգէմ կալ Աստուծոյ, և Նովկորոտայ մեծին": Եւ էին յայնժամ 'ի Նովկորոտ, որպէս ասեն, չորեքհարիւր հազար բնակիչք:

ՐԻՒՐԻՔ

ՎԱՐ զեզծան Նովկորոտացիք երջանկութեն իւրեանց և անկան յընտանի յուզմունս չգիտից. և 'ի գարնան չարեացն խորհուրդ վառութե 'ի մէջ առեալ՝ կոչեցին իւրեանց 'ի թիկունս զիշխանսն Ինկրիոյ զերեսին եզրարս, որոց անուանք էին Րիւրիք, Չինաւ, և Թրուվոր, որպէս զի արասցեն իրաւունս և նուաճեսցեն զգիմակացս ընկերհաշտութեանն. և էին սոքա յազգէ վարեակք, կամ ըսա այլոց՝ Ռուպք հատուածք 'ի Սլաւեանց: Որոց եկեալ

հաստատեցին զտեղի բնակիւն իւրեանց արտաքոյ Նովկորոտայ յերկից կողմանց քաղաքին . Բիւրիք 'ի Ղատոկա, Չինաւ 'ի Պելօզերօ, և Թրուվոր յիզպորդք . և յանդորրու պահէին զՆովկորոտ 'ի յարձակմանց զտարաց և յառանին գլխաւ թէց :

Ի մեռանէլ Չինաւայ և Թրուվորայ զհեռ երկուց ամաց, միայն ժառանգեալ Բիւրիք զիշխանուիւ եղբարցն 'ի ակրասեանէլ ձեռն արկանէր . և այն ինչ խորտէին Նովկորոտայիք Թօթատիւն լղլլուծն Բիւրիքայ, աստի ահա պատճառս իրաւանց առեալ նորա՝ նկուն արար զնոսին զինու բռնութիւն . եգ զաթու իշխանութիւն իւրոյ 'ի Նովկորոտ, և որ շուրջ քաղաքք և աւանք էին՝ բաշխեաց զնոսին 'ի զօրավորս իւր և 'ի բարեկամս, և հզօրացաւ յոյժ յոյժ : Եւ ընդ ամս եօթնևտասն խաղաղութիւն կալեալ զԹագաւորութիւն՝ մեռաւ յամի Թն 879, Թագեալ որդի մի Իկոր անուն չորեքտասանամեայ, որու միջնամակալ կարգեաց զՕլէկ զազգակից իւր :

Առ Բիւրիքաւ Թաւի բարձեալ խաբին որ ընդ վարեաիս և ընդ Սլաւեանս, և ամենեցուն կոչեցեալ հասարակարար միով անուամբս Ռուդք :

ՍԱ այր հզօր և խորամանկ փութոցաւ զիւրեւածել զՎարեական, և 'ի նոցունց յուղիւ իւր անձնապահս . ապա զօրածողով լեալ 'ի Վարեկաց, 'ի Սլաւեանց և յայլոց Սարմատացւոց՝ իտզաց նախ առաջին 'ի Քիեւ . 'ի մոտ եդեալ էր յաւելուլ և զայն 'ի պետութիւն անգր Նովկորոտայ :

Ածէր ընդ իւր և զիկոր մանուկ . և զճանապարհայն նուաճեալ զքաղաքան Սմոլենսք և Լիւպեց, եկն եհաս գիշերի մերձ առ պարիսպս Քիեւայ : Անգ 'ի դարանի արարեալ զմեծ կէս բանակին, ընդ այդն հրեշտակս արձակեաց առ Օսթրա և Տիր որ էին գլխաւորք աւագանւոյն Քիեւայ՝ կանխաւ ընդվզեալք 'ի ներքուստ ձեռինն իւրեքայ, և ասէ ցնոսա բանիւք նենդուէ . «Սքք բարեկամք իմ և քաղաքակիցք, իմ 'ի մոտ եդեալ է խաղալ ընդդէմ Յունաց . արդ թէ բարւոք թուի յաշա ձեր՝ եկայք առ իս, և խորհուրդ կարեւոր միաբանութե հաստատեսցուք 'ի միջի » : Եւ իբրեւ ելին յանկապեալ իշխանքն ըսա դուռն քաղաքին, անգէն պաշարեաց զնոսա Օլեկ իւրովք զօրականք, և կալեալ զձեռանէն իկորայ՝

ասէ ցնոսա զայլագին . " Չէք գուք իշխանք, և ոչ որդիք իշխանաց . ահա որդին ի իւրիքայ՝ միայն իշխան Ռուսիոյ " . և հրամայեաց խաղիստէլ զնոսա, և ապա խուժեալ 'ի ներքս իւրովքն հանգերձ անհակառակ, ակրեաց քաղաքին, և անգ հաստատեաց զամուս իշխանութենն : Կառաց և այլ եւ քաղաքս շուրջանակի, և ընդ հարկաւ արար զՅերուշեանս, զՍեւերեանս, զՌաւաբիւզս, և զայլս յազգաց մերձաւորաց :

Այլ նորա 'ի Յունացն պետաւի ակն եդեալ էր, և 'ի Բիւզանդիոն գնել զաթոս իւր . վասն որոյ պատրաստեալ նաւակս երկու հազար ընդ մեծ և ընդ փոքր, թողաւ զիկոր 'ի Գիւնվ, և լցեալ զնաւակսն ամբոխիւ խեղախ Վարեկաց հանգերձ այլովք՝ անհնարին տաժանմամբ նաւարկեալ անցանէ ընդ ջրվճիտն Տնեբերայ, և ելեալ 'ի Կզգի մի մերձ յՕգու նորոգէ զխարխալեալ նաւակսն զնոյն և յանցանել ընդ Գանուք արտբեալ՝ գայ հասանէ 'ի բերան նեղքին Բիւզանդիոյ, այն է Վոսթոքոն . զոր տեսեալ աղիազիսեալ ստուար շղթայիւք, հրամայէ ընդ ցամաք զնաւակսն վարել տնիւս 'ի ներքոյ նոցին յարմարեալ, մինչև եկն եջ հուպ 'ի պարիպս անգր թաղաւորեալ քաղաքին : Իսկ թէ զոր չարիս անցոյց այս բանակ ահապիու առկաւին գնիւ հեթանոս՝ ընդ բնակիչս ծովեզերեայն, անհնար է բանիւ յայտ

առնել. զի յեկեղեցեաց մինչև 'ի շէ-
րխման մեռելոց ոչ զերծան 'ի յափշտա-
կութեց նոցա, և ոչ այլք ծերոց մին-
չև ցգրկընկալ մանկանն ոչ ապրեցան
'ի սրոյ նոցա :

Իսկ Ղևոն իմաստասէր հայկազարմ
որ ինքնակալէրն յայնժամ, յաղեկար-
ծում ազեաին 'ի խնդիր օւխտի խաղա-
ղութն եղև ապաստան : Եւ այս գա-
շնիք հաստատեցան 'ի միջի, զի հա-
տուսցեն Յոյնք զգրականին Ռուսաց
մէն մի գահեկան առ այր, և զի ընդ ա-
միսս վնց կերակրեսցեն զվաճառականս
Ռուսաց որ գայցեն 'ի Բիւզանդիա, և
ազատա արասցեն զնոսա յամենայն բա-
ժից և մաքսից : Ի հաւատարմութիւն այսր
ամենայնի երգուաւ Ղևոն 'ի եր խաչն,
և Ռուսք 'ի սուտերս իւրեանց և 'ի դիմն
'ի փեռուն ամպրոպային, և 'ի վ ոլոս հօ-
տից շահապետ : Անդ 'ի գրունս Բիւ-
զանդիայ կախեցին զվահանս իւրեանց
Օլեկ և աւազանին իւր, և գարձան 'ի
Քիեւ ազնազնիսալք բազում աւարաւ :

Զհնա ամաց ութից 'ի ծագել երկ-
պառակ խորհրդոց և գժուարութեց ինչ
զգաշանցն հաստատելոց՝ գարձեալ ա-
ռաքեաց Օլեկ հրեշտակս 'ի Վոստանդ,
նուագորիս, և այնպէս ընդ ամս քսան և
սւթ խաղաղութիւն կացին ընդ միմեանս
Յոյնք և Ռուսք :

Իսկ իբրև իկոր յարրունս եհառ, Օլեկ
ած նմա 'ի կնութի զօրիորդ մի, զոր և

Եւր անուն Օլէկ անուանեալ, և ինքն
յետ սակաւուց օձահար եղեալ մեռաւ
յամին 913, խնամապետեալ քաջութիւն
զամս երեսուն և չորս :

ԻԿՈՐ

Ի ԿՅՄԲԱՌ մահուն Օլէկայ վաարան
ընցին Եկորայ ճրելեանք և մերձա-
ւորք նոցա, զլացեալ նմա զպայմանեալ
սակ հարկացն . այլ սարա ընդ ծանրագոյն
հարկօք նուամեցան : Առաւելագոյն
ճգանց պէտք եղեն Իկորայ 'ի նուամեղ
զՈւկլիչո բնակեալս առ Յենրերաւ . յո-
րաց վերայ արձակեալ զքաջ տղայաւ
պետ Իւր Սվենալս՝ էառ զքաղաք նոցա
դինի եռամեայ պաշարման, և եգ 'ի վե-
րայ նոցին ամ ըստ ամէ հարկ ըստ երգ
մորթ մի աքսի : Ապա հալածեալան ա-
րար Իկոր և զքեչենեկա արշաւեալո 'ի
Ռուսիա :

Եւ վաւերալ ոգւով աշխարհակալու-
թիւ, մանաւանդ թէ հուղկահարութիւն
ըստ օրինակին Օլէկայ, կազմեաց, որ-
պէս ասեն, նաւակս բիւր մի, եղեալ
քառասուն այր 'ի մի նաւակ, և խա-
զաց ընդդէմ Յունաց :

Սոցա ևս զնոյն տաժանական ճանա-
պարհն Օլէկայ հատեալ անցեալ, և
յայրեաց և յաւեր գարձուցեալ զքա-

ւառան Պափլագոնիոյ, Բիւթանիոյ և Պոնտոսի, եկին հասին 'ի Վոսիորոն :

Յայնժամ Յոյնք ժառեալք 'ի վրէժ քինու անարդանացն անցելոց, և յառաջիկայիցն խիթացեալք՝ զօրաժողով եղէն յամենայն կողմանց, յարձակեցան կատաղաբար, և փախուցին զՌուսոս անդրէն 'ի նաւակս իւրեանց : Եհաս 'ի վերայ և Թէոփանէս պատրիկ իւրով նաւատորմաւն, և ահագին կիտորած 'ի վերայ հասուցանէր Ռուսաց՝ արուեստաւոր հրձգութեամբքն . մինչ զի հազիւ զգործորդ մասն բանակին իւրոյ ապրեցուցեալ իկորայ՝ եկն անկաւ 'ի Քիւսի :

Յետ ոչ սակաւուց վերստին խրախուսեալ զիւրսն 'ի յոյս աւարին Յունաց, գիմեաց եհաս մինչև 'ի Խրիմ : այլ խաղաղասիր ինքնազալն Վոստանդին Պերսիեռուժէն աճապարեաց խոստացաւ նմա հատուցանել անթերի ըզխնգրելի առւրան, և նորոգեալ զգաշինսն ըստ պայմանացն զորս սրահանջէր 'ի նմանէ իկոր՝ գարձոյց զնա միւտանգամ յերկիր իւր :

Ի ձախողել այսպէս աննկալութեն Ռուսաց՝ ստիպեցին զԻկոր 'ի Յրեւելեանց անտի խլրտելոց յապարտամբութի՝ հանել զվրէժն միտնդամայն և զաւարն . և նորա գնացեալ նաւաձնաց զնոսա, և յաւել ևս 'ի ծանրութի հարկացն զոր հարկէին նմա . և ասպա յանհոգս եղեալ

վասն մեծի յազգութեն՝ արձակեաց
յիւրմէ զմեան ինչ բանակին :

Յայնժամ գարանեցան նմա Տրեւ-
լեանք, և յանկարծակի հասեալ 'ի վե-
րայ հատին զգլուխն, և մեռաւ նա ա-
մաց վաթսուն և ութից՝ Թագաւորեալ
ամս երեսուն և երկու. և եթող ընդ
ինամեկալուքն կնոջ իւրոյ Օլիայի զոր-
դի մի մանուկ հասակաւ Սվեաթոսլա-
անուն :

ՕԼՎՍ

ՏՐԵՒԼԵԱՆՔ ակն ունեւոր յօգուտ
անձանց վարել զանախական հասակն
Սվեաթոսլաւոյ, խորհեցան զիշխանն
իւրեանց փեսայացուցանել Օլիայի, և
յինքեանս ձգել զԹագաւորաւին Քիւ-
վայ. սմին իրի առաքեալ առ Օլիա յա-
ւագորերոյն իւրեանց արս քսան, զա-
ռաջինն աղերսիւ իմն անբասիր արարին
զգաւաճանել իւրեանց զիկոր սակա տա-
րապայման ծանրութեն հարկացն՝ զորս
պահանջեր 'ի նոցանէ. և ապա 'ի գո-
վեառ առեալ զհանճար և զքաջութի
իշխանին իւրեանց, յորգոր եղեն Օլ-
իայի յանձն առնուլ դալ նմա 'ի հարս-
նութի :

Օլիա 'ի վերին երեսս հաւանեալ խըն-
դրոյ նոցին, առ այժմ գարձարուք

դպրո՞վ քան զմերձակայո իւրեանց, գիտացին անբոյժ պահել զազատութիւն իւրեանց, և դամ քան զգամ բարգաւառեցին վաճառաշահ ընդ Յոյնս լինե նելով. զի տային նոցա մորթ և սամուրենիս, ձկուհիս ազծեալս, մեղր և մոմ. և առնուին 'ի նոցանէ գինի, բրինձ, միրգս, ասոր, մետաքս և կտաւ:

Եւ այնչափ տհարկուեզեն չըջարեակ ազգաց, զի և անդէն 'ի հինգերորդ գարուն յառակս եղև ասել. "Ա՛խ իշխեսցէ ընդգէմ կալ Աստուծոյ, և Նովկորոտայ մեծին", : Եւ էին յայնժամ 'ի Նովկորոտ, որպէս ասեն, չորեքհարիւր հազար բնակիչք:

ՐԻՒՐԻՔ

ՎԱՐ՝ զեզծան Նովկորոտացիք երջանկութեն իւրեանց և անկան յընտանի յազմունս շփութից. և 'ի գարման չարեացն խորհուրդ վառութեն 'ի մէջ առեալ՝ կռչեցին իւրեանց 'ի թիկունս զիշխանան Ինկիթոյ զերեսին եզրարս, որոց անուանք էին Ռիւրիք, Չինաւ, և Թրուվոր, որպէս զի արաւցեն իրաւունս և նուաճեսցեն զգիմակացս ընկերհաւառութեանն. և էին սղբա յազգէ Վարեակք, կամ ըստ այլոց՝ Ռուպք հաւառաւորք 'ի Սլաւեանց: Որոց եկեալ

հաստատեցին զանգի բնակուէ իւրեանց արտաքոյ Նովկորոտայ յերկց կողմանց քաղաքին . Բիւրիք 'ի լատոկա, Չինաւ 'ի Պելսօզերօ, և Թրուվոր յիզպորպ . և յանդորրու պահէին զՆովկորոտ 'ի յարձակմանց օտարաց և յառանին գրծառութեց :

Ի մեռանէլ Չինաւայ և Թրուվորայ զհեա երկուց ամաց, միայն ժառանգեալ Բիւրիք զիշխանուէա եղբարցն 'ի ափրասկետէլ ձեռն արկանէր . և այն ինչ խլրտէին Նովկորոտայիք Թօթափէլ լղլուծն Բիւրիքայ, աստի ահա արտաճառս իրաւանց առեալ 'նորա' նկուն արար զնոսին զինու բռնութիւն . եգ զաթու իշխանութե իւրոյ 'ի Նովկորոտ, և որ շուրջ քաղաքք և աւանք էին՝ բաշխեաց զնոսին 'ի զօրավարս իւր և 'ի բարեկամս, և հզօրացաւ յոյժ յոյժ : Եւ ընդ ամս եօթնևտասն խաղաղութիւն կալեալ զթագաւորութիւն՝ մեռաւ յամի Թն 879, Թսգեալ որդի մի Իկոր անուն չորեքաստանամեայ, որուժ ինամակալ կարգեաց զՕլեկ զազգակից իւր :

Աս Բիւրիքաւ Թուի բարձեալ իտիրն որ ընդ վարեափս և ընդ Սլաւեանս, և ամենեցուն կոչեցեալ հասարակարար միով անուամբս Ռուդք :

Սա այր հզօր և խորամանկ գութա-
ցաւ զիւրեւածել զվարեակսն, և 'ի նո-
ցունց յուղել իւր անձնապահս . ապա
զօրածողով լեալ 'ի վարեկաց, 'ի Սլա-
ւեանց և յայլոց Սարմատացւոց՝ խազաց
նախ առաջին 'ի Քիեւ . 'ի մոտ եգեալ
էր յաւելուել և զայն 'ի պետութիւն անգր
հովկորոտայ :

Ածէր ընդ իւր և զիւր մանուկ .
և զճանապարհայն նուաճեալ զքա-
ղաքսն Սմոլենսք և Լիւպեց, եկն ե-
հաս գիշերի մերձ առ լաթիսպա Քիե-
ւայ : Անդ 'ի գարանի արարեալ զմեծ
կէս բանակին, ընդ այդն հրեշտակս
արձակեաց առ Օսթոլա և Տիր որ էին
գլխաւորք աւագանւոյն Քիեւայ՝ կան-
խաւ ընդվզեալք 'ի ներքուստ ձեռինն
Բիւրիքայ, և ասէ ցնոսա բանիւք նեն-
դուէ . “Ազք բարեկամք իմ և քաղաքա-
կիցք, իմ 'ի մոտ եգեալ ե խաղալ ընդ-
դէմ Յունաց . արդ թէ բարւոք թուի
յաչա ձեր՝ եկայք առ իս, և խորհուրդ
կարևոր միաբանութն հաստատեսցուք
'ի միջի .” Եւ իբրեւ ելին յանկասկածս
իշխանքն ըստ դուռն քաղաքին, անգէն
պաշարեաց զնոսա Օլեկ իւրովք զօրա-
կանօք, և կալեալ զձեռանէն իկորայ՝

ասէ ցնոսա զայրագին . " Չէք գուշ իշխանք, և ոչ որդիք իշխանաց, ահա որդին ի իւրիքայ՝ միայն իշխան Ռուսիոյ . . . և հրամայեաց խոզխոզել զնոսա, և ապա խուժեալ 'ի ներքս իւրովքն հանգերձ անհակառակ, տիրեաց քաղաքին, և անդ հաստատեաց զաթոռ իշխանութենն : Աստուծոյ և այլ նա քաղաքս շուրջանակի, և ընդ հարկաւ արար զՅրեւելեանս, զՍեւերեանս, զՌաւափփչա, և զայլս յազգաց մերձաւորաց :

Այլ նորա 'ի Յունացն պետութի ակն եդեալ էր, և 'ի Բիւզանդիոն գնել զաթոռ իւր . զասն որոյ պատրաստեալ նաւակս երկու հազար ընդ մեծ և ընդ փոքր, թողու զիկոր 'ի Գիւնվ, և լցեալ զնաւակսն ամբոխիւ խիզախ վարեկաց հանգերձ ալլավք՝ անհնարին տաժանմամբ նաւարկեալ անցանէ ընդ Յովէժան Տներերայ, և ելեալ 'ի կղզի մի մերձ յՕդու նորոգէ զխարխալեալ նաւականդնոյն և յանցանել ընդ Դանուբ արաբեալ՝ գայ հասանէ 'ի բերան նեղքին Բիւզանդիոյ, այն է վոսփոքան . զոր տեսեալ ազնազնեալ ստուար շղթայիւք, հրամայէ ընդ ցամաք զնաւակսն վարել տնիւս 'ի ներքոյ նոցին յարմարեալ, մինչև եկն էջ հուպ 'ի պարիպս անդր թագաւորեալ քաղաքին : Իսկ թէ զոր չարիս անցոյց այս բանակ ահարկու տա, կուին գնիւ հեթանոս՝ ընդ բնակիչս ծովեզերեալսն, անհնար է բանիւ յայտ

առնել. զի յեկեղեցեաց մինչև 'ի շիրիմն մեռելոց ոչ զերծան 'ի յափշտակութեց նոցա, և ոչ արիք ծերոց մինչև ցգրկընկալ մանկեպն ոչ ապրեցան 'ի սրոյ նոցա :

Իսկ Լևոն խնամատասէր հայկազարմ որ ինքնակալէրն յայնժամ, յաղեկարծում ազեպին 'ի խնդիր ուխտի խաղաղութե եղև ապառաան : Եւ այս գաշնիք հաստատեցան 'ի միջի, զի հատուսցեն Բոյնք զօրականին Ռուսաց մէն մի գահեկան առ սյր, և զի ընդ ամիսս մեց կերակրեսցեն զվաճառականս Ռուսաց որ գայցեն 'ի Բիւզանդիա, և ազատս արասցեն զնոսա յամենայն բաժից և մաքսից : Ի հաւատարմութի այսր ամենայնի երգուաւ Լևոն 'ի եր խաչն, և Ռուսք 'ի սուսերս իւրեանց և 'ի դիմն 'ի Փեռուսն ամպրոպային, և 'ի Վոլոգ հօտից շահապետ : Անգ 'ի գրունս Բիւզանդիոյ կախեցին զվահանս իւրեանց Օլեկ և առաջանին իւր, և գարձան 'ի Քիեւ ազխազխեսալք բազում աւարաւ :

Զհետ ամաց ութից 'ի ծագել երկպառակ խորհրդոց և դժուարումց ինչ զգաշանցն հաստատելոց՝ գարձեալ առաքեսաց Օլեկ հրեշտակս 'ի Կոստանդնուպօլիս, և այնպէս ընդ ամս քսան և ութ խաղաղութիւն կացին ընդ միմեանս Բոյնք և Ռուսք :

Իսկ իբրև իկոր յարբունս եհառ, Օլեկ ած նմա 'ի կնութի զօրիորդ մի, զոր և

Եւր անուն Օլեկ անուանեաց, և ինքն
յես սակաւուց օձահար եղեալ մեռաւ
յամին 913, խնամապետեալ քաջութի
զամս երեսուն և չորս :

ԻԿՈՐ

Ի ՀԱՄԲԱՌ մահաւն Օլեկայ վարդան,
ընցին Եկորայ Տրեւրեանք և մերձա-
ւորք նոցա, զլացեալ նմա զպայմանեալ
սակ հարկացն. այլ ապա ընդ ծանրագոյն
հարկօք նուամնեցան : Առաւելագոյն
ճգանց պէտք եղեն Իկորայ 'ի նուամնել
զՈւկրէս բնակեալս առ Յնեբերաւ. յո-
րոց վերայ արձակեալ զքաջ տարաւ,
պես իւր Սվենալս՝ հառ զքաղաք նոցա
ղինի եռամեայ պաշարման, և եգ 'ի վե-
րայ նոցին ամ ըստ ամէ հարկ ըստ երգ
մորթ մի աքսի : Ապա հալածական ա-
րար Իկոր և զժեշենեկս արշաւեալս 'ի
Ռուսիա :

Եւ վաւեալ ոգւով աշխարհակարու-
թե, մանաւանդ թէ : հաւղկահարութե
ըստ օրինակին Օլեկայ, կազմեաց, որ-
պէս ասեն, նաւակս բիւր մի, եղեալ
քառասուն այր 'ի մի նաւակ, և խա-
զաց ընդգէմ Յունաց :

Սոցա ևս զնոյն առժանեկան ճանա-
պարհն Օլեկայ հասեալ անցեալ, և
յայրեաց և յաւեր գարձուցեալ զգա-

ւառան Պափղագոնիոյ, Բիւթանիոյ և Պոնտոսի, եկին հասին 'ի Վոսիորոն :

Յայնժամ Յոյնք ժառեալք 'ի վրէժ քինու անարդանացն անցերոյ, և յառաջիկայիցն խիթացեալք՝ զօրաժողով եղեն յամենայն կողմանց, յարձակեցան կատաղաբար, և փախուցին զՌուսս անդրէն 'ի նաւակս իւրեանց : Եհաս 'ի վերայ և Բէոփանէս պատրիկ իւրով նաւատարմաւն, և ահագին կիտորած 'ի վերայ հասուցանէր Ռուսաց՝ արուեստաւոր հրձգութեամբքն . մինչ զի հազիւ զչորրորդ մասն բանակին իւրոյ ապրեցուցեալ իկորայ՝ եկն անկաւ 'ի Քիեւ :

Յետ ոչ սակաւուց վերադին խրախուսեալ զիւրսն 'ի յոյս աւարին Յունաց, գիմեաց եհաս մինչև 'ի խրիմ : այլ խաղաղասէր ինքնակալն Վաստանդին Պերփեռուժէն ոճապարեաց խոստացաւ նմա հասուցանել անթերի ըզխնդրել տուրան, և նորոգեալ զքաշինսն ըստ պայմանացն զորս սրահանջէր 'ի նմանէ իկոր՝ գարձոյց զնա միւսանգամ յերկիր իւր :

Ի ձախողել այսպէս անկալութեն Ռուսաց՝ սախակցին զիկոր 'ի Յրեւելեանց անտի խլրտելոյ յապստամբութի՝ հանել զվրէժն միանգամայն և զաւարն . և նորա գնացեալ նուաճեաց զնոսա, և յաւել ևս 'ի ծանրութի հաղկացն զոր հարկէին նմա . և ապա յանհոգս եղեալ

վասն մեծի յազմութեն՝ արձակեաց
յիւրմէ զմասն ինչ բանակին :

Յայնժամ գարանեցան նմա Տրե-
լեանք, և յանկարծակի հասեալ 'ի վե-
րայ հատին զգլուխն, և մեռաւ նա ա-
մաց վաթսաւն և ութից՝ թագաւորեալ
ամս երեսուն և երկու . և եթող ընդ
ինամակալուքն կնոջ իւրոյ Օլկայի զոր-
դի մի մանուկ հասակաւ Սվեաթոսլա-
անուն :

ՕԼԿԱ

ՏՐԵԻԼԵԱՆՔ ակն. աւնեալ յօգուտ
անձանց վարել զանտիական հասակն
Սվեաթոսլաւայ, խորհեցան զիշխանն
իւրեանց փեսայացուցանել Օլկայի, և
յինքեանս ձգել զթագաւորութիւն Բիւ-
վայ . սմին իրի առաքեալ առ Օլկա յա-
ւագորերոյն իւրեանց արաքսան, զա-
ռաջինն աղերսիւ իմն անբասիր արարին
զգաւաճանել իւրեանց զյկոր սակաւա-
րտայաման ծանրութն հարկացն՝ զորս
պահանջէր 'ի նոցանէ . և ապա 'ի գո-
վեատ աւեալ զհանճար և զքաջութի
իշխանին իւրեանց, յորգոր եղեն Օլ-
կայի յանձն առնուլ գալ նմա 'ի հարս-
նութի :

Օլկա 'ի վերին երեստ հաւանեալ խըն-
դրոյ նոցին, առ այժմ՝ գարձարուք

գութ ասէ՛ ի նաւակո ձեր, և վաղիւ եկեալիք այսո՛հն, զի ի պատիւ երեսաց ձերոց և իշխանիսն ձերոյ ընկալայց զձեզ արժանապէս մեծարանօք առաջի իմոցս իշխանաց:

Ի վաղիւ անգր առաքեալաց կոչեաց զնոսա հրաւիրանաւ ի քաղաքն. և ընդ մեաննէլ քստնեցունց իշխանացն ի ներքա՝ ըսա յառաջագոյն խրատուն Օլկայի սպասաւորք նորա և զօրականք խարդաւանեցին զնոսա ի պատրաստեալ վիհ խորայատակ, և թաղեցին կենդանւոյն:

Ապա առաքեալաց դեապանս առ Տրեւլեանս խնդրէլ ի նոցանէ և զայլ ևս ապանաւոր մարդիկ, եթէ ի հաստատութի պայմանաց ամուսնութեն, և եթէ ի ասանլ զնոքն առ իշխանն իւրեանց. քանզի խիթամ ասէր, զի Քինվացիք խափան ինչ լինիցին մեկնելոյս իմոյ աստի: Արձակեցին Տրեւլեանք արա յիսուն ի գլխաւորաց քաղաքին. որոց այն ինչ հասեալ առ Օլկա՝ հրաւիրեցան ի նմանէ ի բազանիս, և անգէն կենդանւոյն այրեցան:

Յետ այնորիկ յաւել առաքեալաց այլ Ռուսս առ Տրեւլեանան՝ ազգ առնել նոցա զգալուստ իւր, և աղաչել զի տարցին ի գերեզման Իկորայ մեղրաջուր և խորտիկս և գահամուկս, իբր զի ի մտի եղեալ է խնջոյս մեծ կարգել անդանօր ի յիշատակ առաջնոյ ամուսնոյն՝ մինչ

չե ձեռն առեալ երկրորդին : Կառա-
րեցին Տրեւլեանք անդէտք եղելոցն՝ ան-
վերայ զբանսն , և խնդալից ընդ առաջ
ելին Օլկայի , որ եհաս սակաւութե ո-
մամբք խորհրդակցօք . և 'ի հարցանել
Տրեւլեանց զիշխանացն իւրեանց , ըն-
կալան պատասխանի՝ Թէ նոքա ընկերել
և առաջնորդել ունին պաշտատակա-
նացն և ընտանեաց գշխոյին : Իսկ նորա
աշխար եգեալ 'ի վերայ գերեզմանին
Իկորայ , շիրիմ կանգնե 'ի վերայ . և
զգեցեալ զհանգերձս հարսանեաց գայ
'ի խնջոյսն հանգերձեալս ըստ բանի
նորա :

Անդ իբրև ընդ գինիս մտեալ զգրլ-
խէին Տրեւլեանք , և ակեալ իսկ էին
բանս նախառանեաց բարբառել ընդդէմ
Իկորայ , Ռուսք անդէն յակնարկել Օլ-
կայի անկեալ 'ի վերայ Թմբեւլոցն ընդ
սուր հանին զամենեւեան , և կտարե-
ցին ոգիս իբրև քսան հազար :

Դարձաւ Օլկա 'ի Քիեւ , և վաղվա-
ղակի գունդ կազմեալ յարձակեցաւ
'ի վերայ Տրեւլեանց մինչ նոքա գեռ
զաղմկաւն էին : Եւ ոչ հանգարտեալ
նոցա ընդդէմ բանակին Ռուսաց 'ի փա-
խուստ դարձան , և ապրեալքն 'ի սրայ
ամրացեալ 'ի քաղաքին իւրեանց ընդ ամ
մի ողջ ժուժկալեցին պաշարման , և ա-
պա քաջալերեալք 'ի խոտամանցն Օլկայ
Թէ շատասցի պայմանեալ հարկաւ , և
ոչ ևս վրէժխնդիր լիցի նոցա , անձնա-

տուր եղեն 'ի նա, և հաստատեցաւ
գաշն խաղաղութն 'ի միջի :

Անտի շուրջ յայց ելեալ 'ի գաւառս
գաւառս, կառոյց զքաղաքն Փպքով և
այլ և սգեօղս և աւանս : Եւ իբրեւ գար-
ձաւ անգրէն 'ի Քիեմ, կամեցեալ գի-
տել ինչ զկրօնից քրիստոնէիցն գտելոց
անգանօր, յօժարեցաւ առնուլ զմիլը-
տութիւն : Սմին իրի գնաց 'ի Բիւզան-
գիոն, և մկրտեալ կոչեցաւ Հեղինէ :
Կայսրն Կոստանգին Պերսիեռուժէն
ընկալաւ զնա յաւազանէ, և մեծապար-
գէ մեծաբեաց զնա և զիշխանս նո-
րա, որք առ հասարակ մկրտեցան ընդ
նմա :

Այլ ոչ կարաց Օլիա գարձուցանել
'ի քրիստոնէական հաւատս զորդի իւր
զՍվեաթոսլաւ զպատերազմասէրն և
զգոռոզ. և ինքն գշխոյն մեռաւ յամին
955. և գասեցին զնա Ռուսք 'ի կարգս
սրբոց :

ՍՎԵՐՔՈՍԼԱՒ Ա.

ԻնքնԻՇԽԱՆ անցեալ Սվեաթոսլաւ 'ի
գահն հայրենի, լաւ համաբեցաւ զվայ-
րագաստւն կեանս որում սովորեալ էր
'ի մանկուէ՝ քան զգրգանս արքունեաց :
Վասն որոյ ցանգ 'ի բացի 'ի զէն և յա-
սպաղէն վարժեալ, լոկ մաով ձիոց շա-

տանայր, և գետնախշտի բացօթեայ ննջէր :

Առաջին գործ արար յառնել պատերազմաւ 'ի վերայ խաասարաց կամ խաղրաց խրիմու, որոց յաղթեալ՝ էառ և զմայր քաղաքաց նոցա որ կոչէր Սարքէլ :

Զհետ երկուց ամաց Նիկեփորոս փոկտս կայսր ձեռն օգնականութի խոնդրեաց 'ի Սվետթօսլաւայ ընդդէմ Բուզարաց, որք միաբանեալ ընդ Մաճառաց ասպատակէին 'ի գաւառս Յունաց : Խաղաց գնաց Սվետթօսլաւ 'ի Բուղարս, և էառ զքաղաք նոցա զփրէնասլաւ, այն է Եամփօլու առ Դանուբ գետով :

Բայց անգուտս պարսպ տուեալ Փեշենեկք յարձակեցան 'ի Ռուսիա, և պաշարեցին զԲիւիւ : Այն ինչ յառնուէր քաղաքն, և ահա պատանի ոմն խիզախ և արի՝ հմուտ թշնամեացն բարբառոյ, այլակերպեալ զանձն իւր անց ընդ մէջ բանակի նոցա, և ընթացեալ ազգ արար 'ի գունդ մի Ռուսաց՝ որոց զօրավարին անուն էր Փուրթիլ : Աճապարեաց նա յօգնութիւն քաղաքին . և աստի ազադակ զօրացն և հնչումն փողոց և թմբկաց, և անտի անդրէն կրկնել պաշարեւոցն զազադակ ցնծութեն այնպէս իմն կարծեցուցին Փեշենեկաց, և թէ ինքնին Սվետթօսլաւ եկեալ հասեալ իցէ 'ի վերայ, վասն որոյ փախեան իւրաքանչիւր գէպ երեսաց իւրեանց :

Եւ յիրաւի յեա սակաւուց հասանէ
 և Սվեաթոսլաւ զօրու ծանու. յարձա-
 կի 'ի Թշնամիսն, խորասկէ զնոսա, և
 ուխտիւ խազաղութե դուլ առնէ պա-
 տերազմին :

Այլ զի յապահովի կացուսցէ զքա-
 ւառա տերութե իւրոյ ընդգէմ արշա-
 ւանաց ստարաց, բաժանեաց զնոսին
 ընդ որդիս իւր. զԲիւզ եւ Եարոփու-
 քայ անդրանկին իւրում, զաշխարհն
 Տրեւլեանց՝ Օլեկայ, և զՆովկորոս Վլա-
 տիմիրայ. իսկ անձին զԹագաւորութեն
 պահեալ զիշխանութի՝ գարձ առնէ 'ի
 Բուլղարս 'ի նոր անթա արքայութեան
 իւրոյ :

Սվեաթոսլաւ 'ի խազալ իւրում ընդ-
 գէմ Փեչենեկաց՝ ընդ իւր ածեալ էր
 զամենայն զգօրս իւր. տին իրի քաջ
 գիտացին Բուլղարք յօգուտ 'ի կիր ար-
 կանել զվերպանսն. և 'ի գալ մերձենալ
 նորա 'ի Փերէեասլաւ՝ յարձակեցան
 ելին 'ի քաղաքէն և անկան 'ի վերայ
 բանակին Ռուսաց : Յանակնկալ յօ-
 հասական արկածիցն յանհնարինս մո-
 լեզնեալ Ռուսաց՝ ընդգէմ կացին յու-
 սահառաբար, մինչև պարտասեալ Բուլ-
 ղարաց՝ լքին զգէնան և զքաղաքն 'ի
 ձեռս Սվեաթոսլաւայ, և նա երկրորդ
 անգամ տիրեաց քաղաքին :

Բայց ոչ այս միտք էին կայսերն 'ի
 հրաւիրելն անդ զՍվեաթոսլաւ 'ի Բուլ-
 ղարս, այլ զի պատերազմ և եթ տացէ

նա 'ի կողմանէ Յուճաց . վասն որոյ գեաւ
պան առաքեալ յուշ առնէր նմա զպաշ-
տան դաշանցն , և ասէր վեկնել յաշ-
խարհէն : Եւ պատասխանի յոխարտս
Սվեաթոսլաւ . “ Եթէ այլ ևս պնդեա-
ցի ասէ կայսրդ , 'ի Բիւլանդիոն եկից
ես տալ նմա պատասխանի , :

Աճապարեցին կանխեցին Ռուդքան
զՅոյնս 'ի պատերազմ , և ահագին բազ-
մութք զօրաց , ըստ սմանց երեքհազիւր
հազարաւ , միեցան 'ի Թրակիա , և հա-
րեալ զամենայն 'ի հուր և 'ի տուր եկին
և զակիշ ամեալ բանակեցան հանգէալ
Ագրիանուպօլսոյ :

Եւ էր անգ յայնժամ քաղաքապետ
Վարդ կամ Վարդան ոմն (Թերեա հայկե-
կազն) պրք նրբամիտ և ճարտար 'ի հնարս
պատերազմի . որոյ կեղծեալ թէ յանհը-
նարս է քաղաքն և մերձ է անձնատուր
լինել՝ այնպէս պատրեաց զՌուսս , զի
ըստ համարեալ նց զման ինչ բանակին
Թողուլ առ պարսպօքն , ինքեանք յառ-
պատակ սիռեցան շուրջ ընդ գաւառան :

Յայնժամ անհնարին սատակութք ե-
լեալ յարձակեցաւ Վարդ , կռապեաց
զպաշարիչսն , և կալաւ զբանակեազն .
և Ռուդք հագիւ անձնապուր եղեալ
անկան 'ի Բուլքարս :

Ի գալ ամին միւսոյ ինքնին կայսրն
Զմէկիկ հայկազն ել 'ի վերայ նոցա , և
էառ զԹերէեասլաւ և զայլ քաղաքս :
Իսկ Սվեաթոսլաւ եհան զժեժ քինուն

’ի Բուլղարաց անտի, խողխողեալ ան-
խնայ՝ զորոց միանգամ կալաւ կասկած
մատնութե :

Յուրսթոլ միայն քաղաք մնացեալ
էր առ Դանս-բաւ ’ի ձեռս Ռուսաց .
զոր պաշարեալ Յունաց ընդ ծով և ընդ
ցամաք, արկին սով սաստիկ ’ի քաղաքն :
Վասն որոյ Սփեաթոսլաւ յաւաստա-
տեալ եւ արտաքս ամենայն ամբոխիւն
հանգերձ, և ետ աղիւստ ’ի թիկանց կու-
սէ զգրունսն, զի կամ յաղթեացն
Ռուսք, և կամ ’ի սուր մատնեացին :

Անգ ճակատ յարդարեալ Յունաց
ընդդէմ Ռուսաց խառնեցան ’ի պատե-
րազմ. և եղև մարտ սաստիկ յերկուց
կողմանց անպարտելի, մինչև հուսկ ու-
րեմն յաղթանակեցին Յոյք, և Սփեա-
թոսլաւ խնդրեաց զհաշտութե : Զիջաւ
և կայսրն, և հաստատեցաւ ’ի միջի ուխտ
սիրոյ և միաբանութե :

Ասի բան թէ Յոյք ’ի կողոպտել
զգիսկունս Ռուսաց, գտին զի և կա-
նայք բազումք էին ’ի զօրս անդ առնա-
ցի սպառազինեալք :

Ընտրեաց Սփեաթոսլաւ ընդ Բորիս-
թենէս առնել զգարձ իւր ’ի Ռուսիա,
քան ընդ ցամաք՝ որպէս խրատ տայր
նմա սպարապետն Սփենալա . և հասեալ
յառաջին ջրվէժս գետոյն, իբրև ետես
զի Փեչենեկաց կալեալ պաշարեալ էր
զանդիսն, հարկեցաւ ձմերել անգէն :

Այլ ’ի սովորեկ ըննել ամբոխին իւ-

րոյ օր ըստ օրէ, խիղախեաց հառանել
անցանել զճամբարս թշնամեացն . բայց
'ի բազմութէ նոցին անճողոպրելի մեա-
ցեալ՝ կորոյս զմեծ մասն բանակին իւ-
րոյ . անկաւ և ինքն ամաց քառաս-
նից, թագաւորեալ ամս քսան և եօթն .
և մեծ իշխանն Փեղենեկաց առեալ ըզ-
գանկն Սվենալաթոռայ՝ նովաւ ըմպեր
զցինի, որպէս ասեն : Սվենալա և եթ
սակաւութիւն ոմաճիք անկաւ 'ի Քիւմ-
աւ Եարոփոլքայ զլուր աղետից հօրն :

ԵՐՈՓՈՒԼԻ Բ.

ԵՐՈՓՈՒԼԻ յողջողջ 'ի բարս և կնա,
մարգի՝ 'ի Սվենալա և եթ յեց կայր 'ի
զօրավարն և 'ի խորհրդականն քաջ . այլ
և նա ոչ սակաւ խռովութեն եղև պառ-
ճառք յարքունիան :

Քանզի յաւուր միում գիպեալ որ-
գին Սվենալաթայ որսոյ աղագաւ յան-
տառս ուրեք Տրեւլեանց, իբրև ետես
զնա յերկրի իւրում Օլեկ եղբայրն Եա-
րոփոլքայ, որ նոյնպէս յորս ելեալ էր,
ցասեալ լէ գործ պառանձոյն՝ յանդրդ-
նութի և արհամարհանս գրեալ նմին
զի յիւրում երկրին յորս հեծանէր . և
ոչ ինչ ունին մատուցեալ աղերսի ապա-
բանութեն՝ յարձակեցաւ ինքնին 'ի վե-
րայ և խողխողեաց զնա :

Յայնժամ Սվենարտ 'ի վրէժ սպա-
նութե որդւոյն գրգռեալ յարուցանէ
զԵարոփուք 'ի մարա ընդգէմ եզբօրն :
Եւ Օլեկ 'ի պարտութի մասնեալ 'ի
փախչել անդ իւրում ընդ կամուրջ գե-
տոյն՝ առ խուռն խուժանի փախստեից
վիժեալ անկանի 'ի գետ անգր և անհե-
տանայ :

Անագան ուրեմն յապաշաւ նստեալ
Եարոփուք խնդրէր ղեղբայրն , աւա-
ղէր զանձն , և տրանջէր զՍվենարտայ ,
այլ 'ի զուր . յարեալ գրաւեաց և զեզ-
բօրն իւրոյ զբաժին , և վաղվաղակի միսի
Թարեցաւ 'ի վերայ մահու նորին :

Վլատիմիր միւս եղբայրն Եարոփու-
քայ յեղեւոցն ինքնին գուշակ եղև և
զիւրոյ բախտէն , և ոչ ապաւինեալ 'ի
ռակաւաձեռն զօրս իւր . գնաց անկաւ-
առ Վարեական . և Եարոփուք աճա-
պարեաց էառ և զնորա զերկիրն լքեալ ,
և բաժանեաց 'ի կուսակիցս իւր :

Բայց Վլատիմիր հանգերձ Վարեկոցն
գայ մտանէ անընդդիմակ անգրէն 'ի Նով-
կորոտ , և ազգ առնէ Եարոփուքայ ըզ-
գալուստ իւր առ նա յողջոյն զօրու-
ծանու :

Էր յայնժամ խորհրդակից մտերիմ
Եարոփուքայ շողովարար ոմն Պուտ ա-
նուն . սա կաշառեալ 'ի Վլատիմիրայ՝
յանհոգս առնէր զԵարոփուք , մինչև
եկն եհաս Վլատիմիր 'ի Քիեվ : Եարո-
փուք 'ի գրգռելոյ Պուտայ սպան նախ

զարիագոյնս 'ի զօրավարաց իւրոց իբրեւ
ձեռնառուս 'ի Թշնամիս անդր, և ապա
երկուցեալ Թէ իւրքն մատնել ունին
զնա 'ի ձեռս Վլատիմիրայ, որպէս կեզ
ծէր Պլուտ, գազաագնաց եղև 'ի քա
ղաքէն. և Քիեվացիք անթագաւոր մնա
ցեալ՝ բացին զգրունս քաղաքին և ըն
կալան զՎլատիմիր 'ի Թագաւոր:

Սակայն նորա այնու ոչ շատացեալ
հետամուտ եղև Եարոփոլքայ. և անօ
րէնն Պլուտ 'ի լրումն գաւաճանութե
իւրոյ հաւանեցոյց զեղկելին Եարոփոլք
անձնաատուր լինել 'ի ձեռս եզրօրն, և
նա արար այնպէս, այլ անգէն առ ոտս
Վլատիմիրայ խոզխողեցաւ որով:

Զաւուրս երիս մեծարեալ Վլատիմի
րայ զՊլուտ, ապտ առէ ցնա. « Լքի ըզ
խոստումն իմ՝ առ քեզ, վարեցեալ ընդ
քեզ ցարդ իբրեւ զբարեկամ. Ժամ է իբ
րև զգատաւոր արդար պատուհասել ըզ
տիրասպանդ գաւաճան », : Եւ անգէն
հրամանս ետ սպանանել զՊլուտ:

ՎԼԱՏԻՄԻՐ Ա.

ՎԼԱՏԻՄԻՐ զերծ մնացեալ 'ի Թշնա
մեաց շուրջանակի, ետ զանձն 'ի գրգանս
հեշտութե: Ապա 'ի պահանջել Վա
րեկաց 'ի նմանէ 'ի վարձ ածելոյ իւ
րեանց զնա 'ի Քիեվ զհարկ ինչ տա.

րեկան, 'ի վերին երեսս խոստացաւ հա-
տուցանել նոցա զհարկ 'ի սահմանեալ
ժամու, և գամ քան զգամ ստուարա-
ցուցեալ զգորս իւր, այնպէս իմն ահ-
արկու եղև վարեկաց, զի ընեալ նո-
ցա 'ի պահանջանացն՝ խնդրեցին հրա-
ման 'ի նմանէ երթալ 'ի Յունաստան 'ի
խնդիր բախաի: Եւ նորա տուեալ զհրա-
մանն, առ նմին և գրով ազգ առնէր
կայսեր և ազաչէր խորտակել զնոսս:

Հուաճեաց ապա զվարանջեալն յին-
քենէ ժողովուրդս, 'ի պարտուի մատ-
նեաց և զլեհս որոց թագաւորէր յայն-
ժամ Մսթիսլաւ Ա. և ընդ հարկաւ ա-
րար զԵսթվիկս բնակեալս առ Պոկ
գետով, և զհառուածս Բուլղարացն
խաղանու:

Վասն այսր ամենայնի յաջողութեց
կամեցեալ շնորհս մատուցանել զից,
նախ զոհեաց նոցա զմարդագերին զոր
ածէր 'ի պատերազմէն: Եւ 'ի բարրան-
ջել քրմացն թէ արժան իցէ ազգային
իմն մատուցանել մարդազոհ, անկաւ
վիճակն վարեկի ումնն որդւոյ առն
քրիստոնէի. և յընդգէմ կալ հորն
անգէն ընդ որդւոյն խողխողէր առ ոոս
գիւաշունչ կռոցն:

Այնչափ յաղթանակօքն և ահարկու-
ղորութիւն ցանկալի եղեալ բարեկամու
թի վլատիմիրայ բազմաց 'ի թագաւո-
րաց, գեսպանք ամենայն ուստեք ար-
ձակէին առ նա՝ և յորդոր լինէին նմա

գառնալ ընդունել զիւրեանց կրօնս : Այսպէս արարին և Թագաւորք արեւմտից , և կայսերք Յունաց : Բուլղարք առաջին գնէին զցենն մահմետական , և Հրեայք խրիմու զմովսիսական օրէնս :

Այլ ճոխագոյն 'ի խռան անգ գեսպանաց երևեցաւ մեծարապօլիսն Յունաց առաքեալ 'ի պատրիարգէն Կոստանդնուպօլսոյ՝ որ միտքան եր յայնժամ ընդ եկեղեցւոյն Լատինացւոց : Սա թէ և ոչ հաւանեցոյց զԹագաւորն , սակայն գրաւեաց զքարեկամութի նորա , և մեծապարգև գարձ արար 'ի Բիւզանդիոն :

Վլատիմիր հաստատեալ զմիտս իւր յընտրել զաւան 'ի կրօնից անտի առաջարկելոց , արձակեաց ասնն 'ի սոյն ազգա ընտրանաւ արս տասն : Որոց հասեալ նախ առ Բուլղարսն մահմետականս , ոչինչ հաճեցան ընդ օրէնս նոցա : Ոչ գտին և յանջուք եկեղեցիս Գերմանիոյ մեծավայելուչ հանգէսս արարողութեց , որպէս կարծէին : Այլ 'ի տեսիլ հոյակապ առճառի որոյն Սոփիայ 'ի Կոստանդնուպօլիս՝ և որ 'ի նմա պերճ հանգիսիցն յապուշ հարեալ , գոչեցին . « Այս են ճշմարիտ կրօնք որ այսպիսեաւ մեծվայելուք քարողին » :

Զոր և 'ի գառնալ իւրեանց առ Վլատիմիր մանրապատում արարեալ՝ աղերսէին զնա անդրէն առաքել զինքեանս 'ի Թագաւորեալ քաղաքն : Եւ 'ի յաւե-

լուս աւագանւոյն Վլատիմիրայ, « Եւ
թէ չէին ազնուագոյն կրօնք Յունաց՝ ոչ
արգելօք յանձն առնոյր զայն մեծախոհն
Օլկա », եդ 'ի մօտի Վլատիմիր քրիս-
տոնեայ լինել : Եւ եղանակ դարձին նոր
իմն և արգարե խժական :

Քանզի բանակ կողմեալ խաղայ գը-
նայ 'ի Խրիմ, և պաշարէ յանկարծ զՔեր-
սոն քաղաք, կամ ըստ այլոց զԹէոփո-
սիա, այն է Քէֆէ կամ Կաֆա. կամե-
ցեալ իմն զինու բռնութիւն զհաւատան ա-
ծել 'ի ձեռս. այսինքն զի դերեսցէ երի-
ցունս քրիստոնեայս, յորոց առնուցիւ
զմկրատութի. զսոյն և առ Արտուած ա-
զութո, տանն, ուխտիւք մատուցանէր :

Ընդ ամիսս վեց անհնարին կոտորած
հասուցեալ 'ի վերայ պաշարելոցն՝ կո-
րոյս և յիւրոցն ամբօխ բազում. և այն
ինչ հանգերձեալ էր ձեռնթափ լինել
'ի գործոյն՝ ըստ բախտի լեալ ընկալաւ
նետ մի յանժանօթ ձեռաց արձակեալ
'ի բանակ իւր, զորով դաւարեալ Թուղթ
այսպիսի, Թէ ակն ջրոյ քաղաքիս հուպ
է 'ի բանակ այդր քո. զոր եթէ խնու-
ցուս, քո է քաղաքս : Եւ նորա անդէն
հետազօտեալ գտանէ զաղբիւրն, և խան-
դարեալ զջրանցան, առնու զքաղաքն :
Այսպէս ապա տէր լեալ քաղաքին, և
Խրիմու ողջոյն, ոչ ևս կարօտանայր
քահանայից զի մկրտիցի 'ի նոցանէ :

Այլ այն չէ շատ. կամեցեալ և յազ-
գակցութի մտանել ընդ կայսերաց, ա-

ապքեալ խնդրէ իւր 'ի կնուծի զքոյր
կայսերացն Վասիլի և Կոստանդնի . ապա
Թէ ոչ, ասէ, ակն կալցի և Բիւզանդիոն
ւնցիցն Քերսոնի : Ի վարանս մտեալ
կայսերացն՝ պատասխանի առնեն թէ
նախ առաջին հարկ է նմա քրիստոնեայ
լինել . այլ 'ի պնդել նորա՝ անճարա-
ցեալք առաքեն զքոյրն իւրեանց :

Յայնժամ գազանն այն գառն ե-
ղեալ հեզ, կրթի 'ի հաւատս քրիստո-
նէութե . և մկրտեալ հանդերձ երկո-
ւասան որդւոյք իւրովք՝ կոչի Վասիլ .
ամուսնանայ ընդ գշխոյին . 'ի քաց թո-
զու զգաւառան հատեալս, և գարձ առ-
նէ յերկիր իւր յաղթական աւարաւ
նք սպասուց, գրովք եկեղեցական պաշ-
տամանց, պատկերօք և նշխարօք ոսկե-
րաց սրտոց՝ և խուռն բազմութիւն վար-
գապետաց և պաշտօնէից :

Վլատիմիր՝ անհամբոյր և վայրենամիտ
երբեմն 'ի հեթանոսութե, քրիստոնեայ
լիւսլ՝ այնչափ հեղահամբոյր եղև և զգօն,
զի քան զամենայն հպատակս իւր մեղա-
պարտ զանձն համարեալ, զաւաղակս և
զյափշտակօղս անգամ չառնոյր յանձն
պատուհասել . “ Ո՞ր իցեմ ես, ասէր,
առ 'ի մահ տալ զմարդիկ, ” . և յղեր
զնոսա առ մետրապօլիտն Քիեւայ Սիր
անուռն այր արգարակորով և առաքինի,
զի գառ արատցէ նոցա :

Սյլ և ըստ չափու նախկին կռամո-
լութեն՝ նմին հակառակ յատելութիւն

վառեալ ընդգէմ կռոցն, ընդ ամենայն տեղիս կործանէր զբազինս նոցա, և խորտակէր զպատկերսն, և զՓեռուհի զգիցահօր Ռուսաց զառնապատկերն կապեալ յագի ձիոյ՝ ետ գանակոծ քարշել ընկենուլ մինչև 'ի Տներքը դետ :

Ապա և համօրէն. Քիեմացիք զփա երթեալ օրինակի իշխանին իւրեանց, 'ի ժամագրեալ աւար ժողովեցան յափն գետոյն՝ և մկրտեցան . «Զի թէ ոչ բարի ինչ էր ասին՝ բանդ, ոչ արդեօք առնէին զայն թագաւորն և աւագանին» :

Պատուիրեաց ևս Վլատիմիր, որպէս ասեն, զի որ ոք այնդեսցի դեռ ևս 'ի գիցապաշտ կրօնսն, թշնամի ծանկոյն Քրիստոսի, և թագաւորին . այլ ըստ խրատու մետրապօլիտին չափ եգ նախանձաւորութեն :

Յայնմհետէ ոչ ևս ասպատակեաց նա յաշխարհս օտարաց, այլ իւրումն շատ համարեցաւ զգուշանալ . և 'ի յառնել 'ի վերայ նորա Փեչենեկաց և այլոց խուժից, խաղաց ընդգէմ նոցա ահագին բազմութիւն զօրաց :

Մինչդեռ ճակատ առ ճակատ բանակեալ կային երկզքին կողմանքն, դես պան 'ի թշնամեաց հասեալ առ Վլատիմիր՝ հաւանեցուցանէր զնա մենամարտութիւն երկուց շահատակաց երկուստեք վճարել զպատերազմն, պայմանաւ՝ զի կողմն պարտելոյն ընդ ամս ե.

բիս մի իշխեացէ զէն առնու
միւսոյ կողմանն :

Այլ 'ի վարանել Վլատիմիր
զո՛ յիւրոցն յառաջ կոչեացէ , ե
'ի մէջ հինաւուրց ոմն զօրական
որդիք չորք էին ընդ նմա 'ի բանա ,
և գովեաց զգորութիւն հինգերորդին :
Ածին զպատանեակն , և առ 'ի փորձ ու
ժոյ և յաջողութե նորա կառաղեցու
ցին հրաշէկ երկաթովք զցուլ վիթխա
րի , և ախոյեանն յարձակեալ ընդ ա
ռաջ՝ և կալեալ զեղջերացն՝ առ ետեզ
արձանացոյց զցուլն , և անդէն զգետնեալ
յօշ յօշ պատառեաց : Ապա գիմեալ 'ի
ճակատ խրոխտ ախոյենին , զյափշտա
կելն՝ զզգետնելն և զգլխատելն մի առ
նէր :

Յայնժամ յաճապարել թշնամեացն
'ի փախուստ՝ Ռուսք անդեցան զհետ ,
և հարուածս սաստիկս հասուցին 'ի վե
րայ նոցա . և զի փերեսլաւ անուն էր
յաղթականին , Վլատիմիր 'ի տեղւոջ
անդ քաղաք կառոյց նմին համանուն :

Զհետ երից ամաց եկեալ պաշարե
ցին Փեչենեկքն զքաղաք մի . զնաց
Վլատիմիր 'ի վերայ նոցա , այլ ձախող
եղից գիպեալ , և վէրս ևս առեալ , հա
ղիւ զերծաւ թագուցեալ ընդ կամրջա
ուրեք :

Անտի և յառաջ թշուառութիւնք 'ի
թշուառութիս յաւելան նմա . զի թո՛ղ
զմահ սիրեցելոյն 'ի մէջ յորդուոց իւրոց ,

վառեալ ընդգէմ կռոցն, ընդ ամենայն տեղիս կործանէր զբազինս նոցա, և խորտակէր զպատկերսն, և զՓեռուհի զգիցահօր Ռուսաց զառնապատկերն կապեալ յագի ձիոյ՝ ետ գանակոծ քարշէլ ընկենուլ մինչև 'ի Տներք գետ :

Ապա և համօրէն Քիեվացիք զհետ երթեալ օրինակի իշխանին իւրեանց, 'ի ժամագրեալ աւուր ժողովեցան յափն գետոյն՝ և մկրտեցան . «Զի թէ ոչ բարի ինչ էր ասեն՝ բանգ, ոչ արգեօք առնէին զայն թագաւորն և աւագանին» :

Պատուիրեաց ևս Վլատիմիր, որպէս ասեն, զի որ ոք պնդեսցի գեռ ևս 'ի գիցապաշա կրօնսն, թշնամի ծանկոյն Քրիստոսի, և թագաւորին . այլ ըստ խրատու մետրապօլիտին չափ եգ նախանձաւորութեն :

Յայնմհետէ ոչ ևս ասպատակեաց նա յաշխարհս օտարաց, այլ իւրումն շատ համարեցաւ զգուշանալ . և 'ի յառնել 'ի վերայ նորա փեշենեկաց և այլոց խուժից, խաղաց ընդգէմ նոցա ահագին բազմութիւն զօրաց :

Մինչգեռ ճակատ առ ճակատ բանակեալ կային երկոքին կողմանքն, գետպան 'ի թշնամեաց հասեալ առ Վլատիմիր՝ հաւանեցուցանէր զնա մենամարտութիւն երկուց շահատակաց երկուստեք վճարել զպատերազմն, պայմանաւ՝ զի կողմն պարտելոյն ընդ ամս ե,

րիս մի իշխեացէ զէն առնուլ ընդդէմ
միւսոյ կողմանն :

Այլ 'ի վարանել Վլատիմիրայ թէ
զո՞ յիւրոցն յառաջ կոչեացէ , եկն անց
'ի մէջ հինաւուրց ոմն զօրական , որոյ
որդիք չորք էին ընդ նմա 'ի բանակին ,
և գովեաց զգօրութիւն հինգերորդին :
Ածին զպատանեակն , և առ 'ի փորձ ու-
ժոյ և յաջողութե նորա կատաղեցու-
ցին հրաշէկ երկաթովք զցուլ վիթխա-
րի , և ախոյեանն յարձակեալ ընդ ա-
ռաջ՝ և կալեալ զեղջերացն՝ առ ետեզ
արձանացոյց զցուլն , և անդէն զգետնեալ
յօշ յօշ պատառեաց : Ապա դիմեալ 'ի
ճակատ խրոխտ ախոյեանին , զյափշտա-
կելն՝ զզգետնելն և զգլխատեղն մի առ-
նէր :

Յայնժամ յաճապարել թշնամեացն
'ի փախուստ՝ Ռուպր պնդեցան զհետ ,
և հարուածս սաստիկս հասուցին 'ի վե-
րայ նոցա . և զի Փերեալաւ անուն էր
յաղթականին , Վլատիմիր 'ի տեղ ոջ
անդ քաղաք կառոյց նմին համանուն :

Զհետ երից ամաց եկեալ պաշարե-
ցին Փեչենեկքն զքաղաք մի . զնաց
Վլատիմիր 'ի վերայ նոցա , այլ ձախող
եղից դիպեալ , և վերս ևս առեալ . հա-
ղիւ գերծաւ թագուցեալ ընդ կամօջաւ
ուրեք :

Անտի և յառաջ թշուառութիւնք 'ի
թշուառութիս յաւելան նմա . զի թո՞ղ
զմահ սիրեցելոյն 'ի մէջ յորդուոց իւրոց ,

և զմահ Աննայի կնոջ իւրոյ, այլ և մի յորդւոց իւրոց ապստամբեաց 'ի նշմանէ:

Քանզի 'ի առաւելոց որդւոցն մնացելոց զՊորիս ընտրեալ իւր 'ի յաջորդ՝ ետ 'ի նա զիշխանութի Ռոսթոմայ, և անուանեաց զնա Իշխան մեծ, որ հասարակաց անուն էր Թագաւորացն Ռուսաց. Եարուսլաւայ ետ զԼոմկորոտ, Ալեպայ զԱլուտիմիր, Սվեաթոսլաւայ զաշխարհն Տրեւլեանց, Մոթիսլաւայ զԹէմրուք, և զայլս այլոց: Բայց Եարուսլաւ ամրացեալ յիշխանութի իւրում՝ ժխտեաց զսակ հարկին, զոր հարկէր հօր իւրում, և Թիկունս ևս խնդրեաց 'ի Աւրեկաց առ 'ի զգէմ ունել Ալատիմիրայ: Եւ նորա ակամայ կամօք ելեալ ընդգէմ որդւոցն, զՃանապարհայն մեռանի առցաւ սրտին, Թագաւորեալ ամս քառասուն և հինգ:

Սա բազմապատիկ արդասեօք Ճոխացոյց զպետուի իւր. զբազում վայրս անբերս ետ 'ի մշակուի, հիմնեաց քաղաքս, կարգեաց գալրոցս, ծաղկեցոյց զարուեստս՝ ածեալ Ճարտարապետս և արդւեստագէտս 'ի Յունաց աշխարհէն: Հաստատեաց եգ և վեց գլուխս կանոնաց վասն եկեղեցականաց ազգին. յորս որոշեալ սահմանեաց զեկեղեցական և զաշխարհական իրաւունս, զառասնորդո և զհասա առաջնորդաց, զպետո և ըզխնամ որբոց և աղքեաց և զազքատաց

և զհիւանդաց : Եւ վասն այսր ամենայնի քաջալաւութեցն Մեծ կոչեցաւ . և եկեղեցին Ռուսաց կարգեաց զնա 'ի Թիւս սրբոց :

ՍՎԵՍՔԱՓՈԼԻՏ Ա .

ՊՈՐԻՍ արժանաւոր ժառանգ Թադաւորութե մեծին Վլատիմիրայ 'ի բանակին էր ընդգէմ Փեչենեկաց՝ յորժամ մեռաւ Վլատիմիր : Հմին իրի գէպ ժամանակ գտեալ Սվեաթոփոլք որդի Եարտփոլքայ որ ցայնժամ ակն եղեալ մնայր 'ի Քիեվ մեռանելոյ հօրեղբօրն իւրոյ, անց նստաւ յաթոռ նորա, և արձակեաց զոմանս 'ի դաւակցացն սպա նանել զՊորիս . որոց անյապաղ երթեալ 'ի բանակ նորին, և մտեալ 'ի խորանն՝ անդէն խողխողեցին զնա և զսենեկապետ նորա ընդ նմին :

Ապա զհետ եղեալ գաւառանն 'ի բառնալ և զայլ եղբարս նորին, հոգացաւ 'ի ծածուկ պահել 'ի Վլեսպոյ զմահ հօրն, և գետապան յանուն նորա առաքեալ ազգ առնէր՝ իբրեւ Թէ խօթ է հայրն 'ի Քիեվ և 'ի վասնդ մահու, և զյետին ողջոյնն կամի տալ նմա :

Անապարեաց Վլեսպ առ գութ ծնողին . և զճանապարհոյն ըստ ոչ բաղդի անկեալ յերիվարէն՝ ջաղխեցաւ մին 'ի

բարձից նորա : Սակայն անձկացեալ 'ի տեսանել զհայրն՝ եմուա 'ի նաւ, և եհտա մինչև 'ի Սմոլենսք . ուր այն ինչ 'ի քեռէն իւրմէ իրազգած լինէր մահու հօրն և եղբօր, հասին 'ի վերայ անօրէն գաւակիցքն Սվեաթոփոլքայ, և խողխողեցին զվլեպ :

Ի լուր աղետիցն գուժելոց շուրջանակի, զգացեալ Սվեաթոսլաւայ իշխաւ նին Տրեւեանց՝ եթէ և անձն իւր 'ի վտանգի կայր, փութացաւ անկանել առ Անդրէաս արքայն Մաճառաց, զորոյ զքոյրն ունէր 'ի կնուծէ : Այլ արբանեակքն Սվեաթոփոլքայ զհետ պընդեալ հասին նմա 'ի սահմանս աշխարհին Մաճառաց, և առին զգլուխն 'ի նմանէ :

Մինչքեռ Սվեաթոփոլք յայս ոճիրս գեգերէր, Եարոսլաւ անգէտ մահու հօրն, նա և միաբանեալ ընդ իւր զվարեակս՝ գայր 'ի վերայ նորա : Եհտա մինչև 'ի Նովկորոտ . և այն ինչ արիւնլուռչա կոտորածս առնէր 'ի քաղաքացիս անգր, և յիւրոցն ևս զքաղումս կորուսանէր, էառ զգոյժ մահու հօրն և զեղբարց իւրոց : Եւ հզօր պերճախօսութիւն իւրով խաղաղեալ զՆովկորոտացիս, յարձակեցաւ նոքօք հանգերձ 'ի Գիւլ. որում ոչ կարացեալ զգէմ ունել Սվեաթոփոլք՝ կորոյս զբանակ իւր, և ինքն անկաւ առ Պրէսլաւ արքայ լեհաց առ աներն իւր : Եւ յաղթականն

Եարոտըաւ եկն եմուա խաղաղութի 'ի
Քիեմ:

Պոլեալաւ ոչ այնչափ առ գուծ փե-
սային՝ քան 'ի վեժխնդիր լինել չա-
րեացն զորս անցուցեալ էր Ռուսաց ընդ
Լեհս առ ժամանակօքն Վլադիմիրայ՝
խաղաց ընդ Սվեաթոփոլքայ 'ի վերայ
Եարոտըաւայ: Եւ 'ի ճակատել բանա-
կացն երկուստեք Պոկ գեաոյ, մի ոմն 'ի
զօրագլխաց անտի՝ Եարոտըաւայ կայր և
Ժաղըէր ասեն զքաղըթեզ թանձրամաու-
թի արքային Լեհաց. վասն որոյ և նա
ձայն տուեալ իւրոցն անդէն 'ի լող ան-
կանէր. փողեցան և իւրքն զկնի, և ան-
կեալ 'ի վերայ Ռուսաց՝ ցիր և ցան կա-
ցուցին զբանակ նոցա. և Եարոտըա-
հաղիւ զգէմ՝ կալեալ Լեհաց առ վայր
մի մնացելովք զօրօքն, ապա և ինքն
մաղապուր զերծաւ երկւք ոմամք ըս-
պայիւք: Իսկ Պոլեալաւ ձիդ զհեա
մտեալ փախտէիցն, և աւարեալ զամե-
նայն զճանապարհայն, եկն պաշարեաց
զՔիեմ, և սով արկեալ էառ զքա-
ղաքն. կողոպտեաց զտուն գանձի թա-
գաւորացն Ռուսաց, և հաստատեալ
յաթոռն զՎլեաթոփոլք՝ մեկնեցաւ
յաշխարհ իւր, և զվարմիրն անուանեալ
Ռուսիա եհատ միացոյց ընդ Լեհաստա-
նեայց:

Եարոտըաւ զհեա խորտակմանն իւրոյ
ապաստանեալ էր 'ի Նովկորոտ, և կա-
մէր առ Վարեակս անգր անցանել. այլ

արգահատեցին նմա Նովկորոտացիք , և հուր հարեալ 'ի նաւակսն՝ որովք հանգերձեալ էր փախչել, խոտապան ձեռն տու օգնական լինել նմա արծաթով և զօրօք : Եւ նորա նօքօք զթիկունսն հասա արարեալ՝ խաղաց գնաց 'ի Քիեւ, և անխափան եմուտ անգր :

Զի Սվեաթոփոլք անգէն ընդ լուր գալստեանն Եարոսլաւայ աճապարեալ գիմեալ էր առ Փեչենեկսն թշնամիս Ռուսաց . որոց կարգեալ զնա իւրեանց 'ի զօրավար՝ յարձակեցան 'ի վերայ Քիեւի : Եւ եղև պատերազմ՝ ռաստիկ զերիտ աւուրտ , որպէս ասեն , անպարտելի քաջութիւն . այլ հռակ ուրեմն յազմանակեաց Եարոսլաւ . և հայրանենգն Սվեաթոփոլք առ անհնարին տագնաոյ աղետիցն ցնորեալ 'ի մտաց մեռաւ չարաչար 'ի կատաղութն իւրում՝ գոչելով թէ խոցեցին զիս , ուր չէր ոք որ խոցէր զնա : Եւ Թագաւորեաց ամ մի և եւթ :

ԵՍՐՈՍԼԱՅ Ե .

Ս Ե այր լեալ զարմանալի ըստ արիւն-
թենն միանգամայն և ըստ մարգասէր բա-
րուց , ընթերցասէր և իմաստասէր , ու-
շեղ և խոհական , վաղ անյիշատակ ա-
րար զառաջին զվերիպակ յանցանացն , և
սիրելի գտաւ իւրոցն և օտարաց :

Ի հրկէզ լինել յանկարծակի քաղա-
քին Գիեվայ՝ անգրէն շինեաց զայն մեծ
քան զառաջինն . և երախտագէտ մեօք
բազում պարգևս և առանձին շնորհս
պարգևեաց ետ Նովկորոտացւոց . և կար-
գեաց նոցա օրէնս իմաստունս , քան
զորս կանխու չէր լեալ Ռուսաց օրէնք
գրաւոր :

Մի ոմն յազգականաց իւրոց իշխան
Փոլոցքայ , ոգւով փառամոլ ագահու-
թե յարձակեցաւ յաւարի էառ զՆով-
կորոտ , և բազում գերիս աղխաղխեալ
տանէր յաւագաց քաղաքին : Իբրեւ
ազգ եղև Նարոսլաւայ՝ գիմեաց ի վերայ
նորա տառար գնգաւ . և հասեալ նմա
զճանապարհայն՝ Թափեաց զամենայն

զաւարն և զգերին : Եւ առաքինաբար ներուամ շնորհեալ անխաճեմութե երկ տասարդին , յաւել պարգևեաց նմա և երկուս քաղաքս . և ոչ միայն նուա ճնաց զապստամբն , այլ և յինքն յանկոյց անմեկնելի պիտով :

Սակայն զհետ ամաց ինչ և որդի նորին իշխանի Ուշեսլաւ 'ի նոյնօրինակ աւազակութիւն յանդգնեալ՝ արկաւ 'ի բանտ հրամանաւ Իսիասլաւայ արքայի որդւոյ Եարոսլաւայ :

Այլ և եղբայրն Եարոսլաւայ Մսթիսլաւ իշխան Թէմրուքայ վստահացեալ 'ի զօրութի իւր՝ վտարանջեաց 'ի նմանէ , և գիմեաց 'ի Քիւիվ . բայց ուժգին վանեալ 'ի Ռուսաց՝ անկաւ 'ի Չերնիկով քաղաք , և տիրեաց նմին :

Եւ 'ի խաղալ Եարոսլաւայ 'ի վերայ նորա , Մսթիսլաւ օգնական իւր գտեալ զգիշեր մի անձրեայոյզ՝ անկաւ 'ի վերայ բանակին Եարոսլաւոյ և ջրուեաց , և ինքն առաստան եղև առ Պոլեսլաւ արքայ Լեհաց : Անգր գիմեաց Եարոսլաւ , և խառնեցան ճակատքն երկղբեան առ Պոկ գետով . և Պոլեսլաւ յազթող եղեալ Ռուսաց՝ ընդ հարկաւ արար զնոսա , բայց զգերինն շնորհեաց Եարոսլաւայ : Յայնմ հետէ մինչև ցվախ ճան Պոլեսլաւայ խաղաղութիւն էր Եարոսլաւ ընդ Լեհս :

Հաջեցաւ և ընդ եղբոր իւրոյ Մըսթիսլաւայ , և պարգևեաց նմա 'ի բա-

Ժին զարեւելան և զհարաւային մասն
Ռուսիոյ մինչև ցՄէովաիս Ծովակ , եր-
կիր ընդարձակ , այլ անկոխ և ամայի :
Սակայն Մսթիոլաւ ոչ ընդերկար վայե-
լեալ 'ի պարգևսն՝ մեռաւ անորդի , և
զամենայնն եթող կտակաւ Եպրոսլա-
ւայ :

Վաղագոյն քան զնա մեռաւ Պոլե-
սլաւ , և կալաւ զաթոռն Մեցիսլաւ որ-
դի նորա խորթացեալ ամենեկին 'ի բա-
րուց և 'ի քաջութիւն հօրն . որ և անկաւ
էս 'ի մտաց . և վարէր զթագաւորութիւն
կին ոմն յամբարտաւան , գիշգ և շուայտոտ
Ռիքսա անուն : Զայս պատեհ գտեալ
Եպրոսլաւայ՝ առ ընդ իւր և զՄսթի-
սլաւ , և խաղաց 'ի վերայ Լեհաց , զբա-
զումս կոտորեաց , և զայլս բազումս 'ի
գերութի վարեաց , և զվարմիր Ռուսիա
անդրէն յինքն նուաճեաց :

Յետ ոչ բազմաց 'ի յաճախել գժտու-
թեց 'ի մէջ վաճառականացն Ռուսաց
և Յունաց ընդդէմ գաշանցն առաջնոց ,
առաքեաց Եպրոսլաւ գեսպան զոք 'ի
Կոստանդնուպօլիս 'ի գարման իրացն .
այլ գեսպանն սպանաւ յուզւոյ . և
Եպրոսլաւ լի սրամտութեւ ետ 'ի ձեռս
որդւոյ իւրոյ Վլատիմիրայ իշխանին՝ Նով-
կորոտայ զօրականս , որպէս ասեն , հա-
րիւր հազար , և արձակեաց 'ի վերայ
Յունաց :

Կոստանդին Մոնոմախ կայսր չև ես
պարապ առեալ 'ի պատերազմացն Բուլ-

զարաց, հրեշտակա լուսաբերաց և ազա-
լէր զԵարոսլաւ 'ի խաղաղութի. այլ 'ի
մերժել նորա զգեսպանսն՝ խմբեցաւ
նաւամարտն մօտ 'ի նեղուցս Բիւզան-
դիոյ: Եւ ոչ կարացին Ռուսք զգէմու-
նել հրձգութեցն Յունաց. յոր յաւե-
լեալ և մորիկ ահագին՝ ցրուեաց և խոր-
տակեաց զբազումն 'ի նաւակացն Ռու-
սաց. և զերծեալքն 'ի նոցանէ 'ի ցա-
մաք անգր՝ յանխնայ կոտորեցան 'ի հե-
ծելագնդէն Յունաց, որք զծովզքն
ունէին:

Ի ցածնուլ մերկին արձակեաց Կոս-
տանդին 'ի վերայ մնացելոցն Ռուսաց
այլ ևս քսան և չորս նաւս մեծամեծս.
և սոքա յուսահատեալք 'ի կենաց՝ ան-
հնարին երազուք յարձակեցան կառա-
ղաբար 'ի նաւս անգր Յունաց. զոմանս
հարին խորտակեցին, և զոմանս կալան
'ի գերութի, յորոց 'ի միումն էր և զօ-
րապետ նաւատորմին Յունաց:

Վլատիմիր սակաւիկ մի ոգի էաւ 'ի
յաջողուածոյն. այլ այն փոքր ինչ էր
առ նախկին կոտորածիւն. և նոքին իսկ
տապեալքն 'ի փախչել անդ ընդ ցամաք
յաշխարհ իւրեանց՝ ըստ մեծի մասին
կոտորեցան 'ի Յունաց, և գերեցան:

Եարոսլաւ կենցաղօգուտ գործովք
սփոփեաց զմնասս աշխարհին իւրոյ:
Տարածեաց և ևս 'ի տերութի իւրում
զքրիստոսական հաւատս, և ժողովեալ
արս հմուտս՝ եւ յեղուլ 'ի յոյն բար-

րաւոյ 'ի Սլաւեանցն զեծաշունչ գիրս
'ի Թարգմանութենէ եօթանասնից . և
զքնագիրն եգեալ յեկեղեցւոջ սրբոյն
Ստիխայ , զոր իւր իսկ շինեալ էր 'ի
Քիեվ և զարդարեալ մեծաշուք վայել-
չութիւնք , հրամայեաց փոխադրել զմա-
տեանն և բազմացուցանել : Եւ Թարգ-
մանել և զայլ ևս գիրս պիտանիս , կա-
ռոյց զբազում եկեղեցիս , և հաստա-
տեաց գալոց 'ի գաստիարակուի ազատ-
որդւոցն Քիեվայ ընդ ձեռամբ եկեղե-
ցական անձանց :

Վասն այսր ամենայնի բարեխաւո-
թեցն առաւել ևս սիրելի եղեալ Ռու-
սաց , ոչինչ նուազ ցանկալի եղև բարե-
կամութի նորա և ազգաց հեռաւորաց .
սակս որոյ և խնամութիւնք եղեն ընդ մէջ
տան իւրոյ և Թագաւորացն Շվետաց ,
Լեհաց , Մոգղիացւոց և Գաղղիացւոց :

Ապա լեալ ամաց վաթսուն և վեցից ,
և բաժանեալ զերկիր պետութիւն իւրոյ
չորդիս իւր , ազերսիւ պատուիրեաց նո-
ցա՝ հնազանդ լինել Իսիասլաւայ ան-
դրանկին իւրում իբրև աթոռաժառանգ
փոխանորդի իւրոյ , և մեռաւ յամին
1053 , Թագաւորեալ ամս երեսուն և
ութ :

ԻՍԻԱՍԼԱՅԻ Ա .

Ընդ մարգասէր բարոյից և զարուծի քաջութեան լծորդեալ և սա հանգոյն հօրն , սէտ արար յառաջ քան զամենայն՝ միաբան հաւանութիւն եղբարց իւրոց Սվեաթոսլաւայ և Վսեվոլոտայ հանել ՚ի բանտէ զեղբայր մօրն իւրեանց Սուտխլաւ , որ յերեսուն ամաց հետէ ՚ի կալանս կայր վասն սուտ ամբաստանութեւն եղելոյ զնմանէ : Այլ նորա հրաժեշտ տուեալ ամենայնի , եմուտ ՚ի կարգ միանձնութեւն :

Ընդ այն ժամանակս բաղմութիւն Թաթարաց բնակելոց առ Եայիք և Տոն գետովք , զորս Ռուպք Փոլովցիս կոչէին , յարձակեցան ՚ի կողմանս Տներերայ ՚ի բաժին Վսեվոլոտայ . որոց ոչ կարացեալ նորա զգէմ ունենլ ամբացաւ ՚ի քաղաքի իւրում . և նոքա ասպատակ սփռեալ յաւարի առին զամենայն երկիրն , և զմնացուածսն այրեցին :

Եւ ՚ի գալ ամին միւսոյ իբրեւ անդրէն արշաւեցին նոքա ՚ի Ռուսիա , երէքին եղբարքն ևս միաբանեալ ելին ընդդէմ նոցա . այլ վտղ հարկեցան խոյս տալ անդրէն ամբանալ ՚ի քաղաքս իւրեանց :

Յայնժամ տեսեալ բնակչացն Քիւվայ՝ զի Փոլովցիք սփռեալ են այսր անդր

յասպատակի, խնդրէին 'ի սպարապետէն իւրեանց զէնս՝ զի հարցեն խորատկեսցեն գիւրաւ զփոլովցիսն ցրուեալս . և 'ի ժխտել նորա՝ կասկածեալ եթէ ապստամբել խորհիցին , առհասարակ 'ի զայրոյթ սրամտութեւ բորբոքեցան , և ամբօխ արարեալ գիմեցին 'ի խողխողել զսպարապետն . և չգտնալ զնա 'ի տան , յարձակեցան ընդ ամենայն քաղաքն , և բազում չարիս գործեցին . բացին և զգրուես բանախց և արձակեցին յազատութիւն ցրանտարկեալսն : Ի թիւս նոցա գոլով և Ուլեսըաւ իշխանն փոլոցքայ՝ զորմէ կանխեցաք ասացաք , զնա կարգացին իւրեանց ազատարար և թագաւոր :

Իբրեւ աղգ եղեն իրքն Իսիասլաւայ՝ յանհնարս մտեալ անկաւ առ Պոլեսըաւ Բ . արքայ Լեհաց , և ընկալեալ 'ի նմանէ զօրս՝ խաղաց եկն 'ի վերայ Ուլեսըաւայ : Իսկ նորա զարհուրեալ 'ի բազմութեւ զօրացն , գիշերախառն զերծաւ յանտառամէջս ուրեք . և ընդ այգս այգոյն անգլուխ տեսեալ իւրոցն զանձինս՝ աճապարեցին դարձան 'ի Քիեվ , և առաքեալ աղաչեցին զՍմեթոսըաւ և զՎսեվոլոտ միջնորդ լինել առ Իսիասլաւ , զի անխաչար լիցի յանցանաց իւրեանց . ապա թէ ոչ՝ ասէին , հրդճարակ առեալ զՔիեմ 'ի Յոյնս անգրանցանեմք :

Իսիասլաւ ներեաց նոցա , և առա-

քեաց'ի Գիեւ զորդի իւր զՄովսիսաւ .
որոյ տեսեալ զքաղաքացիան նկունս և
և հանգարտեալս՝ արս վաթառն յա-
ռաջնորդաց անտի ապստամբութենն կո-
տորեաց յանգէտս հօրն : Եւ ապա էառ
Երիասլաւայ զիշխանութիւն Փոլոցքայ :

Այն ինչ սակաւիկ մի ոգի առնալ
Իսիասլաւ 'ի խռովութեց անտի , և ա-
հա եկն 'ի տեղիս տեղիս աշխարհին սով-
ստաստիկ : Զորոյ զպատճառան արկեալ
ոմանց չարախնդիր արանց զկանամբք
Ռոսթոմայ և Պելոօզերոյի , իբրու եթէ
գիւթութիւննոցս լեալ էր սովն , յար-
ձակեալ կոտորեցին զքաղաքս 'ի նոցա-
նէ : Այլ Իսիասլաւ և զնոստ անգէն
չարաչար մահուամբ տատակեաց :

Ի միւսում ամի երեւցան և երկու
սուտ մարգարէք , յորոց մին գուշա-
կէր՝ 'ի կատարած հնգից ամաց դառ-
նալ ջուրցն Տներերայ 'ի վեր յակունս
իւրեանց , և թէ յայնժամ Ռուսիս
Յունաստան լինիցի , և Յունաստան Ռու-
սիս : Այլ սա վաղ բարձաւ 'ի միջոյ խո-
րագիտութեն Իսիասլաւայ : Իսկ միւսն
գնացեալ 'ի Նովկորոտ պատիր նշանօք
մոլորեցուցանէր զժողովուրդն՝ հայհոյե-
լով զԲ.Մ. և գրգռելով զամբոխն ընդ-
գեմ թէոդորի արհիսպիսկոսոսի քա-
ղաքին :

Յայնժամ իշխանն Նովկորոտայ կլեպ-
որդի Սվետլոսլաւայ խիթացեալ 'ի
հերձուածոց ժողովրդեան , կոչեաց ըզ-

մարդարէն զաւարեալ , և բազում ինչ հարցեալ , և պատ 'ի պատ առեալ 'ի նմանէ պատասխանիս , յաւել հարցանել եթէ գիտիցէ արգեօք որ ինչ գէպք պատահելոց իցեն յայնմ առուր . և յասել նորա թէ ինքն հանգերձեալ է մեծամեծ պատնշելիս կատարել , խաբիս՝ տապ իշխանն , և անդէն եհար կարեաց զգլուխն վազակաւորաւն զոր սւնէր 'ի ծածուկ :

Յայս վայր համամիտք էին իշխանքն երկքեան . այլ աստի և անդր ոգի փառաբորուե ընդ մէջ մտեալ վեր 'ի վայր յեղաշրջեաց զամենայն : Քանզի Սվեաթոսլաւ կամեցեալ ընդարձակել զՁէք նիկով զերկիր իշխանութեան իւրոյ , 'ի նոյն յորդորեաց և զեղբայր իւր զՎսեվոլոտ . և խաղացին երկոքին միանգամայն 'ի վերայ Խիսսլաւայ . որոյ ոչ ևս վատահացեալ 'ի հաւատարմութի ժողովրդեան իւրոյ , ամասպարեաց կազմեցաւ փախչել կնաւ և որդւովք իւրովք առ Պոլեսլաւ արքայ Լեհաց , և խնդրել միւսանգամ զձեռն օգնականութեան :

Այլ Պոլեսլաւայ մարտ սաստիկ էր յայնժամ ընդ Մաճառս , և չկարաց օգնական լինել Խիսսլաւայ : Ապա գիմեաց առ Ենթիկոս Դ , կայսր գերմանացւոց . սակայն և նա յազմուկս իւրոյ աշխարհին ոչինչ նուազ չաւառագոյն քան զԽիսսլաւ , հրեշտակս ևեթ կարաց արձակել առ Սվեաթոսլաւ , զի

տեղի տացէ յաթոռոյն . բայց նա ոչինչ լուաւ բանիցն :

Յանհնարո ժտեալ Իսիասլաւայ՝ արձակեաց զորդի իւր զՄսթիսլաւ 'ի հըւսովմ' առ քահանայապետն Գրիգոր Է . այլ և նա յիւրմէ կողմանէ զարջայորդին ծանուցեալ ևեթ օրինաւոր ժառանգ աթոռոյն Ռուսիոյ , արգեամբք ոչ ինչ կարաց վճարել :

Ի գէպ ժամուն մեռաւ Սվեսթոսլաւ , և կալաւ զաթոռն վսեմոլոտ : Բայց Պօլեսլաւայ յաղթանակաւ դարձարարեալ 'ի պատերազմէն Մաճառաց , եկն ամենայն բանակաւն հանգերձ 'ի հաստատել յաթոռն զԻսիասլաւ : Եւ իբրեւ բնակիչքն Քիեվայ անդիտացեալք իմն զմիտա արքային՝ զգրունան ընդգէմ եղին , պատնէշ պաշարմամբ սով արկ 'ի քաղաքն . և յանձնատուր լինել նոցա՝ ներողամիտ մեծանձնութիւն եմուտ 'ի քաղաքն . զԻսիասլաւ կարգեաց եգանդրէն յաթոռն , և ինքն ել գնաց յաշխարհ իւր . և վսեմոլոտ մեկնեցաւ 'ի Չէրնիկով :

Յետ սակաւ ժամանակի Պորիս և Օլէկ որդիք Սվեսթոսլաւայ 'ի վարձու կալեալ զՓոլոդիոն՝ արշաւեցին յերկիր հօրեգորն իւրեանց վսեմոլոտայ . և նա անկաւ առ եզրայր իւր Իսիասլաւ . որոյ ընկալեալ զնա անյիշաչար մարդա սիրութիւն , գնաց ընդ նմա և էաւ զՉէրնիկով , և պաշարեաց զմիջնաբերդն :

Իսկ Պորթա և Օլեկ 'ի բացեալ գոլափ
յայնժամ, աճապարեցին գալ մարտ
գնեւ ընդ Իսիապաւայ և Վսեփոլոտայ .
այլ Պորթա անկաւ 'ի սկզբան անդ կը-
ռուոյն, և Օլեկ 'ի փախուտա գարձաւ
ապրեցելովք զօրօքն :

Իսիապաւ կալեալ զբանակեաղն՝ մինչ
գեռ գնայր գայր ընդ մէջ գիւղեանցն
անկելոց, յորոց միջի էին և որք կիսա-
մեռ և խոց կային, փոշովք օձն՝ որ մե-
ռեալ թուէր, իբրեւ ետես զԻսիապաւ՝
զի 'ի մօտոյ անցանէր, արձակեաց զնեա
մի և անգէն զգետնեաց զԻսիապաւ :

Այսպէս զբաւեցաւ 'ի կենաց վատա-
բաղգ արքայն՝ ամաց յիսուս և երկոց,
թողեալ զերեա որդիս, որոց անուանք
էին Մսթիսլաւ, Սվեաթոփոլք, և Եա-
րոփոլք :

Այլ անմահ յիշատակ կանգնեցին
առաքինւոյ իշխանիս՝ օրէնքն իւր սակա-
ւաթիւք, այլ այնչափ անպաճոյճք և
ճիշդք և յայանիք, և պատուհապքն
բաւ յանցանաց այնպէս արգարակորով
կշռեալք, զի և ոչ այլք 'ի պետուեցն
Եւրոպոյ ունէին արգեօք յաւուրս ժա-
մանակացն այնոցիկ հանդուհապիպ օ-
րէնն, թէպէտ և առաւելքան զիսուս
բարգաւաճէին 'ի քաղաքականութի :

ՎՍԵՎՈԼՈՏ Ա. ԵԱՐՈՍԼԱՒԻՉ .

ՎՍԵՎՈԼՈՏ յազմանակաւ գարձեալ 'ի Քիեմ անց բազմեցաւ յաթոռ թագաւորութեն . ոչ ինչ թողեալ եղբորորդւոյն իւրոյ՝ որում անկ էր թագաւորութին , բայց զՉերնիկով . և այն ըստ մասին :

Յաւել անձին և զնոր իմն մականուն առեալ 'ի հայրենի անուանէն . և այս սովորութի հասարակ եղև ապա թագաւորացն Ռուսաց : Զի կոչեաց զանձն իւր Վսեվոլոտ Եարոսլաւիչ , այն իսկ և Եարոսլաւեան :

Որդիքն խիաւաւայ Եարոսլոլք և Սվեաթոսլոլք առ ժամանակ մի խաղաղութիւն էին ընդ Վսեվոլոտայ . և յամին 1084 յաւապտաակել թշնամեաց յերկիր իշխանութեն Եարոսլոլքայ , արձակեաց Վսեվոլոտ ընդդէմ նոցա զորդին իւր զՎլատիմիր , և էառ անդրէն 'ի ձեռաց նոցա զքաղաքսն Եարոսլոլքայ :

Սակայն նա 'ի գալ ամին միւսայ 'ի վրէժ զրկանացն Վսեվոլոտայ , կամ թէ ոչ շատացեալ իւրով մասամբն , ամբարձ զձեռն իւր ընդդէմ հօրեղբորն . և ոչ հանգարտեալ բուռն զօրութեանն Վսեվոլոտայ , եթող զընտանիս իւր և փախեալ 'ի Լեհս : Այլ և անդ ևս ոչ

գտեալ զկարծեցեալ օգնականութիւն՝
 և իմացեալ զիւրոցն բանտարգելութի՝ ի
 Քիեզ, գարձաւ անդրէն առ Վսեվոլոտ՝
 ապաւինեալ ի գլխութիւն նորա . որ և
 ներեաց նմա զամենայն, և գարձոյց ի
 նա վերստին զաշխարհն նորա : Բայց յետ
 սակաւ ժամանակի սպանաւ Եարովոլք
 ի ճանապարհորդութե իւրում յաւա-
 յակաց :

Եւ Վսեվոլոտ մեռաւ յամին 1093,
 ընալ ամաց վաթսուն և չորից, և թա-
 գաւորեալ ամս հնգետասան :

Ի ոորա աւուրս գիպաւ ի Քիեզ
 սրածութի տհազին, և կոտորեաց զբա-
 ղումս ի բնակչաց քաղաքին :

Դարձեալ և Ուրբանոս Բ. քահա-
 նայապետ հռովմայ առաքեաց, առնն,
 առ Վսեվոլոտ զեպիսկոպոս ոմն, և ընդ
 նմա նշխարս սրբոց բազումս :

Այլ թագաւորութի Վսեվոլոտայ ա-
 ռաւել համբաւեալ է փոփոխմամբ կար-
 գի յաջորդուն թագաւորացն Ռուսաց,
 զոր սա առաջին ոկտաւ : Զի ուր ի
 սկզբանէ հեռէ անգրանիկն յարքայոր-
 դիս ժառանգէր զթագաւորութիւն, առ-
 ւի և անգր սովորութի եղև եղբարց
 թագաւորել մի ըստ միոջէ, և ի սպա-
 ռել նոցա ապա առնոյր զթագն անգրա-
 նիկ որդի երիցագոյն եղբարցն վախճա-
 նելոց, և յետ նորա եղբարք իւր ըստ
 կարգի : Եւ այս փոփոխումն թուի հաս-
 տատեալ հաւանութն Իսխասլաւայ՝ մինչ

չէ մեռեալ էր . կամ թէ առանց այնք
խի՛նքնին հաստատեցաւ սովորութիւն
այն անփութութիւն Ռուսաց, որոց շատ
էր զի յազգէ Րիւրիքայ ո՛րք և իցէ թաւ
գաւորեսցէ ինքեանց :

Այլ թէ քանի քանի աղէտից Ռու-
սիայ պատճառս ետ այս փոփոխութիւն ,
որպէս և բաժանեալն աշխարհին 'ի մա-
սունս մասունս , վաղ անցի յառաջի-
կայոց :

ՍՎԵՐՔԱՓՈԼԻՔ Բ. ԵՐՐՈՍԼԱՒԻՉ՝

ԶԵՑ Վերվորտայ անցեալ յա-
թուն եղբայր նորին Սվեաթոփոլք՝ առ
նմին յայտնեաց և զթերութի խոհակա-
նութե իւրոյ , բանտեալ զպատգամա-
ւորս փոլովեաց առաքելոց 'ի հաստա-
տեւ զգաշինսն՝ զոր ունէին ընդ Ռուսս :
Վասն որոյ և նոցա հեղեղաբար արշա-
ւեալ 'ի Ռուսիա՝ պաշարեցին զթոռ-
ժոք քաղաք 'ի գաւառին Թվերայ :

Անագանի զգատաացեալ Սվեաթո-
փոլք՝ արձակեաց զպատգամաւորսն , և
խնդրէր զհաշտութի . այլ ոչ ևս հաւա-
տացին խուժքն բանից նորա : Եւ զի ոչ
ինչ աւելի քան զութհարիւր զօրականս
ունէր նա յայնժամ յոսին , թիկունս
խնդրեաց 'ի վշտախմիրայ . և նա վազ-
վազակի յարուցեալ եկն զօրօք իւրովք ,

առեալ ընդ իւր և զեղբայրն իւր զՌու-
թիսլաւ :

Իբրև հասին գումարեցան եղբայրքն
երեքեան 'ի գաշտ անգր Գիւնվայ, ոչ
ևս հանգուրժեալ Վլատիմիրայ՝ յանգի-
մանեաց զՍվեաթոփոլք սակս անխոր-
հուրդ գործոյն : Ի զայրոյթ ցասման
գրգռեցաւ Սվեաթոփոլք, և փոքր
միւս ևս կողմանքն երկոքին ընդ միմեանս
անկանէին՝ թէ չէր Վլատիմիրայ հան-
գարտեալ զվէճն :

Վլատիմիր խրատ տայր՝ զէն 'ի ձեռին
խնդրել 'ի թշնամեացն զխաղաղութի-
այլ 'ի խիղախել Սվեաթոփոլքեանց՝
խառնուրդք եղեն մարտին, և Փոլուցիք
յաղթող գտեսալք՝ հալածական վարե-
ցին զՌուսս : Սոքա 'ի լուր անցին ընդ
գետն գարնանադայր, և Ռոսթիսլաւ
գետամայն եղև . հազիւ հազ զերծաւ 'ի
վտանգէն և Վլատիմիր, որ ձեռն տալ
կամէր եղբօրն ընկզմեցելոյ . և տեսեալ
զկոտորած իւրոցն՝ մեկնեցաւ 'ի Չեր-
նիկով :

Իբրև տեսին Փոլուցիք՝ եթէ գարձեալ
սակաւաձեռն գնդաւ մնաց Սվեաթո-
փոլք մազապուր ճոզոսյրեալն 'ի մահուա-
նէ, արեւելցին զպաշարունն Թոռժոքայ,
և առեալ զայն՝ հուր հարին այրեցին
զքաղաքն, և զընակիչսն 'ի գերութեան
վարեցին . որք և գոգցես առ հասարակ
մեռան սովու և ծարաւով և սառամա-
նեօք ճանապարհին :

Յայնժամ 'ի խնդրել Սվեաթոփոլ-
քայ զհաշտութի, զիջան թշնամիք . և
'ի հաստատութի գաշինն հառ'իւր Սվեա-
թոփոլք 'ի կնութիւն զգուտար խանին
նոցա՝ որում անուն էր Թընդըր :

Օլեկ որդի Սվեաթոսլաւայ կամե-
ցեալ յինքն կորզել զՉէրնիկով 'ի ձե-
ռաց հօրեղոր իւրոյ Վլատիմիրայ, գոր-
գուեաց զփոլովքին յարձակել ընդ իւր
յանկարծակի 'ի սահմանս նորա : Եւ
նոքա յանձին կալեալ՝ գիմեցին 'ի Չէր-
նիկով . յաւարի առին զքաղաքն, և զա-
րուարձանեայն հրձիգ տարին . և 'ի
գառնալ անդրէն յաշխարհն իւրեանց՝
տանկոխ տարին և զաշխարհն Օլեկայ,
իբր 'ի վճար ծախուց պատերազմին՝
յոր հրաւիրեաց զնոսա :

Վլատիմիր թողեալ զՉէրնիկով տը-
րացեալ էր 'ի Փերեսլաւ . այլ ընդ
հուպ հաւանեցան դալ 'ի հաշտութիւն
ընդ Վլատիմիրայ փոլովքիք, և յամին
1095 առաքեցին առնա զերկուս ոմանս
'ի գլխաւորաց անտի իւրեանց, զԻթլար
և զՔիթան :

Ի մտանել Իթլարայ 'ի քաղաքն՝
Վլատիմիր առաքեաց 'ի բանակ գեոպա-
նացն 'ի պատանդութի զորդին իւր : Անդ
գաւաճանք ոմանք սադրեցին Վլատիմի-
րայ սպանանել զԻթլար . և մի ոմն 'ի
նոցանէ Սլաւաթա անուն, որ եկեալ
էր 'ի Սվեաթոփոլքայ, գիմագրաւ եղև
անձամբ երթալ զերծուցանել զպա-

տանգն զորդին Վլատիմիրայ Կիւ Վլա-
տիմիր, չգիտեմ որպէս, զիջաւ հրա-
պուրանաց նոցին :

Յայնժամ գիշերայն գնաց Սլաւա-
թա 'ի բանակ թշնամեացն, և դտեալ
'ի քուն զՓոլովցիս՝ յափշտակեաց զար-
քայորդին, և արար 'ի նոսա իւրովքն
կոտորած մեծ. անդ սպանաւ և Քիւ
թան. և իթլար խոզխոզեցաւ առ Վլա-
տիմիրայ :

Ապա գիմեաց Վլատիմիր անյապազ 'ի
վերայ Փոլովցեաց. որում զճանապար-
հայն յօգնութի հասեալ և Սվեաթո-
փոլքայ՝ կանգնեցին յաղթանակ մեծ,
և ածին աւար և գերի բազում :

Այլ բազմաթիւ ազգ նետողացն վաղ
գումարեցան գարձեալ 'ի վերայ Ռու-
սաց, և գնացեալ յաճիւն գարձուցին
զքազաքն Եուրեվ. և 'ի միւսում տա-
րւոջ սասակագոյն բանակաւ արշաւեցին
'ի Ռուսիա յերիս առաջս, յորոց միումն
առաջնորդէր ինքնին Թընդըր խան ա-
ներ Սվեաթոփոլքայ : Սակայն յանկա-
նել նորա 'ի պատերազմին՝ ջրուեցան և
զօրք իւր : Եւ իբր 'ի տեղի նոցա փոխա-
նակեցին նորանշան հարուածք մարա-
խոյ՝ այն առաջին անգամ եկեալք 'ի
Ռուսիա 'ի կողմանցն Թաթարաց, և կե-
րան սպառեցին զամենայն գեղ գալար-
որոց զհեա եկին ախոք և հիւանդուիք
մահաբերք :

Յամին 1096 ժողով արարին 'ի Քիւեվ

Սվեաթոփողք և Վլատիմիր հանգերձ
 եպիսկոպոսօք և վարդապետօք և պա-
 տուականօք քաղաքին՝ ի կարգաւորել
 զիրս հասարակաց և զխաղաղութի աշ-
 խարհին իւրեանց :

Կոչեցին և զՕլեկ, և յանգսանել նո-
 րա՝ խաղացին եղբարքն երկոքեան ընդ-
 գէմ նորա . որոյ փախուցեալ ՚ի Չէր-
 նիկովայ՝ անկաւ ՚ի Սմարտաուպ . այլ
 իբրև հարկեցաւ նա խնդրել զհաշտու-
 թի, հրամայեաց նմա Սվեաթոփողք եր-
 թալ ՚ի Սմոլենսք առ եղբայրն իւր Դա-
 ւիթ, և ածել զնա ևս ընդ իւր ՚ի Քիեվ:
 Երգմնի եղև Օլեկ առնել զբանն, և
 գնաց ՚ի Սմոլենսք . և քանզի յայնժամ
 Դաւիթ ՚ի բացեայ դասնէր, քաղաքա-
 ցիքն զգուրս ընդգէմ եղին : Օլեկ առ-
 ժամանակ մի աստանդական լեալ՝ ազա-
 գնաց սակաւաձեռն գնդաւ ՚ի վերայ
 Մուրով քաղաքի, զոր ունէր Իսխ-
 սլաւ որդի Վլատիմիրայ : Բայց իբրև նա
 ոչ էառ յանձն զառաջարկութիւն Օլե-
 կայ՝ ՚ի զէն ընթացան երկոքեան . և ՚ի
 մօտոփ անդ մեռաւ Իսխսլաւ, և Օլեկ
 էառ զՄուրով :

Մսթիսլաւ միւս որդի Վլատիմիրայ
 իբրև զգաց զգէպս եղբօրն և զյափշա-
 կութիւնն Օլեկայ, առաքեաց առ նա
 պատգամաւորս խօսել ՚ի հաշտութիւն,
 խոստացեալ բարեխօսել վասն նորա առ
 հայր իւր : Եւ իբրև արհամարհեաց Օ-
 լեկ զպատգամաւորս Մսթիսլաւայ, այն

Թէ կալուածք իշխանութե նստա՝ իւրոց հօրն իցեն լեալ կանխաւ: Եւ միաբաւ նեալ երկուցն եղբարց՝ ելին ընդգէմ նորա: Վասիլքօ քանզի կոյր էր՝ անց ընդ մէջ զօրացն իւրոց առաջնորդաւ, և ձախու ձեռամբն բարձեալ զեաջ՝ ազազակէր առ զօրան. «Ի զօրսւթի սրբոյ խաչիս երգուաւ, ասէր, Սվեաթոփոլք՝ պաշտպան կալ մեզ իբրեւ հարազատաց. նորին խորհրդով բրեաց Դաւիթ զաչս իմ. և նա ինքն խնդրէ արդ բառնալ զկեանս իմ. այլ արդար է Աստուած. դատ արասցէ ընդ մեզ և ընդ նա»:

Ի բանից աստի յեռանդն վրէժխընդրութե վառեալ զօրականին՝ հարին խորտակեցին զՍվեաթոփոլք. և նա խընդրեալ ընկալաւ յարքայէն Մաճառաց զօրս՝ ի խաղալ անգրէն ի վերայ երկուցունց եղբարցն:

Յայնժամ անագորոյնն Դաւիթ անցեալ ի կողմն Վասիլքայ, զոր ինքն իսկ կուրացուցեալ էր, եգ զկին իւր ի պառանդի առ Վոլոտարայ, և դնաց անձամբ առ փոլովցիս, որոց առաջնորդէր յայնժամ Պոնեպք ոմն անուն՝ որ բազում չարիս անցուցեալ էր ընդ աշխարհն Ռուսաց: Սա յանձն առեալ զխնդիրն՝ խաղաց ընդ Դաւթի ընդգէմ. Մաճառաց, և խորտակեաց զնոսա ի սպառ:

Ուր ուրեմն ի խաղաղել զքաղաքս կան պատերազմունս՝ նոր ժողով կար: Գեցին իշխանաց. յորում զԴաւիթ զբար

կեալ յիշխանութէն վաղափորայ՝ ետուն նմա այլուր քաղաքս հինգ, և արծաթ բազում, և եղև խաղաղութի՛ն մէջ իշխանացն Ռուսաց:

Դարձուցին ապա զգէնս իւրեանց ընգգէմ լեհաց. բայց ՚ի նոցանէ հաւածական եղեալ՝ յարձակեցան ՚ի Փոլոճքս, և թափեցին ՚ի նոցանէ աւար բազում:

Եւ յամին 1113 մեռաւ Սվեաթոփոլք՝ Թագաւորեալ ամս քսան:

Ի արաւ աւուրս Թոյլաուութի իւրով բազմացեալ էին ՚ի Քիեվ Հրեայք ճարտարք ՚ի վաճառաշահուի, որք և հեազհեաէ մեծանային ճոխութիւն. այլ աւելի եղեալ Ռուսաց ըստ այլ և այլ պատճառաց, անգէն ընգ մեռանել Սվեաթոփոլքայ՝ յարձակեցան Ռուսք և յանխնայ կռաւորեցին զնոսա:

ՎԼԱՏԻՄԻՐ Բ. ՎՍԵՎՈԼՈՑՈՎԻՉ

ՄԱՆՈՄԱՆ

ԱՆՍԳԱՆԻՆ Քիեվայ փութացեալ զառաջս առնուլ չարեաց անիշխանութեն՝ ընտրեցին ՚ի Թագաւոր զՎլատփոր զորդի Վսեվոլոտայ. որոյ զառաջինն հրաժարեալ, ապա իբրև ետես զյաճախել խաղժութեցն Քիեվայ՝ հաւանեցաւ իշխանացն: Եւ իբրև եմուտ ՚ի քա.

դաքն՝ գազարեաց ամենայն ազմուէ
ամբոխին . այլ նա 'ի զերծուցանել
զՀրեայսն յոխակալութէ Ռուսաց՝ ե-
հան արձակեաց զնոսա 'ի Ռուսիոյ, հա-
գացեալ անդրժեքի պահել զինչս և
զստացուածս նոցա զամենայն զճանա-
պարհայն, և խոստացաւ հովանի լի-
նել նոցա նաև արտաքոյ առ սահմանօք
իւրոյ աշխարհին :

Յայնմ հետէ 'ի խոր խաղաղութեան
վայելցցին Ռուսք խոհական և անյող-
գողք առաջնորդութեն վլատիմիրայ :
Եւ որդիք նորա գամ քան զգամ ընդ-
արձակէին զպետութիւն նորա : Մսթի-
սլաւ իշխան՝ Կովկորոսայ յազմութիւ
տարաւ 'ի Լիվոնիա, և ընդարձակեաց
զպարիսպս քաղաքին իւրոյ . Եարոփոլք
խորասակեաց 'ի սպառ զժողովոյն առ
Տոն գետով . Եուրի, որ և Գէորգ լսի,
կալաւ յազմութի մեծ 'ի վերայ Բուլ-
ղարաց՝ և Անդրէաս էառ զքաղաքս
ինչ 'ի Լեհաց :

Եւ ինքն վլատիմիր խաղաղասեր և
առաքինասեր բարութն յամենայնի ճշգ-
նեալ 'ի բարգաւաճել զժողովուրդս
իւր, ցանկալի եղև շրջակայ աղքաց
անգամ :

Ինքնակալն Ալեքս Կոմսենոս առա-
քեաց նմա 'ի պարգև զարգս կայսերա-
կանս իբր 'ի գիմաց Կոստանդնի Մոնո-
մախ կայսեր, որ էր հաւ վլատիմիրայ
'ի մօրէ . և վասն այսորիկ՝ որպէս թուի՝

անուանեցաւ Մոնոմախ և Վլատիմիր
իւնքն :

Սա այս Վլատիմիր առաջին 'ի Թա-
գաւորս Ռուսաց' կոչեցաւ և Ձաբ, որ
է Արքայ, կամ Տէր, ևս և Սահաբէրժէյ,
այսինքն է' ինքնակալ, որպէս յայտ է 'ի
գրածոց նորա :

Եւ Թագաւորեալ ամս մետաքսան՝ մե-
ռաւ յամին 1125 'ի հասակի վաթսուն
և երկուց ամաց. և էին նորա որդիք
ուրթ. Մոթիսլաւ, Իսիասլաւ, Սվեա-
թոսլաւ, Եարոփոլք, Վեաչեսլաւ, Ռո-
ման, Եուրի, և Անդրէաս. և կալաւ
զաթոռն Մոթիսլաւ :

ՄՍԹԻՍԼԱՅԻ ՎԼԱՏԻՄԻՐՈՎԻՉ

ԶԷՍՑ խաղաղական աւուրց Թագա-
ւորութեն Վլատիմիրայ գարձեալ յազ-
մուկս անընդհատս պաշարեցաւ Ռու-
սիա ընդ ամս ոչ ոակաւ. զի ահա ան-
դէն 'ի սկզբան Թագաւորութեն Մոթի-
սլաւայ արշաւեցին Փոլովցիք յաշխարհն,
և յաւարի առին զբազում տեղիս :

Եւ Թէպէտ Եարոփոլք եղբայրն
Մոթիսլաւայ վանեաց զնոսա քաջուք,
սակայն ոչ նուազ չարաղէտ գտաւ քան
զբարբարոսաց արշաւանսն՝ յափշտա-
կէն Վսեվոլոտայ որդւոյ Օլեկայ զՁէր-

նիկով 'ի ձեռաց Եարոսլավայ հօրեզ-
բօր իւրոյ :

Ի զայրոյթ բարկուէ զառնալ Մսթի-
սլաւ ընդ յանդգնութի անիրաւունն ,
երգուաւ 'ի խաչն սբ՝ զրէժխնդիր լինել
Վսեվոլոտայ : Այլ նա կանխեաց հրա-
ւիրեաց զՓօլովցիան իւր 'ի Թիկունս ,
խոստացեալ 'ի մասն աւարին հասարա-
կել զնոսա :

Եւ մինչդեռ պատգամաւորք երկուս-
տեք երթային և գային , Ռուպք սմանք
կալեալ զճանապարհայն զպատգամա-
ւորս Փօլովցեաց՝ 'ի գերութե զարեցին .
ընդ որ ցասուցեալ նոցա , առ ժամն շատ
համարեցան պահանջել յետս զգերիսն .
և Վսեվոլոտ հարկեցաւ խնդրել 'ի Մըս-
թիսլաւայ զհաշտութի , գարձուցեալ
'ի նա անգրէն զՁերնիկով :

Մսթիսլաւ ըստ ընդարդոյս գթութեն՝
ներողամիտ կամէր լինել և յայս նուագ-
այլ երկնչէր 'ի ըւծանելոյ զերգումնն .
և Թէպէտ ըստ վճռոյ արքեպիսկոպոսին
կարաց շնորհել նմա զկեանսն , սակայն
մինչև ցմահ իւր տարապարտ խզծիւ
ստգտանէր զանձն . և մեռաւ յամին
1132 , Թագաւորեալ եօթն ամ և եթ . և
եթող ուստերս վեց , աւանգեալ զնոսին
'ի ձեռս եղբօր իւրոյ Եարոփոլքայ :

ԵՐԱՌԺՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿՐԹԱՆՈՒԹՅԱՆ

ԱՅՏԵԱԼ սորա յաթոռ եղբորն իւրոյ՝ նախ առաջին հոգացաւ բաշխել յեղբորորդիս իւր որչափ ինչ արժան էր պատուոյ նոցա . այլ քանզի անմարթ էր կատարել զայն առանց խորելոյ զբաժինս իւրոցն եղբարց , ամին իրի անհնարին շփոթք և խռովութիւնք ծագեցան ի մէջ իշխանացն , մինչև տեոին դռնա՝ նալ Լեհաց ի կողմանս ինչ աշխարհին իւրեանց , և անգէն միաբանեալ ընդ միմեանս՝ յարձակեցան ընդգէմ հասարակաց թշնամոյն :

Զարհուրեալ Պոլեսլաւ Դ . արքայ Լեհաց ի միտքանութեն Ռուսաց , մինչդեռ վարանէր ելս գտանել իրացն , միտմն ի խորհրդակցաց նորա Վլոսթովիչ անուն յառաջ մատուցեալ ձեռն յանձին հարկանէր՝ երթալ անձամբ դաւաճանել զարքայն Ռուսաց . և եկն առ Եարոփոլք սակաւ արամբք՝ բողբեւով իմն նենգաւ ընդգէմ իւրոյ արքային , որ յետ կողոպտելոյ ասէր՝ զինչա իմ , խնդրէ բաճնալ և զկեանս : Եւ իբրեւ ընկալաւ զնա Եարոփոլք , և հարցանէր գիտել ի նմանէ զպատրաստութի Լեհաց և զզօրութի Պոլեսլաւայ , Վլոսթովիչ զամենայնէ ոճով պատմեալ ըստ

կամի՝ բազում չարախօսութիւն յաւել-
լոյր զթագաւորէն, և ասէր՝ եթէ Լեհք
ևս աազակացեալ 'ի նմանէ՝ մաագիւ-
րագոյնս արդեօք աացին զաշխարհն 'ի
ձեռս Եարոփոլքայ : Եւ այսպիսի ոգորկ
բանիւք որսացեալ զսիրտ նորին՝ եղև մի
'ի խորհրդակցացն սիրելեաց, և անմեկ
նեղի էր 'ի նմանէ ուր և ելթայր :

Ապա 'ի միում աւուր մինչ առանձին
ուրեք արտաքոյ քաղաքին ելեալ էր ընդ
Եարոփոլքայ, յանկարծակի կալ և կապ
արարեալ զնա 'ի վերայ երիվարին՝ յա-
փրշտակեաց աարաւ 'ի Քրաքովիա, և
արգել 'ի դիպահոջ : Եւ ոչ կարաց Եա-
րոփոլք զերծանել անտի՝ մինչև հառոց
արծաթ յոլով, և երգուաւ հարկառու
և ստրուկ լինել արքային Լեհաց :

Եարոփոլք 'ի մտի կալեալ զգաւն,
եգիտ խորամանկ զմեմ Մաճառ յազգէ,
և իրատեալ զնա որպէս կամէրն՝ արձա-
կեաց 'ի Քրաքովիա . ուր իբրև այր ա-
զատազգի դիւրամատոյց գտեալ նորա
զարքայն Լեհաց՝ ամբաստան եղև զար-
քայէն Մաճառաց, իբրու եթէ նա-
խանձու պատճառաւ զրկեալ իցէ զինքն
յրնչիցն, և արտասահման արարեալ :
Գլթացեալ Պոլեսլաւայ յայրն, կար-
գեաց զնա քաղաքապետ Վիպիցա քա-
ղաքի մերձ 'ի Քրաքովիա :

Ընդ այն ժամանակս գէպ եղև ար-
քային Լեհաց գնալ 'ի սահմանս իւրոյ
աշխարհին առ Գերմանացւոք . և Մա

Ճառին զայն պատեն հառաջ՝ համար-
ւեաց շուրջանակի՝ եթէ Ռուսք մեծա-
կազմութիւն յարձակեալ դան 'ի լեհս .
վասն սրոյ ամենայն ճոխք և աւագա-
նին Գրաքովիոյ ապառաան եղեն ընչիւք
և ընտանեօք իւրեանց 'ի վիսլիցա իբրեւ
'ի քաղաք ամուր՝ զի կառուցեալ էր
յապառաժի :

Զայս ամենայն 'ի գէտ ժամու զգա-
ցեալ Եարոփոլքայ՝ էառ ընդ իւր գունդ
մեծ ընտիր զօրականաց, և յարձակեցաւ
գիշերայն 'ի վերայ ամրականացն . և
հնարիւք մատնչին 'ի բաց գտեալ ըզ-
գրունան՝ եմուտ գերեաց զամենայն ա-
ւագանին, զինչան յափշտակեաց, և ըզ-
քաղաքն քանդեալ աւերեաց . և որպէս
պատմեն . լեհք, սպան և զմատնիչն գա-
ւաճան :

Ոչ շտապան Ռուսք վերժինգրու-
թիւն, և ստիպէին զԵարոփոլք խաղալ
'ի վերայ նորին ինքեան Պոլեպլաւայ :
Եւ առ 'ի գաւով իմն ձգելոյ զնա յաշ-
խարհն իւրեանց, ոմանք յիշխանացն
Ռուսաց՝ հրամանաւն Եարոփոլքայ յար-
ձակեցան առին զկալիչ քաղաք, զոր
ունէր Եարոփոլաւ խորթ որդի վրա-
միրայ Մոնոմախին . և նա փախեաւ առ
Պոլեպլաւ առ մանրիմ բարեկամ իւր, և
գրգռեաց զնա 'ի խնդրել զվերժ զրկա-
նացն : Ի նոյն և գլխաւոր բնակիչքն
կալիչայ 'ի յորգորելոյ Եարոփոլքայ
երթեալ խնդրեցին 'ի Պոլեպլաւայ՝ զի

ածցէ զիշխանն իւրեանց զԵարոսլաւ ,
 և վանեացէ զբռնացեալսն 'ի մասին
 ժառանգութեան նորա . զի և Եարո-
 փոլքայ կամացն հակառակ են , ասեն ,
 արարք իշխանացն : Պոլեւլաւ հաւատա-
 ընծայեալ նոցա՝ սակաւաձեռն գըն-
 դաւ եկն մերձ 'ի Կալիչ . և ահա յան-
 կարծակի պաշարեցին զնա երկուստեք
 բնակիչքն Կալիչայ և զօրք Եարոփոլ-
 քայ :

Եւ մինչդեռ Պոլեւլաւ անյողոցոց ա-
 ըրիութիւն փութայր ճակատել վանել ըզ-
 դաւաճանսն՝ Վսեպոր զօրապետ նորին
 զարհուրեալ 'ի փախուստ դարձաւ , և
 'ի խռան անգ մարտին խոց վիրաւոր ան-
 կեալ արքային յերկմարէն՝ հազիւ ճո-
 ղուրեցաւ յերկիր իւր 'ի ձեռն միոյ ու-
 րուք յիւրոցն . և հասեալ 'ի Քրաքո-
 վիա՝ առսլքեաց առ Վսեպոր մորթ մի
 նապաստակի և վուշ և տղեկատ . և նա
 առ անհնարին ամօթանացն անձնա-
 սպան եղև :

Յետ սակաւուց մեռաւ և Եարոփոլք՝
 թագաւորեալ ամս ութ . և թագաւո-
 րեաց եղբայր նորա խաղաղասէրն Վեա-
 չեսլաւ : Այլ զկնի երկոտասան աւուրց
 եկն եհաա 'ի գրունս Քիեվայ Վսեվո-
 լոտ որդի Օլեկայ , և պահանջէր 'ի նմա
 նէ զթագաւորութին . և Վեաչեսլաւ
 տեղի եւ գնաց անգրէն յառաջին տե-
 ղի իշխանութիւն իւրոյ :

ՎՍԵՎՈՂՈՑ Բ. ՕԼՎՈՎԻԶ

ՅԱՂԾԿԱԼԻՑ ժամանակս արեառութեանն Ռուսաց Թագաւորեալ տունս Ճարտարի 'ի հնարս դաւաճանութեց, ևս քան զէս բոլորդեաց զազէտս աշխարհին:

Յանդ հնարս նիւթեալ յընդարձակել զսահմանս իւր՝ ամփոփմամբ սահմանաց իշխանացն իւրոց, բարեկամացաւ ընդ արքային Լեհաց, և օգնական եղև նմա զօրօք 'ի մարտս նորին, զի և նա ինքեան օգնեսցէ 'ի դէպ ժամանակի:

Այլ արքայն Լեհաց 'ի պարտութի մատնեցաւ, և Վսեվոլոտ յետ երկուց ամաց մեռաւ յամին 1146, և արարին ժողովուրդքն խնջոյս մեծի աւրախութեն 'ի յուզարկաւորութեն նորա:

ԻՎՈՐ Բ. ՕԼՎՈՎԻԶ

ՎՍԵՎՈՂՈՑ որ խոստացեալ էր խիտ սլաւայ որդւոյ Մսթիսլաւայ զաթոռն, 'ի մեռանելն ետ զայն եղբօր իւրում՝ Իկորայ: Սա այր խիտ և ամբարտաւան՝ փութով ատնելի եղև իւրոցն, ժխտեալ

գլխատումն իւր թեթեացուցանելոյ ըզ-
ծանրութիւն հարկացն՝ զոր հարկէին
Վսնվորտայ, և առեալ զանձն 'ի գա-
տարկութի և յամենայն ախտս դարչու-
թեց. և շողմարար իշխանքն իւր տին
զպետութին ամենայն անիրաւութիւն և
զբկանօք : Սմին իրի Գիեվացիք ետուն
զաթոռն՝ խիտսլաւայ :

Յայնժամ և Իկոր առեալ ընդ իւրսն
և զզօրս միոյ ուրուք յեղբարց իւրոց՝
խաղաց 'ի վերայ նոցա. և 'ի չկամել
Գիեվացւոց մարտ դնել՝ անկաւ խռ-
վուի մեծ 'ի բանակին Իկորայ, և ոկաւն
կոտորել այր զընկեր, մինչ զի և Իկոր
ինքնին 'ի փախուստ աճապարեալ՝ ա-
ւուրս չորս թագեաւ 'ի ճահիճա ուրեք.
և ապա 'ի յայտ եկեալ ածաւ առաջի
խիտսլաւայ, և նա շղթայակապ արգել
զնա 'ի բանա խաւարչուտ :

Ի դաւ ամին միւսոյ խնդրեաց Իկոր
յախասլաւայ հրաման կրօնաւորելոյ, և
եմուտ 'ի մենաստան մի 'ի Գիեվ. այլ
Սվեթոսլաւ եղբայր նորին յարեաւ 'ի
վերայ խիտսլաւայ 'ի խնդրել զվրէժ
եղբօրն : Եւ իբրեւ 'ի պարտութի մատնե-
ցաւ նա առաջի խիտսլաւայ, և խնդրէր
զհաշտութի առանց յետս կալոյ 'ի պա-
հանջանացն, խիտսլաւ հրձիգ արար
զամենայն տունս և զադարակս նորա,
և էառ զքաղաքս նորա, և հալածական
արար զնա յաշխարհէն :

Իսկ Իկոր յետ վեցամսեայ թագաւ

Լորուծէն և միամեայ միանձնութեան՝
անգէն 'ի նմին 'ի վանո իւրում խողխո-
լեցաւ 'ի ժողովրդենէն Գիեվայ . և
մարմին նորա մերկ քարշեալ ընդ փո-
ղոցս քաղաքին՝ ապա Թաղեցաւ 'ի շի-
րիմս Թագաւորացն :

ԻՍԻՍՍԼԱՒ Բ. ՄՍԹԻՍԼԱՒԻԶ

Եւ արին Իսիապաւ հաստատեալ 'ի
Թագաւորութե իւրում՝ անգրէն յինքն
գարձոյց զքաղաքսն առեալս յօտարաց :
Միարանեցին ընդ նմա և ոմանք յիշխա-
նացն , որոց ձեռնառութիւն նուաճեաց
և զայլն . և Սվեաթոսլաւայ եւ 'ի կը-
նուծի զթոռն իւր՝ զի մոռացօիք եզի-
ցին նմա արկածք եղբորն :

Եւ Երի որդի Վլադիմիրայ երկրորդի
քանդի ռիս ունէր ընդ Սվեաթոսլաւայ՝
Թշնամացաւ և ընդ Իսիապաւայ , և
միաբանեալ ընդ իւր զԹուրովիս՝ խաղաց
ընդգէմ նորա , և եղև պատերազմ մեծ
հուպ 'ի Փերեսլաւ քաղաք : Անդ խոր-
տակեցան զօրքն Իսիապաւայ , և ինքն
կնաւ և որդւովք իւրովք փախուցեալ
ամրացաւ 'ի Վլադիմիր :

Եւ զի աներ էր Իսիապաւ արքային
Մաճաւաց , և ազգակից արքային Լե-
հաց , խնդրեաց 'ի նոցանէ զօրս յօգնա-

կանուի, և նորոգ հանգերձ եւ ընդդէմ
Ետւրեայ : Այլ Մաճառք և Լէհք 'ի
անսիւ և եթ թշնամեացն բազմութեան՝
յետս ընդ կրունկն դարձան . և իսիա
սլաւ հարկեցաւ խնդրել զհաշտութիւն,
և թողուլ Ետւրեայ զթագաւորութիւն
Քիեւայ :

Սակայն աւագանին Ռուսաց գաղտ
թիարանեալ՝ կոչեցին զԻսիասլաւ ան
դրէն յաթոռն . և նա եկն 'ի Քիեւ ոչ
բազում՝ զօրօք : Իսկ Ետւրի նիզակե
ցութիւն իշխանին Վալիչայ յարձակեալ
'ի Քիեւ վերստին կալաւ զաթոռն . և
մինչքեւ անարդել անձնատուր լեալ 'ի
փափկութիւն և 'ի թուլութիւն կայր
յանհոգս, իսիասլաւ ստուար բանա
կաւ անկեալ 'ի վերայ բռնաւորին՝ հա
լածեալ վանեաց զնա 'ի Քիեւայ, և ե
մուտ անդր մեծաշուք յաղթանակաւ և
ծափաձայն ցնծութիւն քաղաքացեացն :

Այլ յանդադարելի պատերազմաց
և 'ի խռովութեց աշխարհին զերծոյց
զնա մահն յամին 1156, թագաւորեալ
ամս ութ : Եւ հրաւիրեցաւ 'ի թագա
ւորել վերստին խաղաղասէրն Վեպե
սլաւ . այլ նա եւ զաթոռն ցլխութիւն
եղբայր իսիասլաւայ :

Իսկ նորա կառնածեալ եթէ իսիա
սլաւ Դաւթեան՝ իշխան Չէրնիկովայ
ակն եգեալ իցէ թագաւորութեանն,
յարեաւ 'ի վերայ նորա անխորհրդա
բար, և 'ի պարտութիւն մատնեալ փա

խըատական եղև, և եթող զաթոռն՝ Իս-
սիասլաւայ :

Սակայն և նա ստիպեցաւ Թողու-
ղայն անհանգարաին Եսրեայ անուա-
նելոյ Տոկորուքի, այսինքն Երկայնա-
ձեռն, որ զօրս ծանու եկեալ եմուտ
'ի Քիեվ, և Թագաւորեաց :

ԵՌԻՐԻ Ա. ՎԼԱՅԻՄԻՐՈՎԻՉ

ԵՐԿԱՅԵԱՉԵՌՆ

Ի ՎԱԲՍՈՒՆ և երից ամաց հասակին
անցեալ յաթոս, յանգուլ պատերազ-
մունս ծախեաց և զմնացորդս կենացն
ընդդէմ արշաւանաց Փոլովցեաց . և յա-
պըստամբել Նովկորստացւոյ՝ երգուաւ
նկուն առնել զխառվաւթ ժողովուրդն .
այլ կանխեալ իւրոյ օրհասին՝ մեռաւ
յամին 1158, զհետ երից ամաց Թագա-
ւորութեն . և եթող մեռասան որդիս :

Սա շինեաց զՄոսկուա (որ և Մոս-
կով կամ Մոսքա) քաղաք՝ հաւանեալ
ընդ գիրս տեղւոյն, և անիրաւութիւն
յապիշտակեալ զայն 'ի ձեռաց տեսունն՝
որում անուն էր Քուչքո . և զքաղումս
'ի բնակչացն վստիմիրայ անդր առա-
ջեաց 'ի բնակել : Շինեաց և այլ քա-
ղաքս 'ի տէրութե իւրում, և դադլթա-
կանս տնեալ բնակեցոյց 'ի նոսա :

Այլ քանզի բազում բռնութեամբ

աաղակալի լեալ էր Գիեղացւոյ , ընդ մեռանել նորա յաւարի առին զապարանս նորա , և զմտերիմս նորա ընդ տուրանցուցին : Եւ մինչ նոքա գեռ զաղմկաւն էին՝ Խախալաւ իշխան Չէրնիկովայ եկն եմուա 'ի քաղաք անգր , և կալաւ զաթոռն :

Չհեա նորա իշխանք ինն հետ զհետեւ առին 'ի միմեանց զաթոռն , և ոչ քնչ արժանի յիշատակի թողին՝ բայց յանարժան ոգւոյ փառասիրութե :

Իսկ բնակիչքն Վոլոտիմիրայ թագաւորեցուցին իւրեանց զանգրանիկն Ետրեայ զԱնգրէաս Պոհոլիւպքի , այսինքն է Աստուածասէր , զայր բարեպաշտն և խոհական և արիասիրտ , և նա սկսաւ զանել զԹշնամիս Ռուսիոյ զԲուլղարա և զԹաթարս առաւատակեալք յաշխարհն :

ԱՆԴՐԷԱՍ ԵՈՒՐԵՎԻԶ

ԳՈՀՈԼԻՒԳՍՔԻ

ՏԵՍԵՄԼ Անգրէի զգիտութիւն աշխարհին յերեսաց բազմիշխանութեն , և մեռնաւանդ զանդադար խառվութիս 'նովկորուալ , զոր գումարեաց 'ի ձեռս որդւոյ իւրոյ Մսթիսլաւայ . միաբանեցոյց

ընդ նմա և զմեծասան իշխանս, և առաքեաց նախ 'ի վերայ Գիեն վայ:

Որամթիպաւ ար թագաւորէրն անգյայն ժամ, յետ ընդգէմ կալոյ ժամն ինչ՝ ապա եթող զին իւր և զորդին՝ և փախեալ 'ի քաղաքէն. և թշնամեացն մեռալ տւար հարին զԳիեն զերփս աւուրս. և յայնմ հետէ փոխադրեցաւ աւթոռ թագաւորութեն 'ի Վալտափր:

Յետ այնորիկ նուաճեաց Անգրէաս և Վալտափրոտացիս՝ կարգեալ նոցա ըստ խնորոյ նոցին իշխան զորդի իւր զԵսաբի:

Եւ մինչև սկիզբն արարեալ 'ի վայելել յարգասիս արութեցն իւրոց՝ զբաւցաւ 'ի կենաց բռնական մահուամբ:

Քանզի Անգրէաս սւնէր 'ի կնաւթն զգուտար Քուլքայ՝ զանառն Մաքսուա քաղաքին. և սիրէր յոյժ զմի յորդաց աներոյն իւրոյ՝ որում անուն էր Յովակիմ: Ապա 'ի պատժապարտ գտանիլ միոյ յեղբարցն Յովակիմոյ՝ Անգրէաս եւ զնա 'ի մահ, և Յովակիմ եղ 'ի մեծ վրէժխնդիր լինել մահու եղբորն. և 'ի գիշերի միում յարձակեալ 'ի վերայ արքային գաւազեցօք իւրովք՝ ապան զնա, և զտուն նորա էառ յաւարի:

Եւ նա թագաւորեաց ամս երկքաւսան. և կալաւ զաթոռն Մեջայել Եսաբի միջ զամ մի, և մեռաւ՝ թողեալ որդի մի Վլեպ անուն:

ԶԷՏ Միքայելի միտքան հաւանա-
թի ժողովրդեան ամբարձաւ յաթառն
Վանժուրա կրօնագոյնն յորդիս Եա-
րեայ: Որոյ կալեալ արդարապէս զապա-
նոզան Անգրէի՝ ընկզմեաց ՚ի ծովակ մի
մերձ ՚ի Վոլոսիմի. և զէին նորա, որ-
պէս ասեն ոմանք, կախեալ ՚ի գրունա
ապարանիցն արքունի՝ նեառհար եւ
աղանանել, իբրև զհամախոհ ապանոզաց
առնն իւրոյ:

Յետ այնորիկ փոյթ յանձին կալեալ
զինադազութենէ աշխարհին՝ նուաճեաց
զազուռմա յիշխանաց գաւառացն և եր-
կնոսա ՚ի բանաի. և խաղաղացաւ եր-
կիրն ամս երկուս:

Ապա յամին 1184 արշաւեցին Բու-
զաւք ՚ի Ռուսիա, և Վանժուրա յետ
մի անգամ մարտ գնելոյն ընդ նոսա՝ հաշ-
տութի խնդրեաց ՚ի նոցանէ:

Եւ թագաւորեալ ամս երեսուն և
հինգ՝ մեռաւ յամին 1212. և ՚ի բազ-
մամեայ թագաւորութէ սորա է իմա-
նալ՝ թէ ոչ ինչ արժանի յիշատակաց
դէպք զըդովիչք խաղաղութն ապառ-
հեցին ՚ի Բուսիա յաւուրս իւր:

Վանժուրա ունէր որդիս եօթն, որք
էին Կոստանդին, Պորիս, Եսուրի, Եա-

բողոքաւ, վառաբանք, Սվետլանա, և
Իւան . և ի մեռանել իւրում բաժա-
նեաց նոցա զգլխաւոր քաղաքս պետու-
թեն, Եուրեայ պահեալ զթագաւորու-
թին Վոլոտիմիրայ : Այլ վաղ խանգա-
ցեալ նոցա ընդ բաժինս իրերաց՝ ակաւն
անկանել ընդ միմեանս :

ԵՈՒՐԻ Բ . ՎՍԵՎՈԼՈՑՈՎԻՉ

ՄՍԲԻՍԼԱՅԻ զօրացեալ յաւուրս սո-
րա տիրեաց Նովկորոտայ, և օր ըստ օրէ
բազմացուցեալ զզօրս իւր՝ որսացաւ
յիւր կողմն և զկոռաանդին զեղբայրն
Եուրեայ, և յարեաւ ի վերայ նորա :
Եւ Եուրեայ կազմեալ բանակ ահադին
բազմութիւն զօրաց խաղաց ընդգէմ Մըս-
թիսլաւայ, և խրոխտանօք իմն քարոզ
կարդաց ի բանակին, զի թէ ոք խնայեա-
ցէ յոսոխ իւր, և կամ գերի վարեացէ
զնա և ոչ սպանանիցէ, մահապարա
լիցի :

Այլ ի խառնել պատերազմին խոր-
տակեցան զզոք իւր . ինն հազարք ի նո-
ցանէ անկան ի մարտի անդ, և մեծ
մասն նոցա ի փախչել իւրեանց գետաւ
մոյն եղեն . և ինքն Եուրի մերկացեալ
զսպառազենութիւն իւր՝ շապկով եւեթ
փախուցեալ գայր ի Վոլոտիմիր : Հա-
պն զկնի նորա և Մսթիսլաւ և Կառ-

տանգին, և Եուրի անձնատուր եղև 'ի նոսա: Կոստանդին կալաւ զաթոռն, և զԵուրի արձակեաց յազատութի՝ կարգեալ նմա կալուածս իշխանութեն:

Այլ անդէն յառաջնում ամի Թագաւորութե իւրոյ անկեալ յախտ ծիւրական, իբրև ետես զանձն 'ի գուրտ մահու հասեալ՝ կոչեաց զԵուրի, և եւ 'ի նա անդրէն զԹագաւորութիւնն, 'ի խնամս նորին յանձն արարեալ և զերեսին որդիսն իւր զՎաթիւ, զՎսեմուրա, և զՎրատիմիր:

Իսկ Մսթիսլաւ ոչ շատացեալ իշխանութեն՝ Նովկորուայ՝ գիմեաց 'ի Կալիչ, և կրկնակի յաղթանակաւ էսոս զայն 'ի Մաճառաց, յերկրորդումն ձերբակալ արարեալ և զարքայն նոցա զՔալուման:

Ընդ այն ժամանակս յարձակեցան Բուլղարք 'ի սահմանս Վոլոտիմիրայ, և Եուրի դիւրաւ խոնարհեցոյց զնոսա 'ի խնդրել զհաշտութե, զի անտի և Թաթարք յաշխարհն Բուլղարաց արշաւէին:

Քանզի աշխարհական Չինկիզ խան զինի արշաւանին 'ի Պարսո և 'ի Կասսա, խաղայր գայր ընդ գուռն Ալանաց յաշխարհն Փոլովեաց: Ընդ որ զահի հարեալ Ռուսաց՝ պատրաստեցան զգէմ ունել նոցա՝ հարիւր հազարօք, առաջ նորդութի Մսթիսլաւայ. և ոչ հաւատեալ պատգամաւորաց Թաթարացն՝ որք յորդոր լինէին նոցա հանդարտ կալ:

զի չիք ինչ՝ առեին՝ մեր և ձեր. այլ և սպանեալ ևս զպատգամաւորսն՝ գրգռեցին զթաթարս 'ի պատերազմ՝:

Արոց զառաջինն պարտութի կերպարանեալ 'ի փախուստ գարձան. և հետամուտ եղեն նոցա Ռուսք տառապան, մինչև անցին երկաթանչիւր բանակքն ըստ գետն Ղաղա՝ որ թափի 'ի Սեւա Ժով. յայնժամ ընդ կրունկն գարձեալ թաթարաց՝ ահագին կոտորած հասուցին 'ի վերայ շփոթեւոցն Ռուսաց, և փոշոյեաց նիզակակցացն նոցա. մանաւանդ 'ի փախչելանդ Մըս թիւաւայ սահաւաճեալն գնդաւ՝ հրձիգ արարեալ անմարտիք զայլ անցի նաւակս իւրոյ բանակին. որով 'ի սպառնորտակեցան Ռուսք, և զերծեալքն ոչ ինչ աւելի եղեն քան զոգիւ տաան հազար:

Ապա յերկուս առաջս բաժանեալ թաթարաց՝ գիմեցին առին զԲիւիւ, և զիշխան քաղաքին՝ որ տառաւ երկուս զգեմ կալեալ էր պաշարմանն, և զայլ ևս երկուս յիշխանակցաց նորին պընդեալ առանձինն յերկուս երկուս տախտակս, և նստեալ 'ի վերայ նոցա՝ խնջոց յազմութե կազմեցին, և այնպէս չարամահ արարին զնոսա: Եւ ինքեանք խաղացեալ ևս յառաջ, 'ի հուր և 'ի սուր ծախեցին զքաղաքս և զգիւղս, և լքեալք աւարաւ՝ գարձան անգրէն առ Զինկիլ, որ գեա ևս 'ի Պախարա էր:

Ուր ուրեմն խլրտեցաւ Եւրփի յառնել ընդգէժ թշնամեաց. այլ 'ի լանդգարձ Թաթարացն յետս, և ինքն գարձաւ 'ի տեղի իւր:

Յեա պտորիկ ընդ ամս երեքասասանց ամս 1236, յանգագար արէտս սովու և սասանութեց, պատերազմաց և յափրշտակութեանց մատնեցաւ Ռուսիա. մինչև լին զլաթի արէտից աշխարհին Թաթարք արշաւեալք անգր անթիւ րազմութիւն 1237:

Ի խնգրել կուսակալ իշխանացն զօգնականութի Եւրեայ, նա զլացաւ նոցա. և Թաթարաց անխափան չըջան առեալ ընդ ամենայն կողմանս աշխարհին՝ կտորեցին զգիմադացս, և ընդ որո հաճէինն՝ 'ի գերութե վարեցին. առին և զՄոզբուա, և զԷջան քաղաքին զորդի Եւրեայ չարաչար մահուամբ խոզխողեցին:

Ի լուր եղևոցս փախեաւ Եւրփի, և անկաւ առ Թուռնս և արգակիցս իւր յայնկոյս Վոլկա գետոյ. այլ 'ի Ժխտել նոցա զձեռնտուութիւն իւրեանց նմա, որպէս արար նա ինքն այլոց իշխանաց իւրոց, եգ 'ի մտի յուսահատ համարձակութեամբ մարտ գնել վանել զթշնամիս:

Վառեցան և իւրքն նովին ոգւով և խաղացին ընդգէժ Թաթարաց, որք ահա ընդ առաջ նորա գալին՝ առեալ զՎոլոտիմիր քաղաք, և հրկէզ արարեալ:

և զկանայս և զորդիս Եսլերայ՝ զապա-
ւինեալս յեկեղեցին՝ 'ի աւեր սուսերի
կոտորեալ :

Բազում արուծիս գործեցին Ռուգբ
'ի պատերազմին . այլ իբրեւ անկաւ անգ
Եսլրի՝ Լքան սրարաւանցան և իւրքն,
և ցիր և ցան եղեն : Եւ Թաթարք շատ
համարեալ առ ժամն զյաղթանական՝
գարձան 'ի բուն բանակն իւրեանց :

Քառասուն և ինն ամաց էր Եսլրի
'ի մեռանել իւրում, անուամբ չափ
գոգցես Թագաւորեալ նախ յամին
1212, և 'ի 1217 անկեալ յաթոռայն,
և 'ի միւսում ամին անգրէն հաստա-
ւեալ, և ոչ ինչ գործ Թագաւորի ցու-
ցեալ մինչև ցմահ իւր :

ԵՐՐՈՍԼԱՒ Բ. ՎՍԵՎՈԼՈՑԱՎԷՅ

ԻՐԻՆԻ ազգ եղև Եարոսլաւայ որ-
գւոյ վսեմոլորտայ նահանջն թաթա-
րաց, փութացաւ հաստատեաց զորդին
իւր զԱղեքսանգր յիշխանութն Նովկո-
րոտայ, և գնաց 'ի կանգնել զաւերակա
վոլոտիմիրայ. ժողովեաց անգր զնա-
կիչս քաղաքին զցրուեալս, և բաժանեաց
'ի տոհմակից իւր իշխանն զգաւառս
անառաջնորդս: Ապա խաղաց 'ի Վալիչ,
և գերի ածաւ զիշխանն նորին հանգերձ
կնաւն:

Ընդ այն աւուրս Մանգու զօրավար
Պագու խանին հրեշտակս արձակեալ
առ Միքայէլ որդի Եարոսլաւայ իշխան
Քիեվայ՝ խնդրէր զքաղաքն. այլ նա
հրամայեաց տպանանել զհրեշտակսն. և
յաւելեալ վատուի 'ի նենգն՝ փախստա-
կան թաքթաքուր շրջէր 'ի Մաճառս:

Ի գէտ ժամուն տիրեաց Քիեվայ
Ռոսթիսլաւ իշխանն Չերնիգովայ. սա-
կայն և զնա վանեաց անսի այլ ոմն իշ-

խան . և ինքն իսկ խոյս տուեալ յահէ Թաթարաց՝ յանձն արար զքաղաքն Դեմեպրի ումեմն իշխանի :

Իսկ Պագու խան իրազեկ լեալ սպանման գեապանացն , եկն անձամբ և աղջարար 'ի Քիեվ տալ զքաղաքն՝ խաղաղութե պայմանօք . և 'ի չառնուլ յանձն Դեմեպրի , սկսաւ բախել զօրմուռնն բարանօք . և մինչև խրամատեցաւ մի կողմն պարսպն , քաղաքացիքն այլ պարիսպ կանգնեցին 'ի ներքուստ , և քաջութիւն մարտ գնէին :

Այլ իբրեւ Դեմեպր կարեմէր խոցեցաւ , զեղան 'ի ներքս Թաթարքն և տխան յտնխնայ կոտորել զՔիեվացիս . բայց Պագու արդեւ զնոսա , մեծարեաց զԴեմեպր , և ներեաց քաղաքացւոցն վասն քաջութիւն զգէմ ունելոյ նոցա պաշարմանն . և կարգեալ նոցա իշխան զմի ոմն յիւրոցն՝ մեկնեցաւ անտի , և ըստ Դեմեպրի խրատուցն գէմ եդ խաղալ 'ի լեհս և 'ի Մաճառս՝ յուսով յորովագոյն աւարի :

Սակայն սուղն այն խաղաղութի Ռուսիոյ վաղ վրդովեցաւ անգրէն ներքին և արտաքին պատերազմօք :

Զի տեսեալ զհարուածս աշխարհին Ռուսաց՝ խաչակիրքն լիզնիացիք և սահմանակիցք նոցա՝ օգնականութիւն Թաթաւորացն . Դանեաց և Շվեդաց խաղացին 'ի Ռուսիա , և ստիպէին զՆովկորո . տացիս անձնատուր լինել :

Եւ ընդգէժ նոցա Աղեքսանդր որդի Եարոսլաւայ, և ճակատ տուեալ յափն Նեւա գետոյ՝ հոյակապ յաղթանակ կանգնեաց ՚ի տեղւոյն. վասն որոյ և կոչեցաւ Նեւոքի, այսինքն է Նեւացի:

Մինչդեռ ոգի առեալ հանգարածաւ կային Ռուսք ՚ի Վոլոտիմիր և ՚ի Նովկորոտ, աւաքեաց կոչեաց Պագու խան զԵարոսլաւ ՚ի բանակ իւր, զի յայտ աբասցէ նա զնշանակս հնազանդութեան իւրոյ և զհպատակութեւ. և իբրեւ եկն՝ հաստատեաց զնա ՚ի Թագաւորութեն. զնոյն արարին և այլք յիշխանացն Ռուսաց: Եւ Եարոսլաւ մեռաւ ամաց յիսուն և եօթանց, Թագաւորեալ ամս եօթն:

Լուեալ Միքայէլի զմեկնեւ Թաթարաց՝ դարձեալ երևեցաւ ՚ի մէջ, և կալաւ զՉերնիկով: Սմին իրի փոխանորդն Պագու խանին հարկեցոյց զնա գնալ առ Պագու, զի խոստացեալ նմին զհպատակութիւն իւր՝ առցէ անգրէն զիշխանութիւն: Եւ նորա վստահացեալ ընդ խոստումնն օրինակաւ այլոց իշխանաց՝ գնաց ՚ի մեծ բանակն:

Սովորութիւն էր առ Թաթարս, զի օտարազգի ոք եկեալ յայց խանին՝ անցանէր նախ ընդ հուրն՝ որ վառեալ կայր աստի և անտի գրանց խորանին, իբր ՚ի սրբել զանձն և զնուէրան, և ապա երկրպագեալ առաջի խորանի խանին՝ մաանէր ՚ի ներքս: Արդ կարծեալ

Միջայէլի՝ եթէ դիք ոմանք իցեն 'ի ներքս 'ի խորանի անդ, պնդեցաւ և ոչ կամէր երկիր պագանել:

Ընդ որ ցասուցեալ խանին՝ յիշեաց և զառաջին գաւառնաւթիւն գեապանացն, և սպան զնա. այլ անվնաս արձակեաց զիշխանն Պորիս՝ որ եկեալն էր ընդ Միջայէլի:

ԱՆԴՐԷՍԱ Բ . ԾԱՐՈՍԼԱՒԻԶ

ՊԱՆՈՒ խան իբրև տէր համօրէն Ռուսիոյ՝ պահանջեաց և յԱզիքսանդրէ Նեւպքեայ զհպատակութիւն. և նորա առեալ ընդ իւր զեզրայր իւր զԱնդրէաս՝ գնաց առ նա. և սակս բարձրահասակ և գեղադիտակ և ազնուական կերպարանացն, և արիական համարձակութեն մեծապէս պատուեցաւ 'ի խանէն, և կարգեցաւ 'ի նմանէ իշխան հիւսիսային կողմանցն Ռուսիոյ:

Իսկ զԱնդրէաս կացոյց խանն իշխան Վոլոտիմիրայ, և եա նմա զօրս 'ի թիկունս, որովք վանեաց նա յաթոռոյն Վոլոտիմիրայ զՍվեաթոսլաւ զեզրայրն Միջայէլի, որ այն ինչ գեռ ևս բռնացեալ կալեալ էր զաթոռն:

Ընդ այն ժամանակս մինչգեռ տակաւին Թաթարք ունէին զԲիել՝ Դանիէլ, որն իրաւացի ժառանգորդ համա-

բեալ իշխանութի քաղաքին՝ ընկալաւ զհռովմէական դաւանութի, և գտեալ շնորհա առաջի քահանայապետին հռովմայ՝ կոչեցաւ և թագաւոր Ռուսիոյ։ Արդ ընդ սմա մտերմացեալ Անդրէի՝ յանձն իւր ևս ձգեաց զառելութի Ռուսաց և զթաթարաց՝ իբրեւ բարեկամ ազգաց օտարաց հեռաւորաց. և գիմեալ թաթարաց զօրու ծանու անպառակեցին յաշխարհ նորա, և զնա փախուցին կնսուն հանգերձ ՚ի Լիվոնիա, և ետուն զիշխանութի նորին Ազեքսանգրի։

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ Ս . ԵԱՐՈՍԼԱՅԻՉ

ՆԵՒՍԻՅԻ

ՍԵ այր անձնանուէր յօգուտ հայրենի աշխարհին, ՚ի բազմաժողով ժամանակին ամենայն ոգւով ճգնեալ ՚ի հանգարտել ըստ կարի զշփոթս, էր զի զյանցուածս իւրոցն ինքնին պատուհառէր, և էր զի անձամբ երթեալ առ խանն՝ ներումն վասն իւրոցն հայցէր։

Այլ առ կենդանութի նորա ոչ ծանեան Ռուսք զյարդ առաքինւոյ առնն։ Եւ ՚նովկորոտացիք ձեռն տուեալ եզբօր նորին Եարոսլաւայ՝ վանեցին ՚ի քաղաքէն իւրեանց զվասիլ զորդի Ազեքսանգրի։ Սակայն Ազեքսանգր վերստին հաստատեաց զորդի իւր յիշխանութեն։

ապա խաղաց և յաշխարհն Շվէտաց ,
և էած գերի և աւար բազում :

Իբրեւ մեռաւ Պագու խան , կարգե-
ցաւ 'ի մեծէ խանէն փոխանակ նորա
զօրավար Պուրդուս ոմն . որոյ արձակեալ
ընդ ամենայն Ռուսիա հարկահանս , ա-
ռաքեաց զմի ոմն և 'ի Նովկորոտ . այլ
Նովկորոտացիք չառնուին յանձն , մին-
չև՝ եկն Աղէքսանդր , և զխռովարարոն
պատուհասակոծ արարեալ , և 'ի տեղի
Վասիլ կարգեալ զմիւս որդի իւր զԴե-
մետր , հաւանեցոյց զՆովկորոտացիան
անխափան հարկիլ Թաթարաց՝ ա-
նուամբ ընծայարեր լինելոյ :

Մեռաւ 'ի ժամանակին յայնմիկ
Գիուգ մեծ խանն Թաթարաց Թոռն
Չինկիզ խանին , և յետ բազում չփո-
թից՝ զօրացեալ տիրեաց Քուպլայ խան :
Եւ Ռուսաց պատեհ առեալ զազմուկս
նոցա՝ միարանեցան 'ի ծածուկ քա-
ղաքք բազումք , և 'ի ժամագիր պահոս
յարձակեալ կոտորեցին զամենայն ըզ-
հարկահանս Թաթարաց :

Ի տագնապ անհնարին պաշարեալ
Աղէքսանդրի ընդ այն՝ մինչքեռ վարա-
ներ ելս իրացն գտանել , պատուէր հրա-
մանի ընկալաւ 'ի Պուրդայէ՝ զօրաժողով
լինել և պատրաստիլ 'ի պատերազմ :

Յայնժամ՝ արին այն զանձն 'ի կշիգ-
եգեալ փոխանակ ընդ ազգին՝ գնաց
միայնակ առ Պուրդա , և յայտ արա-
րեալ Թէ ոչ մի ինչ յեղեւոյն յիւր գի-

առւթի եկեալ էր, յաւել առաջի գնեղ
աղերսիւ զապաշաւ Ռուսաց ընդ ե-
զեալն, և խոստացաւ առւթիք հար-
կաց զճարեւ գլանցուածն. և զօրաժա-
րին պանչացեալ ընդ արիակն վատա-
հուծի և ընդ հաւատարմութիւն Աղեք-
սանգրի, շնորհաց Ռուսաց զվնասն:

Այլ Աղեքսանգրի խօթացեալ զճա-
նապարհայն և մերձեալ 'ի մահ' եմուտ
'ի կարգ կրօնաւորութեան և կոչեցաւ
Աղեքս. և գտսեաց զնա ազգն իւր 'ի
գասս սրբոց. ապա յեա ժամանակաց և
վեծն Պետրոս կառոյց 'ի պատիւ նորա
մենաստան 'ի տեղւոյն ուր յաղծեալ
էր Աղեքսանգր Էվետաց, և կարգեաց
յանուն նորա զկարգ մի ասպետաց:

Եւ մեռաւ Աղեքսանգր Նեւաքի յա-
մին 1264, լեաց ամաց քառասուն և
չորից, և Թագաւորեալ ամն երկօտա-
սան. և եթող որդիս չորս, զվասիլ,
զԴեմետր, զԱնգրէաս և զԴանիէլ:

ԵԱՐՈՍԼԱՅ Գ. ԵԱՐՈՍԼԱՅԻՉ

Ի ԳՆԱԼ Աղեքսանգրի առ զօրաժարն
Թաթարաց Նովկորոտացիք բանս եզեալ
ընդ եղբոր նորին Եարոսլաւայ՝ սրատրաւ
տեցան 'ի բաց վարեւ զԴեմետր զորդի
Աղեքսանգրի, և զնա կացաւցանել իւ-
րեանց իշխան՝ յաւսով մեծամեծ ազա-

առվթեանց և բարեաց , զորս խոստանայր
նա նոցա : Այլ 'ի մեռանել Ազեքսան-
գրի կալու նա զաթոռ Թագաւորու-
թեն Ռուսաց , և խաղաց 'ի վերայ Յա-
մանգեայ սւրումն լիթուանիացւոյ՝ որ
բանացեալ էր 'ի Փոքով . բայց ոչ ինչ
կարաց վճարել , զի և Նովկորոտացիք
յետս կացին 'ի նմանէ :

Ապա օգնականուք Թաթարաց յազ-
թանակ կանգնեալ 'ի վերայ Գերմանա-
ցւոց արշաւելոց 'ի կողմանա Նովկորոտայ՝
վատահաւթք եմուտ 'ի Նովկորոտ . այլ
քաղաքացիքն անգոսնեալ վանեցին զնա
անտի իբրև երգմնազանց և ստախօս : Եւ
նորա լի ցամառք գարձ արարեալ 'ի
Վոլոտիմիր՝ գունդ կազմեաց ելանել
ընդդէմ Նովկորոտացւոց , և խնդրեաց
զորս 'ի Մանգու խանէն՝ ասելով եթէ
ոչ վասն այլոյ իրիք անգոսնեցին զնա
Նովկորոտացիք , բայց զի ատելի է նո-
ցա նախտնձ հաւատարմութիւն իւրոյ առ
Թաթարս :

Մինչդեռ նա յայտոսիկ էր՝ Վասիլ
եզրայր նորա իշխան Քաթերովայ որսա-
ցաւ զՆովկորոտացիս յիւր կողմն , և
գնացեալ ինքնին առ Մանգու՝ յայտ-
նեաց նմա զբուն սրտաճառս թշնամու-
թեն Նովկորոտացւոց ընդդէմ Եարո-
ուլաւայ . և խանն յետս կոչեաց անդրէն
զզորսն՝ զորս առաջեալ էր յօգնութիւն
նմա :

Սակայն Եարուլաւ խաղաց սրդաովքն

իւրովք և նիզակակից իշխանաւն Սմոլնսքայ 'ի Նովկորոտ. և տեսեալ զգլխամարտութի հզօր քաղաքացւոցն, բարեխօս կալաւ զմետրապօլիտն Քիեվայ. և նորա ընդ մէջ մտեալ հաւանեցոյց զժողովուրդն՝ բանալ զգրուին քաղաքին՝ յայտ առնելով եթէ ստըջացեալ է Եարոսլաւ ընդ եղեալն, և խոտաւնայ անշուշտ կաւարել զխոտամուկնս իւր:

Այլ Եարոսլաւ յերկրորդ ամի հաշտութեն մեռանի՝ Թագաւորեալ ամս եօթն, և Թողեալ որդի մի անուն Միքայէլ:

ՎԱՍԻԼ Ա. ԵԱՐՈՍԼԱՒԻՉ

ՎԱՍԻԼ եղբայր Եարոսլաւայ Թագաւորեալ 'ի Վոլոտիմիր նիզակակցութե հարկահանին Թաթարաց՝ գլխաց 'ի վերայ բնակչաց Նովկորոտայ, որոց առանձին իշխան կացուցեալ էր իւրեանց զԴերմեւոր. և նորա տեսեալ զվտանդ աշխարհին յերեսաց զօրացն Վասլի և Թաթարաց, հաւանեցոյց զՆովկորոտացիս անձնատուր լինել Վասլի, և ինքն մեկնեցաւ 'ի Փերեսլաւ:

Եւ 'ի մեռանել Վասլի յետ ամաց հնգից, Դերմեւոր անդրէն կալաւ զիշխա-

նութիւն Նովկորտայ և զՎալտիմիրայ
միանգամայն :

ԴԵՄԵՅԻ Ա. ԱԼԵԿՍԱՆԴՐՈՎԻԶ

Եւ սա ըստ օրինակի առաջնոցն ա-
նուամբ չափ և եթ թագաւորեաց . ոչ
միայն վասն զի թաթարք էին բնիկ տեարք
աշխարհին , և ըստ կամս ասպատակ
սփռէին ընդ ամենայն կողմն Ռուսիոյ ,
այլ և վասն երկպառակութեանց նոցին
խակ Ռուսաց :

Զի Անգրէաս կրտսր եղբայր նորա
տէն եղեալ աթոռոյն՝ գրգռեաց զթա-
թարս ընդդէմ Դեմետրի , և ընկալաւ
ի մեծէ խանէն զիշխանութի Վոլոսի-
միրայ . և եկեալ ազգ արար այլ և այլ
իշխանաց , թէ կամք այս են Մանգու-
խանին՝ զի միաբանեացին նոքա ընդ իւր
ընդդէմ Դեմետրի . և նոքա յանձին
կալան :

Յայնժամ Դեմետր սակաւ ուրբ ոմամբք
խորհրդակցօք անկաւ ի Նովկորտա , զի
թերևս ձեռն տացեն ինքեան : Այլ բռ-
նակիչք քաղաքին զէն առեալ հալա-
ծեցին զնա մինչև յափն Իլմէն լճին , և
զերկուս գտերս նորա և զկանայս իշ-
խանացն որ ընդ նմա՝ ի գիպահոջ ար-
գելին , և ասպա հրաւիրեցին զԱնգրէաս
գալ տիրել քաղաքին իւրեանց :

Իբրեւ ետեւ Դեմետր զմեկնել թա-
 թարացն՝ գուռգ. կազմեաց գալ վանել
 զյափշտակողն 'ի Նովկորոտայ. այլ նո-
 րա աճապարեալ անկեալ 'ի մեծ բա-
 նակն թաթարաց, գարձաւ եկն բազ-
 մութք զօրաց, և ոտնակոխ արար զամե-
 նայն սահմանս Դեմետրի. որոյ ոչ կա-
 րացեալ հանդարտել կալ ընդգէմ Ան-
 գրէի, ապաստան եղև առ Նոզայ թա-
 թարո, որք ինքնագլուխք էին. և նիզա-
 կակցութք նոցա եկն 'ի Վոլոտիմիր. և
 Անգրէաս խոնարհեցաւ խնդրել զխա-
 զազութի:

Ի մեռանել Մանգու խանին և 'ի
 յաջորգել թուքագարայ՝ Անգրէաս գը-
 նացեալ նմա յայցելութի՝ չարախօսեաց
 և զԴեմետրէ, զի բարեկամութք էր ընդ
 Նոզայս. և նա եւ 'ի ձեռս եղբոր իւրոյ
 զօր բազում և արձակեաց ընդ Անգրէի
 'ի Ռուսիա, զի հաստատեցեն յաթոռն
 Վոլոտիմիրայ զԱնգրէաս:

Եւ քանզի վաղագոյն խոյս տուեալ
 էր Դեմետր 'ի Փսքով յաւարի առին
 թաթարք զՎոլոտիմիր և զմերձակայ
 քաղաքսն, և Անգրէաս ժառանգեաց
 զամայտցեալ աթոռ. թագաւորութեն.
 այլ 'ի գալ ամին միւսոյ գաշն ուխտի
 հաստատեցին ընդ միմեանս եղբարքն
 երկոքեան, և Անգրէաս գարձոյց ան-
 գրէն առ Դեմետր զՎոլոտիմիր և զա-
 մենայն երկիր նորա:

Սակայն և նորա ոչ ընդերկար վայե.

ընալ 'ի կարծեցեալ Թագաւորութեն
մեռաւ յամին 1294, Թագաւորեալ
ամս հինգ. և եթող զորդի մի իւան
տնտէն:

ԱՆԴՐԻՅԱՍ Գ. ԵԼԵՔՍԱՆՏՐՈՎԻՉ

ՄԱՀՈՒՄԱՐՆ ԴԵՄԵԱՐԻ միայն մնա-
ցեալ Անգրէաս օրինաւոր ժառանգ ա-
թոռոյն վաղափմիրայ, և տեսեալ զի
Մոպքուա միայն զերծ մնացեալ էր յառ-
ջաւանաց Թաթարացն և գամ քան ըզ-
գամ պայծառանալոյ, զհետ ելև յա-
միր լաւակէլ զայն յեղբորորդւոյն իւրմէ
Եուբեայ:

Այլ մինչքեռ գառնալոյ զօրօք 'ի մեծ
բանակէն Թաթարաց՝ մեռաւ յամին
1304, և տարեցաւ Ռուսիա 'ի նորա
նոր հարուածոց:

ՄԻՔԱՏԷԼ Բ. ԵՆՋՈՍԼԱՒԻՉ

ՅԵՐԻՑ իշխանաց ձգտելոց 'ի ժա-
ռանգութի աթոռոյն Անգրէի, որք էին
Դեմեար իշխան Թվերայ, Եուրի իշխան
Մոպքուայի. և Միքայէլ որդի Եարո-
սլաւայ երրորդի, ուխափւք ժողովոր-
գեանն ընտրեցաւ Միքայէլ, և հաստաւ.

տեցաւ 'ի խանէն Թաթարաց, և զամա
հինգ խաղաղութիւն վարեաց զԹաղաւա-
րութիւն :

Ապա 'ի մեռանել Թուրքարայ, և
'ի յաջորդել որդւոյ նորին Իւզպէքայ՝
գնացեալ Միքայէլի յայց նորոյ խանին՝
մեծապէս պատուեցաւ 'ի նմանէ ինքն
և մեծորապօլիտն Պետրոս, զոր ընդ իւր
ածեալ էր :

Այլ մինչքեռ նա անդ էր՝ սովոտա-
տիկ անկաւ 'ի Նովկորոտ, և Եուրի իշ-
խան Մուքուայի համբաւեաց չարա-
մառութիւն, իբրու եթէ անխորհուրդ տես-
չութեն Միքայէլի արգասիք իցեն հա-
րուածքն, և ինքն կալաւ զիշխանութի
քաղաքին :

Իբրեւ ւագգ եզեն իրքն առ Իւզպէք,
ծանրացասումն եզեալ՝ առաքեաց կա-
լեաց զԵուրի յառնել գալ անյապաղ
առ ինքն, և զՄիքայէլ գարձոյց զօրօք
հանգերձ 'ի տեղի իւր . յորոյ 'ի հասանելն
'ի Նովկորոտ, քաղաքացիքն խնդրեցին
զխաղաղութի :

Իսկ Եուրի իւրով կեզծուպատիր բա-
նիւք ընդ միտ մտեալ խանին՝ այնպէս
իմն յինքն յանկոյց զսիրտ նորա, զի էառ
'ի կնութի զքոյր խանին՝ որ յետ մկրդ-
տութեն անուանեցաւ Ագաթա : Ապա
յամին 1317 ընկալաւ և զանուն Թա-
գաւորութն, և գարձաւ 'ի Ռուսիա :

Զայն զգացեալ Միքայէլի՝ գունդ
կազմեաց և ել ընդդէմ Եուրեայ . որոյ

անտեսալ զանբաւականութի ձեռին իւրոյ՝ առաքեալաց խնդրեաց զխաղաղութի հրաժարելով 'ի Թագաւորութեն Վռոտիմիրայ . և Միքայէլ հաւատաց նմա :

Իսկ նորա 'ի ծածուկ զիւրեւածեալ զոմանա յիշխանաց, և զլոկկորոտացիս, խաղաց պաշարեաց զՄիքայէլ 'ի Թմեր քաղաքի . այլ նա իւրովքն հաւատարիմ՝ զօրօք հալածեաց զնա 'ի բաց, և զկին նորին զԱգաթա կալեալ ամ 'ի Թմեր, որ և յեա սակաւուց հիւանդացեալ մեռաւ անգէն :

Զայս պատճառս առեալ նենգժոռն Եուրի՝ հաժարեալաց՝ եթէ Միքայէլ առ Թշնամութն դեզ մահու արբոյց կնոջ իւրում քեռ մեծի խանին . և Թէպէտ նա 'ի ցոյց անմեղութե իւրոյ առաքեալաց առ խանն զորդի իւր զՎոստանգին պատանի չորեքտասանամեայ, սակայն Եուրի անձամբ երթեալ զայրացոյց զոգին Իւզպէքայ ընդգէմ Միքայէլի բազմապատիկ զլպարտութիւնք . մինչև գեսպան առաքեալաց առ նա խանն, զի փութաւնակի եկեալ յանդիման լիցի ինքեան : Իսկ նորա յառաջ քան զժամանեւ գեռ պանին յուզի անկեալ գայր առ խանն . և զճանապարհայն դիւրաւ հաւանեցոյց զգեսպան խանին զայր լաւաբարոյ ընդ անմեղութի իւր . և 'ի պատմել առնն զամենայն դաւաճանութիւն Եուրեայ, և Թէ հանգերձեալ է խանն 'ի գիպահոջ տրկանեւ զՄիքայէլ, քաղաւմս Թա-

խանձեցին զնա որդիքն իւր և բարեկամքն , զի մի՛ երթիցէ անձամբ առ խանն , այլ նա ոչ անոաց նոցա :

Եւ իբրեւ եհաւ առ Իւզպէք՝ նա զառաջինն բարեկամաբար ընկալեալ զՄիքայէլ , ապա 'ի նորոգել զըստբառութեցն՝ արդել զՄիքայէլ 'ի գիպահօջ առ 'ի գառաստանաւ քննել զնա . և արչափ ջանացաւ Իւզպէք արգարապէօ առնել զվճիռն , սակայն պատրեալ 'ի գառախաղիցն սուտ ամբաստանութեց՝ արել զՄիքայէլ 'ի կապանս , և մառնեաց զնա 'ի ձեռս կուսակցին Եսարեսոյ Ղարզաթի իշխանին : Եւ նորա եղեալ 'ի մօր գառն մահուամբ վճարել զՄիքայէլ 'ի կենաց՝ ամիսս ինչ պնդեաց զպարանոց նորա 'ի կռճեղս ծանունս , և ապա գառապարտեալ 'ի մահ՝ ած զնա 'ի բաղանիս , զգեցոյց հանգերձս ոսկեգիպահօ , և արար նմա ինչոյս բազմածախս , զի յուշ լիցին նմա նախնի պերճութիւնքն : Եւ իբրեւ յագեցան Եսարի և Ղարզաթի ընդ ոգորմ տեսիլ վատարախա արքային՝ առին զնա գահիճքն , և ծայրակոտուր արարեալ յոտից և 'ի ձեռաց , կախեցին զնա ընդ որմ ինչ խարխուլ զպարանոցէն , և յանկանել որմոյն մինչցեալս անգր շարժէին զնա գահիճքն , մի ոմն 'ի Ռուսաց առ գութ ազնեօիցն խոցեաց գանակաւ ընդ անակուշան Միքայէլի , և զերծոյց զնա 'ի գառն տան . ջանաց անտի : Ի տեսիլ գիպահանն յու-

զննան գաւթք թաթար իշխանին . որ և տեսնաւ զի Եսուրի անկարեկէր գիմըք աշնոյր ընդ նա , ասէ ցնա . «Այ գազան անագորոյն , և զխորդ ակորս՝ ակնարկես 'ի մերկ գիւտին եղբօր քո » : Եւ նա , րա շառագունեալ՝ հրամայէ ծածկել զցին արատաւաւ , և հրաման հայցէ տանել զնա 'ի Ռուսիա :

Այսպէս բարձաւ 'ի Ռուսաց այրն քաղցրաբարոյ , արի և խաղաղասէր յամին 1317 , թագաւորեալ ամս երեք տասան . և էին նորա որդիք չորք . Դեմար , Ազեքանդր , Կոստանգին և Վասիլ :

ԵՌԻՐԻ Գ . ՅԱՆԻԼՈՎԻՉ

ԶԷՅՑ երից ամաց մեռանելոյ Միքայէլի եկն Եսուրի 'ի Ռուսիա՝ տեսաւ 'ի խանէն զթագաւորութի Վոլոտիմիրայ , և 'ի ընդ զանյադ արծաթսիրութիւն թաթարաց՝ ծանր ծանր հարկապահանջութիւնք կեղեքէր զժողովուրդ իւր :

Տեսեալ Դեմարի օրգւոյ Միքայէլի զանկրաւութիւն զոսկրեաց և յիւրում գաւառին , և երկուցեալ թէ գուցէ զքաղաքանոցն զնա խորամանկ հօրեղ թաղն իւր՝ իբրեւ զտիկ հարկացն թերի հասուցեալ , եւ զնաց աս իւզպէք , և

Ժանոյց նմին զբռնութիս Եուրեայ. և քանզի խանն կանխաւ խնդի 'ի կտակա-
ծոս միտս եր զնենգաւորէն, եւ Դե-
մետրի զթագաւորութիւն վոլոտիմիրայ,
և արձակեաց զնա 'ի Ռուսիա:

Զայն զգացեալ Եսւրեայ՝ աճապա-
րեաց երթալ առ խանն և ամբաստան
լինել զԴեմետրէ. այլ զճանապարհայն
նհաս 'ի վերայ նորա Ազեքսանգրէ եզ-
բայր Դեմետրի, և զսւղեկից բարեկամն
նորին ցրուեալ՝ հաղածեաց զնա 'ի
Փարսի:

Ի միւտում ամին գնաց Եուրի առ
խանն. գնաց և Դեմետր զկնի նորա, և
սա շնորհս գտեալ առաջի Իւզպէքայ՝
հանգարտեցոյց զնա, և ապա 'ի վրէժ
արեան հօր իւրոյ՝ սպան և զԵսւրի:

Սափայն և ինքն չէ լցեալ զքսան և
եօթն ամ հասակին՝ սպանաւ յեզդորէն
Եսւրեայ յԱզեքսանգրէ, որ էառ զթա-
գաւորութիւն վոլոտիմիրայ:

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ Բ. ՄԻՔԱՅԼՈՎԻՉ

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ փոխանակ տաղտկալոյ
ընդ աթոռն՝ որ ծխէր ասկաւին յա-
րիւն հօր իւրոյ, և եզդորն, և հօրեզ-
բօր, գնաց առ Իւզպէք, և ընկալեալ
զթագաւորութիւնն՝ եկն բնակեցաւ 'ի

Թվեր . զի վղլտախմիր ասերանի և ամայի մնացեալ էր :

Խորհեցեալ իւզարէքայ, որպէս աւանդեն պատմագիրք Ռուսաց, յիւրմէ ազգէն կացուցանել զդք Թագաւոր վղլտախմիրայ և Նովկորոտայ, առաքեալաց առ Աղեքսանդր զՍեչել խան . որում և պատուէր եւս սպանանել զԱղեքսանդր և զիշխանն նորայ, և զամենայն աւագանին Թվերայ : Աղեքսանդր մեծապէս տիրով հիւրընկալաւ և հանգոյց զՍեչել և զիշխանն նորին յապարանս իւր . այլ իբրեւ զցաց զգուհն՝ ի նմին գիշերի կոտորեաց զամենայն զԹաւարս որ գտան ի Թվեր, և զապարանսն ուր փախուցեալ էր Սեչել խան իւրովքն հանգերձ՝ այլեաց ի վերայնոցա :

Յայնժամ իւան եղբայր Եուրեայ՝ առ անհաշուելի տխուժեանն զոր ունէր ընդ իշխանն Թվերայ՝ ազգ արար իւզարէքայ զեղեալն, և ընկալեալ զԹագաւորութի վղլտախմիրայ՝ եկն բազմաւ թիւ զօրաց Թաւարաց և այրեացաւոր արար զԹվեր և զառհմանն նորին . և Աղեքսանդր ամբացաւ ի Փսքով :

Ապա աիրեաց իւան և Նովկորոտայ, և եգեալ անդ զոմն անգաղալ իւր՝ ինքն դարձաւ անգրէն առ խանն :

Իսկ Աղեքսանդր յետ առան ամաց կոտորածի Թաւարացն՝ այն է յամին 1338 ի մեծի բանակի անդ նոցա հառոյց զվրէժն մահուամբ իւրով :

Եւ էին նորա ուսանողք երեք . ֆեոտար
կամ Թէոգոր, վսեմուսա եւ Միքայէլ .
յորոց առաջինն ապանաւ ընդ հօր իւ-
րում : Եւ գտանք երկու , Մարիամ եւ
Յուլիանէ . եւ յերկրորդեա յայտնանէ՝
որ ամուսնացաւ ընդ արքային Ըմէտաց՝
իջանէ ասհմն Պետրոսի Գ , կայսեր Ռու-
սիոյ , եւ Պօղոսի Ա , եւ Աղէքսանդրի , եւ
այժմեա ՆԻԿԱՂԱՅՈՍԻ Ա , ինքնակալին :

ԻՌԱՆ Ա . ՏԱՆԻԼԱՎԻԶ

ՔԱԼԻԹԱ

ՊԱՅՄԱՆ Թագաւորելոյն իւսնայ էր
ասլ 'ի ձեռս իւզպէքայ զԱղէքսանդր ,
կամ կորսւանել զնա . ժամս որոյ ընդ
Թագաւորէն հրամայեաց Աղէքսան-
դրի երթալ անյապաղ առ խանն . եւ 'ի
չանալ նորին՝ ասիպեաց զամենայն իշ-
խանս Ռուսաց յառնել ընդգէմ նորա :
Այլ առ ժամն հարկեալ զգէմ ունել
Գերմանացւոցն արշաւելոց գէպ 'ի Նով-
կորոս՝ եւս մեարապօլսին իւրում ընդ
բանագրանոց արկանել զԱղէքսանդր եւ
զկուսակիցս նորին . եւ նա մեկնեցաւ 'ի
Լիվոնիա :

Իբրեւ ետեո իւան՝ զի նիզակակիցք
իւր ցրուեցան յիւրմէ , եւ կուսակիցք
Աղէքսանդրի օր ըստ օրէ յաւերան ,
գնաց առ իւզպէք , եւ 'ի չքմեղս եղև

ընդ ոչ յաջողել խորհրդաց իւրաց՝ որ վասն Աղեքսանդրի . և խանին ներառաւ միտ գտեալ առ իւան՝ յաւել հրամանն ևս առաւ, զի թէ կամի հաշտեցիլ ընդ Աղեքսանդրի :

Ընդ այս ներառաւումին խանին վառ տահացեալ Աղեքսանդրի՝ առաջեսաց առ նա զորդին իւր զՖէոտար . զոր սիրով ընկալեալ իւզդպէքաց՝ ազգ արար Աղեքսանդրի անձամբ գալ առ ինքն և առ պատասխանի վասն կոտորածի Թաթարացն : Եւ Աղեքսանդր ոչ դանդաղեցաւ . գնալ առ նա՝ ի պատեհ ժամանն՝ յորում պատրաստէր խանն խաղալ պատերազմաւ ի Պարսս : Եւ խանին շնորհեալ նմա զյանցանն, ետ և զիշխանութին Թաթարաց ի պարզեա :

Յակոբն այլք յիշխանացն Ռուսաց, և մանրաւանդ իւան՝ վերադին նախանձու և առելութիւն վառեալ ընդգէտ՝ Աղեքսանդրի, սկսան չարախօսել զնմանէ առ իւզդպէքաց . և մինչդեռ Աղեքսանդր առաջէր առ խանն զորդի իւր զՖէոտար, իւան կանխեալ յառաջ քան զնա՝ զարթոյց ի սիրտ իւզդպէքաց զառաջին զարոյցոն . և նորա կոչեցեալ զԱղեքսանդր՝ գլխատեաց զնա և զորդի նորուն, յամին
1338 :

Զհետ երկոյ ամաց մեռաւ և իւան Ժրգեալն ի չալիս ամենայն, Թադաւորեալ ամս երկքառասան : Սա մականուանեցաւ Քալիթա, այսինքն է Քապի,

իրբ զի սովոր էր կրել զգօաւոյն քսակ
գրամոց 'ի բաշխոյս ողորմութեւ . և սա
ինքն միացոյց զիշխանութեա Մոսքոուոյի
և Բոսթովայ : Ի մեռանել իւրում ե-
թող երիս որգիս , որոց անուանք էին
Սիմէոն , Իւան և Անդրէաս :

ՍԻՄԵՈՆ ԻԻՆՆԱՎԻԶ

ԳՈՌՈԶ

Ի ՎԻՃՆԼ որդւոց և եղբայրցն իւա-
նայ զաթուոյն՝ իւզպէք որոշեաց առաւ
զայն որդւոցն , 'ի նոսին ապաստան ա-
րարեալ զընթրութի միայ 'ի նոցանէ . և
Իւան և Անդրէաս ետուն Սիմէոնի զա-
թուն հանգերձ կիսով մասամբ հատից
պեծութեն : Սակայն և սա ոչ փորաց
խաղաղութե՞ վարել ընդ երկար զթա-
գաւորութին 'ի պատճառս ապաստան-
բութե՞ բնակչացն Թոռժոք քաղաքի , և
արշաւանացն Լիթուանաց , Լիվոնիացոց
և Շվէտաց 'ի սահմանս Նովկորոտայ :

Իսկ յամին 1343 Ճարակեցաւ ընդ
Ռուսիա և ախա ժանտ՝ որով ըմբռ-
նեալքն մեռանէին . յերկուս և յերիս
աւուրս . մեռաւ և Սիմէոն 'ի նմին ախ-
տէ , թաղաւորեալ ամս երեքաստան .
և եթող երկուս որգիս , զԻւան և զՍի-
մէոն :

ԻԻՅՆ Բ. ԻԻՅՆՈՎԻԶ

ՎԱՂ քան զՍիմէոն մեռեալ էր Իւզ-
պէք խան, և պայազառեալ էր որդի
նորին Ճանիպէկ. առ սա գիմեցին եղ-
բարքն Սիմէոնի Իւան և Անդրէաս, և
Իւան ժառանգեաց զաթոռն. և Թա-
դաւորեալ ամուսնաց' ոչ ինչ նշոյց գործ
արժանի յիշատակի, և մեռաւ յամին
1358:

ԴԵՓԵՏԻ Գ. ՓԱՍՏԱՅԻՆՈՎԻԶ

Ընդ այն աւուրս և զօրութի Թա-
թարաց անառ թուլանալ 'ի պատճառ
անմիտանութե խանիցն. զի Ճանիպէկ
վազամեռիկ լինէր, և յաջորդք նորա
հաւորեալք իրերաց 'ի բազում մասունս
հերձին զաւրութի իւրեանց. և խաբր
խան տիրեաց կողմանցն Վոլկայի: Առ
սա գիմեաց Դեմետր որդի Կոստանդինի,
և հառ զթագաւորութի Մոսքուայի:

Այլ 'ի մեռանել խաբրայ, և 'ի զօ-
րանալ Մուրաս խանին՝ որ նստէր 'ի
Սարայ, Դեմետր որդի Իւանայ երկրոր-
դի ինգրեաց ընկալաւ 'ի նմանէ զաթոռ
թագաւորութեանն, զոր յերկուց ամաց

հետէ ունէր Դեմետր Կոստանդեան .
որ և եթող երիս ուստերս , որոց ա-
նուանք էին Վազիլ , Սիմեոն , և Իւան :

ԴԵՄԵՏՐ Գ. ԻՒՆԱՑՎԷԷ

ՅԱՆՅԱԻ

ԴԵՄԵՏՐ եղբայր Անգրիի մանուկ
երեքտասան ամաց թագաւորեալ՝ ա-
ծաւ 'ի Մոպքուա 'ի ձեռն հօրեղբոր իւ-
րոյ Վատիմիրայ իշխանին Սերիուքո-
վայ : Այլ քանզի հրամանաւն Մուրա-
տայ անցեալ էր սա յաթոռն , Մամայ
խան հզօրացոյնն 'ի խոնս ժամանակին՝
եւ և ինքն հրովարտակս և հաստատեաց
զնա 'ի թագաւորունն . ընդ որ դժուա-
րեալ յոյժ Մուրատայ՝ յիւրմէ փոզմա-
նէ եւ զթագաւորութին Դեմետրի Կոս-
տանդեան՝ իշխանին Մուղտալայ . և ա-
հա նոր պատճառք ազեակց Ռուսիայ :

Անի և Միքայէլ Ազեքանդրեան
իշխան Թվերայ՝ նիղակակցութիւն անե-
րոյն իւրոյ արքային Լիթուանաց յաւ-
ձակեալ ռանակոխ արար զՌուսիա , կա-
մեցեալ ինքն թագաւորել փոխանակ
երկուցն ևս Դեմետրեանց : Եւ այս շը-
փութք ոչ գաղարեցին 'ի Ռուսիա ընդ
ամս ութուսան :

Յօրում ժամանակի Մամայ խան և
ևս հզօրացեալ 'ի վերայ այլոց խանից ,

և ամեն եղեալ ամուսնին Մաղբուսյի՝
վնցհարիւր հազար զօրոք անցանէ ըստ
գետն վսլիւս : Հարաւանկի նմա և Օլեկ
իշխանն Րեաղանայ, և դայ յօգնականու-
թիւն երկաքանչիւրոցն արքայն լեհաց
վարախաւ Ե, ակն ունելով մասն բաժ-
նի առնաւ ՚ի Թագաւորութեն Ռուսաց :

Յայնժամ և Դեմետր միաբանեաց
ընդ իւր զամենայն իշխանս Ռուսաց՝ և
անց ընդ Տոն կամ Տոնաւիս գետ չորեք-
հարիւր հազար զօրոք, որպէս ասեն :
Եւ եղև պատերազմ մեծ յոյժ, յո-
րում Դեմետր ինքնին ահագին քաջու-
թիւնս ցուցեալ ՚ի վախճաւոր դարձոյց
զԹաթարս . և Ռուսք ձեռն զհետ մտեալ
նոցա վարեցին ընդ միոնս քաան՝ և ծած-
կեցին զամենայն զճանապարհայն գիւ-
կամքք Թաթարաց :

Մինչքեռ Մամայ վերադին զօրաժո-
ղով լինէր ՚ի վերայ Ռուսաց, եւ ընդ-
գէմ նորա Թոխթամըշ խան ամբոխիւ
արեւելեան Թաթարաց . յորմէ զարհու-
րեալ զօրավարաց Մամային՝ Թողին զնա
և միացան ընդ Թոխթամըշ խանին, և
Մամայ ապաստանեալ ՚ի Քէֆէ՝ սարս-
նաւ անգէն :

Իսկ Թոխթամըշ տիրեաց Սարայի և
Վոլկայ, և առաքեաց ազգ արար իշ-
խանացն Ռուսաց զկամո իւր՝ խաղա-
ղութի կալոյ ընդ նոսին . և նոքա մե-
ծաւ ուրախութիւն շնորհս կալեալ, ըն-
ծապարեւրք լինէին նմա :

Սափայն զհետ երկուց ամաց կտառ-
րեաց նա զԽուսս՝ որք վաճառաշահ լի-
նէին ընդ Թաթարս խաղանայ, և ՚ի նա-
ւակս նոցին լցեալ զզօրս իւր՝ եկն ընդ
Վոլկա ՚ի վերայ Մոսքուայի :

Դեմետր խնդրեաց զձեռնառուութի
իշխանացն Ռուսաց . այլ ոչ ոք իշխանաց
միաբանել ընդ նմա ընդգէմ ահագին
Թշնամւոյն . նա զի և իշխանքն Բեաղա-
նայ և Սուլտանայ ուղեցոյցք եղեն խա-
նին Թաթարաց . վասն որոյ և Դեմետր
անօգնական մնացեալ՝ ամբացաւ ՚ի Գոս-
թրոմա :

Իսկ բնակիչքն Մոսքուայի անիշխանք
և անասնձք ՚ի խումբս խումբս բաժա-
նեցան, և մեկեան յամենայն անօրէ-
նութիւ . և մինչև եկեալ Թաթարաց՝
հիմն ՚ի վեր առապալէին զքաղաքն . Թէ
ոչ հասեալ արեւր նոցա Օստէոս իշ-
խան լիթուանաց :

Հասին և Թաթարքն ՚ի վերայ, և Օս-
տէոս պատրաստեցաւ ընդգէմ նոցա ՚ի
պատերազմ : Այլ Թոխթամըշ խօսե-
ցաւ ընդ քաղաքացիսն և ասէ . «Չեն
ինձ կամք չարիս ինչ հասուցանել ձեզ .
իմ միտք էին վրէժ խնդրել ՚ի Թադա-
ւորէ անտի որ վատութիւն եթող զաթոռ
իւր և փախեաւ . արդ ՚ի ձէնջ ոչ այլ
ինչ պահանջեմ, բայց զի արողք ինչ
ընծայից յայտ առնիցէք զբարեկամու-
թի ձեր ընդ մեզ » :

Յայնժամ բացեալ Մոսքովաց ըզ-

գրուենն , ելին ընդ առաջ խանին ըն-
ծալիւք՝ բազմու թի իշխանաց և աղնուա-
կանաց , հանգերձ պաշտօնէիւք եկեղե-
ցւոյն՝ որք բարձեալ բերէին թափօրիւ-
մեծաւ խաչս և պատկերս սրբոց , և
մօտին 'ի քանակ անգր թաթարաց , մինչև
եկին հասին 'ի միջովայր բանակին :
Յայժամ՝ թաթարքն անկեալ 'ի վերայ՝
կտաորեցին զնոսա յանխնայ , ընդ որս և
զՕսաէոս , և ասքս խուժեալ 'ի Մոս-
քուա՝ 'ի հուր և 'ի սուր գառեցին զա-
մենայն , և զասքրեալսն 'ի կտաորածէն 'ի
գերու թի վարեցին :

Զնոյն անցս անցուցին և ընդ մօտա-
կայ քաղաքս ինչ , և ասքս գարձան 'ի
անդին իւրեանց :

Ասկայն թոխթամըշ իբրև արդարա-
նէր որ չէառ յանձն կապեալ 'ի Դեմե-
տրէ և զթագաւորութիւնն , տալ և զայն
իշխանին թովերայ , որպէս հաջէր նա :
Եւ Դեմետրի լուեալ զիրան՝ առաքեաց
առ խանն զանգրանիկ իւր զՎասիլ իբրև
'ի պատանգ հաւատարմութիւն իւրոյ առ
նա : Ընդ ամս քանի մի առ իւր կալաւ
խանն զպատանին , մինչև ձանձրացեալ
նորա՝ փախեալ 'ի Ղիզնիս :

Այս ամենայն եղև յամին 1382 , և
յեա եօթն ամաց մեռաւ Դեմետր Տոնա-
քի քառանձամեայ , թագաւորեալ
ամս քսան , և եթող եօթն որդիս , որք
էին Տանիլօ կամ Դանիէլ , Վասիլ , Եոու-
րի , Անդրէաս , Պետրոս , Իւան և Կոս-

տանգին : Իսկ զնա պայազատեալաց որդի
նորա Վասիլ, և հաստատեցաւ 'ի Թափ-
Թումբը խանէն :

ՎԱՍԻԼ Բ . ՅՄԻԹՐՈՎԻՉ

Ընդ Թագաւորեն զազահուծեամբ
հարեալ սորա, գիմեաց անպատճառ
յերկիր իշխանութեն Պորիսայ 'ի Սուզ-
տալ և 'ի Նիմնի Նովկորոտ, և զեր-
կորդոս զայս քաղաք յաւարի առեալ՝
խազաց գնաց առ խանն, և կաշաւարեկ
արարեալ զնա՝ ընկալաւ 'ի նմանէ հրա-
ման միացուցանելոյ զերկիրն ընդ իւ-
րում Թագաւորութեն : Եւ մինչքեռ
գառնայր գայր 'ի Ռուսիա հանդերձ
պատգամաւորաւ խանին, Պորիս խոր-
հուրդ առեալ ընդ իւրում աւադա-
նեցն՝ յուշ առնէր նոցա զերգուծի հա-
ւատարմութեն զոր երգուեալ էին՝ չմո-
ղուլ զնա երբէք 'ի ձեռաց. և երկցա-
գայնն 'ի նոսա վկայեաց՝ թէ ամենե-
քեան պատրաստ եմք 'ի մեռանել փո-
խանակ անձին քոյ : Յայնժամ Պորիս
եգ 'ի մեծ չաալ մուտ պատգամաւորին
և պաշտօնէիցն Վասլի 'ի քաղաք իւր :

Իբրեւ եհաս անգր պատգամաւոր
խանին, իշխանք Վասլի որ ընդ նմա՝
հնչեցուցին զզանգակսն 'ի ժողովել
զամբոխն . և մինչքեռ Պորիս ապա-

անալ մնայր անասնել զարգիւնս խոստ-
մանց իւրոյ աւագանւոյն, և ահա նո-
քա միաբանեալք 'ի մասնել զնա' հա-
պին 'ի վերայ և կապեցին . և հնացեալն
այն չարութիւն՝ որ կանխաւ իրրե յամե-
նեցուն բերանոյ խիզախէր մեռանել
վասն իւրոյ իշխանին՝ յայնժամ ասէ
ցարիս լրբութիւն . « Մէք ծառայք եմք
թշնամւոյ քո ր :

Յետ սահաւուց եհաս և վասիլ, և
զարիս արկեալ 'ի կալանս՝ այսր և
անգր ցրուեալս զինն նորա և զարգիս և
զմանրիմս . այլ արիս մեռաւ 'ի մե-
սում՝ ամին, և մահ նորա գրաւական
իմն եղև հանգերձելոց ազնախցն Ռու-
սիոյ :

Քանզի ընդ այն ժամանակս 'ի զօրա-
նալ Լէնկ(թիմուրայ) մեծ մասն թա-
թարաց միաբանեցին ընդ նմա, և տկա-
րացաւ կողմն թաթար խանից Ռուսիոյ
հերձելոց 'ի խումբս խումբս . որք առ-
պատակեալ ընդ կողմանս կողմանս Ռու-
սիոյ՝ տառապեցուցանէին յոյժ զաշ-
խարհն : Թո՛ղ և զարշաւանս վիթոլաւոյ
գբին Լիթուանիոյ 'ի Սմոլնոյք, և զա-
ւեր և զյափշտակութի՝ զոր գործէր 'ի
Ռուսիա : Մեռաւ և Թոխթամըշ, և
ամբարձաւ փոխանակ նորա որդի նորին
Պուլադ խան, այլ զանսլութի իշխա-
նութե նորա ունէր իշխան նորին Ետի-
կէոյ : Ըն առ բողոք կալաւ վասիլ զվի-
թոլաւոյ, և նա 'ի վերին երեսս խոստա-

ցեալ առաքել նմա զորս յօգնականե-
լծի, մնայր ակարանալոյ երկաքանչիւր
իշխանացն՝ ընդ իրեարս մարտնչելով :
Եւ իբրեւ ետես զինորդա իմացեալ զգաւն՝
ոչ ևս յարեան 'ի վերայ միմեանց, գար-
ձոյց զգորն 'ի Մոսքուա, և պաշարեաց
զնա, այլ ոչ կարաց առնուլ զայն առ
'ի չգոյէ բարանաց : Հառ համարեցաւ
զվճար գանձուն զոր հատուցին նմա
քաղաքացիքն, և տասպատակեալ զամե-
նայն շրջակայ վայրս՝ գարձաւ առ Պու-
լազ, որ 'ի վտանգի կայր յերեսաց այլոց
Թաթարաց. և ընդ ամս քսան և չորս
ոչ կոխեցին Թաթարք 'ի Ռուսիա :

Իսկ Վասիլ՝ որ 'ի պաշարման անգ
Մոսքուայի ամրացեալ էր 'ի Քոսթրո-
մա հանգերձ ընտանեզք և աւագա-
նւովն, 'ի մեկնել Թաթարաց յաշխար-
հէն իւրմէ՝ ոչ ինչ պիտանի գարման կա-
րացեալ մատուցանել աւերածոյ և ա-
ղետից Թագաւորուլծե իւրոյ՝ մեռաւ
յամին 1425, Թագաւորեալ ամս երե-
սուն և վեց : Եւ էր ինքն ամաց յիսուն
և չորեք. և եթող երկուս ուստերս՝
զՎասիլ և զԻւան, և զերիս գտանրս՝
յորոց մին ամուսնացաւ ընդ Յովհան-
նու Պալէոլոգ կայսեր յունաց :

ՎԱՍԻԼ Գ. ՎԱՍԻԼԵՎԻՉ

ԵՈՒՐԻ Իշխան Կաթիկոս՝ եղբայր Վաս-
 լի Երկրորդի տեսեալ զի եղջորորդին
 իւր Վասիլ Գ, մանուկ էր տասնամեայ,
 յինքն ջանայր կորզել զաթոռն : Եւ
 թէպէտ խոհական մայր արքայորդւոյն
 Սոփիա՝ իմաստուն հնարիւքն և ճարտար
 բանիւք հպատակեցոյց որդւոյ իւրում՝
 զաւագանին Մոսքուայի, սակայն Եու-
 րեայ ոչ կացեալ յետս 'ի խորհրդոցն,
 և ոչ խրատուց մետրապօլիին երես-
 անիւ արար : Այլ 'ի հասանել 'ի վերայ
 քաղաքին իւրոյ սրածուե՝ ընթացաւ ինք-
 նին զհետ մետրապօլիին և խոստացաւ
 այլ ոչ ևս անհանգիստ առնել զեղջօր-
 որդին իւր :

Զհետ ամաց հնգից տեսեալ զի էանց
 'ի նմանէ սրածութին, գունգ կազմեաց՝
 անկանել յանկարծ 'ի վերայ Մոսքուայի .
 և եթէ անյաջողեացէ, 'ի յայտնի պա-
 տերազմ՝ ձեռն արկանել : Խորհուրդ-
 ետ հանձարեզն Սոփիա Եսկրեայ եր-
 թալ յատեան խանին՝ և վճռոյ նորուն
 հպատակել . և խանն հաստատեալ ըզ-
 թագաւորութիւնն Վասլի՝ յաւել ևս
 պատուէր, զի Եուրի կալեալ զսանձ ե-
 րիվարին Վասլի՝ յածեցուսցէ զնա . այլ
 Վասիլ խոհական համետութիւն արգա-

հատեալ 'ի հօրեղբայր իւր, և ոչ իջուց
զնա յայնչափ նուաճառութե :

Մի ոմն յաւագանւոյն կամեցեալ
առաջ գգուտար իւր 'ի կնութիւն վասլի՝
իբրև չեղև լսելի, գրգռեալ զԵռարի
վերապին ընդգէժ եղբորորդւոյն . որք և
'ի մի հաւաքեալ զերկաքանչիւր զօրս՝
խաղաղին գէալ ուղիղ 'ի Մոսքուա, և
մերժեալ զգնասպանս վասլի՝ որ դային
'ի խնդրել զխաղաղութի, հալածեցին
զնա ինքն զվասիլ մինչև 'ի Քոսթրա-
մա, և Եռարի արկ զնա 'ի կալանա . այլ
ապա ետ նմա 'ի բաժին զՔոլոմնա, և 'ի
պատուի ունէր զնա՝ ըստ խրատաւ խոր-
հրդակցին իւրոյ Մորոզովայ առն լաւի :

Եւ քանզի վասիլ ցանգ պիտելի էր
ամենեցուն, այնուհետև առ նա ընթա-
նային ամենայն իշխանք և մեծամեծք
Մոսքուայի, և Քոլոմնա եղև գողցես
բնիկ քաղաք թագաւորութեն : Ընդ որ
գժուարեալ յոյժ որդւոցն Եռարայ՝
սպանին զՄորոզով իբրև զառիթ մեծա-
րանացն վասլի . և ապա երկուցեալ 'ի
ցաւմանէ հօրն իւրեանց՝ անկան 'ի Քո-
լոմնա : Իսկ Եռարայ ամայի մնացեալ
յիշխանաց և յաւագաց և յորդւոց իւ-
րոց անգամ, եթող ելիք զաթոռն եղ-
բորորդւոյ իւրում, և մեկնեցաւ 'ի Վա-
լիէ :

Վասլի զեղծեալ բարեբախառութեն՝
ընդ մտանելն 'ի Մոսքուա զօրաժողով
եղև յառնել 'ի վերայ հօրեղբոր իւրոյ,

որ կայրն յանկառկածի . և հալածեալ
զնա 'ի Նաբիլայ' յաւարի էառ զքաղաքն
և գարձաւ 'ի Մոպքուա . կարծէր իմն
այնպէս ելծէ 'ի սպառ ընկձեաց զԵռ-
րի , այլ խարեցաւ : Զի նա միաբանեաց
ընդ իւր զժողովուրդն զսրբացեալ ընդ
գնացան Վասիլի , և գիմեալ 'ի վերայ նա-
րա՝ խորաանկեաց զգորս նորին . և գնաց
էառ երկրորդ անգամ զՄոպքուա , այլ
ոչ ինչ յերկարեալ անգէն մեռաւ , թո-
ղեալ երիս որդիս , որք էին Վասիլի Բառ-
սոյ , Դեմեար Ընմեաքա , և Դեմեար
Քրասնոյ :

Եւ կալաւ զաթոռն անգրանիկն . ընդ
որ խանդացեալ երկուցն եղբարց , առնն
ցնա . «Աստուծոյ չեզնն կամք թագա-
ւորել հօր մերում , և մեք չկամիմք ե-
լծէ գու թագաւորեսցես » : Եւ եկեալ
'ի Նիծնի 'Նոմկորոտ' առին զՎասիլի Գ ,
և ածին հռչակաւ 'ի Մոպքուա : Քառ-
սոյ փախեաւ 'ի Նոմկորոտ . և 'ի փակել
ընդգէմ՝ նորա քաղաքացւոց զգրուանն՝
տակաւաձեռն զօրօք զորս գումարեաց
առտի և անտի՝ առաւալ 'ի վերայ զօրացն
Վասիլի յաղթուծիւնս ինչ մանուկն ,
մինչև հասեալ Վասիլի ստուար բանա-
կաւ՝ ձերբակալ արար զնա և կուրացոյց :

Անպորոյն ընալ առ ազգակիցն՝ ա-
պերախա գտաւ և առ Ուլու Մահմէտ
խան՝ որոյ կարգեալ էր զնա թագա-
ւոր . զի 'ի գալ ազգակիներ նորա առ
Վասիլի յերեսաց թշնամեաց՝ մինչև գու-

մարեացէ իւր ձեռն բաւական, սա նենգաւ կարեկցեալ նմա զառաջինն, ապա արձակեաց ՚ի վերայ արս քառասուն հազար: Իսկ Մահմետ որ ոչ աւելի քան զհազար սպառազէնս ունէր ընդ իւր՝ ՚ի յուսահատ ժամուն անպարտելի քաջութիւն նախճիրս բազումս գործեալ ՚ի Ռուսս՝ փախապառնալ արար զգորավարս նոցա, և ինքն անցեալ ըստ գետն վազկա՝ յաւել զթիւ զօրաց իւրոց, և գիւմեալ անգէն հրկեզ արար զՄոսքուա, և զքնակիչս գիւղից և աւանաց նորին ՚ի սուր սուսերի կոտորեաց. յաղթեաց և զօրացն վաւել որ եկեալ էին ՚ի վերայ իւր, և զնա ինքն հանգերձ այլովք իշխանօք ձերբակալ արար: Այլ ՚ի ցոյց իւրումն մեծանձնութե՝ ներեաց նմա, և արձակեաց զնա վերադին յաշխարհ իւր:

Մինչգեռ առաջի կայր իշխանացն Ռուսաց այսպիսի օրինակ առաքինի սգուոյ թաթար իշխանին, Շեմսեֆա թըշ նամացեալ ընդ Վստի՝ համբաւ սուտ եհան զնմանէ՝ իբրու թէ վաճառեալ իցէ զազգն ՚ի ձեռս թաթարաց. և փանգամայն յորդորեաց զՎասիլ գնալ ՚ի մենաստան արքոյ Երրորդութեն ՚ի գահանալ զԱստուծոյ սակս ազատութեան իւրոյ. և ինքն յարձակեցաւ եմուտ ՚ի Մոսքուա ձեռնասուութիւն կաշառաբեկ իշխանացն, և անգ բանտարգել արար ըզթագուհին և զիշխանս՝ զորս ոչ կարաց պատրել:

Ապա մի օմն 'ի բարեկամաց անտի նորա
յանձին կալեալ յափշտակել զՎաթիլ
'ի մենատանէն՝ գնաց անդր, և խաբկա-
նօք առեալ ած զնա 'ի Մոսքուտ, ուր
Հեմեպրա կուրացոյց զնա, և առաքեաց
յՈւկլիչ: Անգր ածան և մայրն Վաթիլ
և բարեկամք նորա և արկան 'ի բանտ:
Այլ իշխանքն Ռեափոլովսքի զերծու-
ցին զերկուս որդիս նորա զԻւան և զԵու-
րի 'ի Մուրում, և միարանեալ ընդ օմանս
յիշխանաց՝ եգին 'ի մօի զերծուցանել
և զՎաթիլ և զամենայն ընտանիս նորա:
Զայն զգացեալ Հեմեպրայ՝ փութացու-
աղատեաց ինքնին զՎաթիլ, և կարգեաց
նմա 'ի կալուած զքաղաքն Վոլոկա:

Իսկ Ռեափոլովսքեանց յուղի անկեալ
հանգերձ մեծաւ մասամբ աւագանւոյն՝
պատահեցին զճանապարհայն որդւոց
Մահմետ խանին, որ և նոքա իւրեանց
զօրականօք երթային յաղատել զՎա-
թիլ: Սոցա ամենեցուն 'ի մի վայր ե-
կեալ՝ իբրե լուան թէ Հեմեպրա ոչ է
'ի Մոսքուտ, առաքեցին անգր զմի օմն
'ի քաջ զօրավարաց իւրով գնդաւն, և
ինքեանք հետամուտ լեալ Հեմեպրայ՝
հալածեցին զնա 'ի Նովկորոտ, ուր յետ
երկուց ամաց գեղով մահու սպանաւ:
Իսկ Վաթիլ թագաւորեալ խաղաղութի-
այլ ևս ամս վեց, մեռաւ յամին 1462,
թագաւորեալ ամս երեսուն և եօթն.
և լացին զնա ամենայն ժողովուրդք իւր:
Եւ էին նորա որդիք վեց. Եուրի,

Իւան, միւս Եւրի, Անդրէաս, Պորիս,
և միւս Անդրէաս:

Ի սոցանէ իւան պայտաղաւորաւ զա-
թոռն քանն և երկուց ամեց՝ վաթ-
իսն տունէ աղետիցն Ռուսիոյ, որ 'ի
պատճառս ներքին և արտաքին թշու-
մեաց ողողէին զՌուսիա զամբ երեք-
հարիւր:

ԻՒՅՆ Գ . ՎԵՍԻԼՆՎԻՉ

ՄԵՍ այս իւան անգտին 'ի մանկական տիօց յանձին բերեալ զողի վեհանձն, զարեուի անմեղկելի, զհաւանգն պատերազմական, զխոհականութի հանձարեզ և զսէր իւրոյ աղգին, յառաջ քան զամենայն վառեցաւ 'ի խորտակել զուծ Թաթարաց: Եւ ամենայն ազառվ գուն գործեալ 'ի նորոգել ըզխաթարեալ կարգս աշխարհին, և զսիրտս ամենայն իշխանաց իւրոց յինքն յանկուցեալ՝ գէմ եգ առնուլ զյաղան, և վանել անտի զԹաթարս:

Արձակեաց անգր զմասն մի զօրաց իւրոց. և 'ի կոտորիլ նոցա 'ի ցառոյ և 'ի սովէ, արձակեաց և այլ զօրս, որք ոչ ինչ թողին ողջ զինի իւրեանց՝ 'ի սուր և 'ի հուր գատեալ զարս և զկանայս, զծերս և զմանկունս, զանաատունս և զվրանո և զծառատունկս անգամ, և պաշարեցին զյաղան Արգրէաս և Պորթս

եղբարքն Իւանայ : Որք և 'ի նեղ արկին
զքաղաքն սաստկապէս յամենայն կող-
մանց , մինչև ստիպեցաւ Իպրահիմ խան
Խազանայ խնդրել զհաշտութիւն , և խոս-
տացաւ հարկատու լինել Թադաւորին
Ռուսաց՝ ստրուկ նորա զանձն խոստո-
վանեալ :

Ի նոյն աւուրս խնդրեցին 'Նովկորո-
տացիք , զի հաստատեսցէ նոցա յարքե-
պիսկոպոսութիւն զԹէոփիլոս միանձն ,
զոր ընտրեալ էր նոցա փոխանակ ա-
ռաջնոյն վախճանելոյ : Զիջաւ նոցա
Իւան , և յաւելլ ասել ջապաղամա-
ւորսն . որքիտասցէ ընկերհաշտութեալ
'Նովկորոտայ , զոր սեպհական ժառան-
գութիւն համարիմ ինձ հաքոնի , զի եռ
ցանդ պատրաստ եմ զգութ և զսէր իմ .
յայտ առնել առ ձեզ :

Այս բան խելթ եղև սրտի աւագորե-
րոյն 'Նովկորոտացւոց , և ըմբոստացան 'ի
լուր բանին՝ Թէ Իւան համարիցի զ'Նով-
կորոտ իւր սեպհական ժառանգութիւն .
նմին իրի 'ի ծածուկ խորհուրդ 'ի մեջ
առեալ լաւ համարեցան մտանել ընդ
ծառայութեալք արքային Լեհաց Քաղիմի-
րայ . չորրորդի . և առ այս յորդորեցին
նա և զայլս 'ի քաղաքացւոց 'ի ձեռն կրօ-
նաւորի ուրումն Պիմէն անուն , ասելով
Թէ Իւան կամի բռնանալ 'ի վերայ նոցա
'ի սպառ : Իսկ ընդ Լեհս բանագնաց ը-
նէին 'ի ձեռն Մարթայի ուրումն այ-
լուոյ 'ի տոհմէ ազատանւոյն 'Նովկորո-

տայ, որ ունէր ամուսնանալ ընդ իշխաւ
նի միայ լիթուանացւոյ:

Եւ 'ի սատոկանալ ամբոխի ապստամ-
բացն՝ մինչև 'ի ձայն բարձր կարգալ իւ-
րեանց Թագաւոր զՔաղեմիր, եհառ 'ի
վերայ Իւան երիւք բանակօք. և միով 'ի
նոցանէ խորտակեալ զմեծ մասն երե-
սուն հազար զօրաց Նովկորոտացւոց,
զերկուս հազարսն ձերբակալ արար:

Ի մերկացուցանել զգիւղուհի անկե-
լոցն Նովկորոտացւոց գտան առ միայ
միայ 'ի նոցանէ յետկարք օւխտի՝ որով
նուիրէին զանձինս 'ի ատրիութի Քաղե-
միրայ. և զօրավարացն Իւանայ զնոյն գը-
տեալ առ ալլս 'ի մեծամեծաց ձերբա-
կալ եղելոց՝ սպանին զնոսա, և մնա-
ցելոցն հրամայեցին հատանել զմիմեանց
զունչս և զչրթուհիս և զսկանջս, և ա-
ռաքեցին զնոսա տնդրէն 'ի քաղաքն:

Ի ձախօղել այսպէս իրաց իւրեանց
զգօնացան փոքր մի Նովկորոտացիք, և
'ի ձեռն միջնորդութե քահանայից և ա-
ւագորերոյն, իւրեանց և մետրապօլ-
տին Մոսկուայի՝ եթող նոցա Իւան ըզ-
յանցանսն՝ պահանջելով զհարկան զոր
ժխտեալ էին, և 'ի վերայ այնր ալլ ևս
գրամս 'ի պատիժ վտարանջութեն:

Ստեպն զհետ ամաց գարձեալ տարա-
տամբեցին նովին խորհրդովք, և զգիմա-
կացս խորհրդոցն իւրեանց սպանին:
Յայնժամ Իւան անձամբ խաղացեալ 'ի
վերայ նոցա, ոչ ինչ երեսս արար ազա-

չանայ նաջին, և կատարեալ 'ի նոցանէ զամենայն ազատութիւնսն՝ հաւատարմարար այլոց քաղաքաց . այլ զերիս առանձին ազատութիւն եւ նոցա . չեղանել յակամայտ ըստ բնիկ աշխարհն իւրեանց, չքալ յառան Մոսքուայի, և չգինաւորել 'ի մարտս ընդգէտ՝ Թաթարաց :

Արա առեալ 'ի նոցանէ զերգումն հաւատարմութիւն, խաղացոյց 'ի Մոսքուայ զՄարթա և զհամախոհս նորին . եւ և զհաշակաւորն զայն զանգակ՝ որով ազգս էին նովկորոտացիք ազգ առնել զապտաամբութիւն իւրեանց . զոր և կախեաց յաշտարակի սւրբ բարձու հանգէպ Գրեմիլնայ՝ որ առ Մոսքուայիւ :

Յետ սակաւուց 'ի խլրանել գարձեալ անանգորր ժողովդերանն՝ խորհեցաւ Իւան ջրաւել զնոսա ընդ աշխարհն, և զնաովարարան վանել արտաքս քան ըզՌուսիա, և արար այնպէս :

Ընդ այն ժամանակս Ահմէտ խան Ռուկեդէն անսլանեալ գնդին Թաթարաց (այն է Ալթըն Օրդա) գեաղանս հրովարտակաւ առաքեալ առ Իւան՝ պահանջեաց զհարկսն, զորս նախնիք նորա պակաս արարեալ էին վճարել Թաթարաց : Իբրեւ հառ Իւան զհրովարտական՝ եթուք 'ի վերայ և առ ոտն կոխեաց, և հրամայեաց խողխողել անգէն զքեռպանսն, զմին միայն արձակեալ առ Ահմէտ՝ ազգարար զեզելոցն :

Խաղաց Ահմէտ զօրօք բազմեք 'ի Ռուսիա՝ ասպատակեալ 'ի բազում տեղիս . այլ իբրեւ ետես առաջի զառուարացոյն բանակ Ռուսաց պատրաստեալ 'ի յարձակել 'ի փախուստ խուճապեցաւ իւրովքն հանգերձ , և կորոյս զբազումն 'ի նոցանէ :

Ջհեռ ամաց ինչ վերապին աղչուեալ 'ի սահմանս Ռուսաց՝ 'ի տպառ խորտակեցաւ 'ի նոցանէ , և ինքն իսկ անկաւ 'ի վերջնում ճակատաւն :

Խորատակմամբ մեծի գնգին Թաթարաց խրախուսեալ Իւանայ ևս քան զեա զարթոյց 'ի նախանձ զգազիմիւր աղբայն Լեհաց . որ առաքեաց զիշխանն Լիւքոմըքի 'ի Մոսկուս՝ զի բարեկամացեալ ընդ Իւանայ՝ սպանցէ զնա : Այլ դաւն 'ի վեր ել , և Լիւքոմըքի կենդանւոյն աչրեցաւ յերկաթի վանդակի . և զամս տասն պատերազմ էր Ռուսաց ընդ Լեհս , և միանգամայն ընդ Լիվոնիացիս . որոց ամենեցուն յազթական գտաւ Իւան . այլ որ առաւել պայծառացոյց զնա՝ եղև յազթութիւնն Ալի խանին Խաղանայ :

Վասն զի գէպ ժամանակ համարեալ Ալեայ զգրադնուլ Իւանայ 'ի պատերազմաւնս Լեհաց՝ խաղաց զօրօք 'ի Ռուսիա : Ել և Իւան ընդգէմ նորա , և եղև պատերազմ սաստիկ յոյժ առ Սվեակա գետով . խորատակեցան Թաթարքն , և խան նոցա ձերբակալ եղև : Եւ Ռուսք

զհետ արեգեալ փախաւէիցն՝ մեփն ընդ նոսա 'ի խաղան, և կալան զմայր և զկին և զորդիս խանին և ածին 'ի Մոսքուս:

Ի մեռանեւ խանին՝ որդի նորա կրտսեր մկրտեցաւ, և եղբայրն Մահմեա էմին՝ որ կանխաւ ևս մտեալ էր 'ի ծառայու թի Ռուսաց՝ կարգեցաւ իշխան խաղանայ: Այլ քաղաքացւոցն ոչ հանգուր ժեալ բռնութենց նորին, ընտրեցին փոխանակ նորա զՄանուկ ոմն անուռն (հայկազուն, որպէս թուի), այլ և զնա բռնագոյն գտեալ քան զՄահմեա, խնդրեցին յիւանայ զայլ ոք, և նա կացոյց նոցա իշխան զԱպարըլապիս ոմն. և տպա դարձեալ զՄահմեա էմին՝ առւեալ նմա 'ի կնութի զայրին Ալեայ:

Եւ թէպէտ Մահմեա յայամ յերկրորդում նուագի իոհականագոյնս վարել սկսաւ զիշխանութի իւր, այլ կին նորա անմուաց ունելով զաղէտա առաջնոյ առնն իւրոյ՝ դրգուեաց զՄահմեա ընդգէմ իւանայ: Եւ նորա յետ բազում ժամանակաց ոչ ևս կարացեալ զգէմ ունել սադրանացն, եգ 'ի մեփ զի 'ի ժամագրեալ աւուր հանգիսի վաճառուց՝ յորում ժողովէին 'ի խաղան Ռուբը յամենայն կողմանց աշխարհին՝ կոտորեսցէ յանխնայ զամենայն զՌուսս: Եւ իբրեւ զայն արար՝ գումարեաց զամենայն զօրս իւր, և ընդ նոսա քսան և հինգ հազար նոզայս, յարձակեցաւ 'ի

հարաւային կողմանս Ռուսիոյ, և պաշա-
րեաց զնիժնի նովկորսա :

Այլ 'ի մարտնչել քաղաքացւոցն՝ ան-
կաւ ընդ այս 'ի Թաթարաց և Մրզա իշ-
խան նոզայից . ընդ որ զայրացեալ նո-
զայիցն յոյժ՝ դարձուցին զգէնս իւրեանց
'ի վերայ զօրացն Մահմէտի, և արարին
առ պարսպօք քաղաքին կոտորած մեծ :

Այսմ ամենայնի իրազեկ ընալ իւտն
արձակեաց 'ի վերայ նոցա արա հարիւր
հազար, և Թաթարաց տեսեալ զքաղ-
մութիւն ամբոխին՝ փախեան 'ի տեղիս
իւրեանց :

Այլ իւտն որ յառաջագոյն ևս խօ-
թացեալ էր, ընդ այն աւուրս յամին
1505 մեռաւ ամաց եօթանասուն և
հնգից, Թագաւորեալ ամս 43: Եւ էին
նորա որդիք հինգ . Վասիլ, Գէորգ,
Դեմետր, Սիմէոն և Անդրէաս, զորս
ծնաւ նմա Սոփիա գուսար Թովմայի
Քալէոլոգայ Թոռին Մանուէլի կայսեր
Եունաց, որ յայնժամ՝ ապաստանեալ
էր 'ի Հռովմ յերեսաց Տաճկաց :

Իւտն 'ի մեռանել իւրում կարգեաց
իւր յաջորդ զվասիլ :

Երկուք ոմանք 'ի զօրապետացն իւտ-
նայ առաւել սաւար եղեն յընդարձա-
կել զաէրուի նորա, Յակոբ (Եպիփո), և
Եուրի Զաքարեան Ռոմանով, յորոյ
'ի տոհմէն տեսցին զկնի Թագաւորք 'ի
Ռուսիա : Սղբա երկոցեան նուաճեալ
նախ զքնակիչս ծովեզերեալց Մառու-

ցեալ ծովուն, 'ի նոցանէ ուսան վարել
բալխիրա (խըզախս) ձգեալս յեղջե-
րուաց և 'ի շանց, և Ռուսք 'ի սորա ժա-
մանակս մտին 'ի Սխալի, որ կանխաւ-
անծանօթ էր նոցա:

Առ Թագաւորուքն Իւանայ ակնկա-
ռոյց եղեն և Եւրոպացիք 'ի Ռուսիա,
և յստախեցին 'ի Մոսքուա նովորակք
ինքնակալին Գերմանացւոյ, քահա-
նայապետին Հռովմայ, Թագաւորին
Տաճկաց, Թագաւորացն Լեհաց և Դա-
նեաց, և հասարակապետութեն վե-
նետոյ, ընդ որս այլ և այլ գաղինս ուխ-
տի հաստատեաց Իւան: Եկին 'ի Յու-
նաստանէ և յիտալիոյ և արուեստա-
դէտք բազումք, ճարտարապետք, պա-
րտապաշէնք, ձուլիչք հրազինուց և այլք,
զորս առատապէս վարձատրեալ Իւա-
նայ բնակեցոյց 'ի Մոսքուա, և ճոխա-
ցոյց զպետութիւն իւր կարևոր կարգօք
քաղաքականութե:

Նա ինքն արար և ժողով մեծ 'ի բա-
րեկարգեւելիւրս եկեղեցւոյն Ռուսաց .
բաժանեաց զկուռաստանս 'ի մենաստա-
նաց արանց, և կարգեաց կանանցն մայր-
պետս, և արանց վանահարս. և արգել
երիցանց և սարկաւազաց այրիացելոց
զմատակարարութի մը խորհրդոց:

Եւ նշան գրոշուցն Ռուսաց՝ որ էր
սուրբն Գէորգ զօրավար, զկնի ամուս-
նանալոյն Իւանայ ընդ Սովիայ՝ եղև երկ-
գլխի արծուի սեալ:

ՎԱՍԻԼ Դ. ԻԻՍԱՆՈՎԻՉ

Ի ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆ ընդարձակ պե-
տութեան հօր իւրոյ ուշ եղեալ վաղի,
գաղինս խաղաղութեան հետեւ ընդ Արեւ-
ստանգորի արքային Լեհաց, և ընդ Մէն-
կլի քերէկի խանին խորհուրդ :

Այլ 'ի պատճառս թշնամութեանց
Մահմէտ խանին խաղանայ՝ ստիպեցաւ
առաքել ընդգէմ նորա զեղբայր իւր
Ղրեմետր հարիւր հազարաւ . զորս յան-
կարծակի պաշարեալ Թաթարաց՝ արա-
րին 'ի նոսա կոտորած մեծ, և զմեա-
ցեալսն վանեցին, և ինքեանց խնջոյս
յազմեանակի կազմեալ 'ի բացի արտա-
քոյ խաղանայ՝ զանամբք և մանկաւոր
հանգերձ ուտելին և ըմպելին անյադա-
բար :

Եւ ահա գարձեալ Ռուսաց նորոգ
կազմութիւն, և հասեալ 'ի վերայ Թմիւ-
լոցն Թաթարաց՝ ընդ սուր անցուցին
զմեծ մասն նոցա, և փոխանակ մտանե-
լոյ 'ի քաղաք անգր՝ հարան անմաւութիւն
'ի կերակուրս և յըմպելիս Թաթարացն,
արեւցան և զմրեցան :

Յայնժամ յարձակեցաւ խանն 'ի վե-
րայ նոցա, և եհար զնոսա 'ի հարուածս
մեծամեծս, մինչև 'ի հարիւր հազարացն՝

եօթն հազարք և եթ ապրեցան, որպէս
ասեն:

Սակայն Մահմէտ ոչ յերկարեալ 'ի
վայելս յաղթութեն' անկաւ յախտ մա-
հու, և զջնացեալ ընդ ապերախտութի-
իւր առ իւան, համարձակեցաւ առա-
քեաց առ որդի նորա Վասիլ 'ի պարզե-
կերկրիւր երիվարս ընտրանաւ, և խըն-
գրեաց 'ի նմանէ զներումն յանցանացն:
Եւ Վասիլ ներողամիտ դատել՝ յղեաց
նմա 'ի փոխարէն այլ պարզեւս: Իսկ
Մահմէտ մեռաւ 'ի նմին ամի. և կինն ու-
րա էառ զդեղ մահու՝ խիթացեալ 'ի
վրէժխնդրութէ Ռուսաց:

Ընդ այն առուրո թագաւորեաց Լե-
հաց Սիգիսմունդ փոխանակ Ազգբան-
գրի եղբոր իւրոյ, և յետո պահանջեր
'ի Վասլէ զքանի մի քաղաքս՝ սրբ կան-
խաւ Լեհաց անկ էին: Եւ 'ի չանաւ
Վասիլ՝ գրգռեցաւ պատերազմն, և
Լեհք 'ի պարտութի մատնեցան՝ տու-
ւել 'ի պատճառս անցանելոյ բազմաց
յաւագորերոյն նոցա 'ի կողմն Ռուսաց:
Որպիսիք ոմանք էին և երկք եղբարքն
Վլինսքի՝ 'ի տոհմէն Միքայէլի իշխանին
սպանելոյ 'ի Թաթարաց յամին 1245:

Իսոցանէ ականաւորն Միքայէլ Վլինս-
քի կամեցաւ անգրէն մտանել 'ի Ժա-
ռայութի արքային Լեհաց. և Սիգիս-
մունդ ուրախութի մեծաւ առաքեաց հրա-
ւիրել զնա 'ի ձեռն Թրեպիլայի ուրումն
Լեհացոյ: Թրեպիլա ձերբակալ եղև

'ի Ռուսաց որպէս լրանա, և 'ի տանջանա մեանեալ՝ զի յայանեսցէ զխորհուրդ գալտեանն, նա անմեղելի մնաց 'ի լրառւնն մինչև առ սակաւ սակաւ հրակէզ եզեալ ծախեցաւ խորովեալ շամիրով:

Ապա յամին 1509 խաղաղութի արաբին ընդ միմեանս Վասիլ և Սիգիսմունդ: Այլ սա ոչ կացեալ յուխաին գրգռեաց և յարոյց 'ի ծածուկ 'ի վերայ Վասիլ զՄէնկլի քէրէյ խան Խրիմու. որում յազմեցին Ռուսք, և բռնադատեցին խնդրել զհաշտութի:

Յետ սակաւուց Կլինսքի իւրով խոհականութն նուաճեաց ընդ ձեռամբ Վասիլ զքաղաքն Սմոլենսք, զոր ոչ կարացեալ էին առնուլ Յակոբ և Եուրի Զաքարեան զօրավարք Իւանայ. և իբրեւ ետես՝ զի Վասիլ մոռացօնք իմն եզեն տալ ինքեան զՍմոլենսք 'ի կալուած, որպէս խոստացեալն էր, բանադնաց եզել ընդ Սիգիսմունդայ, և մինչև դնացեալ առ նա՝ խորհուրդ ետ առաքել յամին Տնեբերայ զօրս՝ որովք ինքն յարձակեսցի 'ի Ռուսս:

Հաւանեցաւ արքայն խորհրդոյն. և եզել 'ի տեղւոջ անդ պատերազմ աբիւնըռուշտ, յորում կորեան բազումք յազատանայն Ռուսաց: Այլ իբրեւ 'ի վեր ել գաւն Կլինսքեայ՝ արկաւ 'ի կալանս ընդ գաւակցին իւրում եպիսկոպոսին Սմոլենսքայ:

Եւ պատերազմն Լեհաց ընդ Ռուսս

անհայ զամն ինն . յորում ժամանակն
Վասիլ գաշինս բարեկամութն հասաւ
անհայ ընդ Մարտիրոսիանայի Ա. կայսեր
Գերմանացւոյ , և ընդ Լէհա գուշ ա-
րար զինուց ամն վեց , զի 'ի խաղան
հարկ էր գարձուցանել զգէնան :

Ընիս Ալի խան յաջորդեալ Մահմե-
տայ 'ի խաղան' նողկալի լեալ էր թա-
թարաց' եթէ վասն ձառագէմ կերպա-
րանացն , զի կարճ էր հասակու և քա-
ղըրթեզ յոյժ , և ականջքն ասարապայ-
ման երկայնք , և եթէ վասն հաւատար-
մունն առ Ռուսս . վասն որոյ հալածե-
ցաւ 'ի նոցանէ 'ի մեռն Սաֆա քերէյի
խանին խրինու :

Արձակեաց Վասիլ կրկին բանակա
զորաց 'ի վերայ խաղանայ . յորոց մէն
նաւարկեալ ընդ Վոլկա' մեծաւ մոտամբ
'ի կորուստ մահնեցաւ , իսկ միւսն խա-
ղացեալ ընդ ցամաք վանեաց զթաթարս
այլ ոչ հանգարտեալ ընդերկար պա-
շտել զխաղան' գարձան յետս :

Վասիլ թելադրութիւն իւրոյ աւագո-
րերոյն վերստին զօրաժողով եղև' երե-
սուն զօրավարս կարգեալ 'ի բանակին'
և սպարապետ ամենեցուն զԻւան Պել-
գրի : Զայն իբրև զգաց Սաֆա քերէյ'
տասն հազար Նոզայս կռիւաց իւր 'ի
թիկունս , և պատնիշափակ արարեալ
զքաղաքն' ամրացաւ 'ի ներքս :

Ռուսք բազում անգամ վայրապար
յարձակեալ 'ի պատնէշան , ապա իբրև

տեպն զի Թաթարք յանհոգս և յանկասկածի զտկատեալ են յուտեալ և յըմպել՝ յարձակեցան գիշերի հուր հարկն՝ ի ջցապատնէչս անգր, և արարին կոտորած մեծ ի Թաթարս : Եւ Սաֆա քերէյ յուտահատեալ ի տեւել բաւել այլ ևս յամբոցն՝ առ ընդ իւր երկս հազար հեծեալ, և քաջութիւն պատառեալ զբանակն Ռուսաց՝ անց գնաց հանդերձ կնաւն և որդւովք ի տեղի իւր ի խրիմ :

Իսկ զօրավարք Ռուսաց փոխանակ առնլոյ զյազան՝ խաղաղութիւն արարին ընդ քաղաքացիս՝ եգեալ ի վերայ նոցա հարկս ծանուծն, և զերից ամաց ըզհարկան կանխիկ պահանջեալ . և գարձան առ Վասիլ հարիւր հազար զօրք :

Ընդ այս գործ զօրավարացն զայրացեալ Վասիլ՝ կամէր սպանանել զսպարապետն Պելլքի, որ կաշառարեկն լեալ էր ի Թաթարաց . բայց յարգահատելոյ մետրապօլաին շատ համարեցաւ մերկացուցանել յընչից զՊելլքի և արկանել ի բանա :

Ի խնդրել ապա Թաթարաց ի Վասիլ խան զոմն, եւ նոցա զՉին Ալի զեղբայր Շէխ Ալեայ, և խորհրդակից նմա զՌուս ոմն . այլ խաղանցիք ի միւսուսմն ամի խողխողեցին զնա և զՌուսն, և կռչեցին անգրէն զՍաֆա քերէյ :

Իսկ Վասիլ ոչ ժամանեալ խնդրել զվրէժ գաւանացն՝ մեռաւ յամին 1534 :

Թագաւորեալ ամս քսան և ութ : Երկու կանայք եղեն սորա . Սազումէ , և Հեղինէ գուտար վասլի Կլինսքեայ , որ ծնաւ նմա երկուս որդիս՝ զԻւան և զԵուրի : Զի զՍազումէ վասն ամբլութեանն 'ի բաց արձակեաց՝ բռնագառեալ զնա մտանել 'ի մենաստան ուրեք 'ի Քարկոփու . ընդ որ զայրացեալ բազումք յուտգանելոյն , և ոչ կարացեալ 'ի ծածուկ ունել զզայրոյթս իւրեանց ընդ գէմ վասլի , կէսք աքսորեցան , և կէսք 'ի մահ մաանեցան : Յորմէ յայտ է և խստութի բարուցն վասլի :

Այլ խստագոյն և հզօրագոյն գառաքան զնա որդի նորին Իւան Դ , որպէս տեսցի 'ի գործոց նորա :

ԻՒԱՆ Դ . ՎԱՍԻԼԵՅՎԻԶ

ՔԱՆՁԻ 'ի մեռանել հօրն մանուկ էր եռամեայ Իւան , մայր նորա Հեղինէ կալաւ զխնամ աշխարհին՝ խորհրդակցութի Կլինսքեայ : Սորա տեսեալ զգայլ թակզական բերումն Հեղինեայ առ իշխանն Օսովենսքի , որով նշաւակ նախանձու և երգիծանոց լեալ էր իւրոց ժողովրդոց , խստիւ յանգիմանեաց զնա . և Հեղինէ զրպարտեալ զԿլինսքի՝ որպէս թէ միայն կամիցի Թագաւորել , բարկ զնա 'ի կալանս , և տալա կուրա .

ցուցնալ զաչան՝ արգել զնա 'ի վանս ուրեք :

Յարկածից աստի Ալինոքեայ սոսկա-
ցնալ բազմաց յաւագորերոյն՝ անցին 'ի
Լէհո . և Սիմէոն Պերլքի շնորհս գտնալ
առաջի Սիգիսմունդայ արքային Լե-
հաց՝ ապա յարոյց 'ի վերայ Ռուսիոյ
Ղլէհս և զԲաթարս և զՏաշիկս :

Յայնժամ Օպոլենսքի յարձակեալ
բազմութիւն զօրաց 'ի Լիվոնիա՝ եհար ա-
ւերեաց զամենայն երկիրն մինչև 'ի Ալի-
նա : Եւ ընդգէմ նորա Սիգիսմունդ և
պաշարեաց զոսոխն 'ի Սթարատուպ քա-
ղաքի . և հաւր հարեալ 'ի փայտաշէն
պարիսպան՝ բորբոքեցոյց հրգեհ մեծ
ընդ ամենայն քաղաքն . և որք միանգամ
'ի քաղաքացւոց անտի ոչ կարացին փրկ-
կանաւորել զանձինս գրամովք՝ վարե-
ցան 'ի գերութե : Եւ Օպոլենսքի ա-
ռաջին գտաւ 'ի զերծեալն այսու պաշ-
մանաւ :

Երկու եղբարք էին Ասալի չորրորդի,
Եոլրի և Անդրէաս, որք զառաջինն եր-
գուեալ զհաւատարմութիւն առ եղբորոր-
գին իւրեանց՝ ապա դրժեցին երգմանն .
Եոլրի մեռաւ 'ի բանտի . իսկ Անդրէաս
ապաստանեալ 'ի Նովկորոտ՝ գրեաց առ
աւագանին Մոսքուայի բանս անարգա-
նաց զտղայ արքայէն և զմօրէ նորա, և
յաւել առաջի առնել նոցա զանձն իւր
որպէս օրինաւոր ժառանգ աթոռոյ եզ-
բօրն՝ փորձ և հմուտ 'ի խորհո՝ լոյս և 'ի

գործս պատերազմի: Եւ յաբեցան 'ի նա ոչ սակաւ անձինք:

Այլ Օպոլենսի եւ 'ի վերայ նոցա ընտիր ընտիր զօրօք, և մինչքէ ձեռնարկեալ 'ի պատերազմ՝ զիջաւ ապաշաւաւ նացն Անգրէի, և ամ զնա 'ի Մոսքուս. սակայն Հեղինէ գատապարտեաց զնա 'ի բանտ ուրեք խաւարին, ուր և մեռաւ իսկ: Եւ ինքն Հեղինէ անարժանն կենաց սպանաւ գեղով մահու, և Օպոլենսի գլխատեցաւ:

Եր յայնժամ եօթն ամաց իւան, և ոգւոյ բարւոյ գիպեալ. այլ ապականեցին զբարս նորա երեքին իշխանք անօրէնք, իւան, վասիլ Էույսի, և Միքայել Թուշքով: Որոց կողոպտեալ ըզգանձն հասարակաց, բաժանեցան ըստ կամս զկալուածս տեառութեն, և որք միանգամ ընդ տկամբ էին նոցա՝ երզոր արքայորեցին, և եր զոր չարամահ կորուսին: Այլ խոհականն վորոնցով առ ժամանակ մի զգեմ կալաւ բանուեն:

Քանզի խորհրդով նորա առաքեաց մանուկ արքայն զԷույսի 'ի վոլոտիմիր իբրու ընդգեմ Թաթարաց, և կոչեաց մերձեցոյց առ իւր զիւան Պելլքի ազգական միւս Պելլքեայ՝ որ 'ի Լեհս եր. սակայն որդիք ժանտք Էույսեայ կալան զՊելլքի զանխուլ յարքայէն, և ազգարարին հօրն իւրեանց զեղեալն: Իսկ Էույսեայ այնուհետե յայտնապէս վատարանջեալ՝ առ ընդ իւր արս սփեա-

րեանս և եկն եմուս 'ի Մոսքուս 'ի շուք յազմանակի . ատենան գումարեաց , և գառապարտեաց զՊելլքի յաքսորս' եղեալ 'ի մոտի գազա բառնալ 'ի նմանէ զկեսնոն :

Որք միանգամ հաւատարիմ պաշտօնեայք թագաւորին էին՝ անգուստ խնդրաւորանից նորա ըմբռնեալք՝ ոմանք աքսորեցան և այլք սպանան . և մնարապօլիտն իբրև բարեկամ Պելլքեայ աքսորեցաւ և նա 'ի Պելլօզերօ , ուր աքսորեալ և մնաւալ էր Պելլքի : Վորոնցով և եթ թուէր զերծեալ՝ հեռանալով 'ի Մոսքուայէ հրամանաւն արքայի . այլ և նա յետ ստկաւուց բարձաւ 'ի կենաց :

Մինչ այս մինչ այն՝ Սիմէոն Պելլքի գնացեալ առ Սաֆա քերէյ խան խրիմու՝ յարոյց զնա 'ի վերայ Ռուսիոյ . նորա ժողովեալ զամենայն զօրութիւն իւր , էառ և 'ի թագաւորին Օսմանեանց զօրո և զէնս յօգնութի , և խաղաց 'ի Ռուսիա :

Յայնժամ՝ առ վիշտ վառնգին 'ի բաց թողեալ Ռուսաց զերկպառաշտութիւն՝ միաբան դիմեցին ընդ առաջ մեծի բանակին թաթարաց : Իբրև նաեւ Սաֆա քերէյ զամբոխն Ռուսաց՝ համարեցաւ թէ խաբեալ իցն 'ի Պելլքեայ , և գառն բանիւք կշտամբեալ զնա՝ գարձաւ յետս յերկիր իւր : Եւ Ռուսաց հետամուտ ընալ փախաւէիցն՝ թափեցին 'ի նոցանէ ամբարս և երկվարս և սոսլա բազումն :

Այս անպատեհազմ յողջութիւնն Ռուսաց զարթոյց զոգին իւանայ, որ չորեքտասան ամաց էր յայնժամ, խի զախել 'ի զօրութի իւր: Զի և մարմնով յողջանգամ էր և բուռն, և մտքը հանձարեղ և շոյա, տիրող կարգի և կրթանաց, անյողգողգ և անմեղկեղի յարութենէ: Սակայն 'ի տղայ տիտց թողեալ լքեալ 'ի բռնութի իւրոց աներասանակերից և ախտից, զկամս իւր և եթ գիտէր օրէնս և պարտս յամենայնի:

Արգ ժողովեալ նորա զաւագանին իւր համօրէն, ասէ ցնտաս. «Արիւն եմ ես ի իւրիջայ՝ մի միայն ժառանգորդ տնութոյ նախնեացն իմոց. և գուց երգուարուք ինձ զհաւատարմութի ծառայութի: Այլ արք անօրէնք զեղծան իմով մանկութիւն, և վեր 'ի վայր հաբեալ կործանեցին զպարտս թագաւորի և զհպատակաց, և զստացուածս իմ և զիւրեանց խառն 'ի խուռն արարին, և զըկեցին զիս յարի արանց՝ որք էին նեցուկք հաստատութե թագաւորութե իմոյ: Յաւար յայսմիկ ես եմ տէր. և թագաւորեցից 'ի կազգուրումն տկարաց, 'ի պատուհաս յանցաւորաց և յօրինակ բարի ամենեցուն» Թ

Զարհուրեցաւ Շույսքի յահեղ բարբառոյ արքային և 'ի հրացայտ աչացն, և յապուշ կրթեցան խորհրդակիցք նորա: Հրամայեաց իւրն 'ի մահ տալ զանօրէնսն անյապաղ. և զգաստացան տ

մենայն ժողովուրդքն 'ի տեսիլ արգար
պատուհասին :

Բայց գեղեցիկ սկզբանն զհեա յա-
րեալ Իւանայ զարգատիս անկիրթ բա-
րուցն՝ ետ զանձն իւր 'ի Թուրութի ան-
չափ, և յամենայն չարիս անկղիտացաւ :
Անառակագոյնքն 'ի մարգկանէ եղեն
նորա սեղանակիցք, և ոչ Թողին զչարիս
զոր չանցուցին ընդ ժողովուրդն, յա-
փշաակութիւն, խորամանկութիւն, մար-
գասպանութիւն և ամենայն բռնութիւնք :
Եւ Իւան խցեալ էր զականջս իւր առ
'ի չսեղոյ զտողք և զհեծութիւնս ան-
մեղաց :

Ընդ ամս երկուս տեւցին ցնորք Իւա-
նայ, յորում ժամանակի պսակեցաւ
հանգիսիւ 'ի մեարապօլսէն Թագաւն
Վոստանգնի Մոնոմախ կայսեր Յունաց,
և հրամայեաց՝ զի յայնմ հետէ անփոփո-
խելի կոչեացեն զնա Ձար :

Յետ սակաւուց առ 'ի կնութի զԱ-
նաստատիս զգուստոր Ռոմանայ Ռոմա-
նով. և նա իւրով խոհական և ազնիւ
բարուքն խրատ բարի եղեալ առն իւ-
րում բանիւք և արգեամբք՝ զգօնացոյց
զնա և գարձոյց 'ի ճանապարհն ուղղու-
թեան :

Հալածեաց այնուհետեւ Իւան յար-
քունեացն զծաղրածուն և զհացկա-
տակս և զշուկմարտիս. և փոխանակ
նոցին ած կարգեաց զիւրե արս առաքի-
նիս և խորհրդականս :

Տեսեալ իւանայ զանքնդհաւա երկ-
պառակութիս Թաթարացն խաղանայ
և Աթաերթանու, ուշ եդ հանգերձա-
նաց մեծի պատերազմի, և առ 'ի կարգի
ունելոյ ընդ միով գլխով զամենայն ըզ-
զօրան՝ որք յառաջն խառն 'ի խուռն
գնային 'ի պատերազմ ընդ վարչութի
այլ և այլ ինքնօրէն զօրագլխաց՝ եհան
նոր խումբ զինուորաց Սթրեկեց կոչե-
ցելոց, այս է Աղեղնաւորք. զինեաց զնո-
սա հրազինութ, և զմի մասն նոցա կար-
գեալ իւր յանձնապահմ, զայլս ցրուեաց
ընդ այլ զօրան 'ի մարզել և զնոսա 'ի
կարգս զինուորութե:

Ընդ այն ժամանակս բնակիչքն խա-
ղանայ 'ի բաց վանեալ զխան իւրեանց՝
խնդրեցին յիւանայ զԷկիս Ալի, որ
յաքսորս էր կանխաւ 'ի Պելօօղերօ, և
մայրն իւանայ Հեղինէ արձակեալ էր
զնա յաղաղութի: Իւան առաքեաց նա-
ցա զԱլի բազմութի Ռուսաց և Թաթա-
րաց: Ընդ առաջ եղեն նոցա խաղան-
ցիք և ընկալան 'ի ներքո մեծաւ պա-
տուով. այլ յանկարծակի կալեալ զա-
մենայն զմրդայս՝ այսինքն զաղառանին
Ալեայ՝ բանաարդել արարին, և զայլ
ուղեկիցս նորուն 'ի բացի ընդ սուր ան-
ցուցին: և զնա ինքն զԱլի հալածեալ 'ի
բաց՝ կոչեցին անգրէն զառաջին զխանն
իւրեանց:

Իւան իրազգած լեալ եղելոցն՝ ար-
ձակեաց 'ի կողմանս խաղանայ խումբ

մի Սեբեղաց, որք հաղին 'ի Թաթարաց
ոգիս քսան հաղար, և երեսուն հաղար
գերեցին : Ի միւսում ամի որ էր 1550,
մեռաւ խանն խաղանայ՝ Թողեալ որդի
մի մանուկ հասակաւ, և կին նորա Սիւմ
պէքի անուն կալաւ զանսլուծիւն աշ-
խարհին :

Իսկ Իւան յետ վայրապար առաքե-
լոյ անգր զօրս յայլ և յայլ խումբս,
խաղաց ինքնին զօրօք բաղնօք, և զճա-
նապարհայն 'ի վերայ սեպացեալ լերին
միոյ կառցց գղեակ՝ քսան վերստիւք
հեռի 'ի խաղանայ, զի գիւրին լիցի նմա
յարձակել անտի 'ի խաղան :

Մինչքեռ Ռուսք զգործովն էին՝ խա-
ղանցիք բանագառեցին սպառնալեզք
զՍիւմպէքի՝ ամուսնանալ ընդ Շէխ Ա-
լեայ, որ հզօրացեալ 'ի ժամանակին՝
կարող էր զգէմ ունել Ռուսաց օգնուք
խաղանցոց : Եւ նորա կեղծեալ զհաւա-
նութի՝ առաքեաց առնա խորտիկս և դա-
համունս : Բերկրեցաւ Ալի յանձն իւր
ընդ առաջարկունն . այլ իւրքն 'ի կառ-
կածի եղեալ՝ իբրև ետուն շան միում
ճաշակել 'ի գահամանց անտի, անգէն
առ կանդ ստատկեցաւ շունն . և եղաւ
գամաւորքն տկանաւեզք եղելոցն՝ վը-
կայեցին յանուն համբէն ազգին, զի
Սիւմպէքեայ էր գաւն :

Յայնժամ Ալի եմուա 'ի խաղան ե-
րեսուն հաղար արամիք, զՍիւմպէքի
որդւովն հանգերձ առաքեաց 'ի Մոս-

քուա , և զորոց միանգամ կարծիս ինչ
կալաւ՝ թէ չիցեն հաւան ընդ ընտրու-
թիւն իւր , յանխնայ սուր 'ի վերայ ե-
գեալ կոտորեաց :

Ոչ ևս հանգուրժեալ թաթարաց՝
միաբանեցին գաւել զնա . այլ ընդ
յայտնիլ գաւոյն՝ նա 'ի միում աւուր
երեսուն հազար ոգիս ընդ սուր ան-
ցոյց :

Զայս ամենայն իբրեւ լուսու Չափիւրն
անուն ոմն իշխան խազանայ՝ որ յար-
քունիսն իւանայ կայր , խնդրեաց 'ի
նմանէ զհրաման՝ որպէս թէ երթալ հա-
նել 'ի խազանայ զընտանիս իւր . այլ
նորա կամք էին վանել անտի զԱլի , և
քանել զաթոռն : Ասան որոյ իբրեւ եհաս
անդր , գրեաց ամբաստանութի զնմա-
նէ առ իւան՝ իբրու եթէ գաւ ինչ խոր-
հիցի ընդդէմ Ռուսաց , և իւան վազ-
վազակի կոչեաց զԱլի 'ի Մոսքուա :

Ընիս Ալի ոչ ինչ զգացուցեալ ումք
զհրամանէն իւանայ՝ ազդ արար աւագ-
որերոյն խազանայ , թէ կամիմ եր-
թալ 'ի Մոսքուա . այլ նախ խնջոյս
կազմել ձեզ ամենեցուն 'ի Սվեաժեպ ,
այն եր նորակառոյց գղեակն Ռուսաց :
Եւ իբրեւ եկին ժողովեցան անդր արք
իբր հինգհարիւր , հառ Ալի զգրուածն ,
և զչորեքհարիւրսն գլխաւեալ՝ զմնա-
ցեալ հարիւրն շղթայակապս առաքեաց
'ի Մոսքուա , զի յայն արասցէ զառու-
թի ամբաստանութեցն գրելոց զանձնէ

իւրեմէ, և իւրան ոչ եւ երկմտեաց զհա-
ւատարմութիւնն անն :

Իսկ Չափիւնն պատեհ առեալ զգայ-
րոյթ Թաթարաց ընդ արարս Ալեայ,
ընտրեաց նոր զօրավարս, և երգմնի ա-
րար զնոսա յանհաշտ Թշնամութի ընդ-
գէմ Ռուսաց, յուսով ունելոյ զա-
թոռն խազանայ : Այլ նոքա ամբոխ
մեծ արարեալ ետուն զաթոռն՝ Ետի-
կէրայ որդւոյ խանին Աժտերխանու . որ
և եկեալ եմուտ 'ի խազան երեսուն հա-
զար զօրօք :

Ի նմին ժամանակի և Ռուսք տառջ
նորդութիւն Թագաւորին իւրեանց իւր-
նայ եկին պաշարեցին զխազան . կանգ-
նեցին շուրջ զնովաւ պատնէշո հաւա-
սար պարսպացն, և կարգեալ 'ի վերայ
նոցա Թնգանօթս՝ ահան հատին ընդ
պարսպօքն, և փլուցին զնոսա, և խու-
ժեցին ընդ խրամատան 'ի ներքս : Սա-
կայն և Թաթարք 'ի յուսահատութիւն
ըմբռնեալ վանէին զնոսա յետս կոյս .
որ ինչ և գայր 'ի ձեռս՝ փոխանակ զի-
նու վարէին, զնետ, զսուր, զջուր եռա-
ցեալ, զքարինս, զցերանս և զխան-
ձողս : Եւ էր պատերազմն ցրուեալ ընդ
քաղաքն ամենայն 'ի փողոցս 'ի տանիս
և 'ի պարտէզս . ամենայն ուրեք հուր
սուր և կոտորած, և ազազակ և ձայնք
ոգբոց և յուսահատութե . և կանայք
անգամ 'ի տանց իւրեանց յարձակեալք
մարտ գնէին : Հասին ապա Ռուսք յա-

աղարանս խանին , ուր ամբացեալ էր
Ետիկէր սակաւուք ոմամբք ընտիր զօ-
րականօք , որ և յերկար զգէմ կալաւ
Ռուսաց արիարար՝ տռեալ յանձն իւր
վէրս բազումս , մինչև եկն հաս 'ի տե-
ղին ինքնին թագաւորն . և 'ի գուծ և
'ի զարմանո հարեալ ընդ քաջութի խա-
նին՝ ապրեցոյց զնա 'ի ձեռաց իւրոցն :

Յայնժամ Իւան գոհացեալ զԱս-
տուծոյ վասն յաղթութեն մեծի , ասէ
ցիշխանս իւր և ցզորավարս . « Ահա
այժմ ամբացոյց զիս Աստուած ընդդէմ
ձեր » :

Վարդեգ ապա 'ի քաղաքին և 'ի սահ-
մանս նորա , և գարձաւ 'ի Մոսքուա :
Եւ տռամբն խազանայ վախճան եզև
պատերազմաց Ռուսաց ընդ Թաթարս
մինչ 'ի օգոստ : Չի և խանն Աժտէր-
խանու Ապաուլ ինքնին անձնատուր ե-
զև Իւանայ , և բարձաւ անտի ամբուն
խրժիչախ Թաթարաց յաջորդացն Չին-
կիզայ : Ի յառնել ընդդէմ Ռուսաց
այլոյ խանի՝ որ կոչէր Էմիրկէյ կամ
Էմթիւրէյ , խաղաց 'ի վերայ նորա
Իւան , և հալածեալ զնա 'ի կողմանս
Ազախու , տռ զքաղաքն , և եգեալ 'ի
վերայ ընակչաց նորա տարեկան հարկս
չորեքհազար ըռակչի , դարձ արար յաղ-
թանակաւ 'ի Մոսքուա :

Ընդ այն ժամանակս Անգղիացիք ոկը-
ռան վաճառաշահ լինել ընդ Ռուսս՝
մտեալ 'ի հիւսիսային ծովէ անտի 'ի բե-

րան Յովնա գետոյ, և անտի 'ի Մոսքուս : և Իւան մեծաւ մարգանքու-
թի ընկալաւ զնոսա իբրեւ գեսպանս ա-
ռաւել քան վաճառականս սմանն :

Զայնու ժամանակաւ Թադաւորեաց
Շղէտաց Կուսգաւոս վազա, և սագ-
րանգը Լիվոնիացւոց խաղացեալ յաշ-
խարհն Ռուսաց՝ առժիւք հանգերմ
վանեցաւ յԻւանայ . որոյ իմացեալ յե-
տոյ զնեգութի Լիվոնիացւոց՝ պատ-
ճառս իմն հնարեցաւ, և պահանջէր 'ի
խաչակրաց բնակելոց 'ի Լիվոնիա զհարկ
յիսուհն ամաց՝ զոր պարտէին հատուցա-
նել Ռուսաց, որպէս տակը նա . և 'ի
ժխտել նոցա՝ ասպատակեաց 'ի Լիվո-
նիա, և առեալ տաւր և գերի բազում՝
վաճառեաց զնոսա Թաթարաց :

Ապա զիջաւ Իւան ազաչանաց Լիվո-
նիացւոց, և արար գագարումն զինուց
վեցամսեայ . յորում ժամանակի Թըշ-
նամուլի իմն ծագէր վասն պահոց ընդ
բնակիչս Նարվա քաղաքին Լիվոնիոյ՝
Լուտերականս, և ընդ բնակիչս Իւան-
կորոտ քաղաքին Ռուսաց, վասն որոյ
հարկ եղև 'ի պատերազմ՝ ձեռն արկա-
նել : Առին Ռուսք զՆարվա, տպա և
զՅերբգ, և դարձան 'ի ձմերել յաշխար-
հին իւրեանց : Եւ մագիստրոս կարգին
խաչակրաց յարձակեալ 'ի քաղաք մի
մերձ 'ի Փոքոզ յորում էին երեքհա-
րիւր արք պատերազմի, ընդ սաւր անցոյց
զամենեան :

Անտի և խանն խրիմու կարծեալ ել-
թէ իւան գեռ ևս արտաքոյ աշխարհին
իւրոյ գեղերի՝ յարձակեցաւ 'ի սահ-
մանս Ռուսաց . այլ իբրեւ լուսաւ՝ զի նա
'ի Մոսքուա է զօրօք իւրովք , գարձաւ
անգրէն յերկիր իւր :

Իսկ զօրքն իւանայ գարձան 'ի վերայ
լիվոնիացւոց , և ձերբակալ արարեալ
զմագիսարոտն խաչակրաց՝ եկին 'ի Մոս-
քուա :

Իբրեւ կալաւ զտեղի նորա այլ օմն
մագիսարոս Բեթլէր անուն , կոչեաց
իւր 'ի թիկունս զարքայն Լեհաց . որոց
ընդ առաջ գնաց ինքնին իւան . և զա-
ռաջինն 'ի գլուխ տարեալ զքանի մի
յաղթութիւնս , տպաւ և 'ի պարտու-
թիւն մատնեցաւ յայլ պատերազմունս :
Յորմէ պատճառս առեալ Ռուսաց ,
զօտարագգի զօրավարօք իւրեանց ար-
կանէին զվնասն , և չարախօս լինէին
զնոցանէ առ իւան . այլ նա որ քաջ
գիտէր զմախանս իւրոցն , և զվաս-
տակս հմուտ զօրավարացն , անաչառ
խառութեամբ պատուհասեաց զչարա-
խօսսն :

Մեռաւ 'ի ժամանակին յայնմիկ ա-
մգրիչն խառութեան իւանայ գլխոցն Ա-
նաստասիա . զոր լուեալ իւանայ՝ կո-
չեաց 'ի մի վայր զաւագորեարն ամե-
նայն և ասէ ցնոսա . « Տաղաուկ է ինձ
այսուհետեւ 'ի մարդկանէ , և 'ի մեծու-
թէ և 'ի գործոց . և ահա հրաժարիմ

յաթոռայ , և անձին կենաց ուշ ունիմո : Եւ արար այնպէս :

Եւ զի Դեմետր անգրանիկն իւր գեռ ևս մանուկ էր , աւանդեաց զընկաժարութի աշխարհին 'ի ձեռս Եփեկերայ խանին խազանայ , զորոյ քաջիկ տեղեկացեալ գիտէր զհանձարն և զհաւատարմութի : Եփեկեր ոչ կաշաւ յանձին . այլ իւան բռնադատեաց զնա՝ և խոստացաւ նմա զխորհրդակցութի իւր 'ի գործս կարեօրս . եւ նմա զանուեն Ձար , և անձին պահեաց զկոչումն Վէլէի , քնեալ , այսինքն է իշխան մեծ , և ինքն մեկնեցաւ 'ի քաղաք մի փոքրիկ՝ որ կոչէր Ալեքսանաբովա սլոպոտա մերձ 'ի Մոսքուա :

Մինչդեռ Եփեկեր առաջնորդէր աշխարհին խոհական տեսչութի , աւագանին Ռուսաց հարեալ զագահութի՝ տկտան իտեւ զժողովուրդն , և գործէին զամենայն ըստ կամս անձանց :

Այ հանգուրժեաց իւան անկարեկիր կալ մնալ ընդ ազէտս իւրոյ պետութեն , յարեաւ կազմեաց գունդ մի զօրաց Օսթրիշիք անուանելոց , 'ի սոսկական ամբոխէն և եթ ընտրեալ զնոսա , որպէս զի և՛ ըստ ախորժակաց իւրոց վարեացէ զնոսին , և զազատորեպոն պատկառեցուցէ և 'ի խոնարհուի կռիւսցէ : Եւ առեալ զնոսա 'ի գործիս իւրումն վրէժխնգրութի՝ եւ շաւրջ յածեցաւ ընդ ամենայն աշխարհ իւր , և

զմեծատունան բռնացեալա՝ էր զոր ընդ սուր անցոյց, էր զորս յաքսորս առաքեաց, և էր զորս կապուած կողոպուտ արար յնչից նոցին:

Ի վերայ հասեալ 'ի ձեռն արքանեկաց իւրոց՝ եթէ արքեպիսկոպոսն՝ Նովկորոտայ բանագնաց է մատնութիւն ընդ արքային Լեհաց, խաղաց 'ի Նովկորոտ, և յնդառաջել նմա արքեպիսկոպոսին՝ առաւել ևս 'ի սրտմտութի բարկութե բորբոքեալ իւանայ՝ ասէ ցնա. «Մատնիչ գաւառան, որդէս ժպրհեցար գու և ժողովուրդ քո մատնել զքաղաքս զայս 'ի ձեռս ոսոխին իմոյ Սիգիսմունդայ: Ո՛չ խաչ տեառն է այդ 'ի ձեռին քում. արդ զէն է այդ՝ զոր գարձուցանես յիմ՝ վերայ. և միթէ իցնս գու հովիւ՝ գայլք անապորոյն: Հրամայեաց նմա երթալ յեկեղեցի իւր և մատուցանել զպատարագն. և ճաշեալ 'ի տան արքեպիսկոպոսարանին, ապա հրամայեաց արկանել 'ի կալանս զարքեպիսկոպոսն, և ընդ սուր անցուցանել զամենայն զմեծամեծս քաղաքին, և գետս վեժ առնել: Իսկ զարքեպիսկոպոսն փոկեաց 'ի վանս ուրեք, ուր և մեռաւ նա յետ սակաւուց:

Զնոյն անցս Նովկորոտայ կրեցին և քաղաքացիքն Փսքովայ և Թվերայ տմբաժտանեալք վասն բարեկամութե իւրեանց ընդ Լեհո:

Եւ գարձաւ իւան 'ի Մոպքուա, ու

րոյ բնակիչքն զահի հարեալ գողային 'ի լուր ազեփից Նովկորոտայ և Թվերայ . այլ նա շուրջ եկեալ երիվարաւ ընդ փողոցս քաղաքին ազաղակէր և ասէր . «Աներկիւզ լիցի ժողովուրդն իմ, և միայն գաւաճանքն իմ զգողանի հարցին » : Ապա 'ի մահ մասնեաց արս երեքհարիւր յաւագաց անտի, յորս էին և յազգակցաց Թագաւորին :

Թուէր իմն խսառութի նորա անցեալ ըստ չափ . այլ ոչ սուտ էին և ամբաստանութիւնքն . և իշխանն Քուրպուքի, որ փախուցեալ յԻւանայ ապաւինեալ էր յարքայն Լեհաց, անդ գրեաց զպատմութի Իւանայ, և առաքեաց առ նա ինքն . սակայն Իւան զարմանալի մեծանձնութեմ գրեաց առ նա պատասխանի, և արդարացոյց զանձն յանաչառ անգլութութեմ՝ որով կշտամբիւրն յատենեաց իւրոց . յայտ արար անժխտելի փաստիւք՝ եթէ Ռուպ ինքնին հարկ արարին նմա հովուել զնոսա գաւազանաւ երկաթեալ :

Ի յոյզս ներքին շփոթիցն Ռուսիոյ յաւելան և պատերազմունք Լեհաց և Լիվոնիացոց, որովք տագնապեցաւ յոյժ Իւան, մինչև Եղիսաբեթի դրժխոյին Անգղիոյ արգահատել նմա, և հրաւիրել զնա յերկիր իւր :

Ընդ այն ժամանակս Ենրիկոս եղբայր Կուսագաւոսի Վազայ Թագաւորեալ Շվեդաց՝ ռիսերիմ Թշնամի հանգիսա-

ցաւ Ռուսաց, և զգեսպանս նոցա բանտարդել արար ամս երկուս . ապա զի մի առցեն Ռուսք զքաղաքսն Լիվոնիոյ՝ որ ընդ իւրով ձեռամբ էին, եհան զգեսպանսն՝ ի բանտէն, և առաւ պարզեօք մեծարեալ զնոսա՝ դարձոյց յերկիր իւրեանց, և ընդ նոսա առաքեաց զայլ ոմն դեսպան՝ զի ուխտ խաղաղութեան հաստատեսցի ընդ երկուս պետութիսն փոխանակ զինագադարմանն:

Իսկ Իւան կալաւ զգեսպանն և եդ ի բանտի նոյնչափ ամս և ամիսս և աւուրս և ժամս, որչափ կացեալ էր իւրոցն ի Շվեդս . և ապա մերժեալ զառաջարկութիսն՝ նորոգեաց զպատերազմն: Սակայն իբրև ետես թէ ծանր է ինքեան պատերազմել այլ ևս, և Լիվոնիացիք ցանգ ատելութբ են ընդ Ռուսս, յորդորեաց զնոսա մեանել ընդ աէրութբ Մազնոսի դքսին Վսացիոյ՝ և խոտաւցաւ նոցա զպաշտպանութի իւր: Եւ յընդգէմ կալ բնակչացն Բէվէլայ և ի չհնազանդել Մազնոսի, յանօգուտս առաքեալ նախ Իւանայ ի վերայ նոցա զօրս, ապա յերկրորդում նուագին պատրաստեցաւ անձամբ խաղալ ի վերայ նոցա ամենայն զօրութբ իւրով:

Յայնժամ Մէնկլի քերէյ խան Խրիմու սադրանօք արքային Լեհաց յարձակեալ զօրօք բազմօք ի Ռուսիա, և կնեհաս մինչև ի Մոսքուա, և հրդեհեաց զամենայն արհաւարձանեայս քաղաքին .

և եղև 'ի Ռուսաց կոտորած մեծ՝ իբրև հարկւր հազար ոգւոց, որք անկան 'ի հօւր և 'ի սուր Թաթարաց :

Դարձ արարեալ ապա խանին 'ի Խրիմ, արձակեաց առ Իւան երեքհարիւր գեսպանս, և պահանջէր զհարկս : Փոքր միւս ևս և ընդ սուր անցուցանէր Իւան զամենեւին զնոսա . այլ շատ համարեցաւ զգլխաւորացն 'ի նոցանէ հաւանեւ զունջա և զականջս, և տուեալ 'ի ձեռս նոցա զվազակաւոր մի՝ գարձոյց յետս զնոսա առ խանն և ասէ . «Այս եւթ հազկ է, զոր հաւառցից ես խանիդ :

Զայրացաւ խանն, և սասակադոյնս յարձակեցաւ 'ի Ռուսիա, մինչև մեկնել Իւանայ 'ի Նովկորոտ՝ յանձն արարեալ զզօրսն յեշխանն Վոռոթինսքի . որ աջողակի խորտակեաց զԹաթարսն, ձերբազաւ արար զմի յորդուց խանին, և զմիւսն եգիպտանեալ 'ի տեղւոյ Ճակատուն, և լքան Ռուսք աւարաւ Թշնամեաց :

Ի նմին Ժամանակի մեռաւ և Սիգիսմունդ արքայ Լեհաց, և Իւան ոգի առեալ 'ի ձեռաց երկուց ահեղ Թշնամեացն, գուն գործեաց նկուն առնել և զերրորդն՝ զարքայն Շվեդաց : Զմասն մի զօրաց իւրոց յարձակեցոյց 'ի Ֆինլանտիա, որք բազում նախճիրս գործեցին անգէն . և ինքն երկազուժք որդւովք իւրովք սաստատակեալ 'ի Լիվոնիա, էառ քաղաքս քանի մի, և գար-

ձառ ինքն 'ի Նովկորոտ' զայլ զօրականն
առաքեալ յԵսթոնիա, զոր ծայր 'ի
ծայր աւերեալ ապականեցին Ռուսք :

Սակայն Աբէնտոն զօրավար Էվէաաց
ելեալ 'ի Բէվէլայ, արար 'ի Ռուսս կո-
տորած մեծ : Զոր իբրեւ լուաւ Իւան'
Թուղթոս խոնարհականս գրեալ առար-
քայն Էվէաաց Յովհաննէս' յորդորեաց
զնա 'ի հաշաութի խաղաղութե . այլ
քանզի կամէր 'ի Նովկորոտ կառարել
զգաշինա աւխտին և ոչ 'ի սահմանա-
գլուխս երկոցունց աշխարհացն . Յով-
հաննէս ոչ կալաւ յանձին . և պատե-
րազմ էր անընդհատ 'ի մէջ նոցա՝ ժու-
ժիւք հանգերձ երկաթանչիւր կողմանն .
մինչև զիջաւ Իւան, և արձակեաց զգեո-
պանս իւր 'ի սահմանագլուխս Էվէաաց .
և պայմանեցաւ եռամեայ ևեթ զնա-
գարումն յամին 1575 :

Ի կառարած ամացն երկոց եկն Իւան
և պաշարեաց զԲէվէլ յիսուն հազար
զօրք . այլ յեա երկուց ամսոց մեկ-
նեալ անտի եկն 'ի Փոքով . ուր կոչեաց
զՄագնոս, և բաժանեցաւ ընդ նմա
զլիվոնիա :

Ապա կամեցեալ Իւանայ մտանել 'ի
քաղաքն Քոքէնհաւզէն՝ որ էր 'ի բաժ-
նին Մագնոսի, չեառն նմա մուտ քա-
ղաքացիքն յանուն Մագնոսի . ընդ որ
անհնադինս զայրացեալ Իւանայ՝ գնաց
պաշարեաց զՎէնսէն, յորում էր Մագ-
նոս . որ և անստգիւտ մտօք ել ընդ ա-

առջ իւանայ՝ մեծաւ յարգանք, որ-
պէս սովորն էր :

Դէպ եղև զի մինչքեռ յանգիմանէր
զնա իւան, առմբ երկաթի արձակեալ
ուսանք հարաւ 'ի գլուխ իւր : Իցա-
սումն բարկութն բարդեցաւ Թագա-
ւորն, և զՄագնոս 'ի կալանս արկեալ՝
երգուաւ չարամահ սատակել զամե-
նայն զանակիչս քաղաքին : Որոյ ապա-
տան եղեալ 'ի միջնաբերդն, ապա հուր
հարին 'ի վառօջան, և ծածկեցան ընդ
միլատակօք քաղաքին, և զապրեալն
խեղճամահ արարին Ռուդ :

Յեա այնպիկ կոտորեաց իւան և բը-
րնակիչս Վալմար քաղաքի, և տիրեաց
թովանգակ հիւսիսային կողման Տփիսա
գետոյ՝ բաց 'ի Բէվէլայ : Անտի անցեալ
'ի Տերբգ՝ ջանայր յանցաւոր ցուցանել
զՄագնոս, կամ ստիպել զնա 'ի խըն-
գրել զներումն . այլ նա պնդէր, զի
իրքն իրաւամբք գաղապատանի 'ի յայա
եկեոցեն, և ապա Թէ յանձն առից
ասէր՝ առնուլ զինն զանուն վատու-
թեան :

Ազգ եղև իւանայ յարձակումն Բա-
թարաց 'ի Ռուսիա, և հարկեալ գառ-
նալ յաշխարհ իւր՝ արձակեաց զՄագ-
նոս 'ի Քղզնհաւդէն :

Ընդ մեկնել իւանայ՝ միաբանեցին
Շվէտք և Ղեհք, և առին զբազում տե-
ղիս Լիվոնիոյ 'ի ձեռաց Ռուսաց՝ կոտո-
րեալ 'ի նոցանէ եօթն հազար սգիս :

Զայն իբրե լուաւ իւան, փութացաւ խօսել 'ի հաշտութի ընդ Թաթարս, և եկն գարձեալ 'ի Փաքով հարիւր հազար զօրօք, զորս արոհեալ 'ի խումբս խումբս՝ կամէր յարձակել գիշերախառն 'ի վերայ Թշնամեաց և առնուլ՝ բաց 'ի Լիվոնիոյ և զԲուրլանախա և զԲրուսխա Լեհաց. այլ Շվեդք ընդ այլ կողմանս խոտորեցուցին զզորս նորա, և Մագնսսի խիթացեալ յիւանայ՝ եմուտ ընդ պաշտպանութի Սաեփաննոսի Պաթթարի արքային Լեհաց:

Սա այս Պաթթարի ուխտ բարեկամութե հաստեալ ընդ Թագաւորին Օսմանեանց և ընդ խանին խրիմու, պահանջէր յիւանայ՝ զի տացէ 'ի բաց որչափ ինչ քաղաքս հասեալ էր 'ի Լիվոնիոյ և 'ի Լիվոնիոյ. իսկ իւան պահանջեաց 'ի նմանէ 'ի վերայ այնր առննայնի և զԲուրլանախա: Եւ 'ի պէնդել Պաթթարեայ, իւան արկ զթգթարերն 'ի բանա:

Յայնժամ Պաթթարի պաշարեաց զփոլոցք և հառ զայն, և յաջողեաց նմա յառննայնի. և յարոյց վերադին զԹաթարս խրիմու 'ի վերայ Ռուսաց:

Իբրե ետես իւան զառոյժս և զաւեր իւրոյ աշխարհին, 'ի խնդիր եղև խաղաղութե. և միջնորդ պատկառելի կալաւ զքահանայապետն Հասովմայ զԳրիգոր ԺԳ, ազաւելով զնա՝ զի հաւանեցուցէ զՊաթթարի 'ի խաղաղութի և

'ի չափաւորութի' ըստ պատաւիրանաց
կրօնին զոր գաւանէրն :

Աւարտեաց քահանայապետն 'ի Լեհս
գփոսակինոս յիսուսեան . որում եւս
պատասխանի Պաթթորի' թէ ոչ այլազգ
հնար է ինձ զիջանել 'ի հաշտուի, բայց
եթէ դարձուցէ առ իս իւան զբազան
գտի Լիվոնիա, և հատուցէ զծախս
պատերազմին :

Անտի գնաց փոսակինոս առ իւան,
որոյ մեծաւ պատաւասիրութե' հիւրքն
կանխալ զնա՝ յանձն էառ չափանջել
'ի Լեհաց զՔուրլանտիա, և տեղի տալ
'ի մասնէ Լիվոնիոյ : Այլ արքայն Լե-
հաց ոչ ինչ հոռնցաւ ընդ պայմանն,
մինչև զիջեալ իւանայ՝ եթող զԼիվոնիա
և զայլ քաղաքս զորս առեալ էր 'ի նմա-
նէ, և եղև խաղաղութի' յամին 1583 :

Հաշտեցաւ իւան և ընդ խանին խրի-
մաւ, և ընդ Շվէտս հաստատեաց զի-
նազադարումն եռամեայ, և ժամ էր այ-
նուհետև պատել զվերս Ռուսիոյ . այլ
յաղթասէր ոգին իւանայ այլում պա-
հեաց զայն ժամանակի :

Սակայն 'ի սպառ ընկնցաւ այն ոգի
յաղթողորմ արկածիցն որ գիպաւ նմա
ընդ նոյն ժամանակս :

Քանզի չև հաշտեալ Ռուսաց ընդ
Պաթթորեայ՝ հատուած զօրացն Լե-
հաց արշաւեցին հասին մինչև 'ի Վոլ-
կա, որպէս պատմեն ռմանք, և իւան
չիմանալոյն արար՝ զի ակն ունէր ինք-

նին կոտորիլ նոցա 'ի սատակաստուոյց
 ձմերայնոյ անտի վայրացն : Իսկ աւա-
 րանին ոչ ինչ հաւաստեալ 'ի վերայ ե-
 կաց , ասեն , խորհրդոց նորա . և համա-
 րեալ այնպէս եթէ առ ծերուէն գան-
 գաղիցի , Թախանձ արկին նմա ելանել
 անձամբ ընգգէմ լեհաց , կամ քէթ
 արձակել զանգրանիկ որդին իւր զորա-
 րէր զԴեմետր 'ի վերայ նոցա :

Իւան նախաստինս իւր համարեալ
 զխորհուրդն , Թերեւ և համախորհութի
 ընգ որդւոյ իւրում՝ հակառակ անձինն ,
 գլխատեաց զաւագանին . և այն ինչ
 արքայորդին Դեմետր անկեալ առ ռա-
 հօրն՝ կամէր քերել աղերսիւ յանձնէ
 զխէթ կասկածանացն , Իւան գեռ ևս
 յեռանգան բարկութեն՝ եհար գաւա-
 զանաւ 'ի գլուխ որդւոյն , որ յերրորդ
 և 'ի չորրորդում՝ աւուրն մեռաւ :

Փասանւինոս , որ յայնժամ 'ի լեհա-
 էր , այլ պատճառս ապ մահուն Դեմե-
 տրի . այլ այն որպէս և իցէ՝ Իւան ըմ-
 բռնեցաւ յանհնարին սուգ Թախածու-
 թն : Սկսաւ բաշխել գրամս յոլովս մե-
 նաստանաց և աղքատաց , մինչև եպիս-
 կոպոսացն յունաց անգամ , զի Թերեւ
 Թողլէ նմա տէր զահագին ոռնիրս յան-
 ցանացն : Սակայն և այնու ոչ զերծեալ
 'ի բողբոյ և 'ի սագտանաց խղճին , եգ 'ի
 մտի կրօնաւորել . և մետրապօլիտն Գիւ-
 նեպոս խուզեալ զնա՝ անուանեաց Յով-
 նան :

Ի մանկութեան իւրում ոչ ինչ չա-
հեալ 'ի գաափարակութենէ, մինչև
ցմահ անմեկնելի կալաւ ընդ անգու-
նելի թերութեց բնութեանն և զընտիր
ընտիր ձիրս նորին, որովք ճոխացեալն
էր: Մահու չափ ճգնեալ 'ի հաաաա-
աութի և յաճեցումն պետութե իւրոյ,
զոյգ նմին խնամ կալաւ և պայծառու-
թե աշխարհին 'ի գապութիւնս և յա-
րուեստս:

Աս առաջին կոչեաց ժողովեաց 'ի
Մոսքուա օրէնագէտս, ճարտարապետս,
նկարիչս, քանդակագործս, ասկերիչս,
թղթաբարս, ձուլիչս, բժիշկս, ևս և
աւտարանս: Եւ յամին 1563 տպագրե-
ցան 'ի Մոսքուա այն առաջին անգամ
Գործք և Թուղթք առաքելոցն 'ի սար-
կաւագէ ուսմանէ:

Կորին Իւանայ խնամովք եմուտ 'ի
Ռուսիա կարգ և մարդք Եւրոպացի
զինուորութե, որպէս ասացաք, և նա
յաւել օրէնս կարևորս 'ի մատենան
Եարոսլաւեան: Ի սահմանեալ ժամս
ընդունէր զազերաադիրս, և ամենեցուն
անընդմէջ համարձակէր մատչել առ-
ինքն: Զգաաաաորս և զպաշտօնեայս պե-
տութենն անիրաւեալս 'ի գաաաաստանի՝
'ի մահ պատուհասէր. իսկ 'ի թեթեա-
գոյն յանցանս նոցա՝ մերկացուցեալ
զնոսին յիշխանական զգեսաուցն, ապր
յաժեցուցանել զնոսա քրձազգաւծս ընդ
փողոցս քաղսրին 'ի ձեռն մեռելաթաղ

արանց արքելոց . և ապա խրատէր ըզ-
նոսա զգաւորանալ առ յապայա : Իսկ
զարքեցողս միշտ բանտիւ պատուհասէր :

Նովին անաչառ խառութք վարեցա-
լւան և ընդ պաշտօնեայս եկեղեցւոյն
իւրոյ . փոփոխէր ըստ կամս զմետրապո-
լիտս իւր՝ առանց ինչ հարցանելոյ
զՅոյնս, որպէս կանխաւն . և զանձամբ
իսկ էառ զարգս եպիսկոպոսականս :

Առ Թագաւորութքն Իւանայ սկսան
պեղել Ռուսք և զբովս երկաթոյ , և վա-
ճառաշահ լինել ընդ ծով և ընդ ցամաք
յաճախապէս :

Համառօտ ասել , Իւան այր մեծ էր
'ի լաւութիւն և 'ի վատթարութիւն միան-
գամայն . և Թէ բազում անգամ անց
նա ըստ չափ արգարութե , Թերեա՝ որ
պէս ասէ Քուրպբի , այնպէս պահան-
ջէին հանգամանք ազգին իւրոյ յայն-
ժամ : Որք և սկիզբն արարեալ սիրել
զնա , ապա պատկառել , հպատակել ,
երկնջել և նողկալ , 'ի վախճանի խոն-
գազատեցան 'ի տեսիլ վերջին աղետից
նորա :

Եւ մեռաւ Իւան Դ , յամին 1584 ,
'ի հասակի յիսուն և չորից ամաց : Կա-
նայք հինգ լեալ էին նորա . առաքինին
Անաստասիա , որ ծնաւ նմա երիս որ-
գիս , զԴեմետր , զԻւան և զՖէոտոր .
Մալիամ գուտոր Թանտուգ իշխանին
Չէրքէզաց , որ ծնաւ զմիւս Դեմետր .
Մարթա և Տարեա , որք արգելան 'ի

վանս կանանց . և Մարիամ Ֆէոտորեան :

ՖԷՈՏՈՐ Ա.

ԳԻՏՅԵԼՈՎ չափ իւանայ, որպէս աւեն, զապիկար զօրութի երէց որդւոյն իւրոյ Ֆէոտորայ՝ աւանդեաց զտեսչութի պետութեն 'ի ձեռս երից զօրավարաց իւրոց քաջաց, որք էին իւան Շույքի, իւան Մսիսլաւսի, և Նիքիթ Եուրեմ եզրայր Անաստասիայ գլխային . և զկրտսրի զԴեմետր յանձնեաց 'ի խնամս Պողոսանայ Պելլի :

Ընդ մեռանել հզօր ինքնակալին՝ յաճախեցին ամբաստանուիք զՊելլիայ, որպէս թէ կամիցի Թագաւորեցուցանել փոխանակ Ֆէոտորայ զսան իւր զԴեմետր, և նա ինքն Պելլի գեղով մահուապանեալ իցէ զարքայն իւան, և արգելաւ նա 'ի Նիժնի Նովկորոտ :

Ահեղագոյն ռոտի Ֆէոտորայ ամբարձաւ Պարիս Կոռունով եզրայր կնոջ նորին . որ առաւել քան 'ի Ֆէոտորայ՝ 'ի Դեմետրէ խիթացեալ, հնարեցաւ նախ հեռացուցանել զնա մօրքն հանգերձ յարքունեացն 'ի քաղաք կալուածոց նորին յԱւկիէ :

Ապա ուշ եգեալ 'ի բարձունս երից իշխանացն՝ հաւանեցայ զՖէոտոր զգու-

շանալ անձին 'ի նոցանէ, իբր զի զամե-
նայն ժողովուրդն յիւրեանց կողմն ու-
նելով նոցա՝ կամին ասէր յինքեանս կոր-
զել զթագաւորութեդ: Եւ գիւրահա-
ւանն Ֆէոտոր յղեաց զՄսթիսլաւսքի
'ի Պելոօզերօ, և բռնագատեաց զնա
մտանել 'ի կարգ միանձնութե. Եւ իւրեմ
մեռաւ ինքնին. և յամին երրորդի նաեւ
Շույսքի ամբաստանեալ 'ի Ծառայէն
իւրեմ կաշառելոյ 'ի Վոտուենովայ իբրեւ
մասնիչ, առանց քննութե գատաստա-
նի առաքեցաւ յաքսորս, և ապա գաղա-
խաղխողեցաւ:

Բողոք կալան զանիրաւ վճռոյն ե-
պիսկոպոսք երկու, և անկան յատախ-
ճանէ պատուոյն իւրեանց. և փոխա-
նակ միոյ 'ի նոցանէ, որ էր մետրապօլիտ
Մոսքովայի, կարգեցաւ Յոգ եպիսկո-
պոս Ռոսթոմայ՝ մտերիմ Վոտուենովայ:

Դէպ եղև զի ընդ այն աւուրս անգ-
գտաւ Երեմիա պատրիարք Վոստանգ-
նուպօլսի, որ անկեալ յաթոռոյն և
անգր եկեալ էր 'ի խնդիր գրամոց՝ ո-
րովք մարթաօցի անգրէն 'ի ձեռս բե-
րել զաթոռն՝ զոր կալեալ էր Մետրո-
փանէս: Վոտուենով խոստացաւ նմա
գրամն՝ եթէ տացէ Յովսայ զիշխանու-
թի պատրիարքութեան հաւասար պա-
տրիարքութեան Յունաց, զի մի այլ ևս
հարկ լինիցի հրամանի պատրիարքին
Վոստանգնուպօլսոյ հպատակել յիրա
եկեղեցւոյն Ռուսաց: Եւ նա փոխա-

նախնալ զերաւուան ամբողջն ընդ իւրումն փառապիտութեն, կարգեաց հանգիսիւ զՅոր 'ի պատրիարգ հաւասար իշխանութիւն պատրիարգացն Կոստանդնուպօլսոյ, Ազէքսանգրու, Անտիօքայ, և Երուսաղէմի: Եւ յայնմհետե պատրիարգն Ռուսաց լիով իշխանութիւն խնամէր զեղեկեցին իւր մինչև ցանձն Պետրոս, որ երարձ 'ի սպառ զպատրիարգութիւն:

Մինչքեռ նոր պատրիարգն խրատուք իւրովք որապս զսիրա ժողովքեանն, Կոստանով ամատաձեռնութիւն զնոյն գործէր՝ ամբնալ արքունի գանձուն: Դիւրին էր նմա անցանել 'ի տեղի ապկարն Ֆէոտորայ. այլ կեալն Դեմետրի եղբօր Ֆէոտորայ՝ խելթ էր որոին իւրոյ. վասն որոյ կաշառեալ զարս անօրէնս և զիշխանն Պաթեակովպի՝ յանձն արար նոցա կորուսանել զԴեմետր:

Գնաց Պաթեակովպի յՈւկլիչ, և որսացաւ զգայեական Դեմետրի 'ի գաւակցութի իւր. և գայեկին առեալ 'ի գործի անզգամութեն զորդի իւր զհասակակից և զընկեր Դեմետրի 'ի զօսանս մանկութեան, 'ի ձեռն նորա ամ զարքայորդին 'ի վայր անգր՝ ուր մնային գաւառանքն: Եւ անգէն խողիսողեցին զանմեղ մանուկն զվերջին շառաւիղ տոհմին Րիւբիքայ յամին 1591:

Այդ միանգամ 'ի վերայ հասին ան-

օրէն սպանութեն, հնչեցուցին վաղ-
վաղակի զգանգական, և ամբոխն գի-
մեալ 'ի վերայ՝ ընդ սուր անցուցին զՊա-
թեակոսիքի գործակցօքն հանգերձ, և
Կոռուհով միայն վայելեաց յարգասիս
եզեւանն: Որոյ գուռն գործեալ ամե-
նեկն 'ի ծածուկ ունել զիրան 'ի Ֆէո-
պորայ, ուր ամենայն Ռուսք գիտակ
էին, այնպէս իմն համբաւեաց՝ եթէ 'ի
ցնորից իմն ազմկեալ պատանւոյն, և
անխնամ մնացեալ՝ անձամբ զանձն փո-
ղտեալ իցէ. որով յանցաւորս եցոյց և
զմայր նորին և զաղջակիցոն. վասն որոյ
և Ֆէոտոր առաքեաց զՄարիամ 'ի
վանս կանանց, և զեզբարս նորին յաջ-
որս:

Զմնայր ինչ այլ խափան ըզմիցն Կո-
ռուհովայ. զի և Ֆէոտոր հիւանդագին
անձամբն զօր ամենայն 'ի գրուես մա-
հու գեգերէր: Սակայն գիտաց Կոռու-
հով և զայն միջոց ժամանակի վարել 'ի
պէտս իւրոյ չարամտութեն, և հարկե-
ցոյց զՖէոտոր խաղալ պատերազմաւ 'ի
Լիվոնիա ընդգէմ Շվէտաց հաղիւր հա-
ղար արամբք. և նորա գնացեալ էառ 'ի
Շվէտաց զլաւնկորոտ և զհարվա, և
ապա յամին 1592 խաղաղութի պար-
ընդ նոսա:

Ի վնցամեայ ժամանակին՝ որ զհեա
եկին խաղաղութեն՝ ոչ ինչ գործ ար-
ժանի յիշատակի թուի արարեալ Ռու-
սաց, բայց յառմանէն Սիպերայ. զոր

'ի բազմաց հետե վաստակ լինէին խաղախքն Տոնդրի անուանեալք, այսինքն բնակեալք առ Տոն գետով. (զի էին և Զափուռոժի խաղախք առ Տնեբերաւ, և այլք բազումք. որք առ հասարակ էին խառնուրդք իմն Լեհաց, Ռուսաց և Թաթարաց.) որք և յուլթառն ամաց հետե աշխատ առնէին զՌուսա՝ հաստ առնելով ճանապարհաց, և երբեք երբէք աստատակն չաշխարհն:

Արդ յամին 1577, Եռմաք գլուխ Տոնդրի խաղախաց 'ի պարտութի մատնեալ առաջի զօրացն իւանայ չորրորդի, խաղաց գնաց վեց հազար ընկերակցօք 'ի Կողմանս Սիպիրայ, յորում տիրէին յայնժամ այլ և այլ խանք զանազան տերնոց Թաթարաց. և 'ի նոսա հօրագոյն եր 'ի ժամանակին Քուչում խան: Եռմաք եգ 'ի մտի յարձակել 'ի բնակիչս Սիպիրայ 'ի Թշնամիս Ռուսաց, յուսով շնորհս գտանելոյ առաջի Թագաւորին. և նախ 'ի մարդս խաղախքերս կրթեալ զզօրս իւր՝ ապա յամին 1579 անց գնաց ևս յառաջ մինչև եհաս 'ի գետն Սերեպրեանքս անհնարին առ ժամմամք, և Կորոյս զկէս զօրացն յաշխատութեն և 'ի սովէ և 'ի ջրոց: Զմիւս կէս զօրացն յառաջ վարեալ մարտեալ ընդ խանին Վոկուլից, և յազմեաց նմա հրազնուքն՝ զոր շուանէին Թաթարք:

Զերբակալ արար և զմի 'ի զօրագլու

խացն Գուշումայ, և դարձոյց զնա առ խանն ընծայիւք հանգերձ ողջունել զնա յիւր անուն: Այլ Գուշում դարհուրեալ յարշաւանէն Եւմեթայ՝ առաքեաց ընգգէմ նորա զօրս, որոց պատահեալ Եւմեթ մերձ 'ի Թոպուլ՝ մազապուր զերծաւ 'ի յարձակմանէ նոցին տյապխի իմն հնարիւք: Ելից զնաւազս իւր ցցովք պատելովք սպառազնութիւն խաղախաց՝ սակաւս ոմանս եգեալ 'ի նոսա պահապանս, և ինքն աներևութաբար պաշարեաց իւրովքն զԹաթարա 'ի Թիկանց կուսէ. և նոցա համարեալ Թէ շուրջ փակեալ իցեն 'ի խաղախաց՝ 'ի փախուստ դարձան:

Յետ այնորիկ յազթեաց Եւմեթ և խարաճա խանին Թոպուլայ, և էառ զքաղաք նորին ըն ոսկւով և արծաթով և ակամիք պատուականօք՝ զորս հաւաքեալ էր անգր յաջորդացն Չինկիզայ. և անդ հաստատեալ զքանակ իւր՝ հանգէս յազթանակի արար քառասնօրեաց պահօք նախ քան զվերափութումն սրբոյ կուսին. զի եռանգն յոյժ էր նորա 'ի գործս բարեպաշտութե. վասն որոյ և ունէր ընգ փւր երիցունս երկու, և միանձն մի փախստական, և զօր ամենայն սեղան շարժական ուղղեալ յանուն սրբոյն 'Նիկողայոսի՝ տայր երկնայնցն մատուցանել զպատարագ:

Այլ խաղախքն ոչ ինչ աւելի մնացեալք քան զվեցհարիւր այր, յորդո-

րէին զԵռմաք գառնաւ 'ի Ռուսիա, և առաջի առնել Թագաւորին զաշխարհակալութիւն իւրեանց. զորս հաւանել, ցոյց նա՝ Թէ պարս է 'ի գէպն վարիւ ահաբեկութիւն Թաթարացն. և խաղաց 'ի վերայ Սիպիր քաղաքին Քուչումայ: Եւ ընդգէմ նորա Մէհէմէտ զուսպգապից խանին, և կատաղաբար մարտուցեալ՝ եհար 'ի խաղախաց արս հարիւր և եօթն, այլ ապա 'ի ժախտաւ գարձաւ, և Եռմաք տիրեաց Սիպիրայ:

Յայնժամ Բագուսէ 'ի մերձակայ Ժողովրդոց եկեալ անձնատուր եղնն Եռմաքայ. սակայն նորա ոչ վստահացեալ ընդ ձեռամբ ունել ցանգ զնոսա առ նուազելոյ իւրոցն, տուաքեաց 'ի Մոսքուա յամին 1581 զաթամանն կամ զհեթմանն, այս է զգնդապետն իւան Քոլլոքը անուռն՝ յիսուռն խաղախօք, ասել ցԹագաւորն. «Նալաք յաղթանալաւ յանուռն քո զՍիպիր, և խորտակեցաք 'ի սպառ զՔուչում. նուաճեցան և Օսթենաքքն և Վոկուլք, և եղնն հարկատուք Ռուսաց. արդ հաճեսցի՞ր յղել այսր իշխան զոմն տեսուչ լայնատարած աշխարհիս, և Թոյ մեզ զառաջին ստահակութիւնս մեր»: Եւ եբեր Քոլլոք իբրեւ երախայրիս հարկացն վաթսուռն քուրձս. սամուրենեաց, քառասուն սամուրենի 'ի մի քուրձ: Իւան Դ, որ Թագաւորէրն յայնժամ, մեծաւ ուրախութիւններեալ Եռմաքայ և խաղախաց,

գրեաց աս. նա թուղթ տկոյ, և առա-
քեաց 'ի պարգև նմին զմուշտակ մի սա-
մուրենի՝ զոր ինքն ազանէր, և զանա-
չութի աշխարհացն 'ի նա յանձն արար
մինչև առաքելոց ասէ զայլ դէ :

Իսկ Բուչում վերապին զօրաժողով
լեալ ընդ Մէհէմէտայ՝ գիմեաց 'ի վե-
րայ խաղախաց . և Եռմազ վաթսուն
խաղախօք 'ի պարտութի մատնեալ ըզ-
նասա, ձերբակալ արար զՄէհէմէտ
զուլ և զօրդի նորա, և առաքեաց 'ի Մա-
քուա. որք և հասին անգր յամին 1588,
և արքայն Ֆէռատը պատիւ մեծ արար
նոցա :

Հասին և առաքեալքն 'ի Ռուսաց 'ի
Սիպիր Փուքովքի և Կլուհով՝ հինգ
հարիւր զօրականօք . այլ 'ի գառն ժա-
մաւ . զի Եռմազ իբրու պաշարեալ խմն
էր 'ի Սիպիր 'ի զորացն Բուչումայ,
և յանհնարին վիշտս ուժու մատնեալ,
մինչև ուտել խաղախաց զգլխակունն ըն-
կերացն՝ իւրեանց մեռելոց . և նորոգ
ժամանեալքն յաւելին զթշուառութի
նոցա և զիւրեանցն, և Փուքովքի մե-
ռաւ :

Դարձեալ և այլ ազէտք պատահե-
ցին խաղախաց . զի խարածա սագրա-
նօքն Բուչումայ եկն էառ յԵռմազայ
խաղախս քառասուն, և զաթամանն
Քուլքօք, որպէս թէ 'ի վանել զթշու-
միսն, և բերել համարս կերակրոց . և
խոտորեցուցեալ զնոսա՝ խողխողեաց :

զամեններսն . և ապա ամբոխիւ զօրաց
յարձակեցաւ 'ի Սիւպիր : Այլ Եռմաք
հալածեաց զնա գիշերայն , և զզօրս նո-
րա՝ էր զոր սպան , և էր զոր 'ի գերութի
վարեաց . և դարձեալ անձնատուր ե-
ղեն նմա Թաթարք բազումք . յորոց մի
ոմն իշխան մատոյց նմա զգուստր իւր ,
այլ նա ոչ առ , և արգել իւրոցն չնո-
սել անգամ ընդ ազնկանն :

Ի գառնալ իւրում ամգրեն 'ի Սի-
ւպիր՝ առ սասակութե անձրեաց զկայ-
էառ . 'ի կզգի օւրեք յիրթիշ գեա . և
մինչեւ յանկատեալի զքնով անկանէր
իւրովքն հանգերձ , եհառ 'ի վերայ
Քուչում , և ապան գրեթէ զամենայն
զխաղախան : Սակաւք ոմանք հերձեալ
զամբոխ թշնամեացն՝ անկան 'ի նաւակս
իւրեանց , և Եռմաք յոտանուլ իւրում
'ի մի 'ի նաւակացն՝ անկաւ 'ի գետ
անգր , և առ ծանրութե սպառազինու-
թեցն ընկզմեցաւ : Յեա սակաւուց գը-
տաւ մարմին քաջի առնն յիրթիշ , և
խուժագութն Քուչում մատներաց զայն
յայտն իւրոցն նախատանաց : Այլ նո-
քին իսկ Թաթարք կշտամբեալ ապա
զնանն վասն անիրաւելոյն 'ի մարմին
այնպիսոյ վեհազին՝ Թաղեցին զնա
հաչակաւ , և զոհս քաւութե մատու-
ցին նմա . և յայնմ հետէ կարգային զա-
նուն նորա 'ի Թիկունս 'ի սրատերազմի
և յորս էրեոց : Ցարդ ևս համարին թէ
ոսկերք նորա և հանգերձքն են 'ի բժըշ-

կուլթի ամենայն ախտաժեռաց հաւատով մերձեցելոյ 'ի գերեզման նորա :

Ի լուր մահուն Եռմաքայ եթող զլուհով զՍիպիր և գարձաւ 'ի Մոքուս հարիւր և յիսուն արամբքն ապրեցելովք, այլ Ռուսք առ սակաւ օակաւ տիրեցին գարձեալ Սիպիրայ, և շինեցին 'ի նմա քաղաքս բազումս . կալան և զորգիս Քուչումայ և առաքեցին 'ի Մոսքուս . և ինքն Քուչում անկեալ առ Խալմուխս՝ սպանաւ 'ի նոցանէ : Բազմացան ապա 'ի Սիպիր հատուածք Ռուսաց, և տիրեցին բովանդակ աշխարհին . և այժմ է մի 'ի մեծամեծ նահանգաց Ռուսիոյ՝ օր ըստ օրէ բարգաւաճեալ յարուեստս և 'ի կենցաղօգուտ գիտութիս :

Եւ Ֆէոտոր յեա այնր գեղեցիկ և անաշխատ երկրակալութն մեռաւ յամին 1598, 'ի հասակի քառասուն և մի տմաց . և զի ոչ ունէր որդիս, 'ի նմա սպառեցաւ և ազգն իւրիքայ, յորմէ յիսուն և երկու Թագաւորք տուան Ռուսիոյ ընդ ամս եօթն հարիւր երեսուն և վեց :

ԳՈՐԻՍ ԿՈՏՈՒՆՈՎ

ԽՈՐԱԳԻՏ գտնաւ տրա 'ի լրումն
ըզմից փառասեր ոգւոյն, խորագիտա-
գոյն ևս գտաւ 'ի ծածկել յամենեցուն
զփառաստութի իւր . և մինչքեռ յա-
մենայն կողմանց Ռաւսիոյ գային ժողո-
վէին 'ի Մոսկուա արք աւագք, իշխա-
նաւորք, զօրավարք և կուսակալք յըն-
տրութի նորոյ արքայի, նոստենով մեկ-
նեցաւ 'ի վանս ուրեք առ քեռն իւ-
րում այրւոյն Ֆէոտոսայ:

Գիտեր այլն խորամանկ՝ զի աչք ամե-
նեցուն յինքն էին, և ոչ խաբեցաւ .
այլ իբրեւ առաջի արարին նմա զթագն,
'ի վեր քան զիւրն չափաւորութի ասեր
լինեւ զքեռն թագաւորութե . և « Որ
ինչ միանգամ մինչև ցարգ գործեալ
իցէ իմ գործս ոչ անօգուտս պետու-
թեն, և ոչ անհաճոյս այլ և այլ ան-
ձանց երևելեաց որ 'ի նմա, այլ այն
զմնչ իցէ, ասեր, առ պարտութե
գաւորի »:

Նոյն բան հաստատեցաւ և յերկրոր-
դում ժողովի ընտրականաց, և պատ-
գամաւորք հանգերձ բովանդակ ամբո-
խիւ քաղաքին գիմեալ 'ի վանսն՝ յայտ
առնէին զվճիւ ժողովոյն, և 'ի ձայն

կուլթի ամենայն ախաաժեռաց հաւա-
աով մերձեցելոց 'ի գերեզման նորա :

Ի լուր մահուն Եւմեքայ եթող
կլուհով զՍիպիր և գարձաւ 'ի Մոս-
քուա հարիւր և յիսուն արամբքն ա-
պրեցելովք, այլ Ռուսք առ սակաւ
տակաւ տիրեցին գարձեալ Սիպիրայ, և
շինեցին 'ի նմա քաղաքս բազումս . կա-
լան և զորդիս Քուչումայ և առաքեցին
'ի Մոսքուա . և ինքն Քուչում' անկեալ
առ Խալմուխս՝ սպանաւ 'ի նոցանէ :
Բազմացան ապա 'ի Սիպիր հառուածք
Ռուսաց, և տիրեցին բովանդակ աշխար-
հին . և այժմ է մի 'ի մեծամեծ նա-
հանգաց Ռուսիոյ՝ օր ըստ օրէ բարգա-
ւաճեալ յարուեստս և 'ի կենցաղօգուտ
գիտուածիս :

Եւ Ֆեոտոր յեա այնր գեղեցիկ և
անաշխատ երկրակալութի մեռաւ յա-
մին 1598, 'ի հասակի քառասուն և մի
ամաց . և զի ոչ ունէր որդիս, 'ի նմա
սպառեցաւ և ազգն Ռիւրիքայ, յորմէ
յիսուն և երկու թագաւորք տուան
Ռուսիոյ ընդ ամս եօթն հարիւր երե-
սուն և վեց :

ԳՈՐԻՍ ԿՈՑՈՒՆՈՎ

ԽՈՐԵԳԻՑ գտնաւ ասորա 'ի լրումն
ըզմից փառասէր ոգւոյն, խորագիտա-
գոյն ևս գտաւ 'ի ծածկել յամենեցուն
զփառասիրութի իւր. և մինչքեռ յա-
մենայն կողմանց Ռուսիոյ գային ժողո-
վէին 'ի Մոսկուա արքա աւագք, իշխա-
նաւորք, զօրավարք և հաւատկալք յըն-
արութի նորոյ արքայի, Կոստանով մեկ-
նեցաւ 'ի վանս ուրիշ առ քեռն իւ-
րում արւոյն Ֆէոտարայ:

Գիտէր այրն խորամանկ՝ զի աչք ամե-
նեցուն յինքն էին, և ոչ խաբեցաւ.
այլ իբրեւ աւաղի արարին նմա զթագն,
'ի վեր քան զիւրն չափաւորութի ասէր
լինել զքեռն թագաւորութե. և « Որ
ինչ միանգամ մինչև ցարգ գործեալ
իցէ իմ գործս ոչ անօգուտս պետու-
թեն, և ոչ անհաճոյս այլ և այլ ան-
ձանց երևելեաց որ 'ի նմա, այլ այն
զինչ իցէ, ասէր, առ պարտութե
գաւորի »:

Նոյն բան հաստատեցաւ և յերկրոր-
դում ժողովի ընտրականաց, և պառ-
գամաւորք հանգերձ բովանդակ ամբո-
խիւ քաղաքին գիմեալ 'ի վանսն՝ յայտ
առնելին զվճիռ ժողովոյն, և 'ի ձայն

բարձր թախանձ արկանէին առնել նոյա զնորհն զայն : Եկն և պատրիարքն հանգերձ ամենայն ուխտիւ եկեղեցոյն, և զնոյն ազերս մատուցանէին . մինչև հուսկ ուրեմն զիջաւ նոցա . և օրն այն կարգեցաւ 'ի պահս ամ ըստ ամէ : Ապա ազաչեաց զաւագանին՝ զի մի՛ պատկեացնն զնա ընդ ամ՝ մի ողջոյն՝ մինչև հաշնացին ընդ ընտրութի իւր և համօրէն պաշտօնեայք և կարգք պետութեն . և ինքն նուազեցոյց զհարկս, առատաձեռնեաց գումն, առաքեաց գեսպանս 'ի Լեհաստան, 'ի Շվեդս, 'ի Կառաանգ, Նուպոլիս, 'ի Խրիմ և 'ի Պարսս, և նորոգեաց ընդ նոսա զքաղննս խաղաղութեան :

Կոչեաց 'ի Ռուսիա և արս հմուտ իրաց պատերազմի և տեղեակս աւսումնական գիտութեց, և յորգորեաց զազատանին առաքել զորդիս իւրեանց 'ի վարժս իմաստից և 'ի կրթութի բարուց 'ի Շվեդս և՛ յայլ սահմանակից քաղաքս, և ոչ ինչ եթող 'ի հնարից առ ինքն յանկուցանելոյ զսիրտ ժողովորդեանն :

Ի սկզբան թագաւորութեան նորակրկին ադէտք հասին 'ի վերայ Ռուսաց : Առաջին՝ սով սատակ անկեալ 'ի Մուքուս, յորմէ մեռան առաւել քան զորդիս վեցհարիւր հազար : Եւ երկրորդ՝ խուժան աւազակաց զՄոսքուայիւ, որք աւազակապետան իւրեանց երկիցս և

և բնից զգէմ՝ կալան ամբոխի զօրաց ար-
ձակելոց 'ի վերայ նոցա, մինչև առ սա-
կառ սակառ ջրուհալ՝ կէս մի պատժե-
ցան, և կէս մի զերծան արապոյ տշ-
խարհին :

Իսկ Պարիս 'ի գարման չարեացն եղե-
լոց Ծաղիկեցոյց զվաճառականութի ներ-
քին և զարապքին, թողեալ զմաքս բազ-
մաց 'ի սահմանակից քաղաքաց : Եւ 'ի
խնդրել 'ի նմանէ պապին Հռովմայ և
Թագաւորին Անգղիոյ, զի թող արասցէ
Խառլացւոց և Անգղիացւոց վաճառա-
չահ լինել ընդ Ռուսս, ոչ միայն զե-
լաւ նոցա, այլ և մեծապարգև մեծա-
րեալ գարձոյց անգրէն զառաքեալն :
Շինեաց ապա բերգս և ամրոցս ընդգէմ
արշաւանաց Նոզայից և Չէրքէզաց և այ-
լոց Բաթարաց :

Ընդ ամս հինգ այնպէս երջանկաբար
Թագաւորեալ, յետ այնորիկ ստգիւտ
առաջնաց անիրաւութեցն արկ զնա 'ի
Ծուփս կասկածանաց ամենայն ուս-
տեք . յաճախեաց լրտեսս մինչև 'ի տունս
անգլոմ՝ առ 'ի գիտել զինչ բանք իցեն
զանձնէ իւրմէ 'ի Ժողովագեան : Այլ
և ոչ այնու շատացեալ՝ որոացաւ գրա-
մովք արս զսպարափչո, և սկսաւ բանիւք
նոցին գառապարտ առնել զգլխաւորս
քաղաքին :

Յայնժամ լցաւ Մոսկովա անիրաւ
ամբաստանութիք . այր զընկեր զբար-
տէր, Ծառայ զտէր, և զբայր զեղբայր ,

ամուսինք զամուսինս , և որդիք անդամ
զհարս :

Ածաւ յառեան ծերունի ոմն պա-
կառելի արեգն կաշկանգեալ 'ի շրջ-
թայս : Խնդրեցաւ ամբաստանն , և եւ
եկաց 'ի մէջ որդի նորին : Եկաց հայրն
առ վայր մի անկոր 'ի լուծն . և ա-
պա շարժեալ զշրթայսն՝ ամբարձ զաչս
իւր յերկինս և ասէ ցորդին . «Տուր պա-
տասխանի որդեակ իմ առ այս բարբառ՝
թէ կարող իցես ր : Քստմենցան զա-
տաւորքն ընդ անսին . և Պորիս ինքնին
զամսթի հարեալ՝ արգել զնոզկալին զայն
գատաստան :

Քան զամենայն աւագորեարն ահա-
գին էր յաչս Պորիսայ Թագաւորազն
տոհմ Ռոմանովեանց . վասն որոյ ամբառ
տանեցան՝ թէ կամին նորա գեղ մահու-
արարուցանել Թագաւորին : Մի ոմն յազ-
գակցացն Պորիսայ կաշառեաց զծառայս
Աղեքսանգրի Ռոմանով , և ետ գնել
յարկեղս նորա արմատս Թունաւորս :
Ապա նոքին իսկ ծառայք գաաախաղք
և վկայք՝ ամբաստանեցին զտէրն իւ-
րեանց . և առանց իսկ քննութե յաք-
սորս առաքեալ ապանաւ Աղեքսանգր ,
և եղբայր նորա Ֆէոտոր Նիքիթիչ ըրաւ
նազատեցաւ մտանել 'ի վանս ուրիշ
յԱղքանկէլ , և կոչեցաւ Փիլարեա . և
կին նորա Արսենիա մուծաւ 'ի վանս
կանանց հանգերձ վեցամեայ մանկամբն՝
որ կոչէր Միքայէլ :

Աստի է 'ի միտ առնուլ և զանցս այլ լոց մեծամեծաց . և միանգամայն զկուրուծի թագաւորին՝ որ եգեալ 'ի մոտ անքոյթ լինել յաթոս իւրում, ինքնին յաւելլաք զթշնամիս իւր՝ ասելի լեալ ասկնեցուն առ հասարակ :

Արօնաւոր ոմն 'ի Կալիչայ Օթրեմէվ անուն պատանի առննազպիր էր պաարհին Յովքայ : Սա գիտելով ճշգրտիւ զանցս մահուն Դեմետրի մանկանն որդւոյ իւանայ չորրորդի, որում և նշման իմն թուէր կերպարանզքն, գիտէր ևս եթէ խաժամուժն անգէտ էին անցիցն, և սակայն ատէին յոյժ զՊորիս, և պատրաստ էին վտարանջել 'ի նմանէ՝ թէ գտանէր ոմն 'ի միջի այր յաղգէն Բիւրիքայ : Եգ 'ի մոտ կարծեցուցանել զանձն իւր թէ Դեմետրն այն իցէ . այլ նախ հոգացաւ կեղծել զպատմութի ինչ սուտանուն Դեմետրի սպանելոյ յՈւկլիչ, և պատմել այդ անգր զքօռանաց ազագաւ : Բայց քանզի երբէք երբէք սպրգեցին 'ի բերանոյ նորա և բանք ինչ, որովք ցուցանէր թէ թագաւորելոց է նա երբեմն, կասկած կալաւ զնմանէ տրքեպիսկոպոսն Ռոսթոմայ, և ազգաւորաբ Պորիսայ . և նա հրամայեաց առաքել զԱրօնաւորն 'ի վանս ուրեք 'ի հեռաւան, պատուիրեալ առաջնորդի տեղոյն՝ զգուշանալ նմա :

Օթրեմէվ փախեաւ անտի 'ի Քիեմ որ էր յայնժամ ընդ իշխանութի Լե-

հայ, և եղև ասան երէց իշխանի ուսմանն ընհացւոյ: Անգ ևս ոչ բառ արժանի իւրոյ կարգին գնացեալ գնացաւ, և կշտամբեալ յիշխանէն, եթող զմիանձնուին, և անցեալ 'ի լեհաստան' եմուտ 'ի ծառայութի վիշենեւեցքի իշխանին. այլ ոչ եթող զխորհուրդ թագաւորելոյն. և 'ի գիր ևս գրողմեաց զառասպել իւրոյ ծագմանն. ասէ. « Որ արքանեկէն 'ի ասն վիշենեւեցքեայ գերեակն Վրիշքա (զի Գրիգոր էր անուն նորա), Դեմետր է նա որդի մեծի թագաւորին Իւանայ: Որդի երկցաւ ուրումն էր ապանեալն յՈւկլիչ հրամանաւ բռնաւորին Վոստոկովայ, և ոչ Դեմետրո ես, որպէս կարծի: Իշխանն այն խորհրդակտն' որ խնամովքն այ ապրեցոյց զկեանս իմ', յերկար 'ի թաքստեան կալաւ զիս. և ապա առ ահի բռնաւորին անցոյց զիս այսր 'ի լեհա. և ես յարհամարհ միշտ, կիս իմում յուսամ թէ հայեսցի երբեք Աճ 'ի տառապանս իմ', և ապե ինձ ըզվայելա իրաւանց իմոց: Իսկ եթէ բազապանածածուկ խորհրդոցն Այ միշտ, կեսցի ինձ այսպէս մեռանել, այն շատ է ինձ' զի սովին զեկուցմամբ ծանիցի թէ ո՛ր և որպիսի ոք անցեալ կայ յաթոռն թագաւորացոյ: Եւ եգեալ ըզթուղթն ընդ անարիւք' ընկողմնեցաւ 'ի մահիճս. և պատճառեալ զխօթութի' կողեաց զերէց մի զի խոստովանեսցի նմա զմեզս իւր. որում և պատմեաց

սակաւ ինչ 'ի զփայտ իւրոց, և որպէս
թէ անկարանայր առ ցաւոցն յաւաջ
ևս վարել զբանան՝ աննարկէր նմա հե-
կեկանօք՝ թէ որ այլ ևս ինչ կայցէ գի-
տելի, գացես ապա 'ի թղթի անգ որ
ընդ անարիւքս իմովք ։

Ընթեռնու հետաքնին երեցն ըզ-
թուղթն, և ընթացեալ ազգ առնէ իշ-
խանին տեառն նորա . և նորա եկեալ
առ հիւանդն, և ոչ կարացեալ քաղել
'ի բերանոյ նորա բանա ինչ աներկբայե-
լիս՝ խնդրեաց եղիտ զթուղթն և ըն-
թերցաւ . և խնամ մեծ կալեալ առող-
ջանալոյն Նրիշխայի՝ ամ զնա 'ի Քրա-
քով, սւր էր ժողով աւագանւոյն : Անգ
աներկիւզ վտահաւթն հաստատեաց
խաբերայն՝ թէ ինքն իցէ Դեմետր որդի
Իւանայ . և աւագանին խոստացաւ
ձեռն տալ նմա և ամբառնալ զնա յա-
թոռն Ռուսիոյ : Յաւել Վիշնեւեցքի
խոստանալ նմա զամենայն ինչա իւր, ե-
թէ ծաղկեցուցէ 'ի Ռուսիա զգաւա-
նուի հռովմէական հաւատոյ, և Օթրե-
փեմ աներկմանի արար զնա ընդ այն :

Ի տարածել համբաւոյ եղելոցն՝ ու-
րախութի մեծ եղև Տոնսքի խաղախաց,
և առաքեցին առ սուտանուհն Դեմետր
գրամս և զօրս յօգնականութի : Գունգ
կաղմեցին և Լեհք՝ գիմել ընդ խաղա-
խացն 'ի Ռուսիա :

Իսկ Պորիս երկուցեալ յիրացն՝ ար-
գել Ռուսաց գնալ 'ի Լեհս, կամ

զլեհն ընդունել 'ի Ռուսիա . այլ 'ի
զուր . զի Ռուսաց որ ըստ օրէ գային ժո-
ղովէին առ սուլտանունն Դեմետր . և
առաւել ևս հաստատեցան թէ ճշմարիտ
իցեն իրքն՝ յորժամ տեսին խաչ մի առ
նմա ընդ ձորձովն , զոր ասէր առեալ
յիւանայ Մսթիսլաւքի , որ մի էր յե-
րեց զօրավարացն կարգելոց յիւանայ
չորրորդէ :

Ապա առ և ևս ամբաստնելոց զաե-
րու թի իւր , պատճառանգը նպատակ
նելոյ ուղղափառ հաւատոյ՝ ապաւինե-
ցաւ առ Յիսուսեանսն հզօրս յայնժամ
յարդունիս Եւրոպայ . նոքա միջնորդ
եղեն առ Կզեմէս Ը , քահանայապետ
հռովմայ , և նա առաքեաց առ Դեմետր
գրամս , և զարքայն Լեհաց յորգորեաց
խնամ ունել իրացն Դեմետրի :

Հրապարակեցաւ և հրովարտակ ըն-
թընամանգը ընդգէմ Պորիսայ , յորում
խոստանայր Դեմետր Ռուսաց՝ որք կա-
միցին զիւր կողմն ունել թողու թիս և
վարձս առատութիւն . և այնուհետեւ ա-
զատք և ուսմիկք առ հաւարակ գէտ
ժամու մնային անցանել առ Դեմետր :
Եւ եհաս ժամն :

Զի կուսակալն Սեմեոմիրայ և վի-
չենեւեցքի և Դեմետր եկին մօտն 'ի
Ռուսիա զօրք և վեց հազար խազախօք ,
և առին զՉերնիկով , և այլ ևս եօթն
քաղաքս : խազաց ընդգէմ նոցա Պորիս
ամենայն զօրութիւն իւրով , և զառաջինն

'ի պարտաւթի մասնեալ առաջի Դեմետրի, յերկրորդումն խորասկեաց զգորս նորին: Այլ Դեմետր գարձեալ խիզախեաց մնացելովքն հինգ հազարօք և թէպէտ բազում յոյժ էին զօրք Ռուսաց, բայց անգէն 'ի սկզբան մարտին մեծաւ մասամբ անցին 'ի կողմն Դեմետրի, և մնացեալքն ժանեցան առաջի յազմականին:

Զարհուրեալ Պորիսայ յերեսաց Դեմետրի՝ գուն գործէր հնարէր զիւրե ածել զխաղախան. խառաւանայր նոցա թողաւ թիւ և վարձա, աայր պատրիարգին բանագրել զապօտամբան, այլ 'ի զուր և յանօգուտս: Եւ մինչքեռ առ թագաւորս Դանեաց և Շվետաց բանագնաց լինէր, խիթք 'ի փոր անկան նմա և մեռաւ յամին 1605, թագաւորեալ ամս եօթն:

Զոկիզըն և զկատարած թագաւորութենն ծայրագոյն անգթութիք լցեալ տորա, թերեւ ոչ ինչ տարագէտ կարծեցաւ յոմանց՝ թէ որ բազմաց 'ի պիտանի արանց գահիճ լեալ էր Պորիս, և անմին զնոյն ոտաս հարեալ իցէ գեղով մահու:

Այլ այն որպէս և իցէ, Պորիս թէ ոչ արգարանայ անագորոյն ցնացիւքն, գէթ կարեկիցս գտանէ թշուառ մահուն՝ սակս փութաջան խնամոցն զոր կալաւ 'ի կեանս իւր 'ի պայծառութի Ռուսոյ: Նմին իրի և մեծն Պետրոս 'ի նորոգել

իւրում յետ ժամանակաց զաշտարանին Մոսքուայի, իբրեւ եգիպտաց արձանադիր եգեալ 'ի պատիւ Պորիսայ, և ապա ծեփեալ բռով, հրամայեաց բանալ զայն և պարզել:

ՖԵՈՏՈՐ Բ. ԳՈՐԻՍՈՎԻՉ

Ի ԼՈՒՐ մահուն Պորիսայ ընթացեալ ամենայն ժողովուրդն յարքունիան՝ ազազակեցին, կեցցէ արքայ Ֆեոտոր որդի Պորիսայ, և մայր նորա խնամապետ: Զի 'ի սորա կողմն էին պատրիարքն և մեծամեծք Մոսքուայի. այլ ազատանին արապքին գաւառաց և զինուորականքն ամենայն կուսակիցք էին Դեմետրի, որ գամ քան զգամ գայր մերձեայր 'ի Մոսքուա. և յանուանէ անձնատուր եղեն նմա Պասմանով քաղաքապետ հիւսիսային Նովկորոտայ, և երկու իշխանքն Կոլիցին:

Իսկ ինքն Դեմետր առաքեաց լրտես 'ի Մոսքուա. որք իբրեւ 'ի յայտ եկին անգանօր, ամբոխն յարեցաւ 'ի նոսա, և հնչեաց անուան Դեմետրի ընդ քաղաքն ամենայն: Ընդվայր ճգնեցան և խնամակալ գշխոյն և պատրիարքն Յովր 'ի սանձել զամբոխն. նոքա գիմեցին 'ի Քրեմլին, և առ հասարակ սպանին զաւագս և զսոսկականս զբարեկամս թա-

գաւարին . ձերբակալ արարին և զՖէո-
տոր հանգերձ մարդն և քերքն , և գեա-
պանս առաքեալ առ Դեմետր շառու-
ւիղ Րիւրիքայ՝ որպէս կարծէին , հրա-
ւիրեցին զնա ունել զաթոռ նախնեացն
իւրոց :

Հրամայեաց Դեմետր Կոլիցիներոց
և Մասալքեայ և Պասմանովայ՝ ի մահ
տալ նախ զՖէոտոր և զմայր նորին . և
զպատրիարգն մերկացուցեալ ի շքոյն՝
արգելուլ ի վանս ուրեք միանձանց հե-
ռի ի Մոսքուայէ . ապա և տոհմն Պո-
րփայ շնջեցաւ : Այլ ամբոխն զաշա-
ցու և ոչ զայն շատ գրեալ , պեղեաց և
զգիակունս տոհմի նորին ի գերեզմա-
նաց իւրեանց , և թշնամանեաց զնոսա :

ԴԵՄԵՏՐ Ե . ԻՒՍՆՈՎԻԶ

ՍՈՒՑԱՆՈՒՆ

ՄԻՆԶԴԵՌ Դեմետր գայր հուպ մեր
մենայր ի Մոսքուա՝ ելին ընդ առաջ
նորա եկեղեցականք և Ժողովրդականք
և ընկալան ի ներքս ի ձայն ցնծութե՝
կարգալով զնա Արուսեակ առաւօտու
ծապեալ ի Ռուսիա : Այլ Դեմետր զի
հաստատեսցի և ևս յաթոռն՝ կամեցաւ
առնուլ զթագ արքայիցն Ռուսիոյ .
վասն որոյ ետ զպատրիարգութին Ռու-

սաց արքեպիսկոպոսին Բեազանայ , և
պսակեցաւ 'ի նմանէ :

Մի միայն խոշ խափանարար իրացն
Դեմեարի մնայր այրին Իւանայ չորրոր-
գի Մարիամ՝ արգելական 'ի վանս ու-
րեք 'ի Պելոօղերո : Թողուլ զնա անգէն
չէր 'ի գէպ , և ածել 'ի Մոսքուա կա-
րի խիթալի . այլ խրոխտն Դեմեար հա-
մարձակեցաւ առարքեաց պատգամա-
ւորս առ գլխոյն և կոչէր զնա իբրեւ զիւր
մայր 'ի վայելա արքունի շքոյ : Եւ 'ի
գալ նարին՝ ել նմա ընդ առաջ Դեմեար ,
էջ յերիվարէն , և անկեալ առ ոտան՝
ոչ ինչ եթող 'ի գորովական բանից որ-
դւոյ զոր չէարկ առաջի նորա . փարե-
ցաւ ապա 'ի գիրկս սուա մօրն , և անէծս
ցաւագինս կարգայր Կոստանովայ . երգ-
մնահար լինէր և խոստունայր մօրն , ես
ջնջեցից , ասէր , 'ի մտաց քոց զյիշա-
տակ աղետիցն զորս կրեցեր անգասին 'ի
մահուանէ հօրն իմոյ Իւանայ : Նանեաւ
և Մարիամ զԴեմեար իւր յորդի , և
եցոյց նմա բերկրութի յոյժ . և աղա-
չէր ելանել բազմել ընդ իւր 'ի կառսն՝
օրով ինքն եկեալ էր . այլ Դեմեար հե-
տի և բացաւ գլխով գնայր 'ի կողմանէ՝
մինչև ած զնա 'ի վանս վերափոխման ,
ուր 'ի բազում ամաց հետէ սովորութի
էր բնականալ այրեաց Թագաւորացն :

Այնչափ գծուարածհաւատալի աս-
տանօր Թուեցաւ ոմանց այսպիսի աներ-
կեան վստահութի 'ի Դեմեար , և այս

գունակ աներկմիտ հաւանութի յայրին
Խանայ, մինչև ատարակոյս 'ի մէջ ար-
կանել՝ թէ գուցէ արդարև վերապի ինչ
լեալ իցէ 'ի մահուն Դեմետրի : Որք
նոյնպէս զարմանան և ընդ թողուլն Դե-
մետրի ոգջ զիշխանն Ըռլյաքի զշլխաւորն
'ի կուսակիցս Պորիսայ : Այլ մեք 'ի
պատմութի անգր ուշ կալցուք :

Ծանր էր աւագանւոյն Ռուսաց տե-
սանել առ նորոյ արքային թիկնապահս
լեհացիս և օտարազգիս . վասն որոյ
եկեան ասել ցնա՝ զի արձակեսցէ զնոսա
'ի տեղիս իւրաքանչիւր . զի թագաւորի
արդարոյ սէր ժողովրդեանն պարիսպ է
ասելին՝ քան զամենայն պահապանս աւ-
րագոյն : Խաբեցաւ Դեմետր, և արար
բաւ նոցա բանիցն . և անգէն 'ի վեր ե-
րեցաւ խումբ գաւազրաց , և իշխանն
Ըռլյաքի հազիւ ճողոպրեցաւ 'ի ներ-
քուստ ձեռին գահձի՝ շնորհելովն Դե-
մետրի . իսկ այլք 'ի մահ վարեցան :

Այնուհետև յապահովացեալ Դե-
մետրի՝ առաքեաց խնդրեաց զխօսեցեալն
իւր զգուստր կուսակալին Սենտովիրայ,
և եղեն հարսանիքն մեծաշուք հանգեր-
ձանօք 'ի Քրաքով և 'ի Մոսքուա :

Այլ Ռուսք 'ի բնէ ատեցողք լեհաց՝
կարի իմն գժգմեցան , զի օրիորդ լեհացի
ածաւ իւրեանց 'ի գշխոյ : Թո՛ղ զայն՝
'ի մեծ ևս զայրոյթ բորբոքեցան 'ի լսել
թէ Յիսուսեանք ունին հաստատել գը-
պրոցս 'ի Մոսքուա , և ուսուցանել ըզ-

գաւառնութի հռովմէական հաւատոյ,
նորոգեցաւ յամբօխին և յիշատակ վրիչ
քայի միանձին Օթրեմիէվայ, և կառ-
կած զԴեմետրէ . և վասն այսոր ամե-
նայնի հաստատեցին բառնալ զկեանս
Թագաւորին . և այն առաւել 'ի Թելա-
գրութէ վասնի Էույսքեայ առաջնորդի
գաւոյն, որ ցայնժամ երկոտասան հա-
զար սգիս զիւրև ածեալ 'ի մերձակայս
Մոսքուայի շուրջ գալլ :

Իսրև զգաց Դեմետր զգաւն՝ որա-
տուիրեաց Սթրելլացն 'ի պապաւստի
կալ . և ինքն հրատարակեաց յամբօխին
Թէ 'ի 15 աւուր մայիսի հանգես զի-
նաւորական հանգերձեալ է առնել 'ի
մեծի հրապարակին . և էր հանգեսն
մարձ պաշարման և առման միայնալէն
ամբողջ միոյ : Այլ 'ի ծածուկ հրա-
մայեաց կարգել շուրջանակի զամբո-
ցաւն և Թնգանթա, որպէս զի յար-
ձակեալ Սթրելլացն և Լեհաց 'ի կոտա-
լել զգաւագիրսն եկեալո 'ի տեսիլ
հանգիսին, ունիցին և զրերգն 'ի տեղի
ապաւինի : Սակայն 'ի կորուստ նմին
գարձաւ խորհուրդ իւր :

Զի Էույսքի 'ի վերայ հասեալ հնա-
րիցն՝ պատուէր եա գազա իւրոցն գա-
ւակցաց՝ 'ի նախընթաց գիշերի հանգի-
սին գալ ժողովել 'ի Մոսքուա : Մինչ-
գեռ ամենեքին խոր 'ի քուն ննջին,
հնչեցուցին սոքա զզանգակսն, և ամ-
բօխն յամենայն կողմանց 'ի մի վայր

խուժեալ արարին ազնուկ խռովութե մեծի : Կալան գաւազիլքն զամենայն երևելի տեղիս քաղաքին , և Շուշաքի տունալ 'ի ձեռս զխաչն և զսուր՝ ընծանայր ընդ ամենայն հրապարակն , ազազակէր և ասէր . « Լեհք նզովեալ են զանձինս 'ի կորուստ Ռուսաց , և անվազ ընդ փոյթ ելանեն՝ ընդ սուր անցուցանել զնոսա » : Ընդ որ 'ի խռովմեծ հարեալ քաղաքացւոցն , առ հասարակ 'ի զէն ընծացան ծերք և մանկուհիք , արք և կանայք . յարձակեցան 'ի տունս Լեհաց և կտորեցին զնոսա , և գիմեցին 'ի վերայ պահանորգաց արքունեացն :

Յազմկէ անտի ահագին շփոթից հարթուցեալ արքային 'ի քնոյ՝ արձակեաց զգորագլուխն 'ի գիտել թէ զինչ իրք իցեն : Սակայն մինչև գարձեալ նորա՝ եհաս անգր 'ի Քրեմլին Շուշաքի , եմուտ բռնութիւն 'ի գաւթին արքունի հանգերձ իւրովքն խրոխտագոյն ընկերքք , և գոչէր առ Դեմետր իջանել տալ զհամար կենաց և վարուց իւրոց առ ժողովուրդն : Այն ինչ Պատմանով կամէր զգէժ ունել նոցա , թաթիչէվ ընկերակից Շուշաքեայ եհար կործանեաց զնա , և ապա զպահապանան :

Դեմետր 'ի ներքս անդ յարքունիսն խուճապեալ շտապ տառնապալ խընդրէր ելա փախտի , և չգտեալ՝ հոսեցաւ ընդ պատուհան սենեկին իւրոյ 'ի

վայր, որով խորասկեցաւ մի 'ի բարձիցն, և գլուխն վիրաւորեցաւ չարաչար . և մինչդեռ հոսէր արիւնն գունգա, գունգ ընդ անգունսն և ընդ ականջսն, հասին անգր ոմանք յիւրոցն 'ի ձայն աղաղակին, և բարձեալ տարան զնա յօթեանս Սթրելցաց: Սոքա զառաջինն երգուան մինչև ցմահ մարտ գնել վասն նորա . այլ 'ի խուժել անգր գաւազրացն և 'ի սպառնալ հուր հարկանել 'ի առնոս անգր, տեղի ետուն նոցա Սթրելցքն:

Յայնժամ յարձակեցան ժողովուրդքն 'ի վերայ Օթրեվիէվայ անհնարին թըշնամանօք: Աղաղակեաց նա բնիկ համարձակութիւն . «Այգալէս ոտնհար լինիք ինձ, արք, գիտելով չափ թէ որդի եմ եղ հարազատ Իւանայ, և ձեր թագաւոր օրինաւոր պատկեալ առաջի ամենայն Ռուսաց: Եթէ ինձ ոչ հաւատայք, ազէ օն թո՛ղ առասցէ ձեզ մօյր իմ զճմարիտն »: Ի խիզախ բանից անտի քաջալերեցան Սթրելցքն, և 'ի բաց վանեցին զխուժանն:

Արձակեցան ապա արք ոմանք, որոց գլուխ էր Շույգըի, առ գշխոյն Իւանայ, և աղաչէր զնա Շույգըի յանուն համօրէն ազգին ասել թէ արգարե որդի՛ նորա իցէ թագաւորն, եթէ նենգաւոր ոք չարամիտ, որ բռնացեալ և սրգծեալ է զաթոռ մեծին Իւանայ: Եւ զայս պատասխանի ետ, ասնն, գշխոյն .

«Չէ իմ որդի թագաւորդ այդ, և ես
առ ահի ևեթ Դեմետր զնա վարկայ .
զի գուք այնպէս ընկալարուք . և գու
Էույսքի, գու առաջին էիր որ սպառնա
լիս մահու 'ի վերայ կապելիր որոց իբրև
'ի գաւաճան ակնարկիցեն 'ի գա : Դուք
ձեռն տուեալ 'ի Արիչքա՝ վրէժխնդիր
յառնելք ընդդէմ Ատտունովայ . և ես
համարելով զնա իմ որդի, պահէի ըզ-
կեանս իմ, և զվրէժ խնդրէի զՃմարտին
Դեմետրի : Այսպէս ես և նա երկալքան
չիւր 'ի նոյն ձգեցաք վախճան » :

Թէ զայս արդարև պատասխանի
տուեալ իցէ գլխոյն, կամ 'թէ այլ ինչ,
սակայն Էույսքի իբրև պատմեաց զայս
ամբոխին, Սթրեւցքն մասնեցին զար-
քայն 'ի մոլեգնութի նոցա . և նոքա առ
ետեզ պատառեցին զեղկելին, և զգիտկնն
կապեցին ընդ գիոյն Պասմանովայ, ընդ
քարշ ածին զնոսա ընդ քաղաքն ամե-
նայն, և աւուրս երկուս 'ի բացի 'Թո-
ղեալ՝ ապա այրեցին :

Մինչքեռ ամբոխն յայտոսի էր, գա-
ւադիրքն յարձակեալ կտորէին զամե-
նայն զլէհս, և կոզոպաէին զնոսա . այլ
աւագանին զգէմ կալաւ նոցա զօրօք :
Եւ եղեն սպանեալքն յաւուր յայնմիկ
էհհացիք հազար և երկերիւր, և Ռուզք
չորեքհարիւր :

ՎՃՍԻԼ Ե. ԻՒՍՆՈՎԷՅ
ՀՈՒՅՍՔԻ

ՀՈՒՅՍՔԻ տեսեալ զանձն իւր մերձ
'ի լըումն իւրոյ փառասիրութն, որում
'ի բազում ժամանակաց զհետ պնդեալ
էր, ժողովեաց զաւագանին, և ասէ ցնո-
ւա . «Ահա զերծաք մեք 'ի բռնութէ .
զգոյշ լիցուք մի ևս անձամբ զանձինս
արկանել ընդ նովաւ : Ընտրեսցուք արգ-
զայր մի հասեալ յարս, յողնուական
տոհմէ, հմուտ օգտի պետութենն, ճոխ
գործովք արութն և խսհականութն,
պնդապահ օրինաց և սովորութեց նախ
նեաց, և որ ասցէ Ռուսաց 'ի մոռա-
ցօնս արկանել զազէտս՝ որք հասին 'ի
վերայ 'ի վերջնոցս թագաւորաց » :

Խորհուրդ առին, վիճակս արկանէին,
և մնայր ընտրութին ընդ նա և ընդ Վո-
լիցին . և իբրև ելին երկոքեան նոքա ար-
տաքս, իշխանն վոլովինսքի յեա ա-
ռաջի առնելոյ զկարևոր պայմանս ըն-
տրութն նորոյ թագաւորին՝ գրտա-
տեաց զՎոլիցին, այլ կարի հզօր է ասէ
տոհմ՝ նորա, որ խիթալի ինձ թուի . և
եցոյց զանձն իւր հաւան ընդ Շույսքի :
Յարեաւ այլ ոմն կուսակից Վոլիցինայ,
և ասէ . «Ժողովս ելից զիւր պարտիս՝
ընտրեալ զերկուսին իշխանսն զուգապէս

արժանաւորս . արգ 'ի գէպ թուի 'ի
 ժողովուրդ անգր ապաստան անել զոն
 արութի միոյ 'ի նոցանէ Դ : Եւ հաճոյ
 եղև խորհուրդն :

Այլ կուսակիցքն Հուլիսեայ վաղ
 որսացեալ զժողովուրդն , համբաւեալ
 ևս էին՝ թէ Հուլիսի ընտրեցաւ 'ի թա-
 գաւոր . և ընդ բանալ գրանց ժողովա-
 րանին , մի ոմն 'ի կուսակցացն Հուլի-
 սեայ խառնեալ ընդ ամբօթին գոչեաց ,
 կեցցէ արքայ Վաթիկ Հուլիսի . և ամ-
 բօթին զնոյն բարրաւ անգրէն կրկնեաց :
 Յայնժամ մօթին աւագորեարն և հաստա-
 տեցին զՀուլիսի , և ապա տարեալ զնա՝
 մայր եկեղեցին՝ երգ մեհեցուցին ըստ պայ-
 մանացն առաջարկելոց 'ի Վուռթինս-
 քեայ , և թագ եգեալ նմա՝ ձեռն պատ-
 րիարքին , ածին յարքունիս , յամին 1606 :

Յառաջ քան զամենայն խնամ կա-
 ռաւ Հուլիսի խաղաղութի առնել ընդ
 Լեհս , և առաքեաց առ թագաւոր նո-
 ցաւ հրեշտակութի զիշխանն Վոլքոնսքի՝
 ազգ առնել զերացն պատահելոց 'ի Մու-
 քուս . այլ անպատասխանի արձակե-
 ցաւ յետս պատգամաւորն :

Մի 'ի պայմանաց թագաւորելոյն
 Հուլիսեայ էր անյիշատար լինել առան-
 ձինն մարդկան ձեռնառու եղելոց 'ի Դե-
 մետր . այլ նա ոչ եկաց յերգմանն , և
 մերկացոյց զպատրիարքն յիշխանուէն՝
 զոր տուեալ էր նմա տուտանուան Դե-
 մետր , և կացոյց փախանակ նորա զմե-

արապօղիան խաղանայ : Աքսորեաց և
 զհուսակիցս Կոլիցինայ . որք և բորբո-
 ճեցին զհուր ապստամբութեն 'ի զանա-
 զան գաւառս , մանաւանդ յՈւլլանիա ,
 ուր համբաւէր՝ իբրու թէ Դեմետր
 զերծեալ իցէ , և փոխանակ նորա զայլ
 ոք զգերեանացի տպանեալ իցէ Ռու-
 սաց . զնոյն արարին և 'ի քաղաքսն 'ի
 փութիքուլա , 'ի Բեազան , 'ի Թուլա , և
 յԱժտերիան :

Ի գարման չարեացն հրամայեաց Շույռ
 քի հանել 'ի գերեզմանէ զմարմին Ճշմար-
 տին Դեմետրի , և առն կատարել 'ի պա-
 տիւնորին իբրեւ սրբոյ վկայի . սակայն ոչ
 ելծէ զԴեմետր խնդրէին ապստամբքն ,
 այլ զայլ ոք թագաւոր փոխանակ Շույ-
 ոքեայ : Գուռք կազմեաց Պոլսթինիքով
 ոմն 'ի Սթրելցաց , 'ի խաղախաց և 'ի
 գերեաց փախստականաց , որք յետ ան-
 բաւ յափշտակութեց և սպանութեց՝
 զոր գործեցին , խնդրէին կոտորել և
 զաւագանին ամենայն , մինչև ազատ-
 րեարն Սմոլենսկայ զորօք բազմօք յա-
 րուցեալ 'ի վերայ ցրուեաց զհուժան ա-
 րստամբացն :

Ի նմին ժամանակի և Տոնսքի խաղախք
 համբաւեցին՝ թէ առ նոսա իցէ որ-
 դին Ֆէտտորայ իւանեան զերծեալ 'ի
 կատորածէն Կոտուհովայ . և առեալ
 յանուն նորա զպատանի մի՝ որում ա-
 նուն էր իլիւս Վասիլեվիչ՝ ծառայ փա-
 խառական 'ի տեառնէ իւրմէ , մտին 'ի

Ռուսիա, և օր ըստ օրէ բազմացան: Եւ իշխանն թէլեւթեւքի, որ հանգերձ այլովք միարանեալ էր ընդ խաղախան, խորասկեաց զգորան Ըույսքեայ արձա-
կեալս 'ի վերայ իւր, և հառ զՔալու-
կա. այլ 'ի պաշարել զօրացն Ըույ-
սքեայ զթուլա և 'ի խցանել զազգիւր
ջրոյ քաղաքին արտաքուստ, քաղա-
քացիքն անձնատուր եղեն, և ետուն 'ի
ձեռս արքայի զպատանին և զգլխաւորս
ապրտամբութեն:

Յետ այնորիկ յամին 1608 յարեան 'ի
Սթարոտուպ երկուք ոմանք արք յանգ-
գունք, 'Նակի և Ռուքին. յորոց առա-
ջինն ասէր՝ Թէ Դեմետրն իցէ ինքն ա-
պրեալ առանձին խնամովքն Աստու-
ծոյ. և խաղացին սոքա 'ի քաղաքէն իւ-
րեանց ամբոխիւն, և գամ քան զցամ-
բազմացեալ՝ առին զՊրիանց քաղաք, և
ասպա զՔոչելսք 'ի ձեռաց Մասալսքեայ
իշխանին:

Իսկ Ըույսքի քանդի գիտեր եթէ
Լեհք են չարացապարտք ազնոնքն,
յարեաւ ամենայն զօրութի իւրով 'ի
վերայ դաւաճանացն, և հալածեաց զնո-
սա 'ի Նովկորոտ հիւսիսոյ. անդր եկին
յօգնութի երկրորդի սուտանուն Դե-
մետրի լեհացի ոմն Ռուսիգքի անուն
զօրօք իւրովք, և ոչ թափաւ գունգք 'ի
Լիթուանաց, 'ի Ցոնգքի խաղախաց և
յայլոց սկիարեանց: Զօրաժողով եղև
Քուլուպքին զօրավար Ըույսքեայ և խա-

դաց 'ի Պրիանց . զառաջինն յազմեալ խռովարարացն՝ յերկրորդումն 'ի պարտութի մատնեցաւ . և ապառաժքն յառաջ խաղացեալ եկին մերձեցան 'ի Մոսքուա . մինչև երկնչել տնանց յաւագ որերոյն և չերթալ ընդդէմ : Շույսքի 'ի մահ եա զայնպիսիսն , և աննցոյց զգարն : Ապա կարգեաց սպարապետ զօրաց զՄեքայէլ Շույսքի , և զԻւան Ռոմանով , որք յազմեցին և յազմեցան երկիցս և երկիցս :

Խորհուրդ կալան ապա պատրիարդն և աւագանին՝ թողուլ յազատութիւն զԼէհասմենայն , և զկին առաջնոյն սուտանուն Դեմետրի զՄարիանէ , զի թերեւ հաւանեացի արքայն Լէհաց յետ կոչել զգօրսն իւր : Եւ Շույսքի արար այնպէս :

Այլ մինչքեռ իշխանն Տուկորուքի ամէր տանէր զամբոխն 'ի սահմանս կոյս Լէհաց , Նակի առաքեաց 'ի ժերայ նորա խաղախս երկու հազար , որք և յափրչառեալ 'ի ձեռաց նոցա զկինն Օթրեվիեվայ և զհայր նորին , արձակեցին զպատգամաւորսն :

Ընդ անգանազան պատահումն Նակեայ և Մարիանեայ կնոջն Դեմետրի ընդ միմեանս՝ խռովեցան զօրքն , և փոքր միւս ևս և կորուսանէին զնա . այլ կուտակիցք Նակեայ յորդորեցին զՄարիանէ և զհայր նորա՝ գէթ առ երեսս կեղծել՝ որպէս թէ արգարե գիտեն զնա

Դեմեարն լինել: Եւ նորա կուրացեալք
'ի սէր փառաց և պատուոյ՝ յանձն ա-
ռին զանօրէն խորհուրդն, և Մարիանն
ընթացեալ 'ի խորանն 'Նակեայ՝ փարե-
ցաւ խնգալից զպարանոցաւն առաջի
բովանգակ զօրուն: Յայնմհեաէ առա-
ւել ևս բազմացան զօրք 'Նակեայ, և
լէհք առաքելցին առ նա զայլ ոմն զօ-
րավար քաջ՝ Սափեհա անուն, որ կո-
տորած մեծ հասոյց 'ի զօրս թագաւո-
րին Ռուսաց, մինչև չմնալոյ ընդ ձե-
ռամբ նորա. այլ ևս քաղաքաց: բայց
'Նովկորոտ, Սմոլենսք, Բեաղան, Քո-
լումնա և քաղաքքն Սիպիրայ:

Ըռլյոքի 'ի տագնապ ժաման առա-
քեաց խնգրեաց զօրս 'ի 'Նովկորոտայ,
և թիկունս օգնականութն յարջայէն
Շվետաց: 'Նա առաքեաց նմա արս հինգ
հազար, և այլս ևս խոտաացաւ առա-
քել՝ եթէ Ըռլյոքի գրամովք նպատա-
րնիցի նմա. և միաբանեցան երկոքին
յառնել ընդգէմ արջային Լէհաց:
Այն ինչ թշնամիք եկեալ պաշարէին
զՄոսքուա, հասին անգր կառափ սպա-
րապետ Շվետաց և Միքայէլ Ըռլյոքի,
և հզօրացաւ կողմն թագաւորին:

Յայնժամ աթամանն խաղախաց Եւ-
քովլոքի խորհուրդ ետ զօրավարացն 'Նա-
կեայ՝ թողուլ զպաշարունմն Մոսքուայի,
և քան վտանգաւ անձանց յընդ վայր
Ճգունս մխիլ վասն միոյ առն՝ որոյ ան-
ստոյգ յոյժ է օրինաւոր ժառանգն լի-

նեւ ամբողջն Ռուսիոյ, տալ զնա 'ի ձեռս արքային Լեհաց, որ յայնժամ պաշարէր ՂՍմոնկնայք. և մեզ օգուտ անտի քան մնաս ծնցի, ասէր, զի Սիգիսմունդ զորդի իւր զՎլադիսլաւ կացուցէ 'ի Թագաւոր Ռուսաց: Հաւանեցան զօրովորքն, և 'ի նա ապաստան արարին ունել զԼակի և տալ 'ի ձեռս Սիգիսմունդայ, և խնդրել զորդի նոյին զՎլադիսլաւ: Այլ աւուրբ յառաջ իմացաւ Նակի զգաւն, և փոխեաւ. և 'ի շփոթել բանակին՝ ելին պաշարեալքն, և ցիր և ցան արարին զնոսա:

Միքայէլ Ըույսքի՝ մականուանեալն Սքոփին՝ նա էր որ զայս ևս քաջութիւն արար 'ի վերայ այլոց բազմաց. և ժողովուրդն կարգային զնա հայր հայրենեաց, և ազատարար Թագաւորին: Զկծեցաւ նախանձու Թագաւորն, և պաշտօնեայք նորին եդին 'ի մօտ կորուսանել զՍքոփին և շնորհս գտանել առ արքայի: Վասն որոյ յարմարեցին յօգեցին Թուղթ մի յանուն Լեափօւնովայ քաղաքապետին Բեազանայ, ուր էր յայնժամ շըշունջ ապստամբութե, իբրութե յորդորէր Լեափունով զՍքոփին յափշտակել զամբողջն՝ որպէս մի միայն արժանաւոր, և Թշնամանէր զԸույսքի: Առեալ Ըույսքեայ զԹուղթն՝ պաշարեցաւ 'ի տագնապ անհնարին, և փութայր գաւել զՍքոփին: Իբրեւ զգաց զերան կառտի զօրավար Ըփեաաց մտերիմ Սքոփի.

նայ՝ յորդոր եղև Հուլիսեայ առաքել
զԱքոփին 'ի զերծուցանել զՄոժայգի 'ի
պաշարմանէ միոյ 'ի զօրավարացն Լե-
հաց . և միանգամայն ազգ արար Սքո-
փինայ զվանդն յորում կայր նա : Այլ
'ի նմին գիշերի մեռաւ Սքոփին՝ ան-
շուշտ գեղեակ 'ի Թշնամեաց . և լացն
զնա Ռուգը առ հասարակ , և ասէին .
« Եհաա արքայ ձախու ձեռամբն զաջ
րազուկն իւրո : Եւ Լեափուհով գրեաց
առ ամենայն կուսակալս և քաղաքա-
պետս աշխարհին , կամիմ՝ ասէր՝ վըէժ-
խնգիր լինել անօրէնութեն զոր ան-
օրինեցաւ արքայ յեղբորորդին իւր 'ի
Սքոփին :

Իսկ Հուլիսի առաքեաց յօգնութի
Մոժայգեայ զեղբայր իւր զԴեմեար , և
ընդ նմա զգօրավարն Կառափ . այլ եւ
քովքի յարձակեալ կոտորեաց զձախ
թէն Ռուսաց , և կէս զօրացն Հվեռաց
անցին 'ի կողմն Լեհաց : Յայնժամ և
Կառափ թիկնագարձոյց լեալ մնացե-
լովքն հանգերձ մեկնեցաւ 'ի Հվեռա :

Իբրև եկն Դեմեար 'ի Մոսքուա և
պատմեաց զգէպսն , կամեր Հուլիսի ա-
ռաքել զայլ զօրս , այլ նորա ոչ անսա-
ցին և ոչ լուան . զի Լեափուհով որա-
ցեալ էր զնոսա : Ձեռն ետուն և Լեհք
վերսաին Նակեայ , և ածին զնա մինչև
հանգէպ Մոսքուայի : Յայնժամ աւա-
դանին ամենայն խրատուք Լեափուհո-
վոյ գեապտես առաքեցին առ զօրավարն

Լեհաց Սափեհա, և հաւանեցուցին
 զնա Լքանել զկողմն Նախեայ, որպէս և
 ինքեանք մերժեն յաթառոյ զՇուշաբի,
 և ընտրել միարան հաւանութիւն զայլ
 ամն նոր թագաւոր: Հաճեցաւ զօրա-
 վարն իւրովքն հանգերձ ընդ առաջար-
 կութին: Եւ առաջանին ընդ Լեւոն-
 նովայ եկեղոյ 'ի Մոսքուա՝ յարձակե-
 ցան յապարանս Շուշաբեայ, և ձերբա-
 կալ արարին զնա հանգերձ կնաւն: Ազգ-
 արարին այնուհետեւ 'ի բանակն Լեհաց՝
 մերժել զՆախի և գալ 'ի Մոսքուա
 յընտրութիւն նորոյ թագաւորի: Ետուն
 պատասխանի ապատամբքն խորխտանօք
 և ասին. « Չեմք մեք իբրեւ զմեզ ուխ-
 տագրութիւն առ 'ի մերժել մեզէն զիշ-
 խանն մեր »: Սակայն առաջանին ան-
 յեղ լի մնացեալ 'ի խորհուրդս իւրեանց՝
 ածին զՇուշաբին 'ի վանսն Չուսով, և
 տախկէին 'ի բաց գնել զծիրանին, և առ-
 նուլ զանձամբ զխարազն միանձնական .
 և 'ի չկամել նորա՝ իշխանն Թուֆեա-
 քին բռնի ռոգոյց զսքեմն նմա և կնոջ
 նորին, և երկուց եղբարցն:

Ի նմին պահու զօրավարն Լեհաց
 Զուլքեւորի խորառակեաց զՄուսոս, և
 հառ խարանօք զՄոսքուա . յափշտա-
 կեաց և զՇուշաբի իւրովքն հանգերձ,
 և ամ տարաւ կացոյց առաջի Սիգիս-
 մունգայ արքային:

Իբրեւ ետես թագաւորն զխորխա և
 զաներկիւզ կերպարանսն Շուշաբեայ,

արամեացեալ և հրամայեաց նմա երկիր
պագանել առաջի իւր: Եւ պատասխա-
նի վասիլ. « Թշուառութի իմ ոչ մե-
ռացայ ինձ եթէ թագաւոր եմ ես, և
չարարիմ պագանել ումեք երկիր: Եւ
ոչ զօրութիւն քո է որ գերեացն զիս,
այլ նենգութի իմոցն հպատակաց. արդ-
'ի տեսիլ իմոյ անկածութեա՛ն՝ զարհու-
րեցի՛ր գու որ չամբարձարք երեւք յառ-
տիճան բարձրութեանս իմոյ: Սիգիս-
մունք առաքեաց զնա ընտանեզքն 'ի
Վարշաւ, և յետ սչ սակաւուց մեռաւ
անք Հուլլի և եղբարքն իւր: Իսկ Զու-
քեւքեայ կողոպտեալ զքանձն Մոս-
քուայի, և մատնեալ զքողայն յաւար
իւրոցն, ելիք և զկողմն Նակեայ, որ և
փախուցեալ առ խանն Թաթարաց՝
սպանաւ 'ի նոցանէ:

Եւ աթամանն խաղախաց էառ իւր
'ի կնսւթն զՄարիանէ, որոյ ծնեալ
էր մանուկ մի 'ի Նակեայ, և խաղախքն
հաստատեցին 'ի միջի իւրեանց թագա-
ւորեցուցանել զմանուկն. այլ ձերբա-
կալ եղեն 'ի Ռուսաց. աթամանն ցցա-
հար սպանաւ, և մանուկն խողխողե-
ցաւ, և Մարիանէ արկաւ 'ի բանտ խա-
ւարին և մեռաւ անգէն:

Բնակիչքն Մոսքուայի յայնչափ ան-
մտութիւն ժամանեցին, մինչև ոչ ինչ
ունկն մատուցեալ բանիցն Երմոգինեայ
պատրիարքի, և փիլարեանայ մեառա-
պօլսի, գեսպանս առաքեցին առ Սի-

գիւմնուհ գ. և խնդրեցին իւրեանց 'ի Թա-
գաւոր զորդի նորա զՎլադիսլաւ . այլ
պայմանաւ , զի միքանցի նա կրկին ըստ
տրարողութե իւրեանց եկեղեցւոյն , և
երգութիցէ պահել զօրէնս իւրեանց :
Եւ կացին գեապանքն առաջի Սիգիս-
մունդայ առ Սմոլենսքաւ յամին 1610 .
և էին մետրապօլիտն Փիլարեա , Վասիլ
Կօլիցին , ոմանք 'ի միջակային ազատաց ,
և ոմանք 'ի սոսկականաց :

Զառաջինն պատուաւիրեաց զնոսա
Թագաւորն . և 'ի վաղիւ անգր ասաց
նոցա թանալ առաջի իւր զգրուանն Սմո-
լենսքայ՝ զոր իւր պաշարեալն էր : Պա-
տասխանի ետ արիարար Փիլարեա , և
ասէ . « Մեզ չեն կամք և ոչ իջնանու-
թիւն՝ տալ քեզ զՍմոլենսք : Որդի քո
ժառանգեսցէ և զայս քաղաք և զայլս ,
յորժամ բազմեսցի յաթոռն Ռու-
սիոյ » : Բարկացաւ Սիգիսմունդ ընդ
պատասխանին , և չէառ յանձն առա-
քել նոցա զորդին իւր :

Յայնժամ հաւաստեաւ գիւացին
Ռուսք՝ զի Սիգիսմունդայ կամք էին ան-
ձամբ ավրել Ռուսիոյ . ազգ արարին վաղ
վաղակի Լեւոփունովայ , և նա խաղաց
գալ յօգնութիւն քաղաքին եօթանա-
սուն հազար արամբք :

Երկեաւ Սիգիսմունդ՝ Թէ չարիք ինչ
անցցեն ընդ Լեհոն գտեալս 'ի Մոս-
քուա , և կոչեալ զգեապանսն՝ սախ-
պեայ զնոսա գրել առ Լեւոփունով ,

զի զգորսն իւր յետս ընկրկեացէ, և հրա-
մայեացէ պաշարելոցն 'ի Սմալենսկ բա-
նալ զգորունս քաղաքին. և 'ի չառնալ
գեոսպանացն՝ խաղացոյց զնոսա 'ի Լե-
հաստան, և եգ յայլ և այլ բանատ:
Խառնագոյնս վարեցաւ ընդ մետրապոլ-
սին՝ հացիւ և ջրով և եթ արգելեալ
զնա յաներևոյթ տեղւոջ ուրեք. և նա
ընդ ամս ինն անտրտունջ տարաւ տա-
ւապանացն: Նոյնպիսի խառնութիւն վա-
րեցան և Լեհք որ 'ի Մոսքուա՝ ընդ
պատրիարքին. և իբրեւ ոչ կարացին խա-
նարհեցուցանել զնա 'ի կամս իւրեանց՝
հոգի հարին 'ի քաղաքն, և բորբոքեցին
հրգեհ մեծ յամին 1611: Կապտեցին
և զիշխանութի պատրիարքին, և արգե-
լին զնա 'ի մենաստանն Չուտով, ուր և
մեռաւ իսկ 'ի սովոյ:

Մինչքեռ այսպէս 'ի ծուփս ներքին
և արտաքին աղետից անգլուխ և անզե-
կաժար ծփէին Ռուսք տա հաւատակ, և
Լեհք և Շվեդք տկն եզեալ մնային
գէտ ժամու բաժանել յիւրեանս զՌու-
սիա, վառեցաւ ոգի հայրենասիրութե
յայր ամն մտադործ Կոզմա Մինիմ ա-
նուն 'ի Նիժնի Նովկորոտ, և վառեաց
զքաղաքակիցս իւր 'ի փոյթ ազատութե
հայրենեացն: Գործ էր գտանել զոր
առաջնորդ մեծի գործոյն. և յետ բա-
զում խորհրդոց և քննութեց 'ի վերայ
երեսուն գլխաւոր կուսակալացն Ռու-
սոց՝ Լեւոնովսկայ, Ջարեւսկայ և

Թրուպեցքեայ, ոչ հաճեալ ժողովա-
կանացն և ոչ ընդ մի 'ի նոցանէ՝ ընտրե-
ցին զիշխանն Փոժարոքի, որ վերաւո-
րեալ էր 'ի մարտին Լեհաց առ Մոս-
քուայիւ: Փոժարոքի գովեալ զնախանձ
նոցա՝ խոստացաւ իւրովստնն մեռանել
ընդ նոսա վասն հայրենի աշխարհին. և
պառազամաւորքն գարձեալք 'ի նմանէ
խնդութի՝ խրախուսեցին ամին զան-
ձամբք և զնապիչոցորոհուպուժ և վեազ
մա քաղաքաց, և նոքա առաջեցին գը-
րամս և մարդիկ 'ի նպաստ Նիժնի Նով-
կորոտացւոց: Մինիմ բաշխեաց զգրաման
'ի զօրական անգր, և նոքա յառաջ խա-
ղացեալ 'ի քաղաքէն իւրեանց՝ օր ըստ
օրէ ամենցին 'ի բազմութի, և Փոժար-
ոքի 'ի ձեռն նոցա վանեաց 'ի բաց զԼեհս
և զՂվէսս, և երարձ 'ի միջոյ՝ զարս ան-
օրէնս և ընդունայնասերս և զրկողս ժո-
ղովրդեանն: Եւ զերծաւ Ռուսիա 'ի
հարուածոց արաաքին և ներքին թշնա-
մեաց:

Սակայն հարկ էր ընտրել գարձեալ
զայր ազնուատոհմ 'ի բնէ, քաջ խոր-
հրդական պետութեան, հմուտ իրաց
պատերազմի, և սիրօղ օգտի հայրե-
նեաց: Այսպիսի ոք էր Ֆէոտոր Նի-
քիթիչ Ռոմանով, ազգակից Թագաւո-
րացն Ռուսիոյ 'ի մօրէ. նա ինքն է Փի-
լարեա մետրապօլիա Ռոսթովայ, զորմէ
կանխեցաք ասացաք: Այլ քանզի նա
կապեալ էր անլուծանելի յուխա ե-

հեղեցական առաիճանի, Ռուսք 'ի մի
բերան կարգացին իւրեանց Թագաւոր
զորդին Ֆէոտարայ զՄիքայէլ Ֆէոտո-
րովիչ Ռոմանով, որ ընդ մօրն իւրում
Արսենիայ կայր 'ի վանս ուրեք արգե-
լեալ: Եւ եղեն այս գէպք երևելքք 'ի
21 աւուր փետրուարի, յամին 1613:

Յայնմ աւուր սկիզբն եղև նոր իմն
պետութի 'ի պարծանս և 'ի միսթա-
րութի Ռուսիոյ, որ ցայնժամ 'ի ներ-
քոյ ձեռին Տիւրքերանց ունել ունէր
իշխանս և օրէնս, այլ երկաբանչիւր
թերի, միանգամայն և կարի իմն ազատս
և արձակս: Իսկ աստի և անգր ոտն առ
ոտն ամենայնի չափ և սահման 'ի վեր
ելանէ. և երջանկութի և եթ Ռուսիոյ
երևեսցի անցեալ ըստ չափ և ըստ պայ-
ման կարծեաց օտարաց:

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՏԱՐԴ

1613=1762

ՄԻԲԱՅԵԼ ՓԵՐՏԱՐԱՎԻԶ

ԲՈՄԲԱՆԱՎ

ՏՈՂՄԵ ՌՈՄԱՆՈՎԻԿԱՆԵՑ ԵՐԵԵՅԱԼ 'Ի ՌՈՒՄԻԱ, որպէս կարծի, անգաղին առ թագաւորութիւն առաջնոյն իւանայ 'ի հօրե ՌԵՈՒՄԱՆՅԱՆՅ, և այսցածապցաւ դարձովք արութե անքնդհատ մինչև ցաւուրս Պորիսայ, որ զՖԷՕՏՈՐ ՆՆԻԹԻԹԻՆ ՌՈՄԱՆՈՎ և զկին նորա ՈՐԳԵՈՎԻՆ հանգերձ Միքայէլիւ ստիպեալ եգեալ էր 'ի վանս միանձանց:

Եր յայնժամ Միքայէլ ամաց վեշտասանից. և 'ի խնդրել զնա նուիրակացն 'ի մօրէն՝ շնորհս կալաւ Արսենիա, և յաւել առաջի առնել նոցա պարզ մօզք զգեւափթիթ հատակ որդւոյն իւրոյ, և զարգելական անունդ նորին 'ի կրօնաւորական կեանս՝ անգէտ բնաւին քաղաքական տեսչութե, թող թէ թագաւորելոյ լայնածաւալ աշխարհին ՌՈՒՄԱՅ. ազաչէր արտասուալից՝ զայլ ոք արժանեաւոր ամբառնալ

յայն պաշտօն : Այլ նուիրակացն 'ի մէջ բերեալ զսէր արցին առ առհմն Ռամանովանց՝ հարկ 'ի վերայ կայ աւելին զիւանել իրաւացի թախանձանացն . և զթերութի հաասկի և հմաութի թագաւորազինն՝ լլցէ անթերի ի մատուութի հօրն նորա : Եւ անց Միքայէլ 'ի վանաց յաթոռ արցունի :

Բայց քանզի չէ էր շինեալ յոգիս Լեհաց և Էվեաաց իզմ տիրելոյ աթոռոյն Ռուսաց , գեաղանք Միքայէլի առաքեալք առ նոսա 'ի խնդրել զհաւատութի՝ 'ի քաց մերժեցան : Յայնժամ միջնորդ կալաւ Միքայէլ զթագաւորն Գաղղիոյ և զԱնգղիոյ և զԴանիայ , և ուր ուրեմն հաւանեցոյց զարքայն Էվեաաց զկուսգաւոս 'ի խաղաղութիւն , և հաստատեցաւ գաշն 'ի Սթուլգով քաղաք 'ի 26 աւուր յունուարի յամին 1616 . և ըստ պայմանի գաշանցն Միքայէլ խոստացաւ հատուցանել Էվեաաց զծախս պատերազմին , չպահանջել այլ ևս ինչ 'ի մասնէ Լիվոնիոյ և Եսթոնիոյ , և թողուլ ընդ իշխանութիւն Էվեաաց զինկրիա , զՔարելիա , և զամենայն երկիրն որ ընդ ինկրիա և ընդ Եսթլոու : Անոի մինչև ցժամանակ պատերազմին Պետրոսի մեծի ընդ կարողութի ԺԲ , արքային Էվեաաց՝ գետն Լաւա սահման էր Էվեաաց և Ռուսիոյ :

Զերծեալ Միքայէլ 'ի միոյ տաթիւն , Լանսլո և 'ի միւսմէն զերծանել . այլ

այն ոչ նոյնպէս գիւրաւ յաջողեաց-
 զի Լեհք արեւալ Սմոլենսկայ՝ վեր 'ի
 վայր առնէին զամենայն սահմանս նորին՝
 օգնականութի Տոնգրի խաղախաց : Աւ-
 նեցին հալածեցին զՌուսս եկեալս 'ի
 պաշարումն Սմոլենսկայ , և Ալաուալաւ
 որ ահն եգեալ էր գահին Ռուսիոյ՝
 խաղաց եկն մինչև մերձ 'ի Մոսկուա ,
 նուաճեալ զճանապարհայն զՏորոհո-
 պուժ , զՎեալմա , զՄոժայսկ և զայլ
 քաղաքս : Այլ իբրեւ ետես Ալաուալաւ
 զահեղ պատրաստութի պաշարելոցն ,
 դարձաւ 'ի վերայ այլոց քաղաքաց . սա-
 կայն և 'ի նոցանէ 'ի միուժ՝ նուազի 'ի
 պարտութի մատնեալ , եգ 'ի մօտ թո-
 զուլ Լքանեւ զխորհուրդն թագաւորե-
 լոյ 'ի վերայ Ռուսաց , և խնդրեաց զեա-
 զազութի :

Ի պայմանս այնր գաշին հաստատեցաւ
 մնալ Սմոլենսկ և Տորոհսպուժ քաղա-
 քացն 'ի ձեռս Լեհաց , և Փիլարեանայ
 և ընկերաց նորա բանտարկելոց 'ի Լեհո
 յանիրաւի յինն ամաց հեռէ՝ արձակիլ
 յաշխարհ իւրեանց :

Անպատմելի էր ցնծութիւն՝ որով փա-
 րեցաւ Միքայէլ զհարքն . և քանզի
 չէայր դը 'ի ժամանակին պատրիարք ,
 Փիլարեանայ առաւ իշխանութիւն , ո-
 րով և գլուխ խորհրդականաց արքայի
 կարգեցաւ :

Ի նմին ժամանակի և սուլքան Մու-
 րաթ թագաւոր Օսմանեանց առաջեաց

առ Միքայէլ գերապանս, և խնդակից
և զև նմա ժամս յաջողութեցն. հաստաւ
տեւով ընդ նմա ուխտ բարեկամութիւն
Եւ Միքայէլ պատուասիրեալ զնոսա
մեծապէս՝ առաքեաց և ինքն գերապանս
'ի Կառաանգնուպոլիս 'ի հաստատութի
ուխտի գաղանցն. և խաղաղացաւ եր-
կիրն Ռուսաց զամս քանի մի:

Միքայէլ զկնի առաջնոյ կնոջն՝ ընդ
որում ամուսնացաւ յամին 1625. որ և
մեռաւ յետ ասկաւուց. առ 'ի կնութի
զառաքինին Եւգրասիա զգուտոր Սթրէ-
շէնեւոյ առն աղնուականի, այլ ազ-
քատի: Կամեցեալ Միքայէլի կարգել
զաներ իւր զՍթրէշէնեւ ընդ աւագա-
նին՝ առաքեաց զսենեկապետ իւր հրա-
ւիրել զնա յարքսւնին: Իբրեւ եկն առ
նա սենեկապետն՝ ետես զի մշակէր զեր-
կիր ընդ ընտանիս իւր. ասէ ցնա. «Ար-
քայ և Գլխոյն առաքեալ զին՝ կտենն
զքեզ 'ի Մոսքուա. արգ իմ զամենայն
պէտս ճանապարհին պատրաստեալ է,
առջիւր զընտանիս քո և եկ ընդ իս:»
Սթրէշէնեւ ոչ գիտելով զանցս գրո-
տերն իւրոյ՝ որ 'ի մանկութի 'ի տան
Շէրէմեթովայ կայր 'ի Մոսքուա, ետ
պատասխանի սենեկապետին և ասէ.
«Ես ոչ ճանաչեմ զքեզ: Տարազ զցեա-
տուցս և կերպարանք քո յայտ առնենն՝
զի այր գործոյ ես գու. և կամիս իմն
խաղ առնել զինև, որ ազքատ ոմն եմ
կարօտ ձեռինս զառապից. Թոյլ տաւր

աղաչեմ, զի մի ընդ վարդ անցցե ժամա-
նակն իմ: Յայնժամ սենեկապետն
եւ ի նա զթուղթն Եւգրիսայ. և նա
յուզի անկաւ գնալ ի Մագրուա:

Տեսեալ Ռուսաց՝ զի Եւգրիսայ յեր-
կուց ամաց միջոցի դատերս և եթ ծնաւ,
արանջէին յոյժ. և փոքր մի ևս և ար-
գելուին զնա ի վանս. այլ մայրն Մի-
քայէլի ընդգէմ եկաց նոցա. և յամին
1627 ի մարտի 17 ծնաւ Եւգրիսայ
ուսար մի, որ մկրտեալ ի հաւոյն իւրմէ
կոչեցաւ Ալեքս, նա և հայր մեծին զե-
պրոս:

Մինչեւ ի խոր խաղաղութն վայել-
էր Ռուսիա, արքայն Ըփնաց հրաւի-
րեաց զՄիքայէլ դալ ընդ իւր ընդգէմ
լեհաց. այլ նա խոհական և խաղաղա-
տէր բանիւք հրաժարեցաւ ի պատե-
րազմէն:

Աւաբէր այնուհետեւ գեաղանս առ-
աղքս հեռատաներայս, և գումն վաճա-
ռաշահութն բանայր ընդ նոսա ազգին
իւրում. ամրացուցանէր զքաղաքս իւր,
և կոչէր յայլոց քաղաքաց Եւրոպայ արօ
հմուտս քաղաքականութն, կենցաղա-
կիրթ գիտութեց, և անստերիւր կար-
դաց: Սահմանեաց այլ և այլ կարգօ
հեծեւոց, և սպայս կարգեաց նոցա
գերմանացիս, դադրիացիս և շվեդս.
յորինեաց և հեռեակս կանոնաւորեալս
ըստ օրինակի այլոց Եւրոպեանց:

Այլ կորուստ մեծ եղև Միքայէլի

մահ հորն իւրոյ փիլարեանայ պատկառ-
գի, առն գովելոյ ըստ ամենայն հան-
գամանայ :

Մեռաւ ընդ նոյն ժամանակս և Սի-
գիսմունգ արքայ Լեհաց, և որդիք նո-
րա փնէին զաթուոյն : Ի գէպ ժամուն
արձակեալ Միքայէլի զօրս հարիւր հա-
զար՝ պաշարեաց զՍմոլենսք, և համա-
րէր գիւրաւ առնուլ զնա . սակայն ան-
խնաստութի իւրոյ սպարապետին յեա-
յիսկարաձգելոյ ընդ ամս երկուս զպա-
շտումն քաղաքին՝ Դաւիանեաց և զա-
ռումն նորա . զի ոչ միայն ոչ լուաւ
խրատուց հմուտ զօրավարացն տարազ-
գնաց, որ էին ՚ի բանակին, այլ և ՚ի
քաց հալածեաց զնոսա : Եւ հասեալ ՚ի
վերայ Վրաթիսլաւ Թագաւորն Լեհաց
զօրու ծանու՝ պաշարեաց զպաշարիչսն,
և հարկեցոյց զնոսա անձնատուր լինել .
ազտ առ ՚ի ձեռաց նոցա զամենայն
զէնս և զմէքենայս պատերազմի և ար-
ձակեաց, և ինքն մնացաւ Սմոլենսքայ
և մերձակայ քաղաքացն :

Իսկ Միքայէլ որ ՚ի բնէ հեղն էր և նե-
րողամիտ՝ այն անգամ իրաւացի խառու-
թի պատու հասնեաց զօրավարս իւր . զը-
մանս ՚ի նոցանէ՝ ընդ որս էր և սպարա-
պետն Շէյն՝ գլխատեաց : և զայլո պե-
տորեաց ՚ի Սիպիր :

Եւ յամին 1645 ՚ի յուլիսի 12 յան-
կարծամահ եղև Միքայէլ ՚ի կաթուա-
ծոյ . և ելաց զնա գառնապէս ամենայն

Ժողովուրդ իւր : Եղեն նմա յԵւգոգ-
սիայ ուտանքք երեք . Ալէքս , Վասիլ ,
և Իւան . և գտանքք Եօթն . Իրենէ , Պե-
ղագիա , Մարթա , Սոփիա , Եւգոգոս
և Դատիանէ :

ԱԼԵԿՍ ՄԻԻԱՅԼՈՎԻՉ

ՎԵՐՏԱՍԱՆ ամաց էր Ալէքս 'ի մե-
ռանել հօրն , և գաափարակ նորա Պո-
րիա Իւանովիչ Մոռոզով ունէր զննան
պետուէն , ըստ յանձնելոյն Միքայէլի .
այլ Մոռոզով այր էր փառամուլ և ար-
ծաթասէր , որով մթացուցանէր զփառա-
բազմապատիկ լաւութեց իւրոց : Հե-
ռացոյց յարքայէ զամենայն հաւատա-
րիմ պաշտօնեայս նորա , և զհամամիտ
իւր կարգեաց 'ի հասս նոցին . և զԱ-
լէքս զբօսեցոյց յորս և 'ի գաաարկու-
թիւն , զի ինքն ըստ կամի անօրինեաց
զամենայն :

Զհետ երկուց ամաց կամեցեալ կին
ածել արքայի՝ ընտրեաց զգուտար ու-
րումն 'ի միջակայն ազատաց , որ կոչէր
Եղիա Միլոսլաւսի . բայց Ալէքսի ոչ
հաւանեալ նմա այս անգամ , հրա-
մայեաց ըստ օրինակի նախնեաց իւրոց
Ժողովել ազկուհնս կոյսա՝ զի ընտրեաց
զոր անձին հաճոյ թուեսցի . և ընտրեաց
զումն : Մոռոզով ոչ հաճեալ ընդ ըն-

արութիւն՝ որոացաւ զիանայան զգեցու-
ցիչս գլխոցին, զի վնասեացեն ազնկանն.
և նոքա 'ի յօրինել անգ. զսցունս վար-
սից նորա՝ այնպէս իմն բուռն ձգեցին
զհերացն, զի առ ցաւոցն թալաղեալ
անկաւ ազլիկն. և կանայքն գաւա-
կիցք Մոռողովայ զազազակ բարձին՝ ե-
թէ լուսնոտ է սա: Ամբաստանեցաւ
հայր ազնկանն որպէս թշնամի արքայի,
և աքսորեցաւ հրամանաւն Մոռողովայ
'ի Սիպիր: Եւ թագաւորն 'ի պատիրս
բմբռնեալ ամուսնացաւ ընդ Մարիա-
մու գտներն Միլդալադքեայ. և Մոռո-
ղով յեա ութ աւուր առ 'ի կնուծի ըզ-
քայն Մարիամու:

Այլ ըստ չափու փառամելութեն և
ազահ ևս էր Մոռողով, և զպատիւս և
զիշխանութիւնս ընդ արծաթոյ վաճա-
ռեր: Աստի ծանրութիւնք հարկապա-
հանջութեց և յափշտակութեք յաճա-
խեալ՝ գրգռեցին զժողովուրդն բողբո-
ռենել զբռնուէ. աւագանւոյն. և քան-
զի Մոռողով արգելեալ փակեալ էր
զամենայն մուտս ժողովրդեանն առ ար-
քայ, գէպ ժամու սպասեալ մնային
նոքա:

Ապա յամին 1648 'ի յուլիսի 7, 'ի
գնաւ Ալէքսի 'ի վանս պրոյ երրորդ ու-
թեանն, կուտեցաւ ժողովուրդն հան-
գէպ Քրեմլինայ, և ջրուեալ զնոտա՝
որք պար առեալ գնային զաղբալիւ,
կացուցին զնա, և ազաւէին անսալ բո-

զղբոյն զոր հարկանէին ընդգդէմ իշխանաց նորա : Յապուշ հարաւ Ալեքս ընդ ժառութիւն ամբոխին . այլ առ ժամն անյնզ լի գիմիք՝ ունէն մատուցեալ ամբաստանութեանցն՝ խոտապաւ քննել զիրան , և իրաւունս առնել նոցա :

Մինչքեռ ժողովուրդն դոհացեալք զարքայէ մեկնէին անտի , ոմանք յաւադանւոյն կշտամբեցին զմի ոմն 'ի նոցանէ : Յայնժամ 'ի զայրոյթ սրամատութե բորբոքեալ ամբոխին՝ քարաձիգ լինելով վանեցին զնոսա մինչև յապարանան . և ևս գիւղացեալ 'ի բազմութի' սպառնային հուր հարկանել 'ի պալատն՝ թէ ոչ տացին 'ի ձեռս իշխանքն Մուռզով , Գլխչեվ , Թաքանեօթով և Չխիթով :

Յայտմ իրաւունս ետ թագաւորն ամբոխին , և համարէր ցածուցանել զսրամատութի նոցա՝ մատնեալ 'ի ձեռս նոցին զԳլխչեվ . այլ նոքա սչ շատացեալ արեամբ նորա՝ գիմեցին 'ի տուն Չխիթովայ , և մատնութի ընտանեաց նորին գտեալ զնա թագաւորեալ ուրեք 'ի տանն՝ քարշեցին 'ի գաւթ տնգր և թոպամազ արարին , և զտուն նոր հիմնայառակ կորուսին : Անտի յարձակեցան յապարանս Մուռզովայ . և յաւարի առին զամենայն , և զպապերս անգամ զրոտց . զնոյն անցուցին և ընդ ամենայն կուստիկցս Մուռզովայ , և հրդեհ մեծ բորբոքեցին 'ի քաղաքն . և այնչափ էր կապուտ կողօպուտ յա-

գործակներոց տանցն, զի անարգ գնով 'ի վաճառ ելանէին մարգարիտք և անկնք պատուականք, սամուրննիք, և գիպանք ասկնթնիք:

Երկուցեալ Ալէքսի՝ գուցէ գարձցին խռովարարքն յաղբունիս իւր, ժողովեաց առ իւր գունդս զօրաց բազմաց, և ապա առաքեաց առ ամբոխն զմի յաւաքաց անտի որք հաճոյ էին նոցա, զի զգոնացուսցէ զնոսա: Ետուն նմա պառասխանի ժողովուրդքն, և ասեն. «Չիք մեր արտունջ զթագաւորէն, և քաջ գիտեմք զմեր առ նա զպարտիս. այլ բողոքեմք զպատուհաս այնոցիկ՝ որք յանուն նորա խուեն և տառապեցուցանեն զմեզ. թող տացին 'ի ձեռս մեր Մոսողով և Թրաքաննեթով, և ահա խաղաղութի»: Ասէ ցնոսա իշխանն. «Առժամայս չէ հնար տալ զնոսա 'ի ձեռս, զի փախուցեալ են. այլ անշուշտ հաճնացէ զձեզ աղքայ ըստ կարի»: Ալէքս խնայեալ 'ի կեանս առաջնոյն, ետ ունել զերկրորդն 'ի փախուցելոց անտի, և գլխատել հրապարակաւ: Նուազեաց այնուհետեւ զհարկո, և ետ բաշխել ժողովրդեանն աւուրս ինչ մեզրաջուր և օգի: Վարդեաց 'ի տեղի ոպանելոցն արս արժանաւորս, և ապա 'ի հանգիսի ուրէք հրապարակախօս եղև առ ժողովուրդն, և ասէ. «Մեծաւ սարջանօք լուեալ զանիրաւութիս իմոց պաշտօնէից, ահա պատուհասեցի զնո-

սա ըստ արժանեացն, և կարգեցի փոխանակ նոցա արս աներկբայելիս 'ի լաւութիս իւրեանց. յայսմհետէ հսկեցից աշաղթուք 'ի վերայ նոցա. և հարկք այնչափ ևեթ առցին 'ի ձէնջ՝ առանց որոց անհնար իցէ յոտին կալ պետութեան: Հնչեաց քաղաքն ամենայն 'ի ձայնէ ցնծութեամբոսին, և առհապարակ անկեալ 'ի վերայ երեսաց իւրեանց երկիր պագին թագաւորին. և զայն պատեհ առեալ Ալէքսի յապրեցուցանել զգաստարակն իւր՝ ասէ ցնոսա քաղցր բարբառով և կարեկիր գիմօք. « Ժողովուրդ իմ, խոստացայ ես, այո՛, ապա 'ի ձեռս ձեր զՄոսղով. այլ չիշխեմ մասնել 'ի ասնջանս զայք մի՛ որ հայրօրէն խնամովք ակն կալաւ 'ի վերայ իմ 'ի մանկութէ իմմէ: Չունիմ անբասիր զնա առնել. գիտեմ զի յանցեալ. այլ յուշ լիցի ձեզ, ազաչեմ, զի գաստարակ իմ է նա, բարեկամ իմ, և ազգակից և պաշտօնեայ. երգնում 'ի թագ իմ, զի յայսմհետէ ուղղեսցին գնացք նորա: Եթէ ձեզ չիցեն կամք այլ ես ունեմ նմա տեղի 'ի խորհրդեան իմում, ոչ ես կոչեցից զնա. այլ զոր ինչ նմայն առնիցէ՝ այն հաւաստիք լինիցին ձերումք առ իս մտերմութեան: Այլ ես հանգուրժեալ ամբօսին 'ի լսել զսիրտ լիր ազերս թագաւորին, ձայն բարձեալ 'ի մի բերան ազազակեցին. « Եւ զիցին կամք Տեառն և թագաւորին »:

Եւ Ալեքս առ խնդին յարատառա հա-
րաւ :

Յետ սակաւ աւուրց գնաց արքայն 'ի
վանս սրբոյ երրորդութեան՝ գոհանալ
զԱստուծոյ վասն հանգարանիւյ ծփա-
նաց խռովունեն . և Մուսղով խնդրեաց
գնալ ընդ նմա , զի տեսցէ թէ յինչ
միտա էր զինքենէ ժողովուրդն : Անց շր-
ջեցաւ նա ընդ Մողքուա՝ կալեալ զգլխ
խարին 'ի ձեռին , և ողջունէր երկուս-
տեք զամբօխն , խօսէր ընդ ոմանս քաղ-
ցրութիւն , և զուարթ ակնարկէր 'ի գէմս
այլոց . և խնդացին ամենեկեան . և յոր
ժամ ձեռն էարկ յառաջին պաշտա-
մունս իւր՝ նախկին արժանաւոր աստ-
լութիւն ամբօխին առ նա 'ի սէր փոխե-
ցաւ . և մի 'ի պիտանի գործոց նորա ե-
ղև նոր մատենն օրինաց , որ և հաստա-
տեալ յԱլեքսէ՝ մեծապէս նպաստ ե-
ղև 'ի բարեկարգութիւն աշխարհին :

Ընդ այն ժամանակս Թագաւորեալ
Էվետաց Քրիստինէ գուսար Կուսգա-
ւոսի՝ գանգատ կալաւ առ Ալեքս վասն
իւրոցն , որք թողեալ զհայրենի աշ-
խարհն՝ անցանէին 'ի Ռուսիա 'ի խնդիր
բախտի , և օգտելով Ռուսաց՝ վնասեին
աշխարհին իւրոյ : Եւ Ալեքս գաշն ուխ-
տի հաստատեաց ընդ նմա , զի երկուս-
տեք ևս մի պահանջեսցին անցեալքն
յայս կամ յայն աշխարհն . և յայնմհե-
տէ թէ որ անցանիցէ ընդ սահմանս աշ-
խարհին իւրոյ առանց մուրհակի , ան-

գրէն յետո արձակեցի: Եւ քանզի բազմագոյն յոյժ էին Շվեդքն անցեալք ցայնժամ 'ի Ռուսիա քան զՌուսս անցեալս յաշխարհն Շվետաց, խոստացու Ալեքս հառուցանել Շվետաց հարիւր և յիսուն հազար թուպլիս, կէս մի գրամովք, և կէս մի ցորենով ցամա 1650:

Զգրամնն հառոյց անթերի, և զցորենոյն հառուցումն յանձն արար վաճառականի ուսմանն փոքովացւոյ: Իսկ նա 'ի շահ անձին միայնոյ ուշ կալեալ զամենայն ցորենանս առ իւր ամբարեաց ամենավաճառ լինելով: Զնոյն անիթաւուի արար և վոլք անուն ոմն 'ի Նովկորոտ. և եղև 'ի մէջ առատութե ժամանակին սով հացի, մինչև բողոք ունել ամբոխին 'ի Մոսքուա: Ալեքս պատուիրեաց բառնալ 'ի միջոյ զանօրէնութիւն զայն. այլ իբրև գանգաղէգ մինաւաճառն փոքովայ, յարձակեցաւ ամբոխն յամբարանոցս նորին, և ալափեաց զցորենանն. և զնա ոչ գտեալ 'ի տանն՝ պատուհասեցին յանպարտա ըզկին նորա և զորդիս: Հազիւ ուրեմն եհատ իշխանն Քաղանքի առաքեալ յԱլեքսէ, և ցածոյց զազմուկն փոքովայ:

Իսկ անապորոյնն վոլք կաշառաբեկ արար զՍթրեկցան և զՍազախս, և նոքա պատճառանգք խալաղելոյ զխուզութե ամբոխին՝ խուեցին մերկացուցին աւաղակաբար զՆովկորոտացիս առ հասարակ, և զազուսն ևս յանխնայ կո-

տորեցին : Նիկոն արքեպիսկոպոս քաղաքին այր իմաստուն և հմուտ ամենայն ուսման գիտութե՝ կամեցեալ զգէժ ունել խառվարարացն քարկոծ եղև 'ի նոցանէ , և անկեալ կայր կիսամեռ . զոր մեռեալ կարծելով թողին ասպատամբքն . և նա կազգուրեալ կարևոր գարմանօք՝ գարձաւ եւ արիարար առաջի խառնամբոխ աւազակացն , և ճարտար հրապարակախօսութիւն ան յապաշտաւ զնոսա , որք և անկեալ առ ռոս նորա ներուսն խնդրեցին յանցանացն : Յայնժամ՝ Նիկոն հրամանաւն Ալէքսեայ 'ի մահ գաւազարարեաց զՎուք , և զընկերս նորա խարանաւ գրողմեալս աքսորեաց 'ի Սիպիր :

Ընդ այն աւուրս յարեաւ և այլ ոմն նենգաժողա՝ ասել զանձնէ թէ իցէ Դեմետր որդի Դեմետրի չորրորդի . այլ ձերբակալ եղեալ՝ չարաչար մահուամբ սատակեցաւ 'ի Մոսքովա յահ և 'ի գողութիւն որոց այլ ևս յանգգնիցին յայտպիսի գաւառանութիւն մտարերել :

Այլ աստանօր պատմի գործ ինչ Ալէքսեայ , որ ոչ սակաւ ստուերանդարի զպատուով նորին : Քանզի 'ի մեռանել վրաօխաւայ արքային Լեհաց՝ ժառանջեցին 'ի նոցանէ խազախքն , և Ալէքս սպասանացաւ Լեհաց գալ մտանել 'ի Լեհաստան հարիւր յիսուն հազար արամբք՝ եթէ ոչ աճապարեացնն կարգել զոք իւրեանց 'ի Թագաւոր :

Իմացան Լեհք զմիտս Ալեքսի, այլ գիտելով չափ զտկարութի իւրեանց՝ փութացան եգին իւրեանց թագաւոր զՅովհաննէս Քաղիմիր ծիրանաւոր յիստական՝ առեալ վասն նորա տնօրինումն ՚ի պապէն։ Իսկ խաղափք յետ բազում աշխատ առնելոյ զԼեհսն՝ յամին 1654 տնջին մահն ընդ պաշտպանութբ Ռուսաց։

Նոքիմբք և ևս զօրացեալ Ալեքսի՝ պատճառս խնդրէր յարձակել ՚ի Լեհաստան. և հրեշտակութի արարեալ առ Քաղիմիր՝ մեղադիր եղև նմա, զի ՚ի թգթին որով զեկուցանէր Ալեքսի զթագաւորելն իւր՝ ոչ ըստ արժանի պատուոյն պատուեալ էր զնա Քաղիմիրայ. և զի ՚ի համալսարանին Վիլնա քաղաքի տաղադրեալ էին մատենաբնէ, յորս կարի իմն գրուածեզք հաշուէին յաղթութիւն Վրասիալաւայ արքայի իւր ՚ի նախատինս թագաւորին Ռուսաց և զօրավարաց նորա. և վասն այսր ամենայնի պահանջէր ՚ի Քաղիմիրայ զՍմոլենսք հանգերձ նահանգաւն։ Քաղիմիր իմաստուն բանիւք հերքեաց զբազրազայան. և իբրև ետես զի տակաւին պնդէր գեսպանն Ալեքսի, արձակեաց զնա Քաղիմիր ՚ի Մոսքուա. և Ալեքս ետ պատասխանի, զի թէ ոչ ներեսցեն Լեհք խաղախաց, հարիւր հազար զօրօք խաղացից ՚ի Լեհաստան, և զինու զօրութ յայտ արարից զիրաւունս

իմ: խորհուրդ արարին Լեւոն, և ոչ կամեցեալ ներել խաղախաց՝ պատարաս տեսնան 'ի պատերազմ:

Յայնժամ Ալեքս էառ ընդ իւր զխաղախան, և պաշարեալ զՍմոլենսք՝ կալաւ զայն, և զվիթեպոլ, և զՄոնիչեվ, և զՓոլոցք. և յամին երկրորդի յարձա կեալ 'ի Լիթուանիա՝ տիրեաց գլխաւոր քաղաքի գաւառին:

Տեսեալ Քաղսկրայ՝ զի ոչ կարէ զգէմ ունել Ալեքսի, ուր և 'ի Շվեդաց նեղէր պատերազմաւ, միջնորդ կալաւ զկայսրն Գերմանացւոց զՓերաինանուոս Գ, զի ուխա խաղաղութե հաստատեալ ընդ իւր և ընդ Ալեքս: Եւ Ալեքս զիջաւ 'ի հաշտութիւն, և յիւր ձեռս մնացին Սմոլենսք, Քիւնով և Սեւերիա, և ամենայն քաղաքք և գաւառք՝ զորս վլադիմիրա տանալ էր 'ի Ռուսաց:

Խրախոյոտ առեալ յաջողութիւնք բախտին՝ խաղաց Ալեքս և ընդգէմ Շվեդաց, և էառ քաղաքս բազումս. այլ ոչ կարաց առնուլ և զՏիկա, և մեկնեցաւ յերկիր իւր:

Ի պատերազմաց անտի նորա սպառնցան գանձք արքունի, և ազքատացան հպատակքն իւր: Խորհուրդ ետան նմա իշխանքն փոխել զարծալթի գրաման, որովք յայնժամ վարէին, 'ի պզնձիս. և հաճոյ թուեցաւ Ալեքսի. զի այնուհետեւ վաթսներորդ մասամբ և եթ առաջնոյ ծախուցն պահէր զմի զօրական:

Մակայն հարկաւ բարձրացան գինք ար-
ծաթոյ և ոսկւոյ յոյժ յոյժ, և եղև
խափան տուրեառից և սով: Միաբա-
նեալ ապա ժողովուրդն 'ի զէն ընթա-
ցան առ հասարակ. տասն հազարք 'ի նո-
ցանէ գիմնցին առ թագաւորն, և տասն
հազարք մնացին 'ի քաղաքին 'ի յափշտա-
կել զոտնա իշխանաց և զմեծատանց:
Առաջինքն բոլոր կաշան առ Ալէքս' զի
պատուհասնսցին աներն արքայի և Մոռա
զով զորս համարէին պատճառս աղե-
ւիցն իւրեանց: Ալէքս իմացեալ յերթ-
կէ զպատրաստութի ապատամբութեն'
ժողովեալ էր առ իւր գունգ բազում,
զի թէ չիարացէ քաղցրութի շահել
զամբօխն, ահիւ սանձեսցէ:

Արդ նախ բազում քնչ քաղցրութի
խօսեցեալ ընդ 'նոսա' խոտանալով
քննել զկարծեցեալ յանցանս իշխա-
նացն ամբաստանելոց և հաճել զժողո-
վուրդն, իբրև ետես զի նորա ոչ գազա-
րէին 'ի թշնամանելոյ զաներ նորին և
զթագուհին ինքնին, ձայն եւ Սթրել-
ցացն և ասէ. «Հատա 'ի բաց վանեսջիք
յինէն զըսնագ կատաղեալս»: Եւ եղև
'ի անգլոջն երկուտակք կտորած մեծ,
մինչև լքաւ խաժամութն զգէմ ունել
զօրականին, և խնդրեաց զներումն:
Ալէքս ներեաց նոցա վաղվաղակի և ար-
գել զկտորածն:

Իսկ որք 'ի քաղաքին էին՝ գեռ ևս ա-
ւար հարկանէին 'ի տունս ազաւարե-

բայն . այլ հասեալ 'ի վերայ զօրակա-
նաց՝ նկուէ տրաքին և զնոսա . ոմանք 'ի
գլխաւոր խառվարարաց անտի կախն-
ցան , և այլք արարեցան 'ի Սիսիբոս , և
գազարեաց խառվութիւն : Յետ ասկա-
ւուց և Մոսոզով անկեալ 'ի խօթու-
թի մեռաւ , և եղև սուգ մեծ Ալեքսի :

Դէպք կրկին հետաքննիք պատմին
լեալ ընդ այն ժամանակս 'ի Մոսքուս ,
որովք է իմանալ զայն ժամու Ռուսացն
զպարզութի բարուց :

Ե. խօթացեալ երեսմե Ալեքսի՝ վարձ
մեծ խոստացաւ բժշկաց իւրոց , թէ ոք
ապրիկներսցէ զնա . և ամենեքեան յա-
ւաջ մատուցին զիւրեանց գեղս , այլ 'ի
զուր : Զնոյն հրամանն եհան ապա Ա-
լեքս յընդհանուրս՝ մեծամեծ վարձուց
խոստամարք . և կին միոյ ուրուք յաւա-
գաց անտի որ տաղակացեալ էր 'ի գառն
և գժնեայ բարոյից առն իւրոյ՝ գնաց
առ Եղիա աներն Ալեքսի , և ասէ ցնա՝
թէ կայ առ առն իւրում գեղ օգտա-
կար արքայի , և նա չկամի յայտնել :
Առջեցաւ վաղվաղակի իշխանն . և 'ի զար-
մանալ նորա ընդ հարցուած գաղանի
գեղոյ՝ զոր խնդրէին 'ի նմանէ , համա-
րէին թէ կեզծիցէ ինչ . և 'ի ժխտել նո-
րա ևս անգութք , գան հարին զնա և
արկին 'ի բանա . ուր խնայեալ նորա զա-
րութիւն կնոջ իւրոյ , կատաղեալ 'ի
սրտմոռութի բարկութե նզովս արձա-
կէր զհետ նորա , և սպառնայր հառու-

ցանել նմա զմեանուէն յորժամ զերծ-
ցի 'ի բանսէն : Իբրև պատմեցան բանքն
առ արքայի , վերստին հրամայեցաւ ձազ-
կել զայլն իբրև զթշնամի արքայի : Երգ-
նոյր և նղովէր այլն զանձն իւր թէ ես
բնաւ և գիտեմ իսկ ոչ զարուեստ բժըշ-
կութե և ոչ զգեղարարութե . և իբրև
եռես զի մեռանել ունէր ընդ գաւազա-
նաւ , և անյոյս եղև յարգարանալոյ այլ
ևս , յանձին կալաւ և ասէ . « Գիտէի
արդարև զգեղ մի . այլ ոչ հաւատասեալ
հմուտ գողով զորութե նորին , ոչ ժաէի
'ի վեր հանել . արդ տո՛ւք ինձ աւուրս
հնգետասան և կազմեցից զգեղն » : Եւ
ընկալեալ զինգիրն , առաքեաց ժողո-
վեաց յափանցն Օքա գետոյ խոտս ա-
նուշահոտս բազումս , և պատրաստեաց
'ի բազանիս արքային 'ի լողանալ գոլոր-
շեօք խոռոցն : Ըստ գիտաց իմն բժշկու-
թի եղև Ալեքսի 'ի գեղոյն . և ամենե-
քեան հաստատեցան 'ի միտս իւրեանց՝
թէ արդարև գիտէր այլն զգեղն , և յա-
մառէր պնդէր առ չարութե սրտին .
Յայնժամ հրամայեաց թագաւորն ձազ-
կել զնա չարագոյն քան զառաջինն և
զերկրորդն , և ապա տուեալ նմա 'ի
պարգևի մասին դրամս բազումս , և գե-
րիս տասն , արձակեաց գնալ 'ի առն
իւր . այլ և պատուիրեաց սպառնալեօք՝
մի և մի իւրք գառնանալ այնուհետեւ
առ կինն իւր :

Բ . Գանձապետ գքսին Լիթուանիոյ՝

որ ընդ այս 'ի բանտարկելոց կայր յար-
քունիսն Ալեքսի խօթացաւ երբեմն, և
խնդրեաց զբժիշկ, և Ալեքս առաքեաց
առ նա բժիշկ զոմն իտալացի. որ և հար-
ցաքննեալ զհիւանդն՝ պատուէր եւ առ-
նուլ 'ի մաղձագեղ զԻլէճօր փի Բարեբօ,
այն է զանալ մրուր գինւոյ: Անդ մերձ
գողով մի ոմն 'ի ռուս սպայից՝ ուշի ու-
շով ունկն գնէր խօսից երկոցունցն. սա
'ի լսել անդ զանուն գեղոյն՝ համարե-
ցաւ եթէ զխրիմու Թաթարացն իցնն
բանք կալանաւորին և բժշկին. և ան-
յապաղ գնացեալ առ աներն Ալեքսի
պատմեաց զերան: Իսկ նորա գիտելով
զի յայնժամ գաշնակից էին Լեհք ընդ
Թաթարս Խրիմու, և զի ախտացեալն
ինքնին ըհացի էր, աներկբայ եդ 'ի
մօտ թէ գաւ ինչ նիւթէր նա ընդ բժիշ-
կին ընդգէմ պետութե Ռուսաց. կո-
չեաց Եղիա զբժիշկն, և սկսաւ յանդի-
մանել զնա որպէս գաւաճան զոք և
մատնիչ. և մինչ նա զամօթի հարեալ
կայր 'ի լռութե՝ ոչ գիտելով ինչ զանձ-
նէ խիղճ այնպիսի, առ ևս քան զևս
բորոգեալ 'ի զայրոյթ բարկութե, ա-
պա առէ ցնա. և Աղէ ասա՛ ո՛վ գաւ,
զի՞նչ այն ինչ էր զոր խօսեցար զխրի-
մու Թաթարացն զթշնամեաց Ռուսիոյ: Ե-
րայնժամ անկաւ 'ի սիրտ բժշկին ա-
նուն գեղոյն զոր պատուիրեալ էր ախ-
տացելոյն. և յայտ առարեալ զթանձր
պատրանս սպային՝ հազիւ ուրեմն զեր-

ծաւ 'ի մեծէ պատուհասի . միայն զի
արգելաւ նմա ոչ և ա խնամ ունել հի-
ւանդի ումեք օտարացցաւ :

Իսկ պատերազմն Ռուսաց ընդ Լեհս
և ընդ Թաթարս նիզակակիցս Լեհաց
վերապին բարդոցեցաւ . եք զի սոքա
յաղթէին , և եք զի նոքա . մինչև կայսրն
Գերմանացւոց Լէոփոլա միջնորդ և զև
ընդ նոսա՝ առաջելով 'ի Մոսքուա պատ-
գանաւոր զոք . և Ալեքս օւր ուրեմն զի
չաւ 'ի հաշտութի խաղաղութե :

Ընդ այն աւուրս յամին 1667 ժողով
կարգեաց Ալեքս 'ի գատել զպատրիարքն
Նիկոն : Սա 'ի մանկուէ անեալ 'ի խիտ
վարս միանձնութե՝ խառագոյն գտաւ և
'ի բարս իւր , և ագ գժգմնութե իրիք
ընդ ընկերս իւր արտաքսեալ 'ի վանաց
անախ՝ եմուա յայլ վանս , և անգ խըս-
տակրօն վարուքն օրինակ բարի լեալ ա-
մենեցուն ընտրեցաւ առաջնորդ վանիցն
և յերթալ իւրում երբեմն վանս գոր-
ծոց կրօնին իւրոյ առ Թագաւորն 'ի
Մոսքուա , այնպէս իմն հաճոյ եզև
Թագաւորին իւրով պերճ խօսեքն և
ճարտարաքանութի , զի յամին 1649
կարգեաց նա զՆիկոն մեարապօղիս Նով-
կորոսայ , և յամին 1652 պատրիարդ :
Որչափ խիստ եք Նիկոն առ անձն իւր ,
նոյնչափ գորովագութ լեալ առ այլս .
մանաւանդ առ կարօտեալս , բազում
նախանձորդս և ատելիս ստացաւ , որոց

գլուխք էին թագուհին և հայր նորա .
և ամբաստանիւր՝ որպէս թէ զհետ
պնդեալ նորոգուէ կարգաց եկեղեցւոյն՝
ազմուկ և խառնութիւն յարուցանիցէ :

Զի նա հաւանաւք արքային 'ի սպաս
զատոյց զէջիտնութի պատրիարքին Ռու
սաց 'ի յունականէն , ծանուցեալ զայն
գրով և ագ պատրիարքն Յունաց : Բազմ
մացոյց զարքեպիսկոպոսս , զեպիսկոպո
սունս , զվարդապետս և զայլ պաշտօնեայրս
եկեղեցւոյն , և կառոյց չորս մենաստանս
մեծամեծս : Կարգեաց զպարոյս յու
սումնս յոյն և լատին լեզուաց , յորոց
զընտիր մատենանս ետ թարգմանել 'ի
առւս բարբառ . եմոյծ յեկեղեցիս Ռու
սաց զեղանակաւոր երգս ըստ այժմու
օրինին , և եբարձ 'ի միջոյ զբազում
նախահաւատ կրօնս արմատացեալս
յազգին : Յայտ է յայտմ ամենայնէ
խուռն ծանրութի ամբաստանութեցն
զԼիկոնէ . զի յայնժամ ճնաւ և ա
զանդն հերձեւոց , որ կոչին Ռապոչ
նիք , պնդապահճ նախնի սովորութեց
եկեղեցւոյն իւրեանց , և բազմապատիկ
թանձրամիտ կարգաց :

Նիկոն հրաժարեցաւ կամովին 'ի պա
տրիարքութենէ , և մեկնեցաւ 'ի վրան
Յարութե . այլ քանզի գեռ ևս պա
տրիարգ անուանէր նա , և պիտի էր
Ալեքսի , ամբաստանեցաւ և անգ որպէս
քանազնաց ընդ Լեհս , յորոց առեալ
իցէ գրամս յալովս :

Յայնժամ կարգեաց Ալէքս ժողով
 ընդհանուր՝ բերեալ խրովք ծախիւքն
 'ի Յունաստանէ երկա պատրիարքունա,
 քսան և եօթն արքեպիսկոպոսունա, և
 հարիւր եօթնուտասն եպիսկոպոսունա
 և վանահայր. և գլխաւորք յեկեղեցւոյն
 Ռուսաց էին հարիւր և յիսուն: Եւ
 տահմանեցաւ 'ի ժողովի անդ. Խ, Զի
 'Եփէոն արկցի յաթոռոյն և արդեւցի 'ի
 վանս ուրեք մինչև ցմահ. Բ, Զի առա-
 ջի թագաւորին և աւագանւոյն ընտրեա-
 յի այնուհետեւ պատրիարքն, և հաւա-
 նութի նոցա զգրեսցէ հաւասար կար-
 ծեաց արքեպիսկոպոսաց և եպիսկոպո-
 սաց և վանահարք ժողովոյն. Դ, Զի մի
 պատրիարքն Վոստանդնուպօլսոյ և եթ
 համարեսցի գլուխ եկեղեցւոյն Յունաց,
 և մի ևս տացի նմա համար զհասից և
 զծախուց եկեղեցւոյն Ռուսաց. Է, Զի
 մի. ոք 'ի սոսկականաց իշխեսցէ վաճա-
 ռել ինչ կամ պարգևել միանձանց և
 այլոց եկեղեցականաց. Ը, Զի պա-
 տրիարքն ոչ ունիցի զերաւունս ձեռնա,
 գրելոյ զոք յեպիսկոպոս, կամ կառու-
 ցանելոյ մենաստանս և եկեղեցիս ա-
 ռանց հաւանութե. թագաւորին և ա-
 ւագանւոյն:

Մինչդեռ այս ինք գործէին 'ի Մոս-
 քուս՝ մի ոմն 'ի Տոնոքի Խաղախայ
 Սթեկքա անուռ սկսեալ յերուզակել
 հինարար 'ի վերայ Վոլկա գետոյ մերձ
 յԱթաէրխան, հառ. ապա և քաղաքս

քանի մի, և սպան զպատգամաւորս քաղաքապետին Աժաւերիսանու, որք եկեալ էին 'ի խրատել զնա, և խորապէս զգորսն առաքեալն յերկրորդում նուազին 'ի վերայ իւր: Միաբանեալ ընդ իւր և զայլ ոմն աւազակապետ Սէրկէյ կամ Սարգիս անուն, յափշտակեաց նաւակս բազումս 'ի Վոլկայ, և խաղացեալ նորօք 'ի ծովն Կասպից տիրեաց ամենայն նաւաց ծովուն, և յաւարի էառ զծովեղերեայան. այլ և կորոյս զկէս իւրոյ ամբոխին:

Իբրեւ ազգ եզեն իրեն 'ի Մոսքուա, արձակեցաւ 'ի վերայ Սթենիքայ և ընկերաց նորա քաջ զօրոսպետն Փրոզոպուքի, որ հրամայեաց նմա յանուն Թագաւորին՝ մեկնել 'ի Պարսից և գալ յաշխարհն իւր. և Սթենիքո հնազանդեալ՝ առաքեաց 'ի Մոսքուա յիւրոց անախ արս ութ 'ի խնդրել զԹողութի: Այլ պատգամաւորք նորա գարձուցան յԱժաւերիսան ընդ առաջնորդութե զօրաժարի ուրումն. զոր զճանապարհայն տարանեալ խաղախացն՝ եկին գարձեալ առ ընկերս իւրեանց. և Սթենիքո նորօք Կանգերձ յարձակեալ 'ի խալմուխո և 'ի Թաթալո, էառ և զքաղաքն Յարիցին, և յափշտակեաց զամենայն արքունի Կամբարս և զնաւս որ էին 'ի նմա: Էառ ապա և զԱժաւերիսան, սպան զքաղաքապետն, և յաւարի էառ զամենայն ճոխութիս քաղաքին. և Թո-

զեալ անգ զերկուս յիւրոց ապարիցն ,
ինքն գիմեաց վերափն յեղուզակել 'ի
Ռուսիա . և ապայքն 'ի վերայ այլոց ա-
զեակց զոր հասուցին բնակչացն Աժ-
տերխանու , անհնարին տանջանոց ապա ,
նին և զարգեպիսկսպոս նոցին :

Լուեալ Ալեքսի զազէստ քաղաքին՝
առաքեալ ընդ գէժ ապատառքացն զիւան
Պազտանովիչ Միլոսլաւսի , և նա խոր-
տակեալ միանգամ և երկիցս զորոս
Մթենքայ , պաշարեալ և զԱժտերխան ,
և էառ զայն մատնութիւն ուրումն Չեր-
քեզի , որ խորանոց անեալ զապայտն
Մթենքայ 'ի տուն իւր՝ կալաւ ետ զնո-
սա 'ի ձեռս Միլոսլաւսի : Անտի և
իշխանն Տոկոբուքի հեռամեւտ եր
Մթենքայ . զոր և ձերբակալ արար , և
ան 'ի Մոսկուս , և հառոյց անգ Մթենքո
զգրեժ չարեացն գործելոց :

Յամին 1669 մեռաւ Թագուհին Մա-
րիամ , և Ալեքս առ 'ի կնութի զՆա-
տալիա գուսար ապայի ուրումն՝ որ կո-
չեր Նարիշքին , այր խոհական , անա-
չառ , անկեզծ և հաւատարիմ . որում
ետ արքայ և զպաշտօնն Եզիպի անե-
րոյն իւրոյ առաջնոյ : Նարիշքին մեծա-
պէս նպաստ եղև 'ի նորոգութի բարե-
կարգութեց յարքունիս և արտաքոյ , և
ծաղկեցոյց զարուեստս և զաւերկաւիկ
վաճառաշահութիս :

Կարևոր ընծայեցան կարգադրութիւնք
Նարիշքինայ և 'ի պատերազմին ընդ

Օսմանեանս, և ևս առաւել 'ի խաղա-
զութեն որ զկնի: Քանզի խաղախն
անհանգարաք ազաւնցին զաւլգան Մե-
հեմէա Դ, առնուլ զնոսա ընդ իւրով
պաշտպանութիւն. և նա ազգ արար Ա-
լեքսի թողուլ 'ի ձեռաց զՍպարանիա
զերկեր խաղախաց: Բայց Ալեքս ոչ
կալաւ յանձին. և միանգամայն գնա-
պահս առաքեալ առ Փապն և առ ամե-
նայն գողցես պետութիւն Եւրոպայ, բաց
'ի Թագաւորէն Գաղղիոյ՝ զոր գիտեր
գաւնակից Օսմանեանց, աղաչեր զնոսա
միապանել ընդ իւր ընդգէմ՝ աւլգա-
նին: Այլ նոքա անպարապ էին 'ի պա-
տերազմաց ընդ միմեանս, և չէհք միայն
պատրաստեցան ելանել ընդգէմ Օս-
մանեանց ընդ առաջնորդութիւն քաջ
սպարապետին իւրեանց Սալեպեայ. որ
և յազմեաց այլազգեաց, կատարեալ 'ի
նոցանէ արս քսան հազար, և ռաան
հազար գեասանոյնս արարեալ: Առա-
քեալ էր և Ալեքս յՍպարանիա զզօրս
իւր. այլ զկնի խորասկման թշնամոյն՝
խաղաղութի արար ընդ ամենեօեան, և
յօգուտ և 'ի պայծառութի ազգին և եթ-
ուլ կալաւ:

Ձեռն եւս այնուհետեւ 'ի քարգաւա-
ռել զգլխութիւն, զարուեստս, զմե-
ռագործս և զտուրեառս: Կոչեաց 'ի
հոլանդիոյ արս հմուտս նաւակերտու-
թեն և նաւաճարդութիւն, և կաղմնաց օրո-
միդս նաւաց 'ի Սեաւ և 'ի Կասպից

ծովս : Բարեկարգեաց և զքանադեա-
ցաւթիւնս քաղաքականս ընդ արասքին
պիտուութեանց՝ կարգեալ ժամս այնորիկ
սասեան սուսնձին :

Ապի տշտոյժ էր Ալէքս, և միանգա-
մայն մարգասէր յոյժ և գթոտ և քաղ-
ցարարոյ . այլ խռովասէր բարք տմ-
բոխին հարկեցոյց զնա կարգել գաղանի
ատեսան հարցափորձի, յոր յանկարծա-
կի ձգեալ ամբաստանեղն և ամբաստա-
նեալն՝ պատուհաս կրելին ձաղկանաց :
Սակայն ինքն Ալէքս բազում անգամ
յայց ելանէր կալանաւորացն 'ի բանաս-
տանին, և գատ առնէր նոցա ներո-
ղամտութիւն :

Պատուիրեալ էր և պատրիարքին՝ զի
տացէ ինքեան հանապազ զհամար բազ-
մազաւակ տանուտարց կարօտելոց, և
ընդր առատապէս զկարիս նոցա : Այլ և
զգերիս և զկալանաւորս որ 'ի Լեհաց,
'ի Շվեդաց, և 'ի Թաթարաց՝ կարգեաց
'ի մշակել զանգործ երկիրս Ռուսիոյ .
սահմանեալ նոցա ռոճիկ բաւական 'ի
կեանս : Փորձ փորձեաց և բրածոյս հա-
նել 'ի Սիպիրոյ, յՈւրալ լեռանց, յա-
փանց Թապուլայ և յայլոց անդեաց . այլ
տա 'ի չգոյէ արանց հմտացելոց յայն
արուեստ՝ ոչ յաջողեցաւ այն որպէս
կամէր, և որպէս այլք զինի նորա ար-
գիւնացուցին :

Անգամին յամեն 1653 զհեա եղև
բարեկամութիւն ընդ Չինս, և առաջեաց

անգոր զնչխան ոմն 'ի Թագապետայ տա-
առուական սամուրենեօք, որ և գարձաւ
անաի ոսկւով և արծաթով, և ակամբք
և դիպակօք: Ապա առաքեցաւ անգոր
հրեշտակուիմք Պայքով խաղախ, այլ 'ի
պատճառս իւրոյ ամբարտաւանութեն
և յամբարեն՝ որով ոչ կամեցաւ հաբա-
տակել արարողութեն իրիք յաղքունիսն
Չինաց 'ի Փէքին, գարձուցաւ յետս
յաշխարհ իւր հանգերձ պարգևօքն իւ-
րովք:

Եւ մեռաւ Ալէքս ամաց քառասուն
և ութից՝ թողեալ ուստերս հինգ և
դասերս ութ 'ի Մարեմայ Թագաւհւոյ .
և 'ի Նատալիայ զուսար մի և զցուսար:

ՓԵՈՅՈՐ Գ. ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆԷ

ԹԱԳԱՒՈՐԵԱԼ Փէոտորայ յինն և
տասն ամաց հառակին լի և ճոխ ամենայն
կարևոր հանգամանօք 'ի բարգաւաճել
ևս քան զևս զԹագաւորութի հօրն իւրոյ
Ալէքսի, ուխտիւք փափաքելի արար
Ռուսաց զերկարժամանակեայ Թագա-
ւորութիւն իւր, այլ խառնուած նորա
ակար՝ խափան եղև ըզմից ժողովրդեան
իւրոյ:

Այլ և յերկրորդ ամի Թագաւորու-
թեան նորա փոքր միւս ևս և վրդովէր
ընդ երկար խաղաղութեն Ռուսիոյ: Զի

Թաթարք միաբանեալ ընդ Օսմանեանս՝
յարմարեցան յերկիրն խաղախաց , և
առին զքաղաք մի նոցա : Սահայն վաղ
հաստատեցաւ 'ի միջն ուխտ խաղաղութե
մէ , որով սուլթան Մէհմէտ 'ի սպառ
հրածեշտ հալաւ յՌաքոանիոյ , և խա
ղախք մնացին ընդ մեռամբ Ռուսաց :
Հաստատեաց Ֆէոտոր և զգալինս հօրն
իւրոյ ընդ Թագաւորացն Շվեդաց և Լե
հաց , և ոչ եղև յաւուրս 'իւր պատե
րազմ ինչ Ռուսաց ընդ օտարս :

Յիշատակաց արժանի գործ Ֆէոտո
րայ եղև բարեկարգելն զիրա աղնուա
կանաց : Քանզի տեսեալ նորա զի բազ
մասրաւիկ անկարգութեց և ձախող պա
տահարաց պատճառք էին առաւելելք
աղնուականացն հնազանից տոհմաբան
զկրտերագոյնս , և բազում անգամ քա
ջագոյնք յիշխանաց անդի առլ հարկէին
վատաց մեծատոհմից , արար ժողով մեծ
յարքունիս իւր 'ի յունուարի 12 , յա
մին 1682 , որպէս թէ 'ի քննել և 'ի
ճշգրտել զամենայն ազգաբանութիւն ա
զատանոյն : Վասն որոյ հրաման եղև ա
մենայն տոհմից գլխաւորաց գալ բերել
զմուրհակս և զազգաբանութիւն իւրեանց ,
զի ճշգրտեացին , և թէ պէտք ինչ լինի
ցի՝ ուզղեսցին : Ապա ժողովեաց Ֆէո
տոր զպատրիարքն հանգերձ եպիսկոպո
սօք և աւագանւոյն , և խմատուռն բա
նիւք յայտ արար զվնասս առանձնա
շնորհուեցն որ բաշխէին ըստ կարգի ազ

նաւաստահաւթն : Եւ զկնի պատարիարդն
գրուատեալ զխորհուրդ Թագաւորին ,
զնոյն բանս նորա ճոխագոյն մեկնաբա-
նեաց . մինչև 'ի մի բերան գոչել ժողո-
վականացն . «Եղիցի ըստ բանի սրբազան
պատարիարդին » : Գոհացաւ զայ Թագա-
ւորն վասն յօժարամիա ունկնդրութե
նոցա , և հրամայեաց ջնջել 'ի միջոյ զա-
մենայն ազգահամարս , յաճիւն գար-
ձուցեալ զամենայն զմուքհապն 'ի մէջ
հրապարակին . և ապա նզովս կարգաց
պատարիարդն որոց միանգամ իշխեսցեն
պարտաւել զքովելին զայն վճիռ հրա-
մանի :

Մի 'ի կարեւոր բարեկարգութեցն Ֆեո-
տարայ եղև փականել 'ի գիշերի զփողոցս
Մոպքոսայի , և կարգել 'ի նոսա գիշերա-
պահ զօրս : Բազմացոյց 'ի Ռուսիա երբ-
վորո ընտիրս , և կոչեցեալ ձիավարժս
հմուտս յօտար աշխարհաց՝ ետ ուսու-
ցաննէլ պատանեացն Ռուսաց զհնծելուի :

Քականաց զփայտաշէն տունս հասա-
րակաց , և կանգնեաց քարեայս և ազիւ-
սեայս : Գեղեցկացոյց զՄոպքուա , և
զայլ քաղաքս բազումս . և որոց չէին
ձեռնհաս քառասուցանել զտունս իւրեանց
ըստ վայելչութե զոր ինքն կամեր՝ առա-
տաձն անէր նոցա գրամս և տտաղձս :

Սա նախ փոխեաց և զաւարազ լայն ըզ-
գեստութե Ռուսաց 'ի ձև լեհացի , ա-
ռաջին ինքն զգեցեալ զնոյն , և ապա
իւրոյ աւագորերոյն զգեցուցեալ :

խնամ կալաւ 'ի մեղմել ըստ կարի և զանիրաւ գատապարտութի չիկոնի, և ազատութի շնորհեալ նմա՝ հրաման ետ գալ 'ի Մոսքուա . և թերևս 'ի պատիւ իշխանութե ևս հասուցանէր զնա, այլ նա զճանապարհայն վախճանեցաւ յամին 1681 :

Եւ ինքն Ֆէոտոր տխաացեալ տենդիւ՝ իբրեւ ետեսութի մերձ է 'ի վախճանել, կարգեաց իւր յաջորդ 'ի թագաւորութե զեզրայր իւր զՊետրոս, որ էր յայնժամ մանուկ տասնամեայ . զի թեպէտ և երիցագոյն քան զնա էր իւան, այլ մաօք մանկագոյն էր, և ապուշ, և ըստ խառնութիւն տկար : Եւ մեռաւ Ֆէոտոր յամին 1682, թագաւորեալ ամս հինգ, փոքր ինչ տւելի . և տուգ մեծ եղև ժողովքեան իւրոյ :

Եթէ մինչև ցամբառնալ Ռոմանովեանց յաթողն Ռուսիոյ՝ գիշեր ալջամզ ջին էր տեսանել 'ի մեծի աշխարհին, և վազանցուկ նշոյլք ինչ երբէք երբէք փայլատակեալք 'ի նմա՝ առաւել ևս աչախիլ զխաւարն որ զինի՝ գործէին, ժամանակ թագաւորութեն Միքայելի, Ալեքսի, և Ֆէոտորայ երրորդի արգարեւայգալոյս էր զուարթարար : Արդ ժամ է տեսանել զարեգակն պայծառ ծագեալ 'ի Ռուսիա թագաւորութեն Պետրոսի մեծի . որով և անուն պետութե Ռուսաց կալաւ զգերագոյն տեղի յարձանագրութեաւ աշխարհի :

Այս առաւելորդ յակամայս հարկիւնք
ստորագրել համագումար զմերիկ խառ-
վութեն որ կանխեաց քան զթագաւո-
րէն Պետրոսի բացարձակ իշխանութիւն,
'ի 1682 ամէ մինչև ցամառ 1696 :

ԻՒՍԷ Ն . ՆԻ ՊԵՏՐՈՍ Ս .

ՍԼԵԳՍԵՅԵՎԻՉԻ

ՍՈՓԻՍ կին փառասէր՝ քոյր Իւանայ
'ի մօրէ, գժուարեալ ընդ զպիւսն եղ-
բօրն իւրոյ յիրաւանց թագաւորութե՝
գուն գործեաց ոգւով չափ կորուսա-
նել զմայրն Պետրոսի զխառախաւ զլա-
րիչքինեանս . և Միլոսլաւսքի եղբայր
մօրն Սոփիայ և այլք ոմանք յաւագո-
րերոյն համաւանցին՝ ելմէ կուսակիցքն
Պետրոսի գեղ մահու արքուցեալ են
Ֆէոտորայ, և զհետ են զնոյն անցս և
ընդ Իւան անցուցանել :

Այսու պատճառանոց որսացան և
զյանգգնագոյնս 'ի Սթրեկայ արա իբրե
քսան հազար, որք խուան գիմեալ 'ի
Քրեմլին՝ բողոք կալան զինն սպայից՝
կուսակցաց Պետրոսի՝ որպէս թէ պա-
կաս արարեալ իցէ նոցա զհաւաքուցումն
ռոճկաց իւրեանց, և սպանին զնոսա :

Կոչեաց Սոփիա զգլխաւորս 'ի զօրա-
պետաց և յաւագանւոյն հանգերձ պատ-
րիարդաւ և եպիսկոպոսօք և վաճառա-

կանօք , և յայտ ադար՝ թէ Իւանայ անկ
էր ամենայն իրօք թագաւորութիւն : Այլ
մինչև էր սահմանեալ ինչ 'ի Ժողովո՞ւ
անգ , յարեաւ աղմուկ մեծ 'ի քաղաքին :
Ձի Սոգիայ ասեալ էր Սթրենտացն 'ի
Ծածուկ զհամար անուանց իբրե քա-
ռանից , զորս կոչէր թշնամիս իւր և
հասարակաց . և նոցա յարձակեալ մո-
լեգին 'ի տունս և յեկեղեցիո , ուր ու-
րեք գտանէին 'ի նշանագրելոց անախ՝
չարաչար մահու ապանանէին . և էր զորս
կոչր զխուրայն իբրե նշանագրեալս խոզ-
խողէին : Ձաթանաս Նարիշքին 'ի պա-
տուհանէ ապարանիցն 'ի վայր հոսեցին ,
և ղիշխան Բժիշկորուքի խողեսողնցին՝
համարեալ զնա 'ի Նարիշքինեանցն :
Խնդրեցին պնդութի զվանկատ բժիշկ
հոլանգացի՝ որ ամբաստանեալ էր որ-
պէս գեղատու Ֆէոտորայ . և գտեալ
զորդի նորա անգէն ապանին : Գտին զայլ
ոմն բժիշկ գերմանացի , և ասեն . « Եւ
գու բժիշկ ես . եթէ գու չապաներ ըզ-
Ֆէոտոր , այլ զբազում մարդիկ սպա-
ներ , մահապարտ ես » . և ապանին զնա :
Ի վերջէ գտին և զվանկատ 'ի կերպա-
րանս մեւրոզի , և քարշեալ զնա մինչև
առաջի ապարանիցն արքունի՝ իբրե կա-
մին ապանանել , զազազակ բարձին
քորքն Ֆէոտորայ՝ խնայել յայրն . և
Սթրենտացն խնդրեցին փոխանակ նորա
զՎիւրեզ Նարիշքին և զորդի նորա , ըս-
պանեալով հար հարկանել յապարանս

անգր' եթէ ոչ տային նոքա 'ի գուրս :
 Զարհուրեալ քերոյն Ֆէոտոփոյ գնացին
 հանգերձ պապոփարպաւն 'ի անդի թա-
 քրատեան. Նարիշքինեանց . աւր պատ-
 րիարքն եւ նոցա զարձակուին 'ի մեղաց ,
 հազորգեցոյց օղջ խորհրդոյն , և եւ զօ-
 ծուին վերջին . և առեալ 'ի մի ձեռս ըզ-
 հրաշագործ պատկեր օղջ կուսին , և միւ-
 սոմն կալեալ զձեռանէ պատանւոյն Նա-
 րիշքինայ' եւ ընդ առաջ Սթրելցացն :
 Այլ նոքա յափշտակեցին զհայրն և զոր-
 գին , քարշեցին ընդ սանգուլս 'ի վայր ,
 և խորհուրդ արարեալ՝ յօշոտեցին զպա-
 տանին և զվանդաւ , և զգլուխս և ըզ-
 ձեռս և զոտս նոցա անցուցին 'ի ծայրս
 վանդափնոց ապարանիցն . իսկ զձերու-
 նին Նարիշքին ածեալ բռնութիւն 'ի մե-
 նաստան ուրեք՝ հարկեցուցին կրօնա-
 ւորն անգէն :

Այս արկածք ամենայն գուշակք հին
 գեռ ևս հանգերձեցոց ազեակցն . և Սո-
 փիա այնպէս իմն կեզծէր , իբրու թէ
 ինքն ատիցէ զարարս Սթրելցացն , և
 զանգթութիւ նոցա . որպէս զի եթէ
 երբեք ձախողեցին իրք նորա՝ պատճառս
 խուսափելոյ գտանիցէ : Իսկ Սթրե-
 լեցքն կարգացին թագաւորս զԼւան և
 զՊետրոս միանգամայն , և խնամակալ
 պետութեն զՍոփիա ըստ փառամու ըզ-
 ձից նորին :

Նախկին գործ անանսութն իւրոյ ա-
 րարեալ՝ զվարձահատոյցն լինել գաւառի-

ցաց իւրոց, և բաշխեաց Սթրեղաց զինչս
սպանեւոցն, և այլ ևս գրամս 'ի գան-
ձուցն արքունի . այլ և հրովարտակ հա-
նեալ շնորհս մատուցանէր նախանձու և
հաւատարմութիւն զովողացն իւրոց : Ար-
ձակեաց ապա գեապանս առ արտաքին
պետուիս հանգերձ նամականւով, զորո-
ինքն ստորագրէր և երկողքին թագաւորքն .
նոյնպէս առնէր և յամ հրովարտակս .
և 'ի գրամս ետ փորագրել զիւր և զերկո-
ցուն թագաւորացն զգէմս 'ի միասին :

Սակայն ըստ բախաի Ռուսաց ընտ-
րեաց իւր 'ի մոերիմ և 'ի խորհրդական
զեշխանն Առլիցին, և ետ 'ի ձեռս նորա
զամենայն գերագոյն իշխանութիւն . զի
կացոյց զնա ընդհանուր սպարապետ, և
հազարապետ տեսուչ իրաց արքունի, և
կնքապահ . և ամենեքեան վկայեցին թէ
արժանի էր այրն այնմ ամենայնի, և ոչ
խաբեցան :

Զի Առլիցին սկսաւ ցրուել նախ զՍթրե-
ղցան, և առաքեաց զնոսա կիսով չափ
յՈւգրանիա, 'ի խաղան և 'ի Սիպիր :

Իսկ Սոփիա գհեա էր և զՊետրոս ար-
կանել յաթոռոյ, և գէթ 'ի վանս ու-
րեք արգելաւ . վանս որոյ կարգեաց առ
նմա պառանիս յիսուն իբրու գրօնցու-
ցիւք, զի որկորոյ և շուայրութիւն պարա-
պեալ՝ լուծցի նա յարիական քաղուէն
և ատելի լիցի ամենեցուն . և միանգա-
մայն 'ի հաստատել զթագաւորութին
իւանայ որդւոց յորդիս՝ ած նմա 'ի կը-

նութի զցուտար Զուլթիբովայ տփայի-
րացւոյ յամին 1684 :

Մինչքեռ պալատականքն ամենայն 'ի
խնջոյս հարսանեացն էին, գարձեալ ազ-
մուկ մեծ յարուցին Սթրեկցքն . զի
Քաւմանդի զօրագլուխ նոցա նախանձու-
արամտութե վառեալ ընդգէմ Կովիցի-
նայ՝ որոյ իշխանութեցն ինքն ակն ու-
նէր հասանել իբրեւ առաւել երախտա-
ւոր առ Սոփիա , եզ. 'ի մեծ ազանանել
և զթագաւորան և զՍոփիա և զքորո նո-
րա և զամենայն կուսակիցս աբբուներ
առհմին :

Զահի հարաւ Սոփիա յամբոխ ազա-
ղակէ անտի, և աճապարեաց խոյս եւ
ընդ թագաւորացն և ընդ այլոց պալա-
տականաց 'ի մենաստան անց երրորդու-
թեանն . և անգր ձայներալ զՔաւմանդի՝
որպէս թէ 'ի խօսել ընդ նմա , ձերբա-
կալ արար զնա 'ի ձեռն գարանակալաց՝
զորս եզեալ էր մերձ 'ի պարիսպ անգր
մենաստանին , և անյապազ գլխաւորաց
զնա և զորդի նորա :

Զայն լուեալ Սթրեկցաց՝ յարձակե-
ցան առ հասարակ 'ի մենաստան անգր՝
և տպառնային 'ի հուր և 'ի սուր մաշել
զամենեանն : Իբրեւ ազգ եղև աւագացն
և ամենայն ազգատանուոյն վտանգ աբբու-
նի առհմին՝ գիմեցին և նոքա իւրեանց
ամբոխիւ 'ի տեղին , այլ պատրիարքն
Ճարտար և հզոր բանիւք ցածոյց ըզ-
րարկութիւն Սթրեկցացն , և ազերպ-

յայտ արարեալ զանմիտ վրէժխնդրութի
նոցա վասն միոյ առն ընդդէմ բաժանդակ
տոհմի (Թագաւորին իւրեանց) հակառակ
օրինացն Այ և սիրոյ հայրենի աշխար-
հին, այնպէս իմն ընկճեաց զնոսա, զի
չորք հազարք 'ի նոցանէ հանդերձ իւ-
րեանց կանամբք և որդւովք տոռն ընդ-
անձն անկեալ առաջի գրանց մինաստա-
նին՝ անձամբ զանձինս մահու պարտա-
տակին. այլ պատգովարգն շնորհեաց նո-
ցա զյանցանսն:

Մինչքեռ խորհեր Վոլիցին նկուճ առ-
նել զՍթրելցան 'ի սպառ, խորհրդով
Ղէոփոքի կայսեր յորդորեցաւ խաղալ
'ի պատերազմ՝ ընդդէմ Թաթարացն
խրիմու՝ նիզակակցութիւն Լեհաց, զի
բազում քանդմունս գործեալ էր նոցա
'ի գաւառս ինչ Լեհաստանի: Չայն
պատեհ առեալ նորա ժողովեաց զամե-
նայն Սթրելցան և տարաւ 'ի պատե-
րազմն. և հանդարտեաց երկիրն յերե-
սաց բուռն զօրականին:

Իսկ խանն խրիմու 'ի բաց տարաւ
յՕրէն և 'ի մերձակայ վայրաց զամե-
նայն համբարս կերակրոց, և հրկէզ ա-
րար զամենայն արտորայս ընդարձակ
դաշտացն. մինչ զի զօքք Վոլիցինայ ան-
կերակուր միացեալ՝ սկսան ուտել զե-
րիվարս իւրեանց. և կորեաւ մեծ մասն
բանտկին: Մի միայն գործ այնր արշա-
ւանի եղև կառուցումն քաղաքի միոյ
առ Սամարա գետով. յերիս ամիսս, որ

պէս զի 'ի գալ Ռուսաց կրկին 'ի խրիմ' ունիցին անգ 'ի պատրաստի զէնս և համարաւ :

Իբրեւ գարձաւ Կոլիցին 'ի Մոսքուա , խնջոյս ուրախութե կարգեաց Սոփիա ժողովրդեանն , և բաշխեաց պարգևս զօրավարացն և զօրաց՝ որպէս թէ յազ-
թանակաւ առեալ էր նոցա զխրիմ :

Առաւել քան զամենեանն ծանրա-
ցատուան լինէր ընգ այս ամենայն Պե-
տրոս՝ որ չորեքաստան ամաց էր յայն-
ժամ , և շիր հաճ ընգ անիրաւ լուծումն
գառանցն՝ զոր 'ի քսան ամաց հետէ կը-
ռեալ էին Ռուսք ընգ Օսմանեանս .
այլ ոչ կարաց արդելուլ զԿոլիցին 'ի
գիմելոյ երկրորդ անգամ 'ի խրիմ : Ուր
նորա ոչ ինչ գործ քաջութե արարեալ ,
այլ և զմեծ մասն բանակին 'ի սրատե-
րազմի կորուսեալ , գարձաւ անգրէն 'ի
Մոսքուա ամբարտաւանութի իբրեւ յազ-
թական ոք : Պետրոս բանագատեալ 'ի
Սոփիայ՝ ել նմա ընգ առաջ իբր 'ի պատ-
ճառս պրոյ , և այնչափ իմն թշնամա-
նօք և կշտամբութի պատահեաց նմա ,
զի Սոփիայ 'ի ցասումն սրտմտութե բոր-
բոքեալ՝ եգ 'ի մաթ բառեալ 'ի միջոյ
զՊետրոս զիեթ արտի իւրոյ 'ի ձեռն
գլխաւորի ուրումն 'ի Սթրելցաց :

Ազգ եղև Պետրոսի գաւն . և փա-
խուցեալ 'ի մենաստանն երրորդութե ,
կոչեաց զաւագանին որ յիւր կողմն
էին , և զօրս որչափ ձեռնհաս էր . և

Թեպէտ Սոփիա դուք գործեալ որտալ զՍթրեկցան, այլ զօրացաւ բարբառն Պետրոսի, որ հրապարակեաց զանօրէն դաւաճանութիւնն իւթեալ ընդգէմ իւր և մօր իւրոյ. և խափու պատահատեցան դաւազիրքն ամենայն: Կոթցին զերծեալ ՚ի մահուանէ ՚ի պատիւ երեսաց ազգակցին իւրոյ մտերմին Պետրոսի՝ պատրեցաւ ՚ի Քարկսիոյ՝ հանգերձ կնաւն և որդւովք, և անտի ՚ի Փղատթա սերպք, ուր և մեռաւ յեա քսան և չորփց ամաց. իսկ Սոփիա արկեալ յիշխոնութէ խնամակալութեն՝ փախեցաւ ՚ի մենաստանն, զոր իւր իսկ շինեալ էր մերձ ՚ի Մոսքուա. և իւան անցուցեալ յառանձնութն զմնացուածս աւուրց իւրոց՝ մեղաւ յամին 1696:

Այժմ՝ ահա առցուք ՚ի ճառել ըզգործս Պետրոսի մեծի, որոց սակաւս ունին զուգականս պատմութիւնք անցից աշխարհի:

ՄԵԾՆ ԳԵՏԵՐԱՍ

ՄԱՐԴԻՆ Ընդարդս բերմամբ ՚ի նախ նեացն աւանդս և ՚ի կանխակալ օտգորոյթս յախուռն և առանց քաջիկ ընտրողութն կապեալք, նորօրինակ իմն զօրութն կարօտացեալ գտանին առ ՚ի սուղ ժամանակի վերտանելոյ ՚ի ճաշակ-

առուծի քաղաքականութե և առում.
նապիրութե: Այսպիսի ինչ զօրութիւն
յարայց Արատամ՝ օրէնադիր և նարոգող
Ռուսիոյ զՊետրոս Ա. ճոխացուցեալ
զնա ամենայն կարևոր հանգամանօք 'ի
գործն մեծ, այս է ճշգրիտ ընտրութիւն,
ուշիմ հանձնարով, անյողգողգ հաստա-
տութիւն, եռանգուն աշխուժութիւն, ան-
մեղկելի սիրով արգարութե, և անփէպ
հմտութիւն բարուց մարդկան:

Մի միայն թերութի երբեք երբեք
միջացուցիչ այսր ամենայնի գեղեցիկ
կատարելութեց նորա էր խստութի բա-
րուցն, որով կարծիս ետ երբեմն և ա-
նագորտանութե. և այն արդասիք էին
խժական գատախարակութենն յոր սնա-
նա 'ի ազայ տիոց: Երկիւզ յոյժ ունէր
'ի նաւարկելոյ. և անգամ ընդ առու-
փորրիկ անցեալ՝ ահաբբանէր. սակայն
աորմիկս նաւաց կտմեցեալ հաննէ 'ի
ձով՝ յաղթեաց ընտութե իւրում, և
զսւարձակ արար անձին զնաւագնացն
լինել: Եւ ոչ յայսմ միայն, այլ և յա-
մենայնի յոր միանգամ կրթել կամէր
զազգն իւր, նախ զանձն 'ի նմին կիրթ
և վարժ կացուցանէր:

Յաւանն Փրէօսքրատիւսքոյ մերձ 'ի
Մոսկուա՝ ուր յաճախ զբօսանէր, կազ-
մեաց գունդ փորրիկ յիւրոց ընկերակ-
ցաց և յազաաորդւոց աւագորերոյն յա-
րելոց 'ի նա. և ինքն իբրե զմի 'ի զինուո-
րաց անտի մարզէր 'ի ներքոյ ձեռին Լ. Ը.

Ֆոռ անաւն սպայի գննաւացւոյ, ընդ որում սերտ բարեկամութիւն կալեալ՝ անմեկնելի պահէր առ իւր: Ի նմին գնդի կարգ ըստ կարգէ ամբարձաւ Պետրոս 'ի Թմբկահարութէ 'ի զինուորութի, 'ի տասնպետութի, 'ի յիսնապետութի և 'ի հարիւրապետութի: Եւ առ սակաւ սակաւ գունդն այն եղև խումբ զօրաց բազմաց՝ անուաննալ Փրէսպրաժէնպի: Ի նմին ամի առատաձիւր զարձուց խոստամբք հրաւիրեաց Պետրոս սպայս 'ի Հռլանդիոյ, յԱնգղիոյ և 'ի Գենուայ. և ևս ճոխացաւ գունդն Լըֆոռայ, յորում և Պետրոս զինուորեալ էր: Այլ և Կոռտոն ոմն Սկոթա յազգէ՝ ունէր ընդ իւրեարս հինգ հազար, յորս սակաւք յոյժ բնիկ Ռուսք էին:

Սգբա ամենեքեան անգագար էին 'ի վարժս մարտից. և Պետրոս ըզմացեալ փորձ փորձել քաջութեան նոցա՝ հրամայեաց շինել գլեակ մի, զոր կէսք ունէին պաշտպանել, և այլք պաշարել: Ի պաշարողաց անոի էր Լըֆոռ. իւրովցն, և 'ի ժամ յարձակմանն՝ ուր ոմանք մեռան, և ոմանք խոցեցան, վէրս էառ և Լըֆոռ. և Պետրոս զուարճացեալ յոյժ ընդ հանգէան՝ կառոյց Լըֆոռայ պալատ գեղեցիկ ըստ արգի ճարտարապետութի:

Ուշ կալաւ Պետրոս ընդ ցամաքային զօրաց բազմացեացանել և ծովային,

կարգեալ Ծովակալ զնոյն ինքն Ղլբճոռ
զայն ճարտար յամենայնի : Եւ նա եւ
հոլանդացի և վենետիկացի արուեստա-
գիտաց կերտել նաւս և մակոյկս 'ի բե-
րան Վորոնեժ գետոյ : Անտի և Պետրոս
եւ կառուցանել նաւս յԱրքանկէլ, և
ինքնին մտեալ 'ի վարժս նաւաստեացն՝
վարկը զնաւս 'ի Հիւսիսային Ծովուն,
զոր ուրուք 'ի Թագաւորացն առաջնոց
և տեսեալ իսկ չէր :

Մինչքեւ յայսպիսի կրթանս պարա-
պէր նա, մեծապէս խնամով միտ գնէր
և քաղաքական անտեսութեւն . կարգեաց
գլխահարկս 'ի դարման զօրականին, և
մաքսաւորանս շափաւորեալս . կարճեաց
զապրապայման աղատութիւն եկեղեցա-
կանայն Ռուսաց . և 'ի մեռանել եղ-
բօն իւրոյ Իւանայ յամին 1696, զծախս
տան նորա փոխեաց 'ի նպաստ Ծախուց
զինուորութեւն :

Յամին 1652 Քապարով անուն ոմն
իւրովք խաղախօք հասեալ մինչև ցգեան
Ամուր՝ հառ զբազում բերդորայս Չի-
նաց արտաքոյ մեծի պարսպին : Ապա
առ Թագաւորութեն Պետրոսի խոհա-
կան արքայն Չինաց Քամհի խորհրդով
յիսուսեան կրօնաւորաց՝ փոխանակ պա-
տերազմելոյ ընդ Ռուսս՝ ընտրեաց զխա-
ղաղութիւն, և առաքեաց մանգարինս
երկուս հանգերձ երկու կրօնաւորքք 'ի
յիսուսեանց և տաան հաղար արամբք՝
հաստատել զքաջինս ուխտին 'ի Ներ-

քննար : Կոլովքին քաղաքապետ տե-
ղւոյն կամեցեալ ցուցանել Չինաց՝ Թե-
ոչ նգրա և եթ են յաշխարհի ճոխք և
հզօրք : որպէս կարծէին , սփռեաց 'ի
յատակս խորանին իւրոյ շքեղ կապերաւ
և պատառս Տաճկաց և Պարսից , և
տողեաց շուրջանակի անօթս սակւոյ և
արծաթոյ : Եւ հաստատեցաւ պայման
ուխտին 'ի լատին ըտրաւս , յորում
սահման երկոցունց պետութեցն կար-
գեցաւ գետն Կորպիցա . և ապա եր-
կուս գաղափարս արարեալ պայմանին՝
ստորագրեցին երկուստեք . և կանգ-
նեալ արձան 'ի տեղւոջն՝ փորագրեցին
և 'ի նմա զպայմանս ուխտին :

Չայեաւ ժամանակաւ տեսեալ Օս-
մանեանց զՊետրոս 'ի կարծեցեալ տե-
փութութե զտեսչութե իւրոյ աշխար-
հին՝ ժամանակ պատեհի համարեցան
հեռագոյն զնա և զարքայն Լեհաց կա-
ցուցանել 'ի բարեկամութե Գերմա-
նացւոց , ընդ որս պատերազմ էր նոցա
յայնժամ . և գաղտ 'ի միմեանց բանա-
գնաց լինէին ընդ Ռուսս և ընդ Լեհա :
Այլ Լէոփոլտ 'ի վեր հանեալ զգաւն ,
աղաչեաց զերկուս թագաւորսն միաբա-
նել ընդ իւր ընդգէմ Օսմանեանց :
Թանձն էառ Պետրոս , և յերկուս բա-
ժանեալ զգօրսն՝ զԿոռտոն հինգ հազա-
րաւն և զԼէֆոռ երկուսսան հազա-
րաւն առաքեաց յԱզով ընդ ափունս
Տոն գետոյ , և զՇէրէմեթով . Սթրեւ

ցոքն և խաղախոք՝ արտաք իբրև ութ-
սուն հաղարաւ արձակեաց 'ի խափա-
նել զարշաւանս Թաթարաց ընդ գեա-
նգերս Տնեբերայ. և Քլայն բրուսա-
ցի գաղս ամէր զհրազէնսն և զմէքե-
նայս: Իսկ Պետրոս յայնժամ ըստ զի-
նուորութենն կարգի ընդ սպայսն էր:

Այլ գժուարին էր առնուլ զքաղաքն
Ազով ընդ ցամաք և եթ. զի ամուր էր
քաղաքն և պաշարապինդ, և քաղաքա-
պետ նորին այր փորձ իրաց պատերազ-
մի: Այլ և ոմն 'ի Տանցիկ քաղաքէ
ցատուցեալ ընդ Քլայնի, բեւեռաց ե-
լից զԹնդանօթան, և փախուցեալ յԱ-
զով դարձաւ յայլազգութիւն: Յայն-
ժամ և Պետրոսի խնայեալ 'ի ժողո-
վուրդն, յորոց երեսուն հաղարք ան-
կան առ քաղաքան, դարձաւ 'ի պա-
շարմանէ անտի: Սակայն ոչ ինչ սրտա-
բեկ լեալ՝ զժամանակ ձմեռայնոյն ծա-
խեաց 'ի կտապուն զնաւսն զոր սկսեալ
էր շինել 'ի նաւակայս Վորոնեժ քա-
ղաքի՝ բերեալ յայլոց աշխարհաց Եւ-
րոպայ արս ճարտարս 'ի յորինել և 'ի
վարել զնաւսն:

Զօր գումարեաց ապա 'ի խալմու-
խաց, որք յաջողակք էին 'ի հեծելուի
հանգոյն Թաթարացն խրիմու. և խա-
ղացեալ բազմագոյն զօրօք քան զառա-
ջինն յԱզով, հառ զայն, և ևս ամփա-
ցոյց. շինեաց 'ի նմա գղեակս, և նաւա-
հանգիսս մեծ. և առ 'ի տիրել կրճիցն.

Քեջիկի՝ ընդ որ լինի մասանել 'ի Մեա-
ծով, կառուց ինն նաւս զաթուան զաթ-
սուն թնգանթիւք, և երեսուն նաւս՝
որք տանէին թնգանթիւս յերեսնից մին-
չև ցոխուն: Իսկ զծախս այնք ամենայնի
եղից յառաաւանդութիւն մեծատանցն
Ռուսաց և վաճառականաց, և պա-
տրիարքին, և մեարապօղտաց, եպիսկո-
պոսաց և վանահարց:

Առմամբն Աղտուկ: Կամեցեալ Պետրո-
սի խրախոյս մատուցանել Ռուսաց և
յառաջիկայն՝ մեծաշուք յազնաւա-
կաւ եմոյծ զգորս իւր 'ի Մոսկուս: Թա-
ռալայ իւրմէ ետ գնալ զօրովարաց իւ-
րոց պատկաւորս. և 'ի նոսա Շերեմեթով
զգեցեալ էր ըստ գերմանացի տարազու-
տանելով զցոխանոց եռանկիւնի փեր-
բաղարգ: Զհետ ամենեցուն գայր մատ-
նիչն Յանցիկցի շղթայակապ 'ի սայլի՝ երկ-
ուստեք ձազկելով 'ի գահնաց, որ և ըս-
պանաւ 'ի կախազանի: Եայնմ հանգիսի
երեկցաւ գրամ պատուոյ յանուն Պեթ-
րոսի՝ յորում գրոշմեալ էր. «Պետրոս
Ա. Ինքնակալ Ռուսացոյ:

Յանկայր Պետրոս և 'ի Պալթիկ ծո-
վուն ունել նաւակայս. այլ որ ըստ օրի
պաւակլագոյն իմացեալ զհարկ զարգա-
նալոյ բնիկ ազգին յարուեաւս և 'ի գի-
տութիւնկարեւորս՝ մինչև ոչ կարօտանալ
օտար ազգացն օգնականութե, առա-
քեալ 'ի վենետիկ և յԱլիսուանա պա-
տանիս զաթսուն 'ի գնդեն Լեթոսայ,

զի ուսցին կերտել և վարել նաւս մեծամեծս . առաքեաց և այլս քառասուն 'ի Հոլանդիա յուսուէն կառուցանելոյ պատերազմիկ նաւս . գարձեալ և զայլս առաքեաց 'ի Գերմանիա , զի մարզեացին 'ի զինուորական կարգս աշխարհին :

Եւ ոչ այնու շատացեալ , ըզմանացրանձամբ ուսանել զամենայն զարուհատան՝ զոր բարդաւածնէ կամեր յաշխարհին իւրում . վասն որոյ եգ 'ի մեզի ճանապարհորդել որպէս ստակական զք ընդ ամենայն Եւրոպա , և անձամբ հմանալ կաբևորաց :

Իբրեւ կողեաց զաւագանին և յայտարար նոցա զխորհուրդ իւր , նոքա 'ի մի քերան զգէմ՝ կալան խորհրդոյն . չէ օրէն չէ արժան , ասէին , ընդ օտարազգիս օտարահաւատս խառնել զբարեկամութի և զկենցաղավարութի . մի՛ ջրնացուք լաւքան զհարան մեր երևել : Այս խմբ նանրահաւատ տգիտուն յուզեաց զամենայն ժողովուրդն . և Սոփիա 'ի վանս անգ յոր արգելեալն եր' անշէջ անելով զոգին վրէժխնդրութն ընդգէմ Պետրոս , սի , և նա և ժողովուրդն , և Սթրեկցքն և ազատանին և ուխտ եկեղեցւոյն վառեցան յատելութի ընդգէմ Թագաւորին , և խորհուրդ արարին գաւել զնա 'ի ձեռն երկց ամանց՝ Յիքլերայ , փռլ չիչքինայ և Սուքովոյի : Այլ մի ամն 'ի մտերմացն Յիքլերայ յայանեաց Պետրոսի զգաւն , և երկքեան նոցա ձերբակալ

Քէֆէի՝ ընդ որ լինի մասնել 'ի Մեա-
ծով, կառուց ինն նաւա վաթսուն վաթ-
սուն թնգանթիւք, և երեսուն նաւա՝
որք տանէին թնգանթիւս յերեսնից մին-
չև ցրեսուն: Իսկ զծախս այնք ամենայնի
եղից յառաատաձեռնութիւն մեծատանցն
Ռուսաց և վաճառականաց, և առ-
արիարդին, և մեարապօլտաց, եպիսկո-
պոսաց և վանահարց:

Արաման Աղովայ: Կամեցեալ Պետրո-
սի խրախոյս մատուցանել Ռուսաց և
յառաջիկայն՝ մեծաշուք յազմանա-
կաւ եմոյծ զգորս իւր 'ի Մոսկուա: Թա-
ռալոյ իւրմէ եւ զնալ զորաւարաց իւ-
րոց պսակաւորս. և 'ի նոսա Շերեմեթով
զգեցեալ էր ըստ գերմանացի ապրազու-
տանելով զգլխանոց եռանկիւնի փեռ-
րազարդ: Զհետ ամենեցուն գալլա մատ-
նիչն Ցանցկեցի շղթայակապ 'ի սայլի՝ երկ-
ուտանք ձազկելով 'ի գահճաց, որ և ըս-
տանաւ 'ի կախազանի: Յայնմ հանգիսի
երեւցաւ գրամ պատուոյ յոնուն Պե-
րոսի՝ յարում գրողմեալ էր. և Պետրոս
Ա. ինքնակալ Ռուսացո:

Ցանկայր Պետրոս և 'ի Պալթիկ ծա-
վուն ունել նաւակայս. այլ որ ըստ օրե
պաւակըագոյն իմացեալ զհարկ զարգա-
նալոյ ընիկ ազգին յարուեաթս և 'ի գի-
տութիւնպրեւորս՝ մինչև ոչ կարօտանալ
օտար ազգացն օգնականութիւն, առա-
քեաց 'ի վննեալիկ և յԱլիկուանա պա-
տանիս վաթսուն 'ի գնդէն Լքթուայ,

դի ուսցին կերտել և վարել նաև մի-
ծամեծս. առաքելաց և այլս քառասուն
'ի Հռլանդիա յուսուամի կառուցանելոյ
պատերազմիկ նաևս. գարձեալ և զայլս
առաքելաց 'ի Գերմանիա, զի մարդեացին
'ի զինուորական կարգս աշխարհին :

Եւ ոչ այնու շատացեալ, ըզմանացո
անձամբ ուսանել զամենայն զարուհաւան՝
զոր բարգաւաճել կամեր յաշխարհին
իւրում. վասն որոյ եզ. 'ի մեծ շանապար-
հորդել որպէս ստակական ոք ընդ ամե-
նայն Եւրոպա, և անձամբ հմանալ կա-
րեորաց :

Իբրև կողեաց զաւագանին և յայտ ա-
րար նոցա զխորհուրդ իւր, նորքս 'ի մի
քերան զգէմ կալան խորհրդոյն. չէ օրէն
չէ արժան, ասէին, ընդ օտարազգիս օտա-
րահաւատս խառնել զքարեկամութի և
զկենցաղավարութի. մի՛ ջանացուք լա-
քան զհայան մեր երևել : Այս խմոր
նանքահաւատ ագիտուն յուղեաց զա-
մենայն ժողովուրդն. և Սոփիա 'ի վանս
անգ յոր արդեղեալն եր' անշէջ անելով
զոգին վրէժխնդրութն ընդգէմ Պետրո-
սի, և նա և ժողովուրդն, և Սթրենցքն
և ազատանին և ուխտ եկեղեցւոյն վա-
ռեցան յատելութի ընդգէմ լծագաւ-
րին, և խորհուրդ արարին գաւել զնա
'ի ձեռն երկից ամանց՝ Յիջըրայ, Փու-
շիչքինայ և Սուքովոյի : Այլ մի ամն 'ի
մտերմացն Յիջըրայ յայտնեաց Պետրո-
սի զգաւն, և երեքեան նոցա ձերբակալ

նզեն և պատուհասեցան . իսկ Սոփիա
անդադոյն զգուշութիւն արդեւեալ մնաց
'ի վանսն :

Յայնժամ Պետրոսի աւանդեալ զխա-
նամ տեսչուն աշխարհին 'ի ձեռս Սթրէ-
ժէնեւոյ և Ռոմոտանոսիցեայ աւա-
գաց, և թողեալ 'ի Մոսքսւա զՎոռտոն
զօրավար իւրով գնդաւն , և զՍթրելեցան
բաշխեալ 'ի սահմանագլուխս խրիմու ,
մեկնեցաւ յաշխարհէն և յուզեանկաւ :
Եւ առ անժամօթ մնալ օտարաց՝ կար-
գեաց հրեշտակութի մեծ , յորում եկին
Լըքոռ զօրավար , Վաւառվին կռատակալ
Սիւքիրայ , Վոցնիցին խորհրդական պե-
տութե , Երկատասան արքաւագք , կըր-
կին արքանեակք առ մի մի գեասպան , և
յիսուն զօրականք՝ իւրեանց սպայիւք .
ընդ ամենայն ոգիք երկերիւր՝ ամենե-
քեան 'ի գնդէն Փռէօպրատինեքի : Խառն
ընդ ամբոխին էր և Պետրոս՝ երկուս ևեթ
ունելով օպասաւորս , և թզուկ մի :

Յայնչափ ամբոխէ հեռաքնին մարգ-
կան կապեած երկիւղի կալաւ քաղաքա-
պետն Ռիկայի , մանաւանդ իրրւ ոմանք
'ի նոցանէ ակռեալք ընդ հրապարակն
ընդօրինակէին զգիրս վայրացն , և այլք
չափէին զերամն քաղաքին . վասն որոյ
կարգեաց ամենայն ուրեք գէտս և պա-
հանորդս , զի մի անխափր մացենն օտա-
րականքն յարքունի տեղիս . և զայս խու-
տութի նորա յեղ ժամանակաց կալաւ
Պետրոս 'ի պատճառս պատեարազմի :

Ի Պերլին ցրուեցաւ ամբոխ դեսպա-
նացն 'ի խումբա խումբա . և Պետրոս հըն-
գետասան աւուրդք կանխեալ յԱմս-
տերդամ քան զքնկերս իւր՝ եմուտ 'ի ձե-
նաւաւարի, և գնացեալ 'ի մերձակայ
գիւղն Սարտամ՝ ուր կառոյցք էին նա-
ւուց բազմաց, խառնեցաւ ընդ հիւ-
տունսն և վաստակէր ընդ նոսա ժրաջան
փութով: Անտի երբէք երբէք գնա-
ցեալ յԱմստերդամ, ունկն գնէր գա-
տախօտութե երեւելոյն Ռուիպիոսի, և
տեսանէր զփրարութեանն արուեստ .
և զքնարանութի ուսանէր 'ի տան քա-
ղաքապետին, և 'ի պարտիզին Պտերհա-
ւայ, և ուշի ուշով 'ի փա առնոյր որ-
չափ ինչ կարենոր պէտք էին 'ի կանգ-
նումն Համալսարանի:

Ի նոյն փառ Թողեալ առ ժամանակ
մի զՍարտամ՝ գնաց անտի յԱւթրէթ
և 'ի Հայիա 'ի տեսանել զարքայն Անգ-
ղիոյ, և գիտել զմուտ և զքնգունելութի
գեոգրամաց իւրոց: Յառաջ քան զերթն
'ի Հայիա լուեալ զերկապաւակութի ա-
ւագորերոյն Լեհաց, որոց կէպք ըն-
տրէին 'ի Թագաւոր զկայսրընտիրն Սաք-
սոնիոյ, և կէպք զիշխանն գաղղիացի զՔոն-
թի, յգնաց պատուէր հրամանի առ
զօրսն Ուգրանիոյ՝ զի պատրաստեսցին ե-
րեսուն հազարաւ խազալ 'ի Թիկունս
կայսրընտիրն:

Ի Հայիայանց իւրովքն գեսպանօք
'ի Ռիսմէք 'ի փոխադարձ այցելութիւն

ամենայն մեծամեծաց և գեապանաց՝ որք անգր գումարեալ էին վասն ժողովոյ : Անդ էառ զլուր յաղթութեն՝ զարտարեալ էր Հայն՝ ի վերայ Օսմանեանց և ի վերայ Թաթարացն խրիմն ։

Դարձարտեալ Պետրոսի վերապին ի Սարաամ, բաց յայլոց իրաց կառարեաց իւրով ձեռամբ զնաւ մի՝ որ տանէր Թընդանօթա վաթսուն, զոր և սկսեալ էր կառուցանել ամանց յազատանւոյն որ էին ընդ նմա, և առաքեաց զայն յԱբքանկէլ : Ուղղադրեաց զաշխարհացոյց Թուզթա աէրութէ իւրոյ, և առաքեաց ի Ռուսիա արուեստագէտս յամենայն կարգէ : Ապա գնացեալ ընդ իւրան յԱնդղիա՝ ուսաւ կառարելապէս զարուեստ նաւակերտութե, և զուսումնականն և զաստղաբաշխականն . անդեա հրաման և վաճառականացն անդղիացեաց յաճախել ի Ռուսիա, և տանել անգր զքթախոտ ևս, որ գարշելին էր Ռուսաց, և սրտարիարգն խիւ արգելեալ էր զայն իբրեւ զպիղծ ինչ :

Գուլիէլմոս արքայն Անդղիոյ հանգիսացոյց առաջի Պետրոսի զտեսիլ նաւական արտերազմի, և ապա եա նմա ի պարգև զնաւն՝ որով ինքն երթևեկէր ի Հոլանդիա . և Պետրոս առաքեաց զնոյն յԱբքանկէլ հրիւք նաւապետօք պատերազմիկ նաւու, քոան և հինգ նաւովարօք, քառասուն փոխանորդօք սպայից, երեսուն վերաբուժիւք, եր-

կերպար և յիսուն թնգանօթամիդ մարա-
կօք. և երեքարիւր ձեռագիտօք: Յազ-
թանակ արերձ քան զյուրով թաղաւո-
րաց զյազթանակս և զաշխարհակալու-
թիւնս: Չնոյն առնէր և Շէրեմնիթով
շուրջ եկեալ 'ի քաղաքս Իսաղիոյ:

Պետրոս յԱնգղիոյ անց 'ի Գերմանիա
'ի զննել զկրթանս զինուորացն գերմա-
նացւոց: Եւ այն ինչ կամէր անցանել
'ի Վեննայէ 'ի Վեննափի' ազգ եզև նմա
թէ աղմուկ խռովութե է 'ի Ռուսիա:
Քանզի նորաձեռութիւն Պետրոսի գեռ-
ւա շիօթէին զմիտս Ռուսաց, և կու-
սակիցքն Սոփիայ որոացեալ զՍթրե-
լնցան ցրուեալս առ առհմանօք Լիթուա-
նիոյ՝ ապստամբեցուցին զնոսա 'ի ներ-
քուստ ձեռին զօրավարացն. և նոքա
խաղաղին դէպ օւզիզ 'ի Մուքուա՝ թա-
գաւորեցուցանել զՍոփիա: Այլ զօ-
րավարքն Շայն և Կոռառն յարձակեալ
ընդդէմ նոցա՝ իբրև ոչ կարացին հա-
ւանողափան և ոչ սպառնական բանիւք
ամղքել զնոսա, արձակեցին 'ի վերայ
զհնձեղագունդն, յորոց այնպէս խն-
զահի հարան Սթրելնցքն, զի անգէն
արկեալ 'ի բաց զգէնս իւրեանց՝ խըն-
գրեցին զներսւմն:

Այն ինչ գրեալ էին զօրավարքն առ
Պետրոս՝ թէ զի արացենն Սթրելցացն՝
որովք լի էին բանալք և կապարանք; ա-
հա ինքն իսկ Պետրոս երեւցաւ 'ի Մու-
քուա: Կամէր սպանանել զՍոփիա,

այլ Լրժիս գիշոյց զնա 'ի ցամառնէն .
կամեցաւ գէթ պատահասեակոծ առ-
նել զնա բանիւք կշտամբանաց . սակայն
Սոփիա առեալ զանձամբ զկերպարանո
քեա անմեղի՝ այնչափ արեւոտ արկ առա-
ջի, մինչև յարտասուս շարժել զՊետրոս:
Յայնժամ զամենայն զոտսուսն իւր թա-
փեաց Պետրոս 'ի Սթրենցան, մանաւանդ
զի պնդեցին զանձինս՝ չյայտնել զպատ-
ճառս և զգլխաւորս աստատմութեն :
Երկու հազարք 'ի նոցանէ՝ հանգերձ
իւրեանց սպայիւքն և քանի մի երկցամբք
'ի մահ գատապարանցան . երկու նա-
ժիշտք Սոփիայ և Մարթայի քեա նո-
րա՝ որք թուզթա 'ի Սոփիայէ առ Սթրեն-
ցան ասնէին և բերէին, կենդանւոյն
թաղեցան . և երեքհարիւրք յազատա-
նւոյն 'ի ձեռն այլոց ազատաց գլխատե-
ցան : Ըսկըջանակի զմենաստանաւն յո-
րում էր Սոփիա և քորք իւր՝ կախա-
զանք պատրաստեալ էին, և կախեցան
'ի նոսա Սթրենցքն հաւատարմագոյնք
առ Սոփիա . այլ և երեք ամանք 'ի նո-
ցանէ՝ որ գրով պաշտտանաց հրաւի-
րեալ էին զՍոփիա 'ի գահ՝ 'ի վանդակա-
պատս երկաթիա պատահանից նորա կա-
խեալ սպանան, և 'ի նոսա որ գրեացն
զազերապաղէրն՝ 'ի ձեռին ունէր զայն: Մի
ունն 'ի պատրաստելոցն 'ի գլխատուսն
գոչեաց առ այլա՝ անդի առաջ 'ի բաց, զի
ինքն նախ առցէ զմահացու հարուածն .
յորմէ 'ի գութ շարժեալ Պետրոսի՝

դերձոյց զնա, և այլ ևս ոգիս եօթն հա-
զար, և վարեաց ընտանեզք նոցին հան-
գերձ 'ի Սիսիբ, և զայլ Սթրեկեցան
յԱժտէրխան և յԱզով, արկեալ զամե-
նեան 'ի զինուորական պաշտամանէն.
և փոխանակեցին զտեղիս նոցա կանո-
նաւոր գունգք ութուտան հետեակ
ջորաց, և երկու վաշտք հեծելոց:

Որչափ խիստ գտաւ Պետրոս 'ի պա-
տուհասել զյանցաւորան, նոյնչափ ևս
առատաձեռն եղև 'ի պարգևս առ վաս-
տակաւորան. հաստատեաց զխարդ առ-
պետութեան որդոյն Անգրէի, և զնշան
պատուոյն բաշխեաց ամենայն զօրավա-
րաց արիացելոց 'ի պատերազմունն ընդ
Թաթարս և ընդ Օսմանեանս: Եւ 'ի
մեռանել Լքիոռայ ընդ այն աւաւրս՝
արար նմա յուզարկաւորութիւն մեծ
յոյժ, յորում ինքնին գնացր 'ի ձե-
ռապի զհեա այլոց զօրավարաց:

Այնուհետև վերադին ձեռն արկեալ
Պետրոսի 'ի նորոգութիւն պետութեն՝
բազմացոյց զջորան զքամաքայինս և զեռ-
վայինս. կարգաւորեաց զառաք հասից
և բաժից. հաստատեաց վարժոցս նա-
ւաժարութեն և լեզուագիտութեն, և եւ
Թարգմանել և ապագրել գիրս բազումս
զգիտութեց և զարուեստից, և առան-
ձին հրովապատկաւ պատուիրեաց ամե-
նեցուն ուղեգնացութիւնս առնել՝ զի
հմասացին արտաքնոցն իրաց:

Զամեն եւս սկսանել Ռուսաց 'ի յուն.

ժարէ, զի յառաջ 'ի օնպատեմբեր ամսոյ
առնէին սկիզբն. ապա կամեցեալ բառ-
նալ զհանգերձան երկայնս և զմօրուս՝
պատուիրեաց պաշտասկանացն անմօ-
րուտ երևել առաջի իւր՝ գաղղիական
վերաբերուաւ և եռանկիւնի գլխանո-
ցաւ: Իսկ վասն ամբօխին, որ պնդա-
պահք էին նախնի սովորութեց, կար-
գեաց հարկս ըստ մօրուաց և ըստ պճըզ
նաւոր զգեստուց, և զգաղափարս վեր-
աբերուացն զորս կամէր ազուցանել նո-
ցա՝ կախեաց 'ի գրունս քաղաքին: Եւ
զայս ամենայն հոգացաւ առնել, զի մի
այլ ևս գարշեացին Ռուք յայլոց եւ-
րոպականաց, յորոց ունէին օւսանել զա-
րուեստս և զգիտութիւն:

Իսկ ամբօխն երիցամբքն հանգերձ
թռնաւոր և անհաւատ ևս կօչէին զնա
վասն այսր ամենայնի նորաձեւութեանց:
Եւրքն հարկեալք 'ի բաց զմօրուսն ար-
կանն՝ պահէին զայն զգուշեալ իբրեւ
զգանձ ինչ պատուական, զի ընդ ին-
քեանս թագեացին. և ոմանք յազա-
տանւոյն յակամայս ուղեորեալք 'ի
Փարէզ և 'ի Վենետիկ և այլուր, և ար-
գելեալ զանձինս յիջևանս՝ յորս ա-
գաննէին, ապա գարձ արարեալ պար-
ծէին՝ թէ չիք բնաւ նոցա տեսեալ ինչ
և կամ ուսեալ: Այս ամենայն բրաւ-
թիք փոխանակ լքուցանելոյ զՊիպրոս՝
առաւել ևս խրախուսէին զնա յառա-
ջիկայն և 'ի Ծանրագոյն փոփոխման:

Պատուիրեաց զի մի՛ դք չե յարրուհս
հասեալ՝ մեցէ 'ի կրօնաւորական վարս .
արգել եպիսկոպոսաց վարել զաշխար-
հական իշխանութիս և զճոխութիս . և
որ մեծն է, պատեհ առեալ զմահ Ա-
գրիանոսի պատրիարքին՝ չեգ 'ի նորա
տեղի զայլ դք, այլ զանձն ասաց գլուխ
եկեղեցւոյն Ռուսաց՝ ըստ օրինակի թա-
գաւորին Անդղիոյ . և զպաշտօն պա-
տրիարքութե յանձն արար Սիւնհոգո-
սի միում՝ որոյ ինքն էր գլուխ, և ան-
գամբ՝ երկու փոխանորդք նախագա-
հին, չորք խորհրդականք, և չորք գա-
ւաղակիցք, ամենեքեան ընտրեալք յե-
պիսկոպոսաց և 'ի վարդապետաց:

Յետ այնորիկ առ 'ի պարապեցուցա-
նել զմիտս Ռուսաց 'ի նորաձեւութեց
անտի 'ի պատերազմականս, կամեցաւ
աւանուլ 'ի Շվետաց զԻնկրիա, զի և 'ի
Պալթիկ ծովուն կայքի զնաւահանգիստս
վասն որոյ միաբանեալ ընդ թագաւո-
րացն Դանեաց և Լեհաց ոսոխացն Վա-
րուսի ժի, Շվետաց արքայի, որք և
երկուստեք յարձակեալ աւերելին զաշ-
խարհն Շվետաց, յամին 1699 առա-
քեաց խնդրեաց 'ի Վարուդսէ իրաւունս
վասն թշնամանացն՝ որովք թշնամա-
նեալ ասեր զանձն իւր 'ի ճանապահոր-
դել իւրում 'ի Բեկա: Յաւել 'ի նոյն և
այլ պատճառս, և խաղացոյց 'ի Մոս-
քուայէ զյառաջապահ գումգն, պա-
տրաստեալ և ինքն գնալ զհետ նոցա

մնացելովքն 'ի պաշարել զՆարժա . այլ
կամեցեալ բերան 'ի բերան խօսել ընդ
Օգոստեայ արքային Լեհաց՝ որ եկեալ
էր 'ի Նովկորոս՝ յանձն արար զամ-
նայն զգորան 'ի գութան Քառա , որով
վրիպակ մեծ գործեաց :

Քանզի եհաս 'ի վերայ նորա կարողա-
րազմութ զօրաց , և կոտորած մեծ հասոյց
Ռուսաց , և զգութան հանգերձ ալլովք
ովամիջ սպայիւք ձերբակալ արար . ա-
պա զնոսա 'ի գերութն կալեալ՝ զայլ
զօրականն արձակեաց ազատա : Ի հաշա-
կաւոր մարտի անգ Նարժայի անկան 'ի
Ռուսաց ոգիք քսան հազար , և 'ի Շվե-
տաց երկու հազար : Եւ առին Շվեդք
Թնգանօթո հարիւր քառասուն և հինգ ,
ամբաձիգս քսան և ութ , գրօս հարիւր
յիսուն և մի , նշանս քսան , Թմբուկս
երկուսասան , և զամենայն զկահ և զհամ
բար բանակին Ռուսաց :

Ցաւեաց յոյժ Պետրոսի բեկումն
այն , այլ իւրով բնիկ արութիւն տակ
ցէրէմեթով սպարապետ հեծեղազ-
րուն . «Գիտակ իսկ էի Թէ յոլով ան-
գամ յազմիլ ունիմք 'ի Շվետաց . այլ
հուսկ ուրեմն յազմեսցուք նոցա :
Խոյս տացուք առ այժմ՝ 'ի մեծամեծ
պատերազմաց , և փոքումից աշխատ ա-
րացուք զնոսա » :

Տեսեալ Պետրոսի՝ զի կարողա ոչ յա-
ռաջ ևս վարէ զյազմանական , այլ 'ի
Լեհս անգր ուշ տանէ , դարձաւ 'ի

Մոսկուայ մայրաքաղաքը, ձուլեաց
 թնդանօթս երկերիւր քառասուն և
 երկուս, և ռաբաձիգս երկասասան, հա-
 լէցուցեալ զգանգակս մեծամեծ քա-
 զաքաց աշխարհին. և կազմեաց երկո-
 տասան գունդս սաղաւարտաւոր հեծե-
 լոց: Ապա յամին 1701 իբրև ետեօ թէ
 բաւական ձեռն է նորս պայքարել
 ընդդէմ Շվեդաց, առաքեաց 'ի Լիվո-
 նիա զՇէրեմեթով ութուտասան հազա-
 րաւ: Ի թիւս գերեացն զորս գերեցին
 Ռուսք 'ի Մարիենպոլսի քաղաքէ՝ էր
 և օրիորդ մի Մարթա անուն, 'ի ման-
 կութէ որք մնացեալ 'ի ծնողացն առ
 երկուս ումեմն. և Պետրոս յանցանելն
 ընդ Լիվոնիա տեսեալ զնա առ իշխանին
 Մենշչիքովայ՝ հաճեցաւ յոյժ ընդ օ-
 րիորդն, և տարեալ 'ի Մոսկուայ՝ յանձն
 արար զնա 'ի խնամս գերմանացւոյ ու-
 րումն արկնօջ, որ կայր յաղքունի պա-
 լատանն: Սոյն այս օրիորդ է նաւարի-
 նէ Ա:

Մինչքեռ պատերազմ էր Ռուսաց
 ընդ Շվեդս աստ և անդ, Պետրոս ոչ
 ինչ անտես առնէր 'ի կարեւորացն առ
 պայծառութիւն ազգին իւրոյ: Մերձ
 յԱրքանիէլ կանգնեաց ամրոց մի ծո-
 վահայիաց. կոչեաց երեւ 'ի Լէհաստա-
 նէ, 'ի Սաքսոնիոյ և 'ի Շվեդիոյ հովիւս
 և հօտս խաշանց՝ վասն ասու. քաղճա-
 ցոյց զարուեստագէտս, և 'ի նպատո
 բարդաւաճելոյ վաճառականութե սկը-

սաւ ակզել զջրանցն որով կցի Տօնա-
ւիս գեա ընդ Վոլկայի: Ապա խաղաց
գնաց յԱղբանկէլայ 'ի Նովոէպոլսի
քաղաք ամուր 'ի գրունս աշխարհին
Էփեսայ, և աւուրս երիս մարտուցեալ
էառ զայն: Յետ այնորիկ օփռեաց ըզ-
ջորս իւր ընդ Լիվոնիա, ընդ Ինկրիա, և
ընդ Քարէլիա, և ամենայն ուրեք յազ-
թող գտաւ. և 'ի խրախոյս ժողովքոց
իւրոց՝ մեծաւ հանգիսիւ յազթանակի
եմուա 'ի Մոսքուա:

Ի միւսում ամի էառ և զկղզին
Լուսնէլանա. յայնմ կղզւոջ արկ ըզ-
հիմն գզնկի միոյ՝ զոր անուանեաց
Անկթ-Փեթերպուրկ, այսինքն է Քա-
ղաք սրբոյն Պետրոսի. և եղև յետոյ ար-
քայանիստ քաղաք պետութեն:

Իսկ արքայն Էփեսայ յարհամարհո
ունելով զջորութի Ռուսաց վառն խոր-
տակման նոցին 'ի Նարվա, առաւել
պանծայր 'ի յազթութիւն իւր ընդգէմ.
Լէհաց, և ոչ ինչ փոյթ առնէր պաշա-
պանել իւրոյ աշխարհին:

Խաղաց այնուհետև Պետրոս 'ի Տերոփ
ջորոք բազմօք, և առեալ զայն մարտիւ-
պառերազմի՝ գիմեաց 'ի Նարվա, և
ուժգին յարձակմամբ էառ և զայն՝ ան-
հնարին կոտորած 'ի վերայ հասուցեալ
բնակչաց քաղաքին: Իբրև խուժեցին
Ռուսք 'ի ներքս՝ արգել Պետրոս չապա-
նանել զգր 'ի բնակչացն, և անսեալ
զերկուս յիւրոցն զի չանսացին հրամա-

նին՝ ընդ օտար անցողց զերկասին միան-
գամայն :

Տիրեալ ապա բովանդակ նահանգին
Ինկրիոյ՝ կացողց 'ի նմին կուսակալ
զՄենչ չիքով, որ 'ի մանկութէ սպասա-
ւոր էր առ ումնն ծաղարարի, և իւ-
րով ճարտարմտութե՞ յառաջագէմ գը-
տեալ 'ի զինուորութե՝ կարգեալ էր 'ի
Պետրոսէ տեսուչ շինութե Բեթրպուր-
կայ :

Իսկ թէ քանի վաստակոց պէտք ե-
ղեն 'ի լիր արկանել զմօտակայ լճակն
Բեթրպուրկայ՝ յայտ է և յայժմօւ
գրից նորին, և յանբաւ մարդկանն կո-
տորածէ առ պարսպօք նորա 'ի շինու-
թենն : Կանգնեցան 'ի նմա տունք բա-
զումք և ամբարանոցք և ամրոցք, և նա-
ւարան մի, և խանութք, գպրոցք, և
ապարանք :

Սակայն տգիտութի և պնդութիւն
Ռուսաց ոչ օտկաւ աշխատ արարին
զՊետրոս 'ի շինութե քաղաքին : Քան-
զի ընդ յօրինիլ Բեթրպուրկայ տամբք
և գպրոցք, համբաւեցաւ ամենայն ու-
րեք՝ եթէ գեան Նեւա, որպէս գուշա-
կեաց ոմն ցուտ մարգարէ, բարձրանալ
ուներ երբեմն մինչև 'ի կատար եղևին
ծառայն՝ որ մերձ 'ի գղեական կայր : Եւ
հաստատեին զգուշակութիւն նշանաւն
արտասուելոյ պատկերի սրբոյ Աստուա-
ծածնին որ էր յեկեղեցւոջ անդ հուպ 'ի
ծառն : Այլ Պետրոսի քննեալ զիրօն,

և 'ի վերայ հասեալ խաբեպատիր հնա-
րից չարախոհ մարդկան՝ առանձին հրո-
վարտակաւ ջրեաց զերկիւզն սնտոխ :

Իբրեւ ազգ եղև Պետրոսի՝ եթէ ար-
քայն Էվետոց յետ կացուցանելոյ թա-
գաւոր 'ի Լէհս փոխանակ Օգոստեայ
զՄասնիսլաւ, 'ի նեզ արկեալ և զՕգոս-
տոս՝ խաղաղութի արարեալ է ընդ նմա,
կամէր փութալ 'ի Թիկունս մտերմին
իւրոյ Օգոստեայ . այլ իմացեալ զի կա-
րդոսի զերեսս հաստատեալ էր արշա-
ւել 'ի Ռուսիա, եւ ամբացուցանել
զգլխական Մոսքուայի զԳրեմիլն և զԳի-
թայ, և պատրաստեցաւ ամենայն զո-
րութի զգեմ՝ ունել արշաւանին :

Կարոլոս գաղա որսացեալ զԹամանն
Տոնպի խաղախաց զՄազեփիա, որ
ցանգ թշնամի գալով Պետրոսի՝ ընդ
ամս քսան զհաւատարմութի կեզծեր
առ նա, ազգ արար նմա, զի ընդ մտա-
նել իւր 'ի փոքրն Ռուսիա՝ գլուխ ամ-
բարձցէ իւրովքն հանգերձ ընդգէմ
Ռուսաց : Եւ Մազեփիա կազմեցաւ
վեշտասան հազար արամքք ընդառա-
ջել նմա :

Ապա յամին 1708 խաղաց Կարոլոս
'ի Լիթուանիոյ, և եմուտ անխափան 'ի
Ռուսիա, անց մեծաւ համարձակութի
ընդ բազում քաղաքս փոքուն Ռուսիոյ
և եհաս մինչև 'ի Մոհիլնով . ակն ունէր՝
թէ յայնկոյս Տներերոյ գացէ համարս
զորաց իւրոյ ըստ խառամանն Մազեփ-

փայ . այլ նա խորատենալ 'ի Ռուսաց' հազիւ անկաւ առ Թագաւորն Շվետաց հազար և հինգ հարիւր խաղախոք : Յաւելին և Ռուգը ապականել աւերել շուրջանակի զերկիրն , զի մի' այլ ևս յառաջ խաղասցեն Շվետք . և Կարողոս գարձաւ գէղ յՈւքրանիա՝ ոչ մնալով գալստեան Լէովէնհաւփգ անուն զօրաւարին իւրում 'ի Ռիկայէ բազմութիւն զօրաց :

Պետրոս առեալ զմեան մի զօրականին՝ խաղաց ընդգէժ՝ Լէովէնհաւփգայ , և զմեացեալն առեալ 'ի ձեռս Շէրեմեթովայ արձակեաց յՈւքրանիա 'ի վերայ Կարողոսի : Ինքն պատահեաց զօրավարին Շվետաց , և ահագին քաջութիւն յարձակեցաւ 'ի վերայ : Ի խառն անգ մարտին գոչեաց , ասնն , Պետրոս առ խաղախոս վերջապահս , զի թէ դեկամ թէ ինքն իսկ ընդ կրուսկն գառնայցէ , գիտապասա արկցեն զնա՝ ի տեղւոյն : Եւ տարաւ յաւուր յայնմիկ յազմութի մեծ , որ և առաջին էր Ռուսաց սակաւաւորաց քան զկանոնաւոր զօրս Թշնամեաց բազմագոյնս՝ յազմող հանգիստանալ :

Մինչքեռ Պետրոս հանգէս յազմանակի կարգէր 'ի Սմոլենսք՝ էառ զլուր և զայլոց յաջող ելից յինկրիոյ . ապա առաքեաց զՄենչչիքով 'ի վերայ Մազեփիայ . և նորա պատնէշ պաշարմամբ առեալ զՊաթուրին քաղաք նորա , աշ

րեաց զհամբարան պատրաստեալս ժամն
Ըվեռաց, և կարգեաց ամսաման փոխա-
նակ Մաղեփիայ զԱբորոպալ:

Իսկ Կարողոսի ոչ ինչ սրտաբեկ լեալ
ընդ արկածս իւր՝ խաղաց քսան և վեց
հազարաւ, անց ընդ գետն Տեոնա և ե-
հաս մինչև յերկիրն Զափոռոժի խա-
ղախաց, որք ժաղագոյն միաբանեալ էին
ընդ Ըվեռոս ՚ի ձեռն Մաղեփիայ: Կա-
րողոս նորօք հանդերձ պաշարեաց զքա-
ղաքն Փոլիսաւա, որ լի էր համբարօք.
այլ այնպէս արիարար զդէմ կալան նմա
խաղախք քաղաքին հաւատարիմք առ
Ռուսս, զի յերկարել պաշարմանն պա-
րապ կալաւ Պետրոս ժամանել անգր
յամին 1709, ՚ի 4 յունիսի:

Զառաջինն կամէր առանց մարտի ա-
զատել զքաղաքն ՚ի պաշարմանէն. այլ
իրեւ ետես զի պակտսեալ էր քաղա-
քացւոցն վառօգ փոյի հրազինուց, ած-
մերձեցոյց զզօրս իւր ՚ի բանակն Ըվե-
ռաց: Աւուրք յառաջ քան զպատե-
րազմն ել Կարողոս գիշերի գիտել զքա-
նակն Ռուսաց, և ՚ի գնդէ ուստեք խա-
ղախաց վերաւորեցաւ հրազինու ՚ի
բարձան, և անկաւ ՚ի մահիճս: Սակիցն
՚ի վաղիւ անգր ՚ի 27 յունիսի հրամայ-
եաց հանել զինքն պատգարակաւ ար-
տաքս, և յարձակեցոյց զզօրս իւր կա-
տաղարար ՚ի վերայ Ռուսաց: Յարձա-
կեցան և Ռուսք ՚ի հանգիպոյ, և գունդս
վեց հետեւակաց և տասն վաշտս հեծն:

լոց 'ի բաց հատեալ 'ի բանակէն Եղե-
տաց արկին յանառան, և առին գրօշ-
տորեքտասան : Անգ խոցեցաւ զօրավարն
Եղետաց Ռէն, և զօրավարն Պաւր հար-
կեցաւ սակաւ մի յետս յետս գնալ՝ մին-
չև ելցէ հետևակազօրն Ռուսաց 'ի պատ-
նըշացն . որք իբրեւ ելեալ ճակատեցան
կացին հանգէպ Եղետաց, յարձակե-
ցան միանգամայն կողմանքն երկոքին և
բազմեցան ահագին սատակութիւնդ ի
բերաւս . այլ յետ կրկին ժամուց 'ի փա-
խուստ գարձեալ Եղետաց՝ անկան յան-
առան՝ յորում յառաջ ճակատեալ էին :
Հարան խորտակեցան 'ի Մենշչէքովայ և
յայլոց զօրավարացն Ռուսաց և ա-
ռաջին փախուցեալքն յանառամէջս
անգր . և ձերբակալ եղեն երեւելի երեւե-
լի զօրավարք Եղետաց հինգ, և բազում
սպայք և զօրականք, և աասն հազարք
'ի նոցանէ անկան 'ի տեղի ճակատուն,
Թող զջրուեալսն ընդ անառաւս և ընդ
արտորայս : Գտաւ և պատգարակն Վա-
րդուսի, 'ի մի կողմն խորտակեալ 'ի ուրմ-
բէ : Սակայն և 'ի բանակէն Ռուսաց ան-
կան ոչ սակաւք, և Պետրոս անգամ
ընկալաւ գնդակս հրազինուց 'ի գլխա-
նոցն և 'ի Թամբս երիվարին : Այս այն
բազմահազակ պատերազմ է Փոլթա-
ւեան, յորմէ յոլով այլափոխ գէպք
զհետ եկին ընդ ամենայն Եւրոպա :

Քանզի իբրեւ ազգ եղև խորտակումն
Եղետաց, և փախուսան Վարդուսի յեր-

կիրն Տառնիաց 'ի Պէնտէր, առապարե-
ցին Լեհք և Դանիք և Բրուպք և Գեր-
մանացիք, ևս և Անգղիացիք, հասա-
տել զգաշն բարեկամութեն ընդ Պետրո-
սի, որ եկեալ էր 'ի պատերազմէ անաթ
'ի Լեհաստան:

Դարձաւ Պետրոս այնուհետեւ 'ի Մոս-
քուս, և արար մեծ և փառաւոր հան-
գէս յազմանակի: Եւ մինչքեռ Շէրէ-
մեթով և այլ զօրավարք նորա 'ի կող-
մանս կողմանս յազմութիս գործէին և
քաղաքս բազումս առնուին, ինքն և ևս
բարեկարգէր զիրս իւրոյ աշխարհին, և
զարգարէր զԲեթրպուրկ: Կանգնեաց
'ի նմա զեկեղեցի տրոյն Սամֆուսնի 'ի
յիշատակ պատերազմին փութաւայի.
և զմերձակայ վայրս եկեղեցւոյն զար-
գարեաց հոյակապ շինուածովք ըստ
արգի օրինաց ճարտարապետութե, և
զուարճալի գարաստանօք: Զնոյն հրա-
մայեաց առնել և զօրավարաց իւրոց և
իշխանաց, զորս ըստ արգետնց վաստա-
կոցն մեծապէս պարգեօք ճոխացու-
ցեալ էր:

Այն ինչ զերծեալ Պետրոսի յահա-
գին օսոխէն՝ պատրաստէր ձեռն միել և
ինքն 'ի տասնամեայ պատերազմն որ
սակս յաջորդութե թագաւորացն Սպա-
նիոյ յուզէր յԵւրոպա, յանակնկալ
պահու հարկեցաւ ելանել ընդգէմ Օս-
մանեանց: Քանզի միջնորդութեն փո-
նեթովսկեաց բարեկամին Կարուրի,

մեծաւ փրով ընկալան Յաճիկք զար-
քայն Շմեաաց, և խտտացան օգնական
լինել նմա զօրօք մինչև հասցէ յառա-
ջին իշխանութի իւր: Ապա ըստ բողո-
քոյ գեսարանին Ռուսաց հարկեցան ար-
ձակել զԿարօլոս 'ի Պէնտերոյ հինգ
հարիւր տաճիկ զօրականց մինչև 'ի
սահմանս Լեհաց, և անդ առ զնա 'ի
ձեռս զօրականացն Ռուսաց՝ զի ամցի
յերկիր իւր, առանց այլ եւ բանադնաց
լինելոյ ընդ Լեհս: Այլ Փոնեաթովցիք
և գեսարանն Գաղցիոյ ամբաստան եղեն
առ Թագաւորն սուլտան Ահմէտ զվէզի-
րէն՝ որպէս թէ կաշառեալ իցէ նորա
'ի Ռուսաց, և Թագաւորն արգելեալ
զքեռայանն Ռուսաց 'ի յԵտի գուլէ՝
հրատարակեաց զպատերազմ՝ ընդգէմ
Ռուսաց, ասելով եթէ Պետրոս ընդ-
գէմ առաջնոց գաշանցն գրաւեաց
զԼեհս և զյսաղախս 'ի սահմանացն իւ-
րոց, և թէ շինեաց բերգս և ամրոցս 'ի
սահմանագլուխ անդիս, և զի կարգեաց
զօրս պարսպապահս 'ի Քամենից, զի
անտի գիւրամուտ լեալ 'ի Մոլտաւիա՝
յանկարծակի արշաւեսցէ 'ի վերայ Օս-
մանեանց:

Իբրև արց եղև Պետրոսի, պատուէր
յղեաց վազվաղակի առ իշխանն Մի-
քայէլ Կաթիլին որ 'ի Լեհս էր՝ զի խա-
ղասցէ 'ի սահմանս վաղարիոյ տաան
վաշիւք սաղաւարտաւոր հեծելոց:
Հրամայեաց և Շէրէմեթովայ Թագու-

զլիժոնիա, և քսան և երկու գնդիւք զօրաց խաղալ 'ի սահմանադլուխս Օսմանեանց 'ի Լեհաստան: Ապա թողեալ զՄենշչիքով 'ի Բեթրաուրկ' գնաց 'ի Մոսքուա, ուր հրատարակեաց զպատերազմ իւր. կարգեաց հաշակաւ ծերակոյտ մի արանց ութից 'ի տեսչութի իրաց պետութեն, և աւանդեաց նոցա զկարգաւորութիս կարևորս առժամայն և առ յայտ, և պատկեալ յայտնապէս ընդ Կատարինեայ՝ ծանոյց զնա գշխոյ Ռուսիոյ, և նոժաւ հանգերձ խաղաց գնաց զհետ զօրաց իւրոց 'ի կողմանս Վալաքիոյ:

Պրանքովան գուքս Ռւլահաց խոտաւցաւ Պետրոսի զօրս և համբարս ընդգէժ Տաճկաց. զոր իբրև զգաց սուլթանն՝ առաքեաց գուքս Մուլաւիոյ զԴեմեաթ Քանթեմիր, պատուիրեալ նմա ուծացուցանել զՊրանքովան 'ի Ռուսաց. այլ նա և ինքն իսկ միաբանեաց գաղտ ընդ Ռուսս 'ի հասանել Շէրէմեթովայ յեաշ: Մեծապէս առիթ եղև այսոցիկ բանագնացութեց պատրիարքն Երուսաղեմի, որ 'ի Մուլտաւիա էր յայնժամ. զի ասէր նա. գտաւ 'ի շերմին Կոստանդիանոսի բան մարգարէական, եթէ Ազգ. մի շէկ վանեացէ զՏաճիկս յԵւրոպայ: Տեսեալ Պրանքովանայ ըզմիաբանել Քանթեմիրայ ընդ Ռուսաց, խորշեցաւ ինքն 'ի նոցանէ, և զնպատան զոր խոտաացեալ էր Ռուսաց՝ գարմոյց

յՕամանեանս . և պատրիարքն Երուսաղիմի գլխեալ :

Իսկ Պետրոս յանցանել իւրում ընդ Լեհս՝ հաստատեալ ընդ Օգոստեայ զառաջին ուխտամարանութն ընդգէմ Օսմանեանց, իբրեւ եկն անց ընդ գետն Տնեսութեր՝ խորհուրդ կալաւ ընդ զօրաւարս իւր, և ամենեքեան տսէին՝ անյապազ գիմագրաւ լինել առանց Տնարոյ գալստեան այլ ևս զօրաց : Միայն զօրաւարն Ալլարթ լուռ եւթ կայր . և ՚ի հարցանել Պետրոսի թէ զինչ կարծիք իցեն նորա, տսէ . և Որպէս ինձ թուի, գիրք զօրացն մերոց ամենեկն հանգեալն գրից զօրացն Էփեսաց առ Փոլթաւայիւ . այլ և ոչ յանհնարիցն ինչ է՝ թէ և մէք խաբիցիմք ՚ի գբսիցն Վալաքիոյ և Մոլտաւիոյ որպէս Վարդուս ՚ի Մաղեփիայո : Սակայն չեղև լսելի խորհուրդ նորա . և հրամայեցաւ անցանել ըստ գետն Փրութ . ուր յանջրդութէ և ՚ի տօթոյ կորեաւ բազմութի մարդկան և անասնոց . և Քանթէմիր արա սա կաւա յոյժ քան զոր կարծեւրն էր՝ ածառ Պետրոս :

Ի վերայ հասեալ կայր զօրացն Ռուսաց և վաանդ սովոյ . այլ ՚ի մերձեկայ լերանց Մոլտաւիոյ՝ ուր էին համբարոս նոցք Տաճկաց՝ հոգացաւ Պետրոս ածել զհամբարս ՚ի ձեռն զօրաւարին Ռէնայ :

Գործ էր շտալ Տաճկաց անցս ընդ Փրութ, այլ նոքա աճջալարեցին անցին

խոյակոյս, և անջրպետեցին ընդ զօրան Պետրոսի և Ռէնայ: Պետրոս կամէր խոյս տալ 'ի կողմն Սիրէմ գետոյ և մընալ ժողովելոյ ամենայն զօրաց իւրոց: այլ վէգիւրն խաղաց մերձեցաւ 'ի բանակն Ռուսաց, և ճակատեցան կողմանքն երկողքն: Օսմանեանք թաթարքն հանգերձ եին աւելի քան զերկու հարիւր հազար, և Ռուսացն զօրք քառասուն և չորք հազարք: Վէգիւրն, որ էր Պալմաճի Մէհմէտ փաշա, առաջնորդուեց շվէա զօրավարի իւրոյ շուրջանակի փախեաց պաշարեաց զՌուսոս. և մինչեւ Պետրոս 'ի գիպագոյն վայրի կամէր զետեղել զբանակն, վերջապահ զօրք բանակին իւրոյ հարան 'ի Թշնամեաց, և ընդ ժամն հինգ տասնհապէս մարտ եղեալ ոչ զառեան 'ի բուն բանակէն:

Ապա 'ի բաղիւիլ Ռուսոց և յառաջակողմն կուսէ՝ կանոնաւոր խաղացմամբն իւրեանց հարկեցուցին զզօրս Յաճկաց մեկնել 'ի բուն բանակն. այլ ոչ ինչ փոխեցաւ գժպատեհ գիրք բանակին իւրեանց՝ շուրջ պատեալ գլուղ 'ի Թշնամեաց: Թող զայն, այլ և սոմն 'ի վերայ հասեալ էր, և հիւանդք բազում յոյժ եին 'ի նոսա. խոյս տալ չէր հնար, գիմագրաւ լինել ևս երկիւղալի, զի վտանգ էր կենաց ինքնակալին և գլխոյին, և ընտիր ընտիր զօրաց:

Յանհնարին 'ի տագնապ ժաման՝ մեկնեցաւ Պետրոս ցաւագին և գառնաւ

ցեալ ոգւով 'ի վրան իւր, պատուիրեալ զի մի՛ դք մեացեալ ինքն : Կատարինէ՛ որ ցանգ խորհրդական և ողորջն էր Պետրոսի իւրով զչօն բանիւք, համարձակեցաւ եմուտ առ Պետրոս խորհրդով զօրավարացն, և ամենեաց զնա, և էառ հրաման փորձ փորձել վասն խնդրոյ խաղաղութեն : Շէրէմութով գրեաց Թուղթ առ Վէղիրն, յարում խօստանայր գարձուցանել առ Թագաւորն Օսմանեանց զԱզով, քանզի զամուրան նորոգ կանգնեալո, և շնորհել Կարողսն անխափան անցս յերկիր իւր : Ապա հաստատեցին զօրավարքն, զի Թէ Օսմանեանք ոչ հաւանեալ պայմանաց խաղաղութեն՝ հարկ արասցեն Ռուսաց անձնատուր լինել, աներկմիտ խիզախեցեն յարձակել պատառել զզօրս նոցին և անցանել :

Հաւանեցաւ Վէղիրն և զիջաւ 'ի հաւատութի, զի և զանձկութի զօրացն Ռուսաց ոչ քաջ գիտէր, և խիթայր ևս Թէ հացեն ընդ հուպ և այլ զօրք Պետրոսի 'ի Լեհաստանէ : Եւ Պետրոս 'ի 22 յուլիսի մեկնեցաւ յափանց անտի փրութ գետոյ, և սկսաւ քանգել զամբոցն Սամարայ և զայլս ոչ ինչ այնպէս կարենորս . ապա կատարեաց և զայլ պայմանս ուխտին :

Արժանի յիշատակաց վեհանձնութի եցոյց ստատանօր Պետրոս, որով ոչ հաւանեցաւ տալ 'ի ձեռս Տաճկաց զՔան.

Թէմիր . այլ ասէ . «Լաւ համարքիմ Թա-
ղուլ 'ի ձեռս Տաճկաց զամենայն եր-
կիրս իմ մինչև 'ի Քուրդք , քան մաս-
նել զհաւատարմութի իմ . զի զերկիրն
Թերեւս անգրէն առից յաւուր միում ,
այլ հաւատարմութեանն կորուստ ան-
գիւտ է » :

Ձհեա բազում շփութից Թագաւո-
րացն Դանեայ և Բրուսիոյ , Պետրոս
նորոգ գաշնադրութի 'ի ձեռս իւր կա-
լու զինկրիա , զՔարնլիա , զԵսթանիա ,
և զճաղաքսն Վիպուրկ , Նարվա , և Բէ-
վէլ , զորս առեալ էր 'ի Էվեոաց . և 'ի
Բէվէլ շինեալ նաւահանգիստ մեծ՝ ե-
լից զայն նաւուքն բերելովք յԱնգղիոյ :

Ի բազմաց հեռէ ցանկայր Պետրոս և
'ի նաւամարտի առնել միանգամ իւր
անուռն : Ապա յամին 1713 , յորում
Ժամանակի ըստ կարգի յառաջագիմու-
թե իւրոյ 'ի նաւաստանկանին՝ երրորդն
էր ծովակալ իշխանի , առաքեաց ընգ-
գէմ Էվեոաց զծովակալն Ափրաքսին
հարիւր և ութսուն ցեկանաւուքն 'ի
Ֆինլանտիա 'ի հրաւանգանն Ապօ , և ինքն
այլովք վեշապասն նաւուք արատեալով
մեծամեծօք խաղաց 'ի կողմն Բէվէլաց :
Բազխեցան կռիւմնքն երկոքին . և ճիգն
Ռուսաց՝ յորոց միջի Պետրոս և մարտիկ
էր և նաւաստի և նաւազիզ և զօրա-
վար , յազմեաց ճգանցն Էվեոաց , որոց
զօրավարէր Էրէնշիլա փոխանակ ծովա-
կալի : Յեա երկուց ժամուց նաւամարտին

յաղթող եղեն Ռուսք և ամբողջին գող-
ցէս ողջոյն նաւատորմին Շվետաց : Սա-
կաւք ոմանք և եւթ 'ի նաւացն Շվե-
տաց զերծան 'ի Սթոքհոլմ, և անգ առին
զգոյժն՝ զի վեջտասան հազար Ռուսաց
առեալ էր և զԱլանա կղզի, և խռովե-
ցաւ ամենայն աշխարհն : Այլ Պետրո-
սի խնայեալ 'ի զօրս իւր՝ փութացաւ 'ի
Բեթրպուրկ 'ի հանգէս յաղթանակի :

Նշանաւոր և շքեղ յոյժ եղև հան-
գէսն զայս նուագ . զի իշխանն Ֆէոտար
Ռոմոտանովսքի՝ որ փոխանորդ լեալ էր
ինքնակալին 'ի լինել նորա արտաքոյ աշ-
խարհին, տեսաւ բազմեալ ճոխութիւն 'ի
գահն արքունի զարդարեալ ամենայն
կայսերական նշանօք : Եկն եկաց առա-
ջի ծովակալն Ափրաքսին, և մատոյց առ
տեղակալ թագաւորին զյալթականն
և զյաղթեալն, և գրուածեաց զգնացս
և զքաջութիւն երրորդին իւրոյ Պետրոսի
Ալեքսեյեվիչ, որ կայր անգէն խառն
ընդ այլս 'ի սպայից : Յառաջ կոչեաց
զնա Ռոմոտանովսքի և եհարց զանցս
նաւամարտին առ Անկուծաւ . և Պե-
տրոս ճառեաց նմա կարգաւ զիրա պա-
տերազմին : Յայնժամ վկայեաց տեղա-
կալն՝ եթէ արժանի է Պետրոս պատուոյ
փոխանակի ծովակալին . և ապա իջեալ
'ի գահէ անտի, և զկայսերական զարդոն
'ի բաց եգեալ՝ մատոյց բազմեցոյց անգր
զինքնակալն : Անգ զի վառեացէ Պետրոս
զամենեանն 'ի նախանձ փառաց հայ-

քննի աշխարհին՝ շարժեալսց զձեռն իւր և
ասէ . «Է՛ր որ ՚ի ձէնջ այլ , եղբարք իմ ,
որոյ քսան ամաւ յառաջ քան զայս ընդ
միտ անցեալ իցէ թէ մաքառ ունիցի եր-
բէք յորդարել ընդ իս ընդ ալիս Պաւ-
թիականին ՚ի նաւա ձերոյնն կերտեալս
ձեռամբ , և թէ քաղաք բնակութեան
առնուցուիք յաշխարհս յայտոսիկ մե-
րովս վաստակօք և արութիւն : Ո՛վ որ ՚ի
ձէնջ գուշակ լինէր եթէ այսչափ մարդ-
կան կրթեալոց , այսչափ ճարտար ձեռա-
գիտաց , այսչափ ժրաջան գործաւորաց
բաղմութիւնք գայցեն երբէք ՚ի բարգա-
ւաճել զարուեստս ՚ի Ռուսիա : Անդ
ուրեմն ՚ի Յունաստան զտեղի կալեալ
երբեմն գիտութեց , անտի Ծաւալեցան
յիտալիա , և ապա ընդ ամենայն Եւրո-
պա . այլ ոչ և ՚ի Ռուսիա : Եւ պատ-
ճառք , անխուժութիւն մերոցն նախ-
նեաց : Այսօր մարթի նոցին գիտութեց
լինել և մեզ մասն ժառանգուն , եթէ
և դուք նպաստ լինիցիք իմոցս ջանից՝
զժրութիւն և զհնազանդութիւն ՚ի մի կցոր-
գեալ : Արուեստք չըջան առնուն յաշ-
խարհի որպէս արիւն ՚ի մարմնի . և իցէ
երբէք զի ՚ի միջի մերում հաստատեալ
նոցս զաթոռ իւրեանց , աստի գարձ ա-
րասցեն երբեմն ՚ի Յունաստան ՚ի վազե-
մի իւրեանց հայրենիս ր :

Յեա այնորիկ հրամայեաց Պետրոս՝ զի
ամենայն ազատանին ՚ի ժամագրեալ ա-
ւուր ամցեն զառաջեալ զորգիս իւ-

րեանց 'ի տաանամենից մինչև ցերեանա-
մեանս, զի ընտրեացին 'ի նոցանէ զի-
նուորք զիճակաւ. և որոց գանգազե-
ցին գալ 'ի կոչն, որպէս մինչև ցայնժամ,
սպառնացաւ յարքունիս առնուլ զամե-
նայն զինչս նոցա :

Որդի մի էր Պետրոսի յԵգիպտոց
կնռէն իւրմէ Ալէքս անուն՝ քսան և
երկուց ամաց՝ ձոխ արտաքին ձգիւք,
այլ 'ի բարոյս խեղ և անկիրթ. վասն
որոյ կին ած նմա հայրն իւր զեշխանու-
հին Վոլֆէնպուլմէլ զաղգահից կայ-
սերն գերմանացւոց Վարուդի Զ. զի-
մաստուն օրիորդն և զգուպրթաբարոյ.
սակայն Ալէքս վաղ եթող զնա և գար-
ձաւ. անգրէն յառաջին խառնագնաց
վարս իւր. որով հասցոյ Պետրոսի վիշա-
մեծ :

Ի գալ ամին միւսոյ կամեցեալ Պե-
տրոսի առանձինն իմն փառաւորել զգրչ-
խոյն Վատարինէ վասն արիական հա-
մարձակութեն 'ի մարտին որ առ զորութ-
գեւամլ. կարգեաց 'ի պատիւ նորա ըզ-
կարգ սրբուհւոյն Վատարիննայ յաւուր
յիշատակի նորին : Յաւելլու ուրախու-
թի արքունեացն Պետրոսի և գալստեամբ
գնապանացն իւրոց 'ի Վաստանգնուպօլ-
ոց՝ հաստատեալ զուխտ բարեկամուե-
րնք Օսմանեանս :

Եւ յեա բազմապատկ բարեկարգու-
թեցն և ջանից 'ի նպաստ բարգաւա-
ռելոյ վաճառաշահուեն Ռուսաց, յա-

մին 1717 անց գնաց գլխոյն հանգերձ
'ի Գաղղիա . ուր մեծապէս պատուով
ընդունելութի գտեալ 'ի Թագաւորէն
որ էր Լուգոմիկոս ԺԴ . ուչի ուշով
զմեկը զամենայն զքաղաքական և զգե-
նուորական կարգա , զհասարակաց տե-
ղեա , զվարժոցս և զուսուժնարանս և ըզ-
գործարանս , և զհնչութիւն անգամ
գիւղականաց աշխարհին : Տեսեալ զշի-
րիմ աշխարհաշէն ծիրանաւորին Ուիշ-
լուայ՝ գոչեաց , ասեմ , Պետրոս . «Այդ
մեծ . իցիւ թէ . գու առ իս էիր , և եր
շնորհէի քեզ զիէս . Թագաւորութի ի-
մոյ , և առ 'ի քին ուսանելի զմեւոյ կի-
սոյն ունել զանտեսութիոյ :

Մանսթա կալաւ գաղցես ընդ ամե-
նայն աւագօրերոյն Գաղղիոյ , տեղե-
կութիւնս կարեորս քաղելով յամենե-
ցան : Մտաեաւ առ Աստուածաբանս
անգամ Սարգանեան ժողովոյն , և հնարս
'ի նոցանէ խնդրէր միաբանելոյ զեկե-
ղեցին Ռուսաց ընդ հաովմեականին :
Հաստատեաց ընդ Թագաւորին Գաղ-
ղիոյ զգաշն բարեկամութեան , յորում
Թագաւորն Գաղղիոյ և Բրուսիոյ խոս-
տանային միջնորդ լինել հաշտութեան
Ռուսաց ընդ Էվէսո : Հաւան էր Պե-
տրոս ընդ հաշտութիւնն , սակայն առ
ժամն լուսայ՝ մնալով նախ ազաւանաց
'ի Կարթլոսէ , և գարձ արար յերկիր
իւր :

Այց արար կողմանցն նորոգ տաշեր .

լոց. հաստատեալ նորանոր՝ կարգա՝ 'ի
Բեթրապոլի. ապա անցեալ 'ի Մոս-
քուս՝ գնաց անտի 'ի Յարկեյին մերձ 'ի
Վոլկա, և արդեւ զարշաւանս Թաթա-
րացն Վուպանայ, և կանգնեալք ընդդ
ամուրս առ ափամբք Վոլկա և Տոնաւիս
գետաց :

Իբրեւ գարձաւ անգրէն 'ի Բեթրա-
պոլի՝ հաստարակեալ մատենն իրա-
ւանց. զոր տարագրեալ էր 'ի Տանցիկ.
պահանջեալ զհամար անտեսութե՝ ան-
զակալացն իւրոց, և գտեալ 'ի նոսա յան-
ցաւորս՝ պատուհասեալ զնոսա :

Ընդ նոյն ժամանակս առաքեալ ըզ-
բաշխաւորմն զոր 'ի խնդիր անցից 'ի հիւ-
սիաց 'ի Հնդիկո, ատեալ ընդ նմա և
ընծայս բազումս՝ զի մատուցէ խանից
Թաթարացն, և առ տերորս անդեալ ան-
դեալ՝ ընդ որս լինիցի նմա անցանել :
Եհաս այրն մինչև յնօթանախներորդ
առաիճան ընցնութե՝ 'ի գետն Լէնա՝ որ
Թափի 'ի սառուցեալն Ժով. այլ խան
տեղւոյն չեա նմա Թոյլ այլ ևս յառաջ
մատել, և գարձոյց 'ի անդի իւր :

Ժամ՝ է պատմել և զգէպս արքայոր-
գայն Ալէքսի, յորում աչ այլ իւրք եր-
բեք արգարասցի խառութիւն հօր նորին
Պետրոսի, բոլոյ որչափ նախանձու նո-
րագութեան արխարհին և ատելութին
բրտութե և անդութեան 'ի հին սովո-
րոյթս :

Քանզի Ալէքս լսա թուպոյ բարուցն

և ըստ անխնամ՝ սննդեան՝ ի ձեռն հետ-
սէր և յամառոտ դասաւարտեաց՝ յամե-
նայնի հակառակէր մտաց և կամեաց
հօրն . որոյ կամեցեալ ուղղել զնա յան-
ուղղայ գնացիցն՝ անագան ուրեմն կար-
գեաց նմին . գասաւարակ զԾենշ չիքով,
այլ ի զուր : Ամուսնացոյց զնա ընդ խա-
հական օրիորդի . այսնա տաղակացաւ
՝ ի նմանէ , և յառաջին խնամութիս իւր
գարձաւ , մինչև մեռաւ և օրիորդն :
Յայնժամ գրեաց առ նա Պետրոս Թուզթ
կշտամբանաց և յանգիմանութե՝ հան-
գերձ սպառնալեօք մահու՝ Թէ ոչ զգո-
նացի : Եւ յայլում նուագի գարձեալ
գրեաց նմա՝ կամ՝ ուղղել զգնացո իւր
և յաջորդել ինքեան յաթուռն արժա-
նապէս , և կամ՝ կրօնաւորել . ապա
Թէ ոչ՝ ասէ , կեալ քո և եթ զքնի մա-
հուն իմոյ շատ է վեր ի վայր տապալել
զպետութի Ռուսաց : Յանձն էառ Ալեքս
կրօնաւոր լինել . և Պետրոս ամիսս վեց
շնորհեաց նմա ի խորհել զիրացն , և
ինքն յուզի անկաւ ի Ռուսոյ :

Յայնժամ Ալեքս անհրաման ի հօ-
րէն գնաց ի վեննա , անտի ի Թիբուլս ,
ի Թուրին , և ապա ի Նէապոլիս : Ար-
ձակեաց Պետրոս զհետ նորա զգորա-
գլուին Րուսեանցով և զխորհրդական
իւր զԹուլսթոյ . և երկրորդս այս այր
գոլով ճարտար ի գիւտս հնարից՝ եգիտ
զապաստանարանն Ալեքսի ի բերդն
անուանեալ Սանթէլոն , և հաւանե-

ցոյց զնա գառնալ գալ ընդ իւր 'ի Ռու-
սիա :

Եկաց Ալեքս առաջի Պետրոսի 'ի Մոս-
քուա , և 'ի Ծուկնր իջեալ խնդրէր զնե-
րուսն : Պետրոս յարոյց զնա , և եհարց
նմա բազում ինչ , ապառնալով նմա զմա-
նեմէն Ծածկեացէ ինչ 'ի նմանէ : Ապա
ած զնա 'ի սրահ քանոն , ուր էր Ժողո-
վեալ աւագանին , և անգ ետ ընթեա-
նուլ զյայտարարութիւն պատրաստեալ ,
յորում ամբաստան լինէր զանուղղայ
բարոյից որդւոյն , զհամախոհութէն նո-
րա ընդ կաւսակիցս հին սովորութեանց ,
զտաահազ գնացիցն ընդ կնոջ իւրոյ ,
զցրժել ամուսնական հաւատարմունն՝
յաճախելով առ այլ կին ցածազգի , և
զգնալոյն 'ի Վեննա և ամբաստան լինե-
լոյ զհօրէն առ կայսրն , և խնդրելոյ 'ի
նմանէ զօրս 'ի Թիկունս . և յաւելլոյր
ասել . « Այսպէս ահա գարձաւ եկն
որդին մեր . և Թէպէա արժանի մահու
էր նա , այլ գորովն մեր հայրենի նե-
րէ նմա զյանցանսն : Սակայն զմտաւ
ածնալ զստահակութեմ գնացա նորա՝
չխորեմք Թողուլ նմա զԹագաւորութի
մեր , գիտելով քաջ զի 'ի նախատինս և
'ի կործանումն ազգիս և աշխարհիս դառ-
նալ ունի այն : Վասն որոյ ըստ հայրե-
նի իրաւանց մերոց և ըստ կայսերական
իշխանութեա՝ զքկեմք զորդին մեր զան-
գրանիկ զԱլեքս 'ի Ժառանգութէն ա-
թոռոյս Ռուսաց զհետ մեր . և կար-

գեալ յայտ առնեմք ժառանգ Թագա-
ւորութեան մերոյ զորդին մեր զկրտսեր
զՊետրոս՝ Թէպէտ և գեաւհառակ, առ-
'ի չգոյէ այլոյ ուրուք արժանաւորի Դ :
Այս վճիռ հրատարակեցաւ 'ի Մոս-
քուա յամին 1718 'ի փետրուարի 14 .
և Ալեքս սատրապրեայ 'ի Նամակին՝ ի-
րաւունս տարով վճար հօրն : Յայն-
ժամ գնաց ինքնակալն 'ի մայր եկեղե-
ցին, և անդ վերադին յընթերցումն ետ
զվճիռն, ընդ որ հաւանեցան և ամե-
նայն եկեղեցականքն և ձեռն եզին
վճարն :

Կասկած կալան ոմանք՝ եթէ այսմ
ամենայնի մեծաւ մատաճա պատճառաւ
տուեալ իցէ Կատարինեայ մօրութն Ա-
լեքսի . և Թերեա յիրաւի, որպէս Թուի
յիրացն գիպելոց : Քանզի ոչ շատա-
ցեալ Պետրոսի այնու վճռով խորհրդ
եթէ յեա իւրոյ մեռանելոյ անշուշտ ոչ
կազցեն յակաստանի և Կատարինէ գըշ-
խոյն, և որդի նորին Պետրոս յերեսաց
Ալեքսի և կուսակցաց նորա . հարկ հա-
մարէր ապա արկանել զԱլեքս յարևէ :

Այլ տագնապ տարակուսանաց պա-
տեալ պաշարէր զնա, զի չգտանէր 'ի մե-
տեանս օրինացն իրաւունս խորհրդոց
իւրոց, մանաւանդ Թէ զնորին հակա-
ռակն . զի յառաջ քան զամենայն ինքն
էր գլխաւոր սոսիս և ամբաստան զոր-
դւոյն, և գառաւոր և վկայ : Սակայն
հնաքեցաւ հաւաքեաց կուտեաց որչափ

ինչ գլուխա ամբաստանութեց մարթա-
 ցաւ գտանել զորդւոյն իբրե զգաւա-
 ճանէ և զմանչէ : Ստիպեաց և զորդին
 ողորդ և սպառնալեզք՝ խոստովան լի-
 նել՝ եթէ կամեցեալ իցէ երբեք գաւել
 զհայրն, կամ թէ եգեալ իցէ ՚ի մօր
 ձեռն տալ ՚ի թշնամիս կենաց հօրն՝ ե-
 թէ երբեք ուրիշ վեր երեւցին : Յայն-
 ժամ եւ նմա պատասխանի Ալեքս
 գրով, և ասէ . «Եթէ երբեք հրախրէին
 զիս ասպատամբ հզօրք յիւրեանց կողմն
 կենդանեաւ իսկ հօրգ իմոյ, հաւատ-
 տեաւ կուտակից նոցին լինէի :

Յետ չորից ամսոց քաղեաց ՚ի բերա-
 նոյ Ալեքսի և զայլ խոստովանութիւն
 հանգետ առաջնայն . սակայն և այն ոչ
 բաւական պատճառք էին սպանանելոյ
 զնա : Առաջեաց ասպա առ դատաւորս
 և առ եպիսկոպոսունս, և խորհուրդ
 հարցաներ ՚ի նոցանէ վասն առաջիկայ
 իրացն՝ զի կարացէ անսաղիւտ խղճիւ-
 յառաջ վարել զխորհուրդն : Եւ նոքա
 խորհուրդ ՚ի մէջ առեալ պատասխանի
 ետուն ինքնակալին եթէ տէր է նա կե-
 նաց և մահու ըստ արարչագիր կարգին .
 եթէ կամօք զմահ որդւոյն՝ հրաման է
 նմա ՚ի գրոց սրբոց, յօրինացն Մովսէսի
 և յօրինակէն Աբեռաղովմայ (որ այլ
 անուն էր յառաջիկայ իրացն) . և եթէ
 հաճեսցի ներել նմա, օրինակ առցէ նե-
 րազմատուն ՚ի Քրիստոսէ . «Սիրտ թա-
 գաւորի ՚ի ձեռս Աստուծոյ է, ասեն :

ընտրեալ զիսկին յոր ձեռն տնտես ա-
ռաջնորդեացէ քեզ : ։

Յօրինեցաւ այնուհետեւ զԱիւ գա-
տապարտուէն Ալեքսի 'ի բերանոյ տան-
նին . և իբրեւ ընթերցաւ այն հրապարա-
կաւ , թալուկն մահու անկաւ , տսնն ,
զԱլեքսիւ , և ապա հարեալ 'ի կաթուա-
ծէ մեռաւ : Են որք զինն եթէ Պետրոս
ինքնին իւրով ձեռնադր գլխատեալ իցէ
զորդին . այլք՝ թէ 'ի ձեռն այլոյ ու-
րուք լեալ իցէ գլխատումն . և կէպք՝
թէ 'ի թուհաւորեալ խարանէ մեռեալ
իցէ Ալեքս : Այս ինչ հաւատար է , զի
Պետրոս կարգեաց նմա յաւաքեաւո-
րութի մեծ . և ապա պատահասեաց
զտազուան իբրեւ գաւակիցս Ալեքսի :
Արրահամ Լափուքին եղբայր Եւդոք-
սիայ մօրն Ալեքսի , Ալեքստանգր Բիլքին ,
Եպիսկոպոսն Ռոսթոմայ , Փուսթիննոյ
գրան երեցն Եւդոքսիայ , սպանան ա-
նուօք : Ալեպով զօրավար մտերիմն Եւ-
դոքսիայ սպանաւ 'ի կախազանի : Երե-
ցունք և միանձուհք յիսուն և հինգ զա-
վոզակիցք Ալեքսի՝ գլխատեցան շուրջ
զկախաղանաւն . և այլք էին որք ըստ
նոցին օրինակի սպանան , էին եւ որք
յաքսորս առաքեցան . և Եւդոքսիա
ինքնին ձաղկեալ յերկուց հաւատաւո-
րաց՝ արգելաւ 'ի մենատանն ուրեք 'ի
նորն Լաառկա :

Սակայն աչ յապաղեաց ատգիւա իբրդ-
ձին տագնապեցուցանել զՊետրոս , և

ապաշտան այն գարձոյց նմա անգրէն
զփառս առաջնոց վաստակոյն : Յետ
սակաւ ժամանակի և մահ որդւոյն զա-
տարինեայ՝ զոր կացուցեալ էր ժառանգ-
թագաւորութեանն՝ յաւելեալ 'ի մահ
անգրանկին իւրոյ, լքոյց զնա 'ի քաջու-
թէ սրտին . մերժեցաւ այնուհետեւ 'ի
զգօնութէ մահ, անկաւ թուլացաւ
'ի անգուէ հոգւոյն, և փակեալ զանձն
իւր 'ի Փեթերհոֆ՝ եգ 'ի մօտ սովամահ
վճարիլ 'ի կենաց, սպառնալիս մահու
կտակաւ 'ի վերայ՝ թէ դք իշխեսցէ մատ-
չել առ նա : Եկն եկաց առ գուրս նո-
րա քաջ իշխանն Տոլկորուքի, և բազ-
խեաց ուժգին : Ի ձայն սպառնական
գոչեր թագաւորն 'ի ներքուստ, զի թէ
իշխեսցէ յերեսս անկանել նմա՝ բարձ-
ցէ զգլուխն 'ի նմանէ : Այլ Տոլկորուքի
զնգէր և ասէր . « Բայց զի խօսեցայց
ընդ քեզ : Հասեալ կամ 'ի ծերակուտե
անտի հարցանել ցքեզ՝ թէ զո՞ կարգեա-
ցես ինքնակալ փոխանակ քո, որովհե-
տեւ գուհրաժարես յաթոռոյդ » : Ոչ
հանդարտեաց Պետրոս արքայական սիրոյ
իշխանին, երաց զգուրսն և անկաւ ըզ-
պարանոցաւ նորա . անսաց զգօնութե
խրատուց ճշմարիտ բարեկամին, և էառ-
վերտաին 'ի ձեռս զսանձ կառաւարու-
թե աշխարհին : Աւցուք և մեք անգրէն
զթել պատմութե գովելի գործոց ինք-
նակալիս :

Մինչդեռ 'ի Մաքրուա կառարեք
 գտան Ալեքսի, արքայն Հմեռաց փու-
 թայր խաղաղութիւն առնել ընդ Ռու-
 սաց՝ միջնորդելով բազմահնար խորհրդ-
 ականին իւրոյ քաջի, որում անուն
 էր Կսէրց: Հաւանեցաւ և Պետրոս, և
 եղև ժողով մեծ յԱլանա կղզի, յո-
 բում նախ քան զպայմանութիւն ցու-
 ցին թագաւորն երկուքեան զարդիւնս
 բարեկամութեն. զի Կարողոս քարձոյց
 Պետրոսի զերկասին զօրավարս նորա
 զՅորուպեցբոյ և զԿոլովին, որք անգը-
 ւան 'ի պատերազմէն Նարձայի գերի
 վարեալ կային 'ի Հմեռոս. և Պետրոս
 քարձոյց Հմեռաց զմարաջախան Էրէն-
 շիլոս, զոր իւրով ձեռամբ կաշեալ էր
 նորա 'ի վերջնում նաւամարտի անդ իւ-
 րում: Իսկ 'ի գաշնագրութեն ուխտին
 այս պայմանք հաստատեցան 'ի միջի.
 Ե, Դարձուցանել Պետրոսի առ Հմեռոս
 զՓինլանտիա և զմասն Քարելիոյ, 'ի ձե-
 ռին պահեալ զՎիպուրկ, զԻնկրիա,
 զԵսթոնիա և զԼիվոնիա. Բ, Օգնական
 վինել Հմեռաց՝ զի առցեն անգրէն
 յԱնգղիացւոց զՓամերանիա և զՊրէմա
 և զՎերտեն. Գ, Հաստատել զգուքսն
 Մէրլէմպուրկայ յիւրում տէրութեն,
 Դ, Զի հաստատեցէ Պետրոս յաթուռն
 Լեհաց զՍաանիտլաւ:

Ընդ այն տաւուս, մեռաւ Կարտոս
 ԺԲ, 'ի պատերազմի. և Պետրոս գոր-
 ձաւ ուշ ունել զարգարելոյ աշխարհին

խորյ : Բազմադոյց զգործարանն աղջի
աղջի իրաց , և և յախճապակաց , մե-
տաքսի . ոսկերչաց , չախալից , հոլան-
դեան կերպասուց , և պարսիկ գիպա-
կաց անգամ ոսկերթից : Առանձին
ժողով խորհրդականաց կացոյց 'ի արն-
տեսել զպեղումն հրահալից , և ճոխա-
ցոյց զգործարանց զինուց : Պեղեաց և
ջրանցս՝ որովք միացոյց զգետն 'նեւա
ընդ այլում 'նաւարկելի գետոյ , և գիւ-
րացոյց յոյժ զերթեկեկ վաճառականաց
'ի Բեթրպուրկ : Յառաջ վարեաց և ըզ-
պեղումն մեծի խրամին՝ որով կցել ու-
նէր ծոփն Կասպից ընդ ծոցոյն Ֆինլան-
տիոյ և ընդ Ովկիանու : Շինեաց և զնոր
քաղաքն Լատովա : Եւ յայտմ ամե-
նայնի ոչ միայն ինքնին անձամբ վերա-
տեսուչ կայր , այլ և իւրով իսկ ձե-
ռամբ զձեան նկարագրէր , գլխաւան
չափեր , և վառաստիւր եւ 'ի գործ : Մե-
ծառանց պատուէր հրամանի կապեաց
'ի վերայ՝ վայելուչս կանգնել տունս
ըստ ճարտարապետական կարգաց . կար-
ձեաց զխենեչաւ ձիս 'ի հանգերձս , և
զգեզձմունս 'ի խաղս բոխտի : Յամենայն
քաղաքս կարգեաց գալոցս Թուարս
նուրթն . երարձ 'ի միջոյ զմուրողս , կա-
ռուցեալ ազքատանոցս և որանոցս .
և միորինակս արար ընդ ամենայն Ռու-
սիա զչափ և զքիւռ : Կարգս եգ և օրի-
նաց գտարաստանի՝ ըստ կարի 'ի համա-
ռօտն սահմանեալ զվճիւր գաւին : Հատ-

առանձնաց վարժոցս արտաքին իրաց, պատերազմի, ծովակալութե, արքունի եկամտից և վաճառականութե, և կարգեաց 'ի նոսա մանկուան ազատաց թըւով: Հրատարակեաց և մատենան օրինաց պարզ և համառօտ 'ի առև և 'ի գերմանացի բարբառ. և ուշի ուշով հանէր 'ի ճշգրիտ կատաղութե օրինացն:

Յիսեալ Գէորգայ Ա. Թագաւորին Անգղիայ, և այլոց ոմանց Թագաւորաց Եւրոպայ զճոխանալ Պետրոսի յամենայնի, և զանցանել զբազմոք 'ի նոցանէ, միտքանեցին՝ որպէս թէ իրաւունս առնել արքային Շվետաց և գարձուցանել 'ի նա զՖինլանտիա և զԼիվոնիա, և չթողուլ 'ի ձեռս Պետրոսի, բայց միայն զԲերգսլոթ, զՔրոնշթատ, և զԼարվա: Յայնժամ Պետրոս արտասահման արար 'ի Ռուսիոյ զՅիսուսեանս՝ որք բընակութիւն հաստատեալ էին անգանօր, և ազգ արար հրամանակալացն Շվետաց՝ զի թէ չիցէ հաստատեալ խաղաղութին 'ի միջի ըստ պայմանացն առաջորկելոց, առպէսցից ասէ զնաւատորմն իմ 'ի Շվեա: Եւ արար այնպէս, և առին Ռուսք քաղաքս և աւանս բազումս 'ի հիւսիսի և 'ի հարաւսկողմն Սեւրսկայ, և անխնայ աւարհարութիւն քանդեցին ասունս հնգետասան հազար: Միջնորդ հաշտութե կալաւ գլխոյն Շվետաց զԳէորգ Թագաւոր Անգղիոյ, այլ Պետրոս մերժեաց զմիջորդութիւնն, և

գտնեալաւ կալաւ առ Գեորգ վասն գնալ
քնից նորա, որ ըստ բազում գլխոց 'ի
մնաս և 'ի նախատինս Ռուսիոյ բերէին:

Եւ մինչքեւ տակաւին ամբասանգէր
զգորս իւր 'ի խաղալ ընգգէմ պետու-
թեցն գաշնակցելոց 'ի նպաստ Ըվեաիոյ,
և 'ի միւս կողմանէ զօրք իւր 'ի նաւա-
մարտոս յաղթութիւն գործէին ընգգէմ
Ըվեասաց, Փեգերիկոս այրն Ուլբիբոյ
ամբարձեալ յաթոռն Ըվեաիոյ՝ միջ-
նորդ խաղաղութեւ կալաւ զարքայն Գաղ-
ղիոյ առ Պետրոս, և զինագազարումն
եղև: Կարգեցաւ ժողով թագաւորաց
'ի Նալլթատ, յորում Պետրոս ահար-
կուն յաչս բազմաց՝ հաճութիւն ամենե-
ցուն մշտնջենապէս գրաւեաց որչափ
ինչ երկրակալութիւն արարեալ էր նորա
'ի սահմանացն Քաւրլանտիոյ մինչև յայն-
կոյս ծոցոյն Ֆիլանտիոյ, և անտի և 'ի
վեր զամենայն զհիւսիսակողմն Քեքո-
հոլմայ. և հաստատեցաւ պայման ուխ-
տին յՅՕ աւուր ամսոյն օգոստոսի, յա-
մին 1721:

Ապա 'ի մեծահանգէս կոցուրգան որք
հաշակեցան 'ի Բեթրապուրկ տակա մեծի
և կարևոր ուխտի խաղաղութեն, ծե-
րակոյտն և սիւնհոգոսն միտնգամայն
վճիռ ետուն անսասնել զՊետրոս Մեծ,
և Ինքնակալ, և Հայր հայրենեաց: Իսկ
նա այն ինչ զուարճացեալ յանձն իւր
ընգ խաղաղութին՝ ակն ունէր անխա-
փան և անընդհատ միտ գնել բարգա-

առնելոյ պետութիւն իւրոյ, հարկեցաւ
'ի նոր պատերազմ՝ ձեռն արկանել 'ի
կողմն Ասիոյ :

Քանզի ազգն Ղեկաց կամ Լեզիկը
ընակիչք Կովկասու գլուխ ամբարձնալ
ընդգէմ Հիւսէյին շահի Պարսից՝ առ
պատակեցին զԱզուանո և զամենայն
զարեմասկողմն Կասպից ծովուն մինչև
'ի Դարբանդ : Յաւարի առին և զմեծ
քաղաքն Շամախի, և սպանին արօ բա-
ղամա յեկաց և 'ի ընակաց տեղւոյն ըզ-
հայս և զՊարսիկս, ընդ որս և զընկե-
րաւթի ոռւղ վաճառականաց առաքե-
լոց անգր 'ի Պետրոսէ : Բողոք կալաւ
Պետրոս վասն իւրոցն առ Հիւսէյին
շահ . և տեսնալ զի նմա ոչ ինչ փոյթ
էր զեղեղոցն վասն անպարտապութեն 'ի
խռովութեց իւրոյ աշխարհին, մոռա-
ւանդ թէ և 'ի Պետրոսէ ձեռն օրնակաւ
նութեան խնդրէր ընդգէմ Մահմուտ
միւրովէրդ անուն խանին՝ որ բռնացեալ
էր յԱպսխան, յարեաւ Պետրոս քա-
ռասուն և հինգ հազար արամբք, և Կա-
տարինէ ընդ նմա, և խաղաց և հաս մին-
չև 'ի Դարբանդ : Յաջողեաց Ռուսաց,
զի իշխան անառիկ տեղւոյն այր գողով
յոյլ և վատ՝ մատարց զքանակս գրանցն
առ Պետրոս . և նա եմուտ 'ի ներքս իսկ
զազութի : Ապա իբրև ետեօ զի մմեռն
պատականայր, և լուաւ զի նաքն նպա-
րակաւօրք վասնդեալ եին, շատ համա-
րեցաւ զայնչափ՝ զերկրակալութին, և

գարձաւ անդրին 'ի Մոսքուա :

Իսկ խանն Պարսից Մահմուտ խաղաց գնաց և 'ի Կոզմանս Դարբանդայ՝ աւար հարեալ զամենայն զճանապարհայն, և ընակիչքն իլիանու տաւալինեցան 'ի Ռուսս : Մինչ այս մինչ այն, շահ Թահմազ արգի Հիւսէյին շահին զօրացեալ՝ արձակեաց զգետպան մի առ Պետրոս և նորա հասեալ 'ի Բեթրպուրկ՝ պայմաւ նաւ ուխտի աւանգէր Պետրոսի զԴարբանդ, և զդաւառու իլիանու և Մազանդարանայ : և Պետրոս խոստանայր օգնական լինել զօրօք շահ Հիւսէյինայ և որդւոյ նորին :

Ընդ այն ժամանակս հրատարակեաց Պետրոս և մատնան մի օրինաց վաճառականութիւն, և արգել զատաւորաց մեկնադանել զինաստա օրինացն, թաւնակալաց և եթ թաւեալ հրաման՝ զերկրայնի գէպս առ Ծերակոյտ անդր հանել : Կարգեաց և զմի ոմն 'ի Ծերակոյտ ժողովոյ անտի ընդհանուր տեղակալ, որոյ իշխանութիւն էր գիտել զոչնացս անկողնագասցն, կալ հանապազ առ լեազաւորին, և 'ի լինել նորա արտաքոյ՝ ուննել զանգին :

Բազում նորագութիւն արար և յեկեղեցական սովորութիւն և երարչ զզեզմմանս՝ առաջնորդութիւն Թէօփանեայ մեաքապօլտի Փրոքսիոփիչ : Թէպէտ և բազումք 'ի ագիտաց անկեա կարգային լեազաւորին, և նեռն անգամ կոչէին զնա

նին . որոյ շքատեցեալ 'ի տեւիլ Թագաւորին զահի հարկանէր : Ասէ ցնա Պետրոս . « Արի՛ կայ , և տուր ինձ պատասխանի . չէ ինչ հարկ թէ ագանիցիս » : Կանգնեցաւ Ռեփնին գողալով . և Պետրոս պատմեալ նմա զոր 'ի ձեռն ալլաց և ինքնին գլխովին տառագեալն եր զգլխոյէն՝ տակ . « Իմ՝ եգեալ է 'ի մօտ զաղժաղակի ընդ այգն հառանել զգլուխ կայսրուհւոյն » : Եւ Ռեփնին եւս պատասխանի . « Անձն քո թշնամանեցաւ , ինքնակալք , և գոռ տէր եւ ինքնիշխան : Այլ շնորհեա՛ ինձ տանել միանգամ՝ զոր խորհիմն : Չիք որ բաց 'ի քէն , որ գիտիցե զիրազ հաւատարեաւ . և ընդէ՛ր իցե քեզ հրապարակել զայն . և արատ անջնջելի արնել զանուամբ քով և զգիւռօք : Կամիցի՞ս վրէժ խնդրել զթշնամանացն , անկցի Մոհնա՛ 'ի բերան օրոյ օրի . նայ . իսկ 'ի մերժել 'ի բաց զկայսրուհին՝ բիւր ճանապարհք առաջի կան , առանց զտանգի փառաց քոց » : Պետրոս գողգոթելով սառակապէս՝ անքըլ թիթ զակն պիշ ունէր 'ի Ռեփնին յերկար , և տպա ել 'ի բաց 'ի աննեկե անտի անբարբառ , և ընդ ժամս երկուս ճեմս տուեալ տագնապաւ 'ի օրահի անգ՝ եմուտ դարձեալ 'ի աննեակն առ Ռեփնին տանլով . « Կորիցե Մոհնա . և յայսմհետէ գոյըն վերպակ գլխոյին 'ի կորուստ նմին դարձցի » : Եւ անտի յառաջ մինչև ցնահ իւր՝ ոչ բնաւ խօսա-

կից եղև ընդ Նաաթրինեայ առանձինն, և ոչ վայրկեան մի ժամանակի եկաց միայն ընդ նմա : Մոկնս և քոյր իւր ամբաստանեցան պարգևս առեալ գոլ, որ արգելեալ էր իշխանաւորաց ընդ պատժով մահաւ : Վասն որոյ առաջինն գլխաւորեցաւ, և երկրորդն խորազանաւ մաղկեալ մեռաւ :

Սակայն ոչ ախտին զայրանալ, որ ըստ օրէ և ոչ զշտացն. 'ի վերայ եկելոց յիշատակ ոչ արգելին զՊետրոս 'ի խնամոց իրաց հաաարակաց : Չոր համապաղ գորցես եր առ ծերակուտին. եր երբեք զի և երկիցս դնացեալ անգր՝ զօրն ցեղեկ անդ անցուցանէր, և ագթուն խորհրդովն և նորամիտ գառողութիւն արագ արագ լուծանէր զգծաւորանմիւսն ինգիրս, վասն որոց տարժանէին անկզիտոպն և գատաւորք, և գրողմէր 'ի թղթի համառօտիւ զկարծիս իւր կամ զվճիռն :

Երիւք ամսովք յառաջ քան զմահ իւր յուզի անկեալ գնաց 'ի լիճն Իլմեն, զի աացէ հաւաքել զազի ջուրս վայրացն 'ի լճակ մի՝ սակս պահելոյ 'ի նմա զկազնիս 'ի պետո նաւակերտի : Այց արար և ջրանցիցն Լաառկայ, զոր և ինքն իսկ գլուխ կարեւոր գործոյ իւրոց համարէր : Եւ պապիս յար 'ի շարժման կալով. ամեն ունէր զգէմ. ունել խօթութեն և օր ըստ օրէ տկարանալոյն : Ապա բուռն արար անձին առաջեկայ

մին 1717 անց գնաց գլխադին հանգերձ
'ի Գաղղիա . ուր մեծապէս պատուով
ընդունելութի գտնալ 'ի Թագաւորէն
որ էր Լուդովիկոս ԺԴ , ուչի ուշով
զննէր զամենայն զքաղաքական և զգե-
նուորական կարգս , զհասարակաց ան-
գին , զկարժոցս և զուսումնարանս և ըզ-
գործարանս , և զհշտկութիւն անգամ
գիւղականաց աշխարհին : Տեսնալ զշի-
րիւմ աշխարհաշէն ծիրանաւորին Ուշ-
էւայ՝ գոչեաց, ասին, Պետրոս . «Ա՛յրդ
մեծ . իցիւ թէ.գու առ իս էիր , և եր-
շնարհէի քեզ զկէս . Թագաւորութիւն ի-
մոյ , և առ 'ի քէն ուսանիի զմեւոյ կի-
սոյն ունել զանտեսութիոյ :

Սանձթա կալաւ քաղցեա ընդ ամե-
նայն աւագորերոյն Գաղղիոյ , անգն-
կութիւնս կարևորս քաղելով յամենն-
ցաւն : Մտանաւ առ Ասատածարանս
անգամ Յարպանեան ժողովոյն , և հնարս
'ի նոցանէ խնդրէր միաբանելոյ զեկե-
ղեցին Ռուսաց ընդ հռովմէականին :
Հաստատեաց ընդ Թագաւորին Գաղ-
ղիոյ զգալն բարեկամութեան , յորում
Թագաւորքն Գաղղիոյ և Բրուսիոյ խա-
տանային միջնորդ լինել հաշտութեան
Ռուսաց ընդ Շվեդս : Հաւան էր Պե-
տրոս ընդ հաշտութիւնն , սակայն առ
ժամն լսեաց՝ մնալով նախ ազաւանաց
'ի Կարճլասի , և գործ արար յերկիր
իւր :

Այց արար կողմանցն նորոգ տաճը .

լոց. հաստատեալայ նորանոր կարգա 'ի
Բեթրպուրի. ապա անցեալ 'ի Մա-
քսուս' գնաց անտի 'ի Յարիցին մերձ 'ի
Վոլիա, և արդեւ զարշաւանս Թաթա-
րացն Կուպանայ, և կանգնեալայ բերդո
ամուրս առ ակամար Վոլիա և Տօնաւիս
գետոց:

Երբև գարձալ անգրէն 'ի Բեթըր-
պուրի' հրատարակեալ մատենն իրա-
ւանց, զոր ապագրեալ էր 'ի Տանցիկ.
պահանջեալ զհամար տնտեսութն տե-
ղակալացն իւրոց, և գտեալ 'ի նոսա յան-
ցաւորս' պատուհասեալ պնտա:

Ընդ նոյն ժամանակս առաքեալ ըզ-
բաշուտումն զոր 'ի խնդիր անցից 'ի հիւ-
սիսայ 'ի Հնդիկս, տաւեալ ընդ նմա և
ընծայս բազումն՝ զի մատուցէ խանից
Թաթարացն, և առ տեւորս տեղեաց տե-
ղեաց՝ ընդ որս լինիցի նմա անցանել:
Մհաս պրն մինչև յեթեանամերորդ
ապախձան լոյնութն 'ի գետն Լէնա՝ որ
Թաթի 'ի սառուցմալն ծով. այլ խան
տեղւոյն չեա նմա Թոյլ այլ ևս յառաջ
մատուցել, և գարձայ 'ի տեղի իւր:

Ժամ է պատմել և զցեպս արքայոր-
դայն Ալեքսի, յորում ոչ այլ իւրք եր-
բեք պարարացի խոտութիւն հօր նորին
Պետրոսի, բայց որչափ նախանձու նո-
րագութեան աշխարհին և տառութիւն
բրտութն և անգութեան 'ի հին սովո-
րոյթս:

Քանզի Ալեքս ըստ բուզայ բարուցն

և ըստ անխնամ աննշան 'ի ձեռս հնա-
սէր և յամառութեամբ քաղաքացիաց՝ յամե-
նայնի հակառակէր մտայ և կամեաց
հօրն . որոյ կամեցեալ ուղղել զնա յան-
ուղղայ գնացիցն՝ անագան ուրեմն կար-
գեաց նմին . գաստիպասի զԾենչ չիբով .
այլ 'ի զուր : Ամուսնացոյց զնա ընդ խա-
հական օրիորդի . այլնա տաղակացաւ
'ի նմանէ , և յառաջին խեղճութիւն իւր
գարձաւ . մինչև մեռաւ և օրիորդն :
Յայնժամ գրեաց առնաՊետրոս Թուզթ
կշամբանաց և յանգիմանութե՝ հան-
գերձ սարառնալեզր մահու՝ Թէ ոչ զգո-
նացի : Եւ յայլում նուագի գարձեալ
գրեաց նմա՝ կամ ուղղել զգնացո իւր
և յաջորդել ինքեան յաթուն արժա-
նապէս , և կամ կրօնաւորել . ապա
Թէ ոչ՝ ասէ , կեալ քո և եթ զինի մա-
հուն իմոյ շատ է վեր 'ի վայր տապալել
զպետութի Ռուսաց : Յանձն էաւ Ալեքս
կրօնաւոր լինել . և Պետրոս ամիսս վեց
շնորհեաց նմա 'ի խորհել զիրացն , և
ինքն յուզի անկաւ 'ի Ռուսոյ :

Յայնժամ Ալեքս անհրաման 'ի հօ-
րեն գնաց 'ի վեննա , անտի 'ի Թիբուլո ,
'ի Թուրին , և ապա 'ի Նէապոլիս : Ար-
ձակեաց Պետրոս զհետ նորա զգորա-
գլուին Բուսնանցով և զխորհրդական
իւր զԹուզթ . և երկրորդա այս այր
գոլով ճարտար 'ի գիւտս հնարից՝ եզիւ
զապաստանարանն Ալեքսի 'ի բերդն
անուանեալ Սանթէլմո , և հաւանե-

ցոյց զնա գառնալ գալընդ իւր 'ի Ռու-
սիա :

Եկաց Ալեքս առաջի Պետրոսի 'ի Մոս-
քուա , և 'ի ծռւնր իջեալ խնդրէր զնե-
րումն : Պետրոս յարոյց զնա , և եհարց
նմա բազում ինչ , ապառնալով նմա զմա-
հի՞նք : Ժածկեացէ ինչ 'ի նմանէ : Ապա
ած զնա 'ի սրահ , ուր էր ժողո-
վեալ աւագանին , և անգ ետ ընթեռ-
նուլ զյայտարարութիւն պատրաստեալ ,
յորում ամբաստան լինէր զանուղջայ
բարոյից որդւոյն , զհամախոհութէ նո-
րա ընդ կուսակիցս հին սովորութեանց ,
զառահակ գնացիցն ընդ կնոջ իւրոյ ,
զըրժել ամուսնական հաւատարմունն՝
յաճախելով առ այլ կին ցածառջի , և
զգնալոյն 'ի Վեննա և ամբաստան լինե-
լոյ զհօրէն առ կայսրն , և խնդրելոյ 'ի
նմանէ զօրս 'ի Թիկունս . և յաւելոյր
ասել . « Այսպէս ահա գարձաւ եկին
որդին մեր . և թէպէտ արժանի մահու
էր նա , այլ գորովն մեր հայրենի նե-
րէ նմա զյանցանսն : Սակայն զմտաւ
ածեալ զստահակութէ գնացս նորա՝
չկարեմք թողուլ նմա զթագաւորութի
մեր , գիտելով քաջ՝ զի 'ի նախապինս և
'ի կործանումն ազգիս և աշխարհիս գառ-
նալ ունի այն : Վասն որոյ բոա հայրե-
նի իրաւանց մերոց և բոա կայսերական
իշխանութեա՝ զըկեմք զորդին մեր զան-
գրանիկ զԱլեքս 'ի ժառանգութէ ա-
թոռոյս Ռուսաց զհեա մեր . և կար-

գետը յայտ առնեմք ժառանգ թագա-
ւորութեան մերոյ զորդին մեր զկրտսեր
զՊետրոս՝ թէպէտ և գեռահառակ, առ-
'ի չգոյէ այլոյ ուրուք արժանաւորի ։
Այս վճիռ հրատարակեցաւ 'ի Մոս-
քուս յամին 1718 'ի փետրուարի 14 .
և Ալեքս ստորագրեաց 'ի նամակին՝ ի-
րաւունս տարով վճարելու հօրն ։ Յայն-
ժամ գնաց ինքնակալն 'ի մայր եկեղե-
ցին, և անգ վերստին յընթերցումն ետ
զվճիռն, ընդ որ հաւանեցան և ամե-
նայն եկեղեցականքն և ձեռն եզին
վճարին ։

Կասկած կալան ռմանք՝ եթէ այսմ
ամենայնի մեծաւ մասամբ պատճառ
առեալ իցէ Կատարինեայ մօրութն Ա-
լեքսի . և թերեւ յիրաւի, որպէս թուի
յիրացն գիպելոց ։ Քանզի ոչ շատա-
ցեալ Պետրոսի այնու վճռով խորհրդ
եթէ յեա իւրոյ մեռանելոյ անշուշտ ոչ
կացցեն յակաստանի և Կատարինե գըշ-
խոյն, և որդի նորին Պետրոս յերեւոյց
Ալեքսի և կուսակցաց նորա . հարկ հա-
մարէր ապա արկանել զԱլեքս յարեւ ։

Այլ տագնապ տարակուսանաց պա-
տեալ պաշարէր զնա, զի չգտանէր 'ի մե-
տեանս օրինացն իրաւունս խորհրդոց
իւրոց, մանաւանդ թէ զնորին հակա-
ռակն . զի յառաջ քան զամենայն ինքն
էր գլխաւոր ոսոխ և ամբաստան զոր-
դայն, և գատաւոր և վկայ ։ Սակայն
հնարեցաւ հաւաքեաց կուտեաց որչափ

ինչ գլուխ ամբաստանութեց մարթա-
ցաւ գտանել զորդւոյն իբրեւ զգաւա-
ճանէ և զմասնչէ : Ստիպեաց և զորդին
ողորթով և ապառնալեզք՝ խոստովան լի-
նել՝ եթէ կամեցեալ իցէ երբեք գաւել
զհայրն, կամ թէ եգեալ իցէ ՚ի մօթ
ձեռն տալ ՚ի թշնամիս կենաց հօրն՝ ե-
թէ երբեք ուրեք զեր երեւոցին : Յայն-
ժամ եա նմա պատասխանի Ալեքս
գրով, և ասէ . « Եթէ երբեք հրաւիրէին
զիս ապաստմբ հզօրք յիւրեանց կողմն
կենդանեալ իսկ հօրգ իմոյ, հաւատ-
տեալ եղւտակից նոցին լինէի » :

Յեա չորից ամառց քաղեաց ՚ի բերա-
նոյ Ալեքսի և զայլ խոտովանութիւն
հանգէտ առաջնոյն . սակոյն և այն ոչ
բաւական պատճառք եին սպանանելոյ
զնա : Առաքեաց ապա առ գառաւորս
և առ եպիսկոպոսունս, և խորհուրդ
հարցանելո ՚ի նոցանէ վասն առաջիկայ
իրացն՝ զի կարասցէ անսաղիւս խղճիւ
յառաջ վարել զխորհուրդն : Եւ նոքա
խորհուրդ ՚ի մէջ առեալ՝ պատասխանի
եառան ինքնակալին եթէ աէր է նա կե-
նաց և մահու ըստ արարչագիր կարգին .
եթէ կամիցի զմահ որդւոյն՝ հրաման է
նմա ՚ի գրոց սբոց, յօրինացն Մովսէսի
և յօրինակէն Աբեղաղովմայ (որ այլ
ազգ. էր յառաջիկայ իրացն) . և եթէ
հաճեսցի ներել նմա, օրինակ առցէ նե-
րազամտուն ՚ի Գրիգորակ . « Սիրտ թա-
գաւորի ՚ի ձեռս Արտուծոյ է, ասեն .

Մինչդեռ 'ի Մաքրուա փառարէր
գտան Ալեքսի, արքայն Շվետաց փու-
թայր խաղաղութիւն առնել ընդ Ռու-
սաց՝ միջնորդելով բազմահար խորհրդ-
դականին իւրոյ քաջի, որում անուն
էր Վոեքոյ: Հաւանեցաւ և Պետրոս, և
եղև ժողով մեծ յԱլանա կղզի, յո-
րում նախ քան զսպառնաութիւնն ցու-
ցին թագաւորքն երկոքեան զարդիւնս
բարեկամութեն. զի Վարդուս քարձոյց
Պետրոսի զերկոսին զօրավարս նորա
զԹրուակեցոյ և զՎոլովին, որք անգրա-
ւին 'ի պատերազմէն Նարվայի գերի
վարեալ կային 'ի Շվետա. և Պետրոս
քարձոյց Շվետաց զմարաջախան Իրեն-
շիլա, զոր իւրով ձեռամբ կաշեալ էր
նորա 'ի վերջնում նաւամբարտի անդ իւ-
րում: Իսկ 'ի դաշնագրութեն ուխտին
այս պայմանք հաստատեցան 'ի միջի.
Եւ, Դարձուցանել Պետրոսի առ Շվետա
զՓինլանտիա և զմասն Քարելիոյ, 'ի ձե-
ռին պահեալ զՎիպուրի, զԻնկիթա,
զԵսթոնիա և զԼիվոնիա. Բ, Օքնական
լինել Շվետաց՝ զի առցեն անգրէն
յԱնգղիացւոց զՓամերանիա և զՊրէմա
և զՎերտեն. Գ, Հաստատել զգուքան
Մէքլէմպուրկայ յիւրում տերութեն,
Դ, Զի հաստատեցէ Պետրոս յաթուռն
Լեհաց զՍտանիսլաւ:

Ընդ այն աւուրս մնաւ Վարդուս
ԺԲ, 'ի պատերազմի. և Պետրոս գար-
ձաւ ուշ ունել զարգարելոյ աշխարհին

խորոյ : Բազմադոյց զգործարանն աղջիկ
աղջիկ իրաց , և և յախճապակաց , մե-
տաքսի . ոսկերչաց , չախալից , հոլան-
դեան կերպասուց , և պարսիկ գիպա-
կաց անգամ ոսկերթից : Առանձին
ժողով խորհրդականաց կացոյց 'ի աքն-
տեսել զգեղունի հրահալից , և ճոխա-
ցոյց զգործարանն զինուց : Պեղեաց և
ջրանցս՝ որովք միացոյց զգեան 'հեւա
ընդ այլում 'նաւարկելի գետոյ , և գիւ-
րացոյց յոյժ զերթեկեկ վաճառականաց
'ի Բեթրպուրկ : Յառաջ վարեաց և ըզ-
պեղումն մեծի խրամին՝ որով կցել ու-
նէր ծոփն Կատալից ընդ ծոցոյն Ֆինլան-
տիոյ և ընդ Ովկիանու : Շինեաց և զնոր
քաղաքն Լատովա : Եւ յայսմ ամե-
նայնի ոչ միայն ինքնին անձամբ վերա-
տեսուչ կայր , այլ և իւրով իսկ ձե-
ռամբ զձեան նկարագրէր , զյատական
չափեր , և վաստակեր ևս 'ի գործ : Մե-
ծառանց պատուէր հրամանի կապեաց
'ի վերայ՝ վայելուչս կանգնել տունս
ըստ ճարտարապետական կարգաց . կար-
ճեաց զխենեղութիւն 'ի հանգերձս , և
զգեղձմունս 'ի խաղա բոխակ : Յամենայն
քաղաքս . կարգեաց գարոցս Թուարա-
նութն . երարձ 'ի միջոյ զմուրոզս , կա-
ռուցեալ ազքատանոցս և որբանոցս .
և միօրինակս արար ընդ ամենայն Ռու-
սիա զչափ և զքիւս : Կարգա եղ և օրի-
նաց գաղափարանի՝ ըստ կարի 'ի համա-
ռօտն սահմանեալ զվճիւս քաղին : Հաս-

առանձնաց վարժոցս արտաքին իրաց, պա-
տերազմի, ծոփակալուծե, արքունի ե-
կամտից և վաճառականութե, և կար-
գեաց 'ի նոսա մանկուան ազատաց թը-
ւով: Հրատարակեաց և մատենան օրի-
նաց պարզ և համառօտ 'ի ռուս և 'ի
գերմանացի բարբառ. և ուշի ուշով
հանէր 'ի ճշգրիտ կառաւորման օրինացն:

Գեսեալ Գէորգայ Ա. Թագաւորին
Անգղիոյ, և այլոց ամանց Թագաւորաց
Եւրոպայ զճոխանալ Պետրոսի յամե-
նայնի, և զանցանել զբազմոք 'ի նոցա-
նէ, միաբանեցին՝ որպէս թէ իրաւունս
առնել արքային Շվետաց և գարձու-
ցանել 'ի նա զՖինլանտիա և զԼիվոնիա,
և չթողուլ 'ի ձեռս Պետրոսի, բայց միայն
զԲեթրալոնդ. զԳրոնշթատ, և զԼար-
վա: Յայնժամ Պետրոս արտատահման
արար 'ի Ռուսիոյ զՅիսուսեանս՝ որք բը-
նակութիւն հաստատեալ էին անգանօր,
և ազգ տրար հրամանակալացն Շվետաց՝
զի թէ չիցէ հաստատեալ խաղաղութին
'ի միջի ըստ պայմանացն առաջուրիւ-
լոց, առաքեցից ասէ զնաւատորմն իմ
'ի Շվետա: Եւ արար այնպէս, և առին
Ռուսք քաղաքս և աւանս բազումս 'ի
հիւսիսի և 'ի հարաւակողմն Սթոքհոլ-
մայ, և անխնայ աւարհարութի քան-
դեցին տունս հնգեամասան հազար: Միջ-
նորդ հաշտութե կալաւ գշխոյն Շվե-
տաց զԳէորգ Թագաւոր Անգղիոյ, այլ
Պետրոս մերժեաց զՖինորդութիւնն, և

գտնգատ կալաւ առ Գէորգ վասն գնալ
քից նորա, որ ըստ բազում գլխոց 'ի
վնաս և 'ի նախապինս Ռուսիոյ բերէին:

Եւ մինչքեռ տակաւին ամրապնդէր
զգորս իւր 'ի խաղալ ընգգէմ պետաւ.
Թեցն գաշնակցելոց 'ի նպատաւ Շվեաիոյ,
և 'ի միւս կողմանէ զօրք իւր 'ի նաւա-
մարտա յաղթութիւն գործէին ընգգէմ
Շվեաաց, փեգերիկոս այն Ուլիքոյ
ամբարձեալ յաթոռն Շվեաիոյ՝ միջ-
նորդ խաղաղութն կալաւ զաղբայն Գազ-
դիոյ առ Պետրոս, և զինադադարումն
եղև: Կարգեցաւ ժողով Թագաւորաց
'ի Նալլթատ, յորում Պետրոս ահար-
կուն յաչս բազմաց՝ հաճութիւն ամենե-
ցուն մշտնջենապէս գրաւեաց որչափ
ինչ երկրակալութիւն արարեալ էր նորա
'ի սահմանացն Քուրլանտիոյ մինչև յայն-
կոյս ծոցոյն Ֆիլանտիոյ, և անտի և 'ի
վեր զամենայն զհիւսիսակողմն Քեքո-
հոլմայ. և հաստատեցաւ պայման ուխ-
տին 1630 աւուր ամսոյն օգոստոսի, յա-
մին 1721:

Ապա 'ի մեծահանգէս կայուրդան որք
հաշակեցան 'ի Բերթրադուրկ տակս մեծի
և կարևոր ուխտի խաղաղութեն, ծե-
րակոյան և սիւնհոգոսն միանգամայն
վճիռ ետուն անուանել զՊետրոս Մեծ,
և ինքնակալ, և Հայր Հայրենեաց: Իսկ
նա այն ինչ զուարճացեալ յանձն իւր
ընգ խաղաղութին՝ ակն ունէր անխա-
փան և անընդհատ միտ գնել բարգա-

ւաճելոյ պետութիւն իւրոյ, հարկեցաւ
'ի նոր պատերազմ ձեռն արկանել 'ի
կողմն Ասիոյ :

Քանզի ազգն Ղեկաց կամ Լեզկեր
բնակիչք Կովկասու գրուի ամբարձեալ
ընգդէմ Հիւսէյին շահի Պարսից՝ առ
պատակեցին զԱղուանո և զամենայն
զարևմտակողմն Կասպից ծովուն մինչև
'ի Դարբանդ : Յաւարի առին և զմեծ
քաղաքն Շամսի, և սպանին արաբա-
ղուսն յեկաց և 'ի բնակաց տեղւոյն ըզ-
հայս և զՊարսիկս, ընդ որս և զընկե-
րութի ռուս վաճառականաց առաքե-
լոց անդր 'ի Պետրոսէ : Բողոք Կալա
Պետրոս վասն իւրոցն առ Հիւսէյին
շահ . և տեսեալ զի նմա ոչ ինչ փոյթ
էր զեղեկոցն վասն անպարտապութեն 'ի
խռովութեց իւրոյ աշխարհին, մանա-
ւանդ թէ և 'ի Պետրոսէ ձեռն օգնակա-
նութեան խնդրէր ընգդէմ Մաճմուտ
միւրվէյիզ անուռն խանին՝ որ բռնացեալ
էր յԱսպահան, յարեաւ Պետրոս քա-
ռասուռն և հինգ հազար արամք, և Կա-
տարինէ ընդ նմա, և խաղաց եհաս մին-
չև 'ի Դարբանդ : Յաջողեաց Ռուսաց,
զի իշխան անառիկ տեղւոյն այր գոլով
յոյլ և վառ՝ մատոյց զառնալիս գրանցն
առ Պետրոս . և նա եմուտ 'ի ներքս իւր
զաղութի : Ապա իբրև ետես զի ձմեռն
պատականայր, և լուաւ զի նաւքն նպա-
րակաւորք վտանգեալ էին, շատ համա-
րեցաւ զայնչափ՝ զերկրակալութին, և

գարձաւ անգրէն 'ի Մազբուլա :

Իսկ խանն Պարսից Մահմաւա խաղաց
գնաց և 'ի կողմանս Դարբանդայ՝ աւար
հարեալ զամենայն զճանապարհայն, և
քնակէիչքն Նիլանու ապաւինեցան 'ի
Ռուսս : Մինչ այս մինչ այն, շահ Թահ-
մազ որդի Հիւսէյին շահին զօրացեալ՝
արձակեաց զգեապան մի առ Պետրոս .
և նորա հասեալ 'ի Բեթրազուրկ՝ պայմա-
նաւ ուխտի աւանդեր Պետրոսի զԴար-
բանդ, և զգաւառս Նիլանու և Մազան-
դարանայ . և Պետրոս խոստանայր օգ-
նական լինել զորոք շահ Հիւսէյինայ և
որդւոյ նորին :

Ընդ այն ժամանակս հրատարակեաց
Պետրոս և մատենն մի օրինաց վաճա-
ռականութե, և արգել զատաւորաց
մեկնադանել զինաստա օրինացն, առե-
նակալաց և եթ առեալ հրաման՝ զերկ-
րայնի գէպս առ Ծերակոյտ անդր հա-
նել : Նարգեաց և զմի ոմն 'ի Ծերակոյտ
ժողովոյ անտի ընդհանուր տեղակալ,
որոյ իշխանութիւն էր գիտել զչնացս
սինկոբագասցն, կալ հանապազ առ
Թագաւորին, և 'ի լինել նորա արտա-
քոյ՝ ուննել զանգին :

Բազում նորագութիւն արար և յե-
կեղեցական սովորութիւն և երարք զգեղծ-
մունս՝ առաջնորդութիւն Թէոփանեայ
մարապօղտի Փրոքսոփոսիչ . Թէպէտ և
բազումք 'ի ագիտաց անէծս կարդային
Թագաւորին, և նեռն անգամ կոչէին զառ-

Գնեալ Պետրոսի կանխաւ զհաշակաւոր պահարան հեռութեցն Ռուբիդիոսի, համայնեաց և բժշկի իւրում՝ Արեշքին անուն՝ առնել զհաւաքումն բնական պատմութե, և վասն երկաքանչիւր հաւաքմանցն կանգնեալ շինուած հոյակապ՝ համարձակ արար զմուտն ամենեցուն, և պատուիրեաց հիւրասիրել զեկեալսն խահվէիւ, գինեաւ, ցբւով և ազանգերով, կարգեալ առ այն եկամուտ տարեկան:

Կանգնեաց և Ճեմարան գիտութեց՝ ծանր ծանր պայմանս կարեւոր յանգամոց նորին պահանջեալ: Առանձին խեղճով ուշ կալաւ թարգմանութե բազմապատիկ մատենից, այլ 'ի ձեռն արանց քաջ լեզուագիտաց, զորս և յազգեռուսս կամէր, և ըստ ամենայնի հմուտ հայրենի բարբառոյն:

Յայն միջոց ժամանակի կտակցեալ հաշակաւ պատկել զպատարինե 'ի կայսրունհի Ռուսիոյ, առանձին հրովարտակաւ հանգիսացոյց զվստատէս և զարժանիս նորին, և ապա յ18 մայիսի յամին 1724 եգ զթագն 'ի գլուխ կառարինեայ 'ի մայր եկեղեցին Մոսքուայի, հանգիսատեռունելով զցբուհին Քուրլանտիոյ զգուտար եղբորն իւրոյ իւանայ, և զգուքոն Հոլմոյնայ: Իբրեւ ելին յեկեղեցւոյն՝ ետ տանել յառաջայ կայսրահւոյն զգաւազան և զգունեա: Յետ այնր հանգիսի՝ որ պսն

նայն մեծազոյքը Հանգերմանոյ Կա-
տարեցաւ 'ի մեծազօր ինքնակալէն,
հաշակեցաւ այլով հանգիսիւ և խօ-
սուին Աննայի գտներն Պետրոսի ընդ
գլխին հորթէյնայ :

Այլ իբրեւ վախճան եղև այսոր ամե-
նայնի ուրախութեանց՝ Ժամանեցին ա-
ւուքս վառացն Պետրոսի : Քանզի ան-
չափ վաստակքն՝ յորս անձնատուար էր
'ի սկզբանէ հետէ թագաւորութենն՝ վա-
տեցին զառողջութի նորա . և ստգիւտ
գատապարտութեանն Ալեքսի , և մահ
որդւոյն Կատարինեայ գառնացուցա-
նէին նմա և ևս զքաւա մարմնոյն . այլ
և միութարութի պակասեաց նմա այնու-
հետե յամուանոյ անտի իւրմէ : Զի Կա-
տարինեայ տաղտկացեալ իմն 'ի նեղա-
սիրտ գնացից խօթագին ինքնակալին՝
խնդրէր զսփոփանս իւր 'ի մտերմութե
սենեկապանին իւրոյ Մոէնս անուն պա-
տանւոյ : Ակն ունէր ևս՝ եթէ յետ
պատկմանն 'ի կայսրուհի Ռուսիոյ՝ անց-
ցէ և յաթուան Պետրոսի . այլ չգտեալ
ինչ նշանակ այնպիսի 'ի հրովարտակին՝
սկսաւ անգոսնել 'ի միտս իւր զարե-
րարն իւր և զամուսին և զաւեր :

Յոհմն արքունի 'ի Փեթերհոֆ էր
յայնժամ . և անգ Պետրոս անանգորդ
մատնեալ 'ի յոյզս անընկճելի նախանձու
արամատութե , զհասարակ գիշերաւ յա-
րուցեալ եմուտ յանկարծակի 'ի սե-
նեակ անգը՝ ուր ննջէր իշխանն Ռեփ-

ընտրեալ զիսկայն յոր ձեռն անառն ա-
ռաջնորդեացէ քեզ :

Յօրինեցաւ այնուհետեւ զձին գա-
տապարտուին Ալեքսի 'ի բերանոյ ասե-
նին . և իբրեւ ընթերցաւ այն հրապարա-
կաւ , թալուկն մահու անկաւ , ասեն ,
զԱլեքսի . և ապա հարեալ 'ի կաթուա-
ծէ մեռաւ : Են որք զին եթէ Պետրոս
ինքնին իւրով ձեռամբ գլխատեալ իցէ
զորդին . այլք՝ թէ 'ի ձեռն այլոյ ու-
րուք լեալ իցէ գլխատումն . և կեզք՝
թէ 'ի թունաւորեալ խարանե մեռեալ
իցէ Ալեքս : Այս ինչ հաւատար է , զի
Պետրոս կարգեաց նմա յուղարկեալ
բաւթի մեծ . և ապա պատուհասեաց
զքաղումն իբրեւ գաւազիցա Ալեքսի :
Արաւհամ Լաթուքին եղբայր Եւգը-
սիայ մօրն Ալեքսի , Ալեքսանդր Գիլքին ,
Եպիսկոպոսն Ռոսթովայ , Փուսթիննոյ
գրան երեցն Եւգըսիայ , սպանան ա-
նուգը : Յլեպով զօրավար մօտերին Եւ-
գըսիայ սպանաւ 'ի կախաղանի : Երի-
ցունք և միանձունք յիսուն և հինգ զա-
վոդակիցք Ալեքսի՝ գլխատեցան շուրջ
զկախաղանան . և այլք էին որք ըստ
նոցին օրինակի սպանան , էին եւ որք
յաքսորս առաքեցան . և Եւգըսիայ
ինքնին ձաղկեալ յերկուց հաւատաւո-
րաց՝ արգելաւ 'ի մենաստան ուրեք 'ի
նորն Լատոկա :

Սակայն ոչ յապագեաց սազիւտ խըզ-
ձին տաքնապեցուցանել զՊետրոս , և

ապաշտան այն գարձոյց նմա անգրէն զգիւոս առաջնոց վաստակոյն : Յետ ստկաւ ժամանակի և մահ որդւոյն Կառարինեայ՝ զոր կացուցեալ էր ժառանգ թագաւորութեանն՝ յաւելեալ 'ի մահ անգրանկին իւրոյ : Լքոյց զնա 'ի քաջութիւն սրտին . մերժեցաւ այնուհետեւ 'ի զգօնութիւն մահաց, անկաւ թուլացաւ 'ի պնդութիւն հոգւոյն, և գիակեալ զանձն իւր 'ի Փեթերհաֆ՝ եգ 'ի մօտ տովմաս զճարիւ 'ի կենաց, սպառնալիս մահու կապեալ 'ի վերայ՝ թէ զք իշխեսցէ մառ չել առ նա : Եկն եկաց առ գուրս նորա քաջ իշխանն Տոկորուքի, և բազմեաց ուժգին : Ի ձայն սպառնական գոչեր թագաւորն 'ի ներքուտ, զի թէ իշխեսցէ յերեսս անկանել նմա՝ բարձրէ զգլուխն 'ի նմանէ : Այլ Տոկորուքի պնդէր և ասէր . « Բայց զի խօսեցոյց ընդ քեզ : Հասեալ կամ 'ի Ծերակուտեանտի հարցանել ցքեզ՝ թէ զո՞ կարգեսցես ինքնակալ ժոխանակ քո, որովհետեւ գուհրաժարես յաթողոյդ » : Ոչ հանգարտեաց Պետրոս արիական սիրոյ իշխանին, երաց զգուրսն և անկաւ ըզպարանոցաւ նորա . անսաց զգօնութե խրատուց ճշմարիտ բարեկամին, և էառ վերտօմն 'ի ձեռս զանձն կառաւարու : Թէ աշխարհին : Առցուք և մէք անգրէն զթեւ ապամութե գովելի գործոց ինքնակալիս :

Մինչեւ 'ի Մայրուա կառարկէր
 գտան Ալեքսի, արքայն Ավետաց փու-
 թայր խաղաղութիւն տանել ընդ Ռու-
 սաց՝ միջնորդելով բազմահնար խորհրդ-
 դականին իւրոյ քաջի, սրում տնտէն
 էր Կսէրց : Հաւանեցաւ և Պետրոս, և
 եղև ժողով մեծ յԱննա կղզի, յո-
 բում նախ քան զպայմանս ուխտին ցու-
 ջին թագաւորքն երկուքեան զարգիւնս
 բարեկամութեն. զի Կարողոս գարձոյց
 Պետրոսի զերկուսին զօրավարս նորա
 զԹրուպեցբոյ և զՎոլովին, որք անգրա-
 տին 'ի պատերազմէն Նարգայի գերի
 վարեալ էային 'ի Ավետա. և Պետրոս
 գարձոյց Ավետաց զմարաջախտն Իրէն-
 չիւս, զոր իւրով ձեռամբս կաշեալ էր
 նորա 'ի վերջնում նաւամարտի անգ իւ-
 րում. իսկ 'ի դաշնագրութեն ուխտին
 այս պայմանք հաստատեցան 'ի միջի .
 Ը, Դարձուցանել Պետրոսի առ Ավետա
 զՓինլանտիա և զմասն Քարելիոյ, 'ի ձե-
 ւին պահեալ զՎիպուրկ, զԻնկրիա,
 զԵսթոնիա և զԼիվոնիա. Թ, Օգնական
 լինել Ավետաց՝ զի առցեն անգրէն
 յԱնգղիացւոց զՓամերանիա և զՊրէմա
 և զՎերտեն. Ժ, Հաստատել զգուքսն
 Մէրլէմպուրկոյ յիւրում տէրութենն,
 Ժ, Զի հաստատեսցէ Պետրոս յաթուռն
 Լեհաց զՍտանիսլաւ :

Ընդ այն աւուրս մեռաւ Կարտլոս
 ԺԲ, 'ի պատերազմի. և Պետրոս գա-
 ձաւ ուշ ունել զարգարելոյ աշխարհին

խորհրդ : Բազմապիսի զգործարանն ազգի
ազգի իրաց, ևս և յախճապակաց, մե-
տաքսի, ոսկերչաց, շուխաղից, հալան-
դեան կերպասուց, և պարսիկ գիպա-
կաց անգամ ոսկերթեղց : Առանձին
ժողով խորհրդականաց կացոյց 'ի արն-
անակ զպեղումն հրահալից, և ճախա-
ցոյց զգործարանս զինուց : Պեղեաց և
ջրանցս՝ որովք միացոյց զգեան Նեւա-
րնգ ալլում նաւարկելի գետոյ, և գիւ-
րացոյց յոյժ զերթեկեկ վաճառականաց
'ի Բեթրապուրի : Յառաջ վարեաց և ըզ-
պեղումն մեծի խրամին՝ որով կցել ու-
նէր ծովն Կասպից ընդ ծոցոյն Ֆինիան-
տիոյ և ընդ Ռվիկանու : Շինեաց և զնոր
քաղաքն Լատոկա : Եւ յայսմ ամե-
նայնի ոչ միայն ինքնին անձամբ վերա-
տեսուչ կայր, այլ և իւրով իսկ ձե-
ռամբ զձեռն նկարագրէր, զյատակն
չափէր, և վաստակէր ևս 'ի գործ : Մե-
ծատանց պատուէր հրամանի կատեաց
'ի վերայ՝ վայելուչս կանգնել տունս
ըստ ճարտարապետական կարգաց. կար-
ձեաց զխննեղութիւն 'ի հանգերձս, և
զլեզմմունս 'ի խաղս բախալի : Յամենայն
քաղաքս կարգեաց գարացո թուարա-
նութն. երարձ 'ի միջոյ զմուրդս, կա-
ռուցեալ ազքատանոցս և որբանոցս.
և միօրինակս արար ընդ ամենայն Ռու-
սիա զլապն և զխիւ : Կարգս եգ և օրի-
նաց գաղափարանի՝ ըստ կարի 'ի համա-
ռօտն սահմանեալ զվճիւ գաւառն : Հաս-

տառանաց վարժոցս արտաքին իրաց, պատերազմի, ծովակալութե, արքունի եկամտից և վաճառականութե, և կարգեաց 'ի նոսա մանկունս տղաաւաց թրւով: Հրատարակեաց և մատենան օրինաց պարզ և համառօտ 'ի ռուս և 'ի գերմանացի բարբառ. և ուշի ուշով հսկէր 'ի ճշգրիտ կատարումն օրինացն:

Յեսեալ Գէորգայ Ա, Թագաւորին Անգղիոյ, և այլոց ոմանց Թագաւորաց Եւրոպայ զճոխանալ Պետրոսի յամենայնի, և զանցանել զբազմաք 'ի նոցանէ, միաբանեցին՝ օրպէս թէ իրաւունս տանել արքային Շվետաց և գարձուցանել 'ի նա զՖինլանտիա և զլիվոնիա, և չթողուլ 'ի ձեռս Պետրոսի, բայց միայն զԲեթրալլը. զԲրոնշթատ, և զԼարվա: Յայնժամ Պետրոս արտասահման արար 'ի Ռուսիոյ զՅիսուսեանս՝ որք բռնակութիւնք հաստատեալ էին անդանօր, և ազգ տրար հրամանակալացն Շվետաց՝ զի թէ չիցէ հաստատեալ խաղաղութին 'ի միջի ըստ պայմանացն առաջօրկելոց, առաքեցից ասէ զհաւատարմն իմ՝ 'ի Շվետա: Եւ արար այնպէս, և առին Ռուսք քաղաքս և աւանս բազումս 'ի հիւսիսի և 'ի հարաւահողմն Սթոքոլմայ, և անխնայ աւարհարաւութի քանդեցին տունս հնգետասան հազար: Միջնորդ հաշտութե կալաւ գլխոյն Շվետաց զԳէորգ Թագաւոր Անգղիոյ, այլ Պետրոս մերժեաց զմիջորդութիւնն, և

գանգատ կալաւ առ Գեորգ վասն գնալ
ցից նորա, որ ըստ բազում գլխոց 'ի
մնաս և 'ի նախապինս Ռուսիոյ բերէին:

Եւ մինչքեռ տակաւին ամրապնդէր
զցօրս իւր 'ի խաղալ ընդգէմ պետու-
թեցն գաշնակցելոց 'ի նպատաւ Ավետիոյ,
և 'ի միւս կողմանէ զորք իւր 'ի նաւա-
մարտա յազմութիս գործէին ընդգէմ
Ավետաց, Փեղերիկոս այրն Ուլիքոյ
ամբարձեալ յաթոռն Ավետիոյ՝ միջ-
նորդ խաղաղուն կալաւ զաղբայն Գազ-
դիոյ առ Պետրոս, և զննազապարուսն
եղև: Կարգեցաւ ժողով թագաւորաց
'ի Նալլթատ, յորում Պետրոս ահար-
կուն յաչս բազմաց՝ հաճութիւն ամենե-
ցուն մշտնջենապէս գրաւեաց որչափ
ինչ երկրակալութիւն արարեալ էր նորա
'ի սահմանացն Քուրլանտիոյ մինչև յայն-
կոյս Ծոցոյն Ֆիլանտիոյ, և անտի և 'ի
վեր զամենայն զհիւսիսակողմն Քէրո-
հոլմայ. և հաստատեցաւ պայման ուխ-
տին 130 աւուր ամսոյն օգոստոսի, յա-
մին 1721:

Ապա 'ի մեծահանգէս կայսերական որդ
հռչակեցան 'ի Բեթրպուրի տակա մեծի
և կարեւոր ուխտի խաղաղութեն, ծե-
րակցան և սինհոգտան միանգամայն
վճիռ ետուն անտանել զՊետրոս Մեծ,
և Ինքնակալ, և Հայր Հայրենեաց: Իսկ
նա այն ինչ զուարճացեալ յանմն իւր
ընդ խաղաղութին՝ ական ունէր անխա-
փան և անընդհատ միտ գնել բարգա-

առանցիկ պետութիւն իւրոյ, հարկեցաւ
'ի նոր պատերազմ՝ ձեռն արկանել 'ի
կողմն Ասիոյ :

Քանզի ազգն Ղեկաց կամ Լեզիք
բնակիչք Կովկասու գլուխ ամբարձեալ
ընդգէմ Հիւսիսին շահի Պարսից՝ առ
պատակեցին զԱղտւանս եւ զամենայն
գարեմտակողմն Կասպից ծովուն մինչեւ
'ի Դարբանդ : Յաւարի առին եւ զմեծ
քաղաքն Շամախի, եւ սպանին արս բա-
ղուսն յեկաց եւ 'ի բնակաց տեղւոյն լոյ-
հայս եւ զՊարսիկս, ընդ որս եւ զբնիկ-
բութի գուռ վաճառականաց առաքե-
լոց անդր 'ի Պետրոսէ : Բողոք կալաւ
Պետրոս վասն իւրոցն առ Հիւսիսին
շահ . եւ տեսեալ զի նմա ոչ ինչ փոյթ
էր զեղելոցն վասն անպարապութեն 'ի
խռովութեց իւրոյ աշխարհին, մանա-
ւանդ թէ եւ 'ի Պետրոսէ ձեռն օքնակա-
նութեան խնդրէր ընդգէմ Մահմուտ
միւրվէթիզ անուն խանին՝ որ բռնացեալ
էր յԱպպահան, յարեաւ Պետրոս քա-
ռասուն եւ հինգ հազար արամեք, եւ Կա-
տարինէ ընդ նմա, եւ խաղաց եհաս մին-
չեւ 'ի Դարբանդ : Յաջողեաց Ռուսաց,
զի իշխան անառիկ տեղւոյն այր գողով
յոյլ եւ վատ՝ մատոյց զքանակիս գրանցն
առ Պետրոս . եւ նա եմուտ 'ի ներքս խա-
ղաղութի : Ապա իբրեւ ետես զի ձմեռն
պատականայր, եւ լուաւ զի նաւքն նպա-
րակաւորք վառեցեալ եին, շատ համա-
րեցաւ զայնչափ՝ զերկրակալութին, եւ

գարձաւ անդրէն 'ի Մոպրուս :

Իսկ խանն Պարսից Մահմաւա խաղաց
գնաց և 'ի կողմանս Դարբանդայ՝ աւար
հարեալ զամենայն զճանապարհայն, և
քնակիչքն Վիլանու տալափնեցան 'ի
Ռուսո: Մինչ այս մինչ այն, շահ Թահ-
մազ որդի Հիւսէյին շահին զօրացեալ՝
արձակեաց զգեապան մի առ Պետրոս .
և նորա հասեալ 'ի Բեթրպուրկ՝ պայմա-
նաւ ուխտի աւանգէր Պետրոսի զԴար-
բանդ, և զգաւառս Վիլանու և Մաղան-
գարանայ . և Պետրոս խոստանայր օգ-
նական լինել զորդ շահ Հիւսէյինայ և
որդւոյ նորին :

Ընդ այն ժամանակս հրատարակեաց
Պետրոս և մատեն մի օրինաց վաճա-
ռականութիւն, և արգել դատաւորաց
մեկնաբանել զինաստս օրինացն, ատե-
նակալաց և եթ առեալ հրաման՝ զերկ-
բայելի գէպս առ Ծերակոյտ անդր հա-
նել: Վարդեաց և զմի ոմն 'ի Ծերակոյտ
ժողովոյ անտի ընդհանուր տեղակալ,
որոյ իշխանութիւն էր գիտել զգնացս
սինկղիսոսացն, կալ հանապազ առ
Թագաւորին, և 'ի լինել նորա արտա-
քոյ՝ ունել զտեղին :

Բազում նորագութիւն արար և յե-
կեղեցական սովորութիւն և երարք զգեղծ-
մունս՝ առաջնորդութիւն Թէօփանեայ
մեաբապօլաի Փրոքոսիովիչ . Թէպէտ և
բազումք 'ի ագիտաց անէծս կարգային
Թագաւորին, և նեռն անգամ կոչէին զնա:

Գնեալ Պետրոսի կանխաւ զհաշտեալ
 ւոր պահարան հնութեցն Ռուբիդիոսի,
 հրամայեաց և բժշկի իւրում Արեշքին
 անուն՝ առնել զհաւաքումն բնական
 պատմութե, և վասն երկաքանչիւր հա-
 ւաքմանցն կանգնեալ շինուած հոյա-
 կապ՝ համարձակ արար զմուտն ամենե-
 ցուն, և պատուիրեաց հիւրասիրել զե-
 կեալսն խահվէիւ, գինեաւ, ցըւով և
 ազանգերով, կարգեալ առ այն եկա-
 մուտ տարեկան:

Վանգնեաց և Ճեմարան գիտութեց՝
 Ծանր Ծանր պայմանս կարեւորս յանգա-
 մոց նորին պահանջեալ: Առանձին խեղ-
 մով ուշ կալաւ Թարգմանութե բազմա-
 պատիկ մատենից, այլ ՚ի ձեռն արանց
 քաջ լեզուագիտաց, զորս և յազգե-
 օուսս կամեր, և ըստ ամենայնի հմուտս
 հայրենի բարբառոյն:

Եպն միջոց ժամանակի կամեցեալ
 հաշտեալ պատկել զպատարինէ ՚ի կայս-
 րուհի Ռուսիոյ, առանձին հրովարտա-
 կաւ հանգիսացոյց զվաստակս և զար-
 ժանիս նորին, և ապա յ18 մայիսի յա-
 մն 1724 եգ զթագն ՚ի գլուխ Վա-
 տարինեայ ՚ի մայր եկեղեցին Մոս-
 քուայի, հանգիսատեօունելով զգըտու-
 հին Քուրլանսիոյ զգուտար եղբորն իւ-
 րոյ իւանայ, և զգուքոն հոլովեցնայ:
 Իբրեւ ելին յեկեղեցւոյն՝ ետ առնել
 յառաջոյ կայսրուհւոյն զգաւազան և
 զգունտ: Եւս այնք հանգիսի՝ որ պմե-

նայն մեծազայնուշ հանգերմանոք կա-
տարեցաւ 'ի մեծազօր ինքնակալէն,
հաշակեցաւ այլով հանգիսիւ և խօ-
սուսին Աննայի գտներն Պետրոսի ընդ
գլխին հորթէյնայ :

Այլ իբրեւ վախճան եղև այսօր ամե-
նայնի ուրախութեանց՝ ժամանեցին ա-
ւաւրք վշապն Պետրոսի : Քանզի ան-
չափ վաստակքն՝ յորս անձնատուր էր
'ի սկզբանէ հետէ թագաւորութեն՝ վա-
տեցին զառաջութի նորա . և սագիւտ
գատապարտութեանն Ալէքսի , և մահ
արգւայն զատարինեայ գառնացուցա-
նէին նմա և ևս զքաւա մարմնոյն . այլ
և միտթարութի պակասեաց նմա այնու-
հետե յամուանոյ անտի իւրմէ : Զի զա-
տարինեայ տաղտկացեալ իմն 'ի նեղա-
սկիւտ գնացից խօթագին ինքնակալին՝
խնդրէր զսփոփանս իւր 'ի մտերմութե
սենեկապանին իւրոյ Մոէնս անուն պա-
տանւոյ : Ակն ունէր ևս՝ եթէ յետ
պատկմանն 'ի կայսրուհի Ռուսիոյ՝ անց-
ցէ և յաթուան Պետրոսի . այլ չգտեալ
ինչ նշանակ այնպիսի 'ի հրովարտակին՝
սկսաւ անգոսնել 'ի միտս իւր զգարե-
րարն իւր և զամուսին և զաւեր :

Յոհմն արքունի 'ի Փեթերհոֆ էր
յայնժամ . և անդ Պետրոս անանգորդ
մատնեալ 'ի յոյզս անքնկճելի նախանձու
արամատութե , զհասարակ գիշերաւ յա-
րուցեալ եմուտ յանկարծակի 'ի սե-
նեակ անգր՝ ուր ննջէր իշխանն Ռուսի-

կից եղև ընդ Նաաթրինեայ առանձինն, և ոչ վայրկեան մի ժամանակի եկաց միայն ընդ նմա : Մոէնս և քոյր իւր ամբաստանեցան պարգևս առեալ գող, որ արգելեալ էր իշխանաւորաց ընդ պատժով մահու. վասն որոյ առաջինն գրչխասեցաւ, և երկրորդն խարաղանաւ ձաղկեալ մեռաւ :

Ստկայն ոչ ախտին զայրանալ, որ ըստ օրէ և ոչ վշտացն 'ի վերայ եկելաց յիշատակ ոչ արգելին զՊետրոս 'ի խնամաց իրաց հառաքակաց : Զօր հանապաղ գողցես էր առ Ծերակուսին. էր երբէք զի և երկիցս գնացեալ անգր՝ զօրն ցերեկ անդ անցուցանէր, և արթուն խորհրդովն և նորամիտ գառողութիւն արագ լուծանէր զգժուարականքուն խնգիրս, վասն որոյ տարժանէին անկզիտոյն և գատաւորք, և գրողմէր 'ի Թղթի համառօտիւ զկարծիս իւր կամ զվճիռն :

Երիւք ամտովք յառաջ քան զմահ իւր յուղի անկեալ գնաց 'ի լիճն Խմեն, զի տացէ հաւաքել զազի ջուրս վայրացն 'ի լճակ մի՝ ոսկս պահելոյ 'ի նմա զկաղնիս 'ի պետա նաւակերտի : Այց արար և ջրածցիցն Լատոկայ, զոր և ինքն իօկ գլուխ կարեւոր գործոյ իւրոց համարէր : Եւ պապիս յար 'ի շարժման կալով. ակն ունէր զգէմ՝ ունել խօթութեն և օր ըստ օրէ տկարանալոյն : Ապա բուռն արար անձին առաջիկայ

գաւանիլ և հանգիտի ջրորհնեաց 'ի տօնի
յայտնութե ցեառն առ Նեւա գետով
յամին 1725 . և հարեալ 'ի ցրտոյ ան-
կաւ 'ի աննդ անհնարին , և ռասակացաւ
ախտն յոյժ , մինչև անկանել նմա 'ի
մահիճս մահու : Ի 26 յունուարի ըն-
կալեալ զհոգևոր նպատան ըստ իւրում
կրօնին , խնդրէր 'ի ձայն բարձր զոգոր-
մաւ թին Աստուծոյ . ասէր . « Յուսամ
յԱստուած , զի գթութիւն անհարկեացէ
յիս զան ամենայն բարութեց զոր ա-
րարի ազգիս իմում » : Կուտնցան բը-
ժիշէք յաղբունիս , և 'ի կամել միտ-
րութին գարման տանել՝ կալաւ զթա-
գաւորն բոլորք ախտի , և ապա ճարա-
կեալ 'ի նմա քաղցկեզոյ , հաղիւ վայր-
կեան մի ևս ժամանակի զանձամբ եղեալ
կամեցաւ գրել , և անուանեաց յաջորդ
Թագաւորութեանն զՊետրոս Բ , զորդի
Ալեքսի : Եւ անգէն Թաղանայր , և
ժամա հնգեաասան աագնապեալ յեր-
կարէր 'ի հոգեվարան : Ապա 'ի 28 յու-
նուարի 'ի չորրորդ ժամու առաւօտուն՝
յորում պահու օովոր էր յառնել 'ի
գործս պետութենն՝ վճարեաց զքառա-
սուն և զերիս ամս Թագաւորութե իւ-
րոյ , և զյիսուն և զերկուս կենաց իւ-
րոյ . կեանք՝ օրով պեռ ևս կենդանի է
Ռուսիա : Զի արանց մեծաց կեանք՝ ոչ
յանձինս նոցա վախճանին :

Հասակագիւ էր Պետրոս և ազնուա-
գէմ , ալլ ահագնահայեաց և խրոխա .

ուզեցից 'ի բանս և համառատաբանս . առանցսդ անթնեթից և ակրող պարզութեն . ցանգ վառեալ 'ի տենչ մեծամեծ իրաց , և անխանջ 'ի վատապա առ 'ի հասանել ըզմիցն : Արգարտակեր էր և ճշմարտասէր , և 'ի խնդիր ճշմարտուն և արգարութեն և առ անարգապոյնս 'ի մարգկանէ զնշանէր , և 'ի խառտութիւնս անաշուս անխնայ մեռն արկանէր : Մեծ էր Պերտոս 'ի բարս , ոչ միտցն զնշանպիսիս ունէր բարս 'ի բնէ , այլ զնշանահաց զնորմն և ընդգեմ ապականաւրար գատախարակութեն յոր մասնեալ էր 'ի մանկութենէ : Մեծ ևս եկաց 'ի գործս՝ զանձն 'ի բռին եզեալ յօգուտ խաբոյ աշխարհին , և մեծամեծս արտաբալ յամենայնի : Սակայն և նա ինքնին զյիորձ առեալ զտկարութեն մարգկային բնութենն , և տեսեալ զնշանա մայս ձգի երբեք երբեք 'ի յանցմունս՝ զորս պախարակեցիս ճանաչէր , բազում անգամ գոչէր ցաւագին . սէղո՛ւկ եմ ես . զի կարացից նորագել զապցն իմ , այլ ոչ և զանձն իմ ր :

Ողբս առեալ կոծեցան զնա Ռուսթամենայն , յոլովք առ սիրոյ , և յերախտագէտ մտաց , և ոմանք առ հիացման : Ընդ ամենայն տեղիս աշխարհին լինի զյիշատակարանս և զարձանս նորս . և ոչ այնու շատացեալ , խնամով հաւաքեցին զոր ինչ միանգամ գտին զնորատառանմին . և մինչև ցայժմ պանծանալք

ցուցանեն օտարականաց զնշխարս վեհ-
 ազննն իւրեանց մեծի։ Մարմին նորա
 ցուցանի բազմեալ 'ի գահոյս և զլե-
 ցեալ հանգերմբն հանգիւի՝ զոր կա-
 տարինեաց կիսեալ էր։ Անգ մերձ առ
 մարմնոյն պահին գրասեղան նորա ըն-
 կուղի՝ յորում գրեր յաւին կալով,
 յառապագործի Քրոնշթատ քաղա-
 քի՝ գծեալ նորին ձեռամբ, ձեռագիրք
 նորա բազումք։ Վերջին կտիկքն բա-
 զում անգամ կարկատեալք, զնիքն, և
 բիւարն պատերազմի՝ յոր հնծեալն էր
 և 'ի Թովթասա. գաւաղանն ահագին,
 ճող մի երկամբի հարկւր և քան լոնք
 փարնեալ ձեռամբ նորին. կանթեզ
 բազմաստեղն 'ի փրփուրի՝ յոր ամա բա-
 զումս վաստակեալ էր. ակունգ նորա
 հաւատարիմ, զոր իւր իսկ տուեալ էր
 յարգալից պահել. և գաղափար մի
 սեանն Յրայիանա, զոր կամիք ինքնին
 Քաթարակել նախ 'ի վաղակրէ, և փնջի
 նին 'ի պատուածականն մակագիրք չորք
 և չորջանասկի պատկերք պղծմիք երես-
 ցումքիչք յազմանակացն նորա 'ի վե-
 րայ Էփեսոս, և 'ի կարապ. սեանն անգ-
 լի նորին։

ԿԱՅԱՔԻՆԻ Ա.

Ի ՄԵՌԱՆԻՆԻ Պերպոսի մերձ գտնով
 նմա իշխանին Մենշ չիքով . Բաւման
 ցով և Թալսթոյ, մինչև հաստարանեալ
 զմահ նորա՝ խորհուրդ 'ի միջ առին
 զյաջորդին . և գիտելով զի 'ի Թագաւա
 րել նորա վաանդ էր կենաց խրեանց՝
 Թագաւցին զվերջին ապա Թագաւորին,
 և հաստատեցին Թագաւորեցուցանել
 զկատարինն :

Իբրեւ այդ եղև՝ Երեսկոյան ամենայն
 և աւագանին և զօրացլուիքն կանխեցին
 յապարանան , և խորհէին զի Թագաւա
 րեցուցեն զՊերպոս Բ, զմիայն արու մա
 նաւ 'ի առհմին արքունի . քանզի զկա
 տարինն գիտէին արասկեալ որպէս գըշ
 իոյ և եթ ինքնակալին , և ոչ յաջորդ
 ակոռայ նորա . ոչ անգիտանային և ըզ
 փառասիրութի Մենշ չիքովայ՝ որ լաւ
 կամս վարեր արգեղք զիրա պետութեն
 'ի Թագաւորել կատարինեայ :

Մինչքեւ նոցա անտարանէին 'ի խոր
 հրգեանն , եկն Մենշ չիքով 'ի գաւան
 արահի խորհրդանային . և իբրեւ նաեւ
 զի չապին նմամուա , փութացաւ քնաց
 անշուշտ , և գարժաւ ամ ընդ իւր զՊաւ
 Թուռլին պահպանապետ փրկապատենն
 զգի գնդին խրովքն հանգերմ , խորաւ

կեաց զգրուես խորհրդանային՝ և առ նմին յայտ արար եթէ Թագաւորեաց Կատարինէ : Ի յեղակարծ պատահարէն յապուշ հարեալ խորհրդականացն , փոխանակ զգէմ՝ ունելոյ՝ անգէն զազազակ բարձին ընդ պահապան գնդին . Կեցցցէ Կատարինէ գլխոյ ամենայն Ռուսաց , և երգուան զերգուսին հաւատարմութեն : Ապա և Թէոփանէս արքեպիսկոպոս Նովկորոտոյ պապիւ մեծ ունելով յաչա ամենեցուն վասն իւրոյ իմաստութեն և մտերմութեն ընդ Քեարոսի մեծի՝ յայտ արար ամենայն աւագանւոյն և Ժողովրդեան , եթէ Քեարոս ինքնին տառցեալ էր ինձ , ասէ , Եթէ ոչ վասն այլոյ իրից պատկեացի զԿատարինէ , բայց զի երաւունս նմա շնորհեցից Թագաւորել զհետ իմ :

Կատարինէ . նախ առաջին արար ըզհարսանիս գտներն իւրոյ Աննայի խառնցելոյն ընդ գքսին Հալութէյնայ . ապա վճարեաց զինուորացն զյապազեալ ռո : Ճիկս նոցա , և շինեաց բերդս քանի մի յերկրին խաղախաց , զորոց կասկած էր ասպատակութեն :

Իսկ Մենշ լիքով օր ըստ օրէ տիրապետեալ ՚ի վերայ կամեաց գլխոյն և արեաւութեն , հետամուտ եղև զԹագաւորութիւնն գլխովին յորդիս և ՚ի Թուսուս իւր անցուցանել : Վասն որոցեդ զորդին իւր զգնաւահառակ ՚ի սենեկապան գլխոյն՝ մինչև ամուսնացուցն

զնա ընդ Կատալիայ գետեր մեծին Պե-
տրոսի : Ապա օգնական իւր կամեցեալ
ուներ զկայսրն Գերմանացւոց զՎարդուս
Զ , յորդորեաց զնա գաշն նիզակակցու-
թի հաստատել ընդ Ռուսիոյ 'ի 6 օգոս-
տոսի յամին 1726 : Ընդ այս միտա-
նութիւն Ռուսաց ընդ Գերմանացիս
գծգմնեալ Գէորգայ Թագաւորին Անդ-
ղիոյ 'ի նախանձ մեծ գրգռեաց զՊե-
տրոսն 'ի պետութեց Եւրոպայ , բաց 'ի
Թագաւորէն Բրուսիոյ , և եղև ժողով
մեծ յԱննովեր . և գէպ ժամու ան-
աղին 'ի վեց դալ ընդ Ռուսիոյ : Յայս
միտս արձակեաց Թագաւորն Անդղիոյ
երկս նաւատորմս 'ի Բելլէ և 'ի Գրոնշ-
թատ , և արքայն Դանեաց յաւել 'ի
նոսա և տորմիզ մի յիւրոց նաւուցն :
Այլ Վատարինն խոհական հանճարով
ալ ինչ խլրանալ յահէ նոցա՝ հաստա-
տուն եկաց յուխտին Գերմանիոյ :

Առանձին խնամ կալաւ Վատարինն
բարւոյք գաստիպրակուէ որդւոյն Ալէք-
սի , զոր կամեր կարգել յաջորդ իւր 'ի
Թագաւորութն : Զայն իբրև զգացին
մեծամեծքն գատապարտադք Ալէքսի .
երկուցեալ 'ի վեժիխնգրութե որդւոյն ,
յորդոր եղեն Վատարինեայ առաքել
զպատանին յուսումն 'ի տար աշխարհ .
և խորհուրդ կալան՝ զի 'ի մեռանել գըշ
խոյնն ընդ հուպ , որպէս էր կարծել 'ի
վատառով կենաց նորա , ապեն զԹա-
գաւորութն գետեր նորին Աննայի :

նին . որոյ չբաւցեալ 'ի տեսիլ Թագաւորին զահի հարկանէր : Ասէ ցնա Պետրոս . « Արի՛ կաց , և տուր ինձ պատասխանի . չէ ինչ հարկ թէ ագանիցիս » : Կանգնեցաւ Ռեփնին գողալով . և Պետրոս պատմեալ նմա զոր 'ի ձեռն այլոց և ինքնին գլխովին ստուգեալն էր զգշխոյէն՝ ասէ . « Իմ՝ եգեալ է 'ի մտի վաղվազակի ընդ այգն հատանել զգլուխ կայսրահւոյն » : Եւ Ռեփնին եւ որպատասխանի . « Անձն քո Թշնամանեցաւ , ինքնակարգ , և դու տէր ես ինքնիշխան : Այլ շնորհեա՛ ինձ ասել ժամագամ՝ զոր խորհիմս : Չիք որ բաց 'ի քէն , որ գիտիցէ զիրազ հաւատեալաւ . և ընդէ՛ր իցէ քեզ հրապարակել զայն . և արդաւան . Ընջելի անել զանուամբ քով և զգաւօք : Կամիցիս՝ վրէժ խնդրել զԹշնամանացն , անկցի Մոէնա՛ 'ի բերան որոյ օրինաց . իսկ 'ի մերժել 'ի բաց զկայսրահին՝ բիւր ճանապարհք առաջի կան , առանց վասնդի փառաց քոց » : Պետրոս գողցողելով սաստկապէս՝ անքը Թիթ զակն պիշ ունէր 'ի Ռեփնին յերկար , և ասպա ել 'ի բաց 'ի աննեկեանտի անբարբառ , և ընդ ժամս երկուս ճեմս առեալ տագնապաւ 'ի որահի անդ՝ եմուտ դարձեալ 'ի աննեակն առ Ռեփնին ասելով . « Կորիցէ Մոէնա . և յայսմհետէ գոյցն վերական գշխոյին 'ի կորուստ նմին դարձցի » : Եւ անտի յառաջ մինչև ցնահ իւր՝ ոչ բնաւ խօսաւ .

կից եղև ընդ Վաստրինեայ առանձինն, և ոչ վայրկեան մի ժամանակի եկաց միայն ընդ նմա : Մոէնս և քոյր իւր ամբաստանեցան պարգևս առեալ դու, որ արգելեալ էր իշխանաւորաց ընդ պատժով մահու . վասն որոյ առաջինն գրէ խառնեցաւ, և երկրորդն խարաղանաւ մազկեալ մեռաւ :

Սակայն ոչ ախտին զայրանալ, որ ըստ օրէ և ոչ վշտացն . 'ի վերայ եկելոց յիշատակ ոչ արգելին զՊետրոս 'ի խնամեց իրաց հառարակաց : Զոր հանապազ գողցես էր առ ծերակուտին . էր երբեք զի և երկիցս գնացեալ անգոր՝ զօրն ցերեկ անդ անցուցանէր, և արժուան խորհրդովն և նորամիտ գառողութիւն արագ արագ լուծանէր զցժուարակննքուն խնդիրս, վասն որոց անարժանէին անկզիտոսքն և գառաւորք, և գրողմէր 'ի Թղթի համառօտիւ զկարծիս իւր կամ զվճիռն :

Երբեք ամսովք յառաջ քան զմահ իւր յուզի անկեալ գնաց 'ի լիճն Խմեն, զի տացէ հաւաքել զազի ջուրս վայրացն 'ի լճակ մի՝ սակս պահելոյ 'ի նմա զկաղնիս 'ի շէտո նաւակերտի : Այց արար և ջրանցիցն Լատոկայ, զոր և ինքն իսկ գլուխ կարեւոր գործոց իրոց համարէր : Եւ այսպէս յար 'ի շարժման կալով. ամն ունէր զգէժ ունել խօթութեն և օր ըստ օրէ տկարանալոյն : Ապա բուռն աղաղ անձին առաջեկաց

գտանիլ և հանգիտի ջրօրհնաց 'ի տօնի յայտնութե ցեառն առ Նեւա գետով յամին 1725 . և հարեալ 'ի ցրտոյ անկաւ 'ի տենդ անհնարին, և սաստկացաւ փութ յոյժ, մինչև անկանել նմա 'ի մահիճս մահաւ : Ի 26 յունուարի ընկալեալ զհոգևոր նպատտան ըստ իւրում կրօնին, խնդրէր 'ի ձայն բարձր զոգորմութին Աստուծոյ . ասէր . « Եռասմ յԱստուած , զի գթութիւն ակնարկեսցէ յիս վասն ամենայն բարութեաց զոր տրարի ազգիս իմում » : Կուտեցան բըժիշկք յարքունիս , և 'ի կամել վերաբուժին գարման տանել՝ կալաւ զթագաւորն բոբոք փութի , և ապա ճարակեալ 'ի նմա քաղցկեզոյ , հազիւ վայրկեան մի ևս ժամանակի զանձամբ եղեալ կամեցաւ գրել , և տնուանեաց յաջորդ Թագաւորութեանն զՊետրոս Բ , զորոյ Սկիսի : Եւ անգէն Թաղանայր , և ժամա հնգետասան տագնապեալ յերկարէր 'ի հագեվարսն : Ապա 'ի 28 յունուարի 'ի չորրորդ ժամու առաւօտում՝ յորում պահու սովոր էր յառնել 'ի գործս պետութենն՝ վճարեաց զքառասուն և զերիս ամս Թագաւորութե իւրոյ , և զյիսուն և զերկուս կենաց իւրոյ . կեանք՝ որով գեռ ևս կենդանի է Ռուսիա : Զի արանց մեծաց կեանք՝ ոչ յանձինս նոցա վախճանին :

Հասակագեղ էր Պետրոս և ազնուագէտ , այլ ահագնահայեաց և խրոխա .

ողերէից 'ի բանս և համառատաբան . առանցող անթերութից և անող պարզութե . ցանգ վառեալ 'ի աննչ մեծամեծ իրաց . և անխոնջ 'ի վատտեալ առ 'ի հասանել ըզձիցն : Արգարտսեր էր և ճշմարտասեր , և 'ի խնդիր ճշմարտուն և արգարութե և առ անարգապոյնս 'ի մարգկանէ զեջաներ , և 'ի խառտութիւնս անաշառս անխնայ մեռն արկանէր : Մեծ էր Պերտոս 'ի բարս , ոչ միայն զի այնպիսիս ունէր բարս 'ի բնէ , այլ զի պահեսաց զնոսին և ընդգէմ ապականաբար դատաւարակութեն յոր մասնեալ էր 'ի մանկութենէ : Մեծ ևս եկաց 'ի գործս՝ զանձն 'ի բռին եզեալ յօգուտ խորոյ աշխարհին , և մեծամեծս արարեալ յամենայնի : Սակայն և նա ինքնին զյիորձ առեալ զտկարութե մարգկային բնութեն , և անսեալ զի յաղամայս ձգի երբեք երբեք 'ի յանցմունս՝ զորս պախարակելիս ճանաչէր , բազում անգամ գօչեր ցաւագին . սէղմէկ եմ ես . զի կարացից նորագել զաղցն իմ , այլ ոչ և զանձն իմ ր .

Ողբս առեալ կոծեցան զնա Ռադրամենայն , յոլովք առ սիրոյ , և յերախտագէտ մտաց , և ոմանք առ հիացման : Ընդ ամենայն տեղիս աշխարհին լին զյիշատակարանս և զարձանս նորա . և ոչ այնու շատացեալ , խնամով հաւաքեցին զոր ինչ միանգամ դաին զնորա առանձին . և մինչև ցայժմ պանծանող

ցուցանեն օտարականաց զնշխարս զեհ-
ազինն իւրեանց մեծի։ Մարմին նորա
ցուցանի բազմեալ 'ի գահոյս և զյե-
ցեալ հանգերմբն հանգիսի՝ զոր կա-
տարինեայ կիտեալ էր։ Անդ մերձ առ
մարմնոյն պահին գրասեղան նորա ըն-
կուղի՝ յորում գրէր յառին կալով,
յառապագորութի Բրոնշթատ քաղա-
քի՝ գծեալ նորին ձեռամբ, ձեռագիրք
նորա բազումք, զերջին կտիկքն բա-
զում անգամ կարկատեալք, զննքն, և
բիւլարն պատերազմի՝ յոր հնձեալն էր
և 'ի Զովթաւս գաւառակն տհալքն,
ձող մի երկամբի հարկւր և քան լոտր
փարսնեալ ձեռամբ նորին և կանթեզ
բազմատեղն 'ի փղոսկրն՝ յոր ամբ բա-
զումս վաստակեալ էր և անոնք նորա
հաւաստարիմ, զոր իւր իսկ առեալ էր
յարգալից պահել և գաղտնար մի
սեանն Յրայիանու, զոր կամիր ինքնին
Քախարակել նախ 'ի փղոսկրն, և փնդի
նին 'ի պատուանդանին մակագիրք չորք
և չորջանակի պատկերք պղնձիք երես-
ցուցիչք յաղթանակացն նորա 'ի վե-
րայ Ըվեռոց, և 'ի կարտր անան անդ-
լի նորին։

ԿԱՅԱՐԻՆԻ Ա.

Ի ՄԵՌԱՆԻՆ, Պերպոսի մերձ գտնով նմա խնամքն Մենշ չիքով . Բուսման ցով և Թալսթոյ, մինչև հրատարակեալ զմահ նորա՝ խորհուրդ 'ի մէջ առին զյաջորդին . և գիտելով զի 'ի Թագաւորել նորա վասնդ եր կենաց խրեանց՝ Թագաւորին զվերջին առաջ Թագաւորին, և հաստատեցին Թագաւորեցուցանել զԿատարինն :

Իբրեւ այդ եղև՝ Ժերակոյտն ամենայն և աւագանին և զօրացւոյն կանխեցին յապարանան, և խորհէին զի Թագաւորեցուցեն զՊերպոս Բ, զմիայն արու մա նաւկ 'ի առհմն աղբուռի . քանզի զԿատարինն գիտէին պատկեալ որպէս գրչ խոյ և եթ ինքնակալին, և ոչ յաջորդ աթոռոյ նորա . ոչ անգիտանային և ըզփառասիրութի Մենշ չիքովայ՝ որ լաւ կամս վարեր արդեօք զիրա արեաւութեն 'ի Թագաւորել Կատարինեայ :

Մինչքեւ նոցա անագանէին 'ի խորհրդեանն, եկն Մենշ չիքով 'ի գաւռն սրահի խորհրդանային : և իբրեւ ետես զի չապին նմամուտ, փութացաւ գնաց անշուշտ, և գարձաւ ամ ընդ իւր զՊաւլ Թուռլին պահպանապետ փրկարածեն, զոր գնդին իւրովքն հանգելով, խորատ

կեաց զգրուես խորհրդանոցին՝ և առ նմին յայտ արար եմէ թագաւորեաց Կատարինէ : Ի յեղակարծ պատահարէն յապուշ հարեալ խորհրդականացն , փոխանակ զգէմ ունելոյ՝ անգէն զազազակ բարձին ընդ պահապան գնդին . Կեցցեց Կատարինէ գլխոյ ամենայն Ռուսացո , և երգուան զերգուսն հաւտաւորմուսն : Ապա և Թէոփանէս արքեպիսկոպոս Կովկասոսայ պատիւ մեծ ունելով յաշտ ամենեցուն վասն իւրոյ խնամաութեն և ժողովութեն ընդ Պետրոսի մեծի՝ յայտ արար ամենայն աւագանւոյն և ժողովրդեան , եմէ Պետրոս ինքնին ասացեալ էր ինձ , ասէ , թէ ոչ վասն այլոյ իրիջ պատկեացի զԿատարինէ , բայց զի իրաւունս նմա շնորհեցից թագաւորել զհետ իմ :

Կատարինէ նախ առաջին պար ըզհարսանիս գտանին իւրոյ Աննայի խօտեցելոյն ընդ գլխին հսկութիւնայ . ապա վճարեաց զինուորացն զյապաղեալ ոռ : Ճիկե նոցա , և շինեաց բերդս քանի մի յերկրին խաղախաց , զորոց կռակած էր ապստամբութեն :

Իսկ Մենել չկրով օր ըստ օրէ տիրապետեալ ՚ի վերայ կամաց գլխոյին և պետութեն , հետամուտ եղև զթագաւորութիւնն գլխովին յորդիս և ՚ի Թոռունս իւր անցուցանել : Վասն որոյ երգ զորդին իւր ղգեաւահասակ ՚ի աննկապան գլխոյին՝ մինչև ամբաստացուցի

զնա ընդ Կատալիայ գետեր մեծին Քե-
տրասի : Ապա օգնական իւր կամեցեալ
ուներէ զկայսրն Գերմանացւոց զԿարոլոս
Ջ. յորդարեաց զնա գաշն նիզակակցու-
թե հաստատանէ ընդ Ռուսիոյ 'ի 6 օգոս-
տոսի յամին 1726 : Ընդ այս միտա-
նութիւն Ռուսաց ընդ Գերմանացիս
գժգժներալ Գէորգայ Թագաւորին Անդ-
ղիոյ 'ի նախանձ մեծ գրգռեաց զքա-
ղուան 'ի պետութեց Եւրոպայ, բաց 'ի
Թագաւորէն Բրուսիոյ, և եղև ժաղով
մեծ յԱննովէր. և գէալ ժամու ան-
աղին 'ի վեց գալ ընդ Ռուսիոյ : Յայս
միտս արձակեաց Թագաւորն Անդղիոյ
երկս նաւատորմս 'ի Բելլէլ և 'ի Քրոնշ-
թատ, և արքայն Դանիաց յաւել 'ի
նոսս և տորմիզ մի յիւրոց նաւուցն :
Այլ Կատարինէ խոհական հանձարով
ոչ ինչ խլրանալ յահէ նոցա՝ հաստա-
տուն եկաց յախափն Գերմանիոյ :

Աւանմին խնամ կալաւ Կատարինէ
բարւոյք գաստիաբակուէ որդւոյն Ալէք-
սի, զոր կամէր կարգել յաջորդ իւր 'ի
Թագաւորութեն : Ջայն իբրև զգացին
մեծամեծքն գատապարտողք Ալէքսի.
երկուցեալ 'ի վեժիսնգրութե որդւոյն,
յորդոր եղեն Կատարինեայ առաքել
զպատանին յուսուան 'ի տար աշխարհ.
և խորհուրդ կալան՝ զի 'ի մեռանել զըշ-
խոյին ընդ հուս, որպէս էր կարծել 'ի
վատառողջ կենաց նորա, տապեն զԹա-
գաւորութեն գասեր նորին Աննայի :

Հնարս նիւթեալ և ընգզեմ՝ Մենշ չի քովայ՝ որ հարստահարէր յոյժ զնաա յամենայնի, պատեհ առին զհեռանալ նորա առ ժամանակ մի՝ ի Բեթրպուրկայ, և բազում ինչ չարախօս եղեալ զնմանէ առ գշխոյին՝ յաչաց հանին զնա, մինչև հրամայեաց Վատարինէ բանաոր, գեւ առնել զՄենշ չիքով ի գառնալ նորա ի Բեթրպուրկ : Այլ միջնորդութի գրսին հոլսթէյնայ զերծեալ Մենշ չիքովայ ի պատուհառէն՝ ապաշնորհ գաաւ առ բարերարն իւր, և համբաւ առաւ եհան զգրսէն՝ որպէս թէ գաաւ ճաննել խորհին զգշխոյն մանրիմք նորա, և ամբառնալ յաթոռն զորդին Ալեքսի սակայն չեհաս որում ցանկայրն, զի ոչ պատրեցաւ գշխոյն այլ ևս ի նմանէ :

Ընդ նոյն ժամանակս հիւանդացաւ Վատարինէ ի մահ, և կամեցաւ կաա կաւ հաստատել իւր յաջորդ զՎեպրոս Բ : Եւ զի գեռ ևս մեռաւան ամաց էր նա, կարգեաց խնամակալս նմին զգոտերո իւր զԱննա և զԵղիսաբեթ, և զարս նոցա զփեսայս իւր, և զցերաւ գոյն առեանն, կէտ խնամապետութե սահմանեալ նոցա զեօթնէ առաներորդ ամ հասակի պատանւոյն . զոր և անուա նեաց Դուքս մեծ : Իսկ գերագոյն ատանին խորհրդականս կարգեաց զՄենշ չիքով, զծովակալն Ափրաքսին, զառն նազալին արքունի Օսթերման, և զԴե մետր Վոլիցին, և զվաթիլ Յոլիորուքի :

Եւ մեռաւ Կատարինէ յամին 1727. 'ի մայիսի 6, ամառ Երեսուն և տըթից՝ Թագաւորեալ ամս երկուս և ամիսս ինչ :

Սա ըստ գիպաց իմն գողցես ամբարձնալ յանշուք ժիշակէ յայն աշտիճան բախտի, ընդ տասցեալ սւնէր հանգաւմանս գնացից բաւականս 'ի տեւել նմա 'ի բարձրութեն. և հասեալ 'ի գրուես մահու՝ գիտաց և քաջ խորհել, և տրիարար նախախնամել որչափ ինչ կարեւոր օգուտք էին աթոռոյն, որպէս յայտ է և 'ի կտակէ անտի նորա, յորում հառաւածքն կարեւորք էին ստիմն.

Ե. Մեծ գուքան Պետրոս Ալեքսեյեւիչ յաջորդեսցէ ինձ՝ բացարձակ իշխաւ նսւթք. և զնա պայազաւեսցեն որդիքն իւր հարազատք :

Բ. Եթէ մեռցի նա անորդի, գաւառն իմ Աննա Փերոսիլսա Ժառանգեսցէ զաթոռն Ռուսիոյ. և յես նորա որդիքն իւր :

Գ. Ի մեռանել նորա անորդի՝ անցցէ յաթոռն Եղիսաբեթ գուտար իմ, և ապա որդիք նորա : Եթէ և նա մեռցի անորդի, անցցէ Թագաւորութին առ Նաւաղիա գուտար Ալեքսի : Այլ աքա ամենեքեան և որք զհետ նոցա, մի կարասցեն տանել զթագն Ռուսիոյ, եթէ ունիցին զայլոյ իրիք աշխարհի, կամ չիցեն 'ի յանապան գաւառութեան հաւատոյ :

Դ. Դուքան մեծ յամենայն կացութիս

ատենի խնամապետաց առաջնիկայ գացի.
և իշխանութի ատենին գազարեսցէ ընդ
կատարել յաջորդին իմոյ զվեշտասան
ամ հասակին : Յայնմ հետէ միայնակ
առցէ զերասանակ թագաւորութե , այլ
մի կարասցէ համարս պահանջել յատե-
նէ անտի զառաջնոյ տեսչութեն :

ԳՅՑՐՈՍ Բ.

Ի զԱՂԻՒ անգր որ էր յետմահուանն
Կատարինեայ , ատենն խորհրդոյ կազ-
մեալ խնամապետացն՝ հաստատեցին
զկտակ վախճանեցելոյ գշխոյին , և թա-
գաւորեցուցին զՊետրոս : Իսկ փառա-
սէրն և խորամանկն Մենշ չիքով ամ
զմանուկ արքայն 'ի տուն իւր , զի մի
առանց իւրոյ հրամանին մատչիցին առ
նա իշխանք , և ինքն առանձին եկաց
տեսուչ ամենայն իրաց պետութեն և
փոխանորդ թագաւորին : Եւ առ վա-
ղագոյն ժամանելոյ ըզձից իւրոց , զի տեն-
չայր ամուսնացուցանել զՊետրոս ընդ
գտտերն իւրում , ազատեաց յարգելանէ
բանտին զհանին Պետրոսի զԵւդոքսիա՝
աւետաւորեալ նմա զթագաւորել թա-
գինն , և խնդրելով զհաճութիւն նորա
ընդ գաշնաւորեալ ամուսնութին : Եւ
իբրև եկն նա 'ի Մոսքուա , կատարե-
ցաւ հանգէս հարսանեացն մեծաշուք

սպառնալիք յապարանս գեապանին Գերմանիոյ : Ի ժամանակի հարստեանց բընաւ չէր անհարկեալ Պետրոսի յորիորդն . ընդ որ յայանապէս ոչ ինչ խոժոռեալ Մենչ չիքովայ՝ պատճառս կալաւ յանգգնագոյնս վարելոյ ընդ այնոսիկ , զորոց կասկածէր ատելիս իւր լինել և տրեղիս ինքնակալին : Աքսորեաց 'ի Սիպիր և յայլ տեղիս զարս հոյակապս՝ զՄաան , զԼեքին , զԵակուժենսքի , զՓիսարեվ , և զԹոլսմոյ , և գրեալ թէ զամենայն զծերակոյտն . քանիւք խստութե և սպառնալեաց խիզախեաց ընդգէմ՝ Օոթերմանայ , և զԱփրաքսին պատճառանք իւիք առաքեաց յԱրքանկէ : Չարաչար յոյժ վարեցաւ և ընդ գբսին Հոլսմէյնայ՝ մինչև ելանել գնալ նմա ընդ գբսուհւոյն 'ի Ռուսիոյ : Ապա և հրովարտակարար սպառնալից ընդգէմ՝ ամենայն գաւառանաց՝ թէ գտանիցին 'ի մէջ Ռուսաց , զորս խստագոյնս պատժել տանք քան զնախագրեալսգ : Իսկ 'ի գրեւ զգիր առ Թագաւորն՝ որգեակ զնա տնուանէր , և առորագրէր՝ Հայր քո Մենչ չիքով :

Այլ 'ի խուռն բազմութե ատելեաց բռնակալին յաջողեցան ոմանք բանալ զաչս գեաւահասակ տղջային՝ 'ի ձեռն Տոլկորուքի պատանւոյն , որ հանապազ ընկերէր Պետրոսի յորս :

Ի գէպ պատահեաց ընդ այն աւուրս

յայանի լինել և այլոյ իրիք անիրաւութեան չի բերուի . զի Պետրոսի ընկալեալ ուստիք յնձայ ինն հազար բաւարկա՝ առաքեալաց առ քոյր իւր . և Մենն չի բերուի հանգիսեալ առնն որ տանէր զգրաման , ասէ ցնա . « Դեռ ես մանուկ գորով ինքնակալին՝ չգիտէ զպետա գրամանց . անձ զնա 'ի սեկեակն իմ , և գուտն հոգ լեր , եռ հաճեցից զնա » : Արար պաշտօնեայն ըստ բանի նորա , և ոչ ինչ եհան 'ի վեր ինքնակալին : Այլ 'ի վաղիւ անգր 'ի դալ քեռ Թագաւորին յայց նմա՝ իրիւ գիտաց Պետրոս թի չիք ընկալեալ նորա զգրաման , և ծառնեալ 'ի պաշտօնէն զոր ինչ արարն Մենն չի բերուի , 'ի զայրոյթ բարկութե բողբոքեալ՝ կոչեաց զնա առաջի , և այնպէս իմն բարձրացոյց զբարբառ իւր 'ի վերայ նորա , զի Մենն չի բերուի շուարեալ հաղիւ հազ կցկցեաց պառնառանո գործոյն , և ցածոյց զորամեռութի Թագաւորին , որ զտա 'ի գեափն հարեալ գոչէր . « Յուցից քեզ քաջ , եթէ տեր եմ , և զհնազանդութի պահանջեմ » :

Եւսա աւուրց 'ի խօթանալ տակաւ ինչ Մենն չի բերուի՝ պարսպ առին Թշնա միք նորա առաւել ևս գրգռել ընդգէմ նորա զԹագաւորն : Սակայն նորա անն ունելով անգրէն շահել զսիրտ արքայ մանկանն՝ հրաւիրեաց զնա և զնորայան 'ի նաւակաւիս նորաչէն մատարան իւրոյ յՕրանն նորաւմ : այլ Թագաւորն պատ

Ճառեցաւ զԽօթութիւն : Գիտաց Մենչ չիքով, թէ է ինչ կնճիւն 'ի միջի, առկայն անխորհուրդ գտաւ և զայլ իմն պատճառս ամբաստանութե տալով ուստիաց իւրոց, զի 'ի ժամ հանդիսին տեսաւ բազմեալ 'ի գահն՝ զոր իւր իսկ պատրաստեալ էր վասն թագաւորին : Ի նմին աւուր ընդ երեկս չոգաւ 'ի Փեթերհոֆ, և ոչ եգիտ անդ զՊետրոս . սպասեալ մնայք նմա մինչև ցերեկ աւուրն երրորդի, և նա ոչ եկն . և պաշտականքն ոչ էին ընդ Մենչ չիքովայ որպէս յերեկն և յեռանդն : Ուր ուրեմն լուաւ եթէ հրամայեալ էր արքայի բառեալ զամենայն զկահ և զկառափ իւր 'ի տանէն Մենչ չիքովայ և տանել յամարանոցն իւր . զի անդ կամի, ասեն, բնակել :

Յապուշ հարաւ Մենչ չիքով ընդ պատահումն . և մինչքեռ հնարս խորհեր ընդգէմ աստիաց իւրոց՝ եկն Զուլ թիքով և յայտ արար, թէ հրաման է արքայի՝ 'ի գիպահոյ զնա արկանել . ապա խաղացուցին զնա ընտանեօքն հանգերձ 'ի Բանենպուրկ քաղաք՝ զոր իւր իսկ հիմնեալ էր . ուր և վճարեալ զգատ նորա՝ գառապարտեցին անցուցանել զմնացուածս կենաց իւրոց 'ի խորս Սիպիրայ 'ի Պերեզով, կարգեալ նմա ուսմիկ օր ըստ օրէ տասն բուպլիս փոխանակ անբաւ ճոխութեանցն առաջնոց . քանզի ունէր ասեն գերիս հարիւր հա-

զար, և կալուածս բազումն մինչև 'ի հե-
ռաւոր աշխարհս անդամ: Այլ Մենչ-
չիքով զարմանալի պնդութիւնս արտի տա-
րաւ խտուածն արարածնացն. և որ յա-
ռաջ վատառողջն էր՝ անգ. քաջառողջ
եղև և ուժեղ. և շշգեղով զպէսս իւր
'ի տասն ըուպլեացն՝ կանգնեաց և եկե-
ղեցի մի: Աին նորա 'ի բազում ողորոց
կուրացեալ՝ մեռաւ 'ի ճանապարհին. և
գուստրն՝ զոր խօսեցեալ էր ինքնակա-
լին, մեռաւ յաքսորս անգ: Յեա սակա-
ւուց մեռաւ և ինքն. և 'ի սա ևս ճշ-
մարտեցաւ բանն՝ թէ « Ոչ կարէ հան-
գարտել երկիր ... եթէ ծառայ թա-
գաւորեսցէ »:

Այնուհետև 'ի պատճառս մտերմին
Պետրոսի իւանայ Տոլկորուքի՝ տոհմն
Տոլկորուքեանց ճոխացան յամենայնի,
և զեղծան ևս՝ և գրգռեցին բորբոքեցին
զնախանձ օստիացն իւրեանց. մինչև 'ի
խօթանալ Պետրոսի մերձ 'ի մահ՝ զՏո-
կորուքեաւն իւանաւ արկին զվնասն. զի
ասէին թէ նա է որ անհանգիստ առնէ
զարքայ՝ զօրհանապազ յորսս զնա պա-
տաղեցուցեալ: Տոլկորուքեանք 'ի բաց
քերեցին յանձանց զարախօսութիւնն՝
նուաճելով զօրջը զխաղախսն վտարան-
ջեալս, և այլ ևս բազում բարեկար-
գութիւն առնելով 'ի պետութենն:

Մինչքեւ 'ի խոր խաղաղութն վայե-
լէր ամենայն աշխարհն Ռուսաց, մե-
ռաւ Նատալիա քայրն Պետրոսի հնգե-

առատն ամաց . և իւան Տոլկորուքի 'ի
օփոփել զթագաւորն՝ յածեցուցանէր
զնա յորսս և յայլ և այլ տեղիս : Ի
միում նուագի հետիւք իմն գիպեցոյց
զքոյր իւր Աստարինէ անուն 'ի տե-
ղւոյն՝ ուր տանելոյ էր զՊետրոս . և հա-
ճեալ յոյժ ինքնակալին ընդ ամօթա-
գեղ պարկեշտութի օրորգին՝ յամին
1729 'ի նոյեմբերի 30 խօսեցաւ զնա իւր
'ի կնուծի :

Հանգերձեալ էր Պետրոս 'ի մեւտս
նորոյ ասուոյն 'ի յունուարի 18 ինքնիշ-
խան թագաւոր հանգիտանալ, և կատա-
րել զհարսանիսն . այլ աւուրբք յա-
ռաջ հարեալ 'ի ծաղկէ, մեռաւ 'ի 29
ամսոյն 'ի հասակի վեշտասան ամաց՝
թագաւորեալ ամ մի և ամիսս ինն . 'ի
նմա հառաւ և գիծն արական Ռոմանո-
վիանց տոհմին : Եւ լացին զնա Ռուսք
ամենայն :

Ընդ մեռանել Պետրոսի՝ իւան Տոլ-
կորուքի ել, ասնն, արտաքս 'ի սենեկէն
ասւր 'ի ձեռին գոչելով . «Այեցցէ գշխոյն
Աստարինէ » . այլ ոչ ոք անգրէն կրդի-
նեաց զբարբառն . և նա գարձուցեալ
զսուրն 'ի պատեանո՝ մեկնեցաւ 'ի տուն
իւր :

ԳԵՐԱԳՈՅՆ աստեանն հանգերձ ծե-
րակուտաւ և զօրավարօք գտելովք 'ի
Մոսքուա՝ խորհուրդ արարեալ 'ի վաղիւ
անգր 'ի Քրեմլին, առաջարկուին վառ-
քի Տոկոսրուքեայ ընտրեցին զԱննա գոք-
սուհի Քուրլանտիոյ զգուտար իւանայ
նորօր մեծին Պետրոսի. որ թէպէտ այ-
րի էր, այլ չեւ էր անցեալ զերեսնամե-
նիւք: Անգ և օրէնք սահմանաւորք կար-
գեցան իշխանութն նորոյ գլխային. և
տպա արձակեցան նուիրակք 'ի Միթ-
թաւ քաղաք՝ վասիլ Տոկոսրուքի 'ի գե-
րագոյն աստեանէն, Միքայէլ Կոլեցին 'ի
Յերակուտէն, և Լէոնգիեվ 'ի գիմաց
աղաաանւոյն, և խնդրեցին 'ի գգսուհւոյն
սատրապրել զայսմանս գերագոյն աստե-
նին, և չրերել ընդ իւր 'ի Մոսքուա ըզ-
տենեկապան իւր զՊիրեն: Աննա յերթ-
կէ իրազեկ լեալ ամենայնի 'ի Թզթոյ
Երակուտենացեայ իշխանին՝ սատրա-
պրեաց պայմանաց նուիրակացն, հաւա-
նեցաւ Թողուլ զՊիրեն 'ի Միթթաւ, և
պատրաստեցաւ 'ի չու:

Մինչ այս մինչ այն՝ իմացաւ Տոկո-
սուքի, զի Թզթարեր ռմն անցեալ գնա-
ցեալ էր 'ի Քուրլանտիա, և խօտակից
լեալ ընդ գգսուհւոյն՝ գաւանդք 'ի Մոս-

քուտ . առաջեկաց կալու զայն և խա-
զացոյց շղթայակապ 'ի Մոսքուտ . արկ
'ի պատուոյն և զԵսկուժենքի և ար-
գել զնա 'ի խիստ բանաի 'ի Քրեմլին :

Իբրև մերձեցաւ Աննա 'ի Մոսքուտ ,
եղին ընդ առաջ նորա խորհրդականք
գերագոյն ատենին , և ատենագրային
մեծ մատուց առ գլխոյն զժողովաւէն
կարգի սրբոյն Անդրէի աստեղըն հան-
գերձ : Զայն ատենալ Աննայի՝ առ վազ
վազակի և արկ զուսովք իւրովք՝ ոչ
մնալով արարողութեց ատենակալացն .
և այն ինչ ատենագրային 'ի բարեմազ-
ութել սկսանէր՝ նա հրամայեաց լուռ
լինել :

Ի նմին աւուր ամբարձ 'ի պատիւ զօ-
րավարութե զԶոլթիքով զարեանառու
մօրն իւրոյ . և միւսանգամ ստորագրեաց
առ երեսս պայմանացն առաջարկելոց .
այլ 'ի ծածուկ հնարէր ցրել զամենայն
'ի ձեռն կուսակցաց իւրոց : Սոքա զա-
ռաջինն կաշառարեկ արարեալ զպա-
հակսն՝ ապա հերձիա երկպառակութե
անբանեցին 'ի խորհրդականս գերա-
գոյն ատենին . յուզեցին 'ի արտաւնջ և
զքաղմաթիւ ամբոխ կրսեր ազատանոյն,
ատելով թէ յայսմ հեռէ չիք ձեռ լոմ-
բառնալ 'ի բարձ ինչ պատուոյ , ուր
խորհրդականքն մեծազօրք զիւրեանց
ազգակիցս և զբարեկամս կարգեացն
յամենայն իշխանութիա . զոխանակ զի
եթէ գլխոյն ազատօրէն իշխեի՝ պատիւք

պաշտամանն ըստ վստահաց արդեօք
կշռէին, որպէս առ մեծաւն Պե-
պրոսիւ :

Յետ սակաւ աւուրց զնց հարիւր այր
յաղապան Մոսքովայի՝ առաջնորդ ու-
նելով զԹորոսեցբոյ, զՊարեաթինսքի
և զՉերքասքի եկին կացին առ գուրա ա-
պարանից գշխոյին, և աղաչէին զնա, զի
հրաման տացէ 'ի խորհուրդ բաղմն
գերագոյն տանին յաղագս կարևոր
ինչ իրաց խնամոպետութեն : Աննայի
գիտակ գոլով խորհրդոցն թաքնութե՝
անց բաղմնցաւ 'ի գահոյս 'ի մեծի խոր-
հրդարանին, և անգ հիւրընկալաւ զա-
մանայն զԾերակոյտն և զատենակալն :
Հրաման էր 'ի Ծածուկ և պահակ զօ-
րացն զի զգուշացին դրանց խորհրդա-
րանին, և զգաատ լիցին առ ամանայն
գէպս : Յայնժամ յառաջ մատուցեալ
կոման Մաթթէյէվ ասէ ցգշխոյն . «Ի
գիմաց համօրէն ազատանւոյն Ռուսիոյ
հասեալ կամ առ ոտս գշխոյիդ մեծի՝
յայտ առնել զպատրանսն յոր ըմբռ-
նեալ ես 'ի նուիրակաց գերագոյն ա-
տենիս . զի որպէս մինչև յայժմ ազատ
ինքնակալօք վարեցաւ Ռուսիա, և ոչ
երբէք տանիւ խորհրդոյ, ակն ունէր
ամանայն ազգս Ռուսաց՝ զի և առ քե ըզ-
նոյն կարգ իւրոց նախնեացն տեսանիցէ,
ունել քեզ և որդւոց քոց ինքնիշխան
զերասանակ կառավարութե զաշխար-
հիս մեծի » :

Զարմանա յոյժ կեզծեաց կայսրու-
հին ընդ բանն, և հարցանէր անհարկե-
լով 'ի Վապիլ Տալկորուքի . «Միթէ ոչ
այն իզձ էր ազգին՝ յորում ձեռնագրե-
ցի ես, ասէ, 'ի Միթմառ : Այն ինչ
շարժեցաւ Վապիլ 'ի կշտամբն զյան-
գըզնաւ Մաթթիյէվայ՝ զազազակ բար-
ձին ամենկքեան զիւանոց : Հրամայ-
եաց գլխոյն ածել զառաջեաւ զմուր-
հակ պայմանացն և ետ ընթեռնուլ 'ի
ձայն բարձր, և ըստ գլխոց գլխոց հար-
ցանէր՝ եթէ 'ի գէպ իցէ ազգին . և կու-
տակիցքն իւր գոչէին, ոչ : Ապա ուրեմն
յոչ ինչ է պիտանացու մուրհակդ, ա-
սաց, և առեալ պատառեաց զայն :
Յաւել յայա առնել՝ եթէ քանզի ոչ
օրինգը խորհրդոյ, այլ իրաւամբք յա-
ջորդութե կալեալ է նորա զաթոռն,
կամի ըստ նախնեացն իւրոց օրինակի՝ ա-
զաւօրէն վարել զիշխանութի իւր :

Անգ էր ապա տեսանել զցնծութիւն
կրտեր ազատանոյն և զսոսկական ամբո-
խին : Իսկ խորհրդակաճք գերագոյն ա-
տենին լուծան լքան 'ի միտս իւրեանց,
որով և պատճառս ետուն Պիրենայ գալ
բնակել 'ի Ռուսիա 'ի կորուստ անբաւ-
մարդկան :

Քանզի ոտ այր փառասեր, շոգմոգ,
ոխակալ, անագորոյն, արծաթասեր և
անձնասեր, բնիկ 'ի Քուրլանտիոյ՝ որդի
գոլով առն աննշանի, ծառայէր զառա-
ջինն Պետրուշէվայ հազարապետի տան

գրասուհւոյն Գրուշանտիոյ . ապա 'ի ձեռն Պետրուշեւիայ ամբարձեալ 'ի պատիւ սենեկապանուն Գրասուհւոյն՝ նախ զնոյն ինքն զՊետրուշեւի գրարեւարն իւր ատելի արար յաջ Գրասուհւոյն . մինչև հալածել նմա զայրն 'ի Ռուսիա : Այնուհետև որչափ ընդ միա մտեալ Պիրեն Գրասուհւոյն մտերմացաւ ընդ նմա, նոյնչափ ևս յատելու իւր ձգեաց զաւագանին Ռուսաց, որք և ամին իրի պայման եգին Աննայի Թողուլ զնա անգէն 'ի Միթթաւ :

Արդ իբրև եկն եհառ Պիրեն 'ի Մոսքուա, 'ի վեհ թիւու գերագոյն աննին՝ այնչափ ինչ ամբաստան եղև զաւանակալացն առ Աննայի, մինչև երարձնա 'ի միջոյ զայն ատեան, և կարգեաց փոխանակ նորին զայլ ատեան ներքին . և զՊիրեն տեսուչ և քննիչ ամենայն գործոց խորհրդականացն, որոց գլխաւորք էին կոման Օթերման, իշխանն Ձեղքապի, և մարաջախան Մուսիք : Իսկ այլ աւագանին արգելեալ փակեալ նստէին 'ի տուն իւրեանց պատճառաւ նոք խօթութեան . և իշխանն Վոլովիին գրեալ թէ զամենայն ժամանակս Թագաւորութեն Աննայի եկաց 'ի մահիճաւ : Զոմանա 'ի Տոլկորուքեանց ևս Պիրեն տքորել 'ի կողմանս խազանայ և Սիւփրայ, և յայլ անդիս, և զոմանս մահաւ չարաւ կորուսանել անխաւ գորպարութից : Ապա 'ի պատկանն Ան-

նայի հանգիսիւ 'ի կայսրուհի Ռուսիոյ ,
ընկալաւ և Պիրեն զարաւիւ մեծի աննե-
կապեառութեն . և զգուստար իւանայ Տու-
կորուքեայ զվառարինէ , զոր խօսե-
ցեալն էր Պետրոսի երկրորդի , 'ի մինաւ
աան ուրեք արգելեալ , հնարեցաւ որ-
գեգրեաց Աննայի զգուստար քեռ իւրոց
գըսուհւոյն Մեքլենպուրկայ . զի մի
հարկ լինիցի աան լինել Աննայի , որպէս
յորգորէին զնա մերձաւորք նորին : Իսկ
որգեգրեալն այն յուրասա եղև 'ի լու-
տերական ազանգոյն , և մկրտեալ ըստ
օրինի Ռուսաց՝ կոչեցաւ Աննա : Եւ
մինչև եկեալ նորա 'ի Մոսքուա՝ կա-
մեցաւ կայսրուհին երգմենցուցանել
զազգն 'ի Ճանաչել զորգեգիրն իւր օրի-
նաւոր ժառանգ աթոռոյն յետ իւր .
այլ զի գիտէր զժողովուրդն՝ զի առա-
ւել ակն եգեալ էին Եղիսաբեթի թա-
գաւորելոյ քան այլում ումեք , հոգ-
յանձին կալաւ ահեղ հանգիսիւ առա-
տանել զերգումնն , և իբր 'ի պատրաս-
տութի պատերազմի կարգեաց յօրինեաց 'ի
հրապարակի անգ զամենայն զգորսն :

Կայսրուհին կամեր , ասեն , և 'ի վանո
ուրեք արգելուլ զԵղիսաբեթ , այլ Պի-
րեն չթողացոյց , զի 'ի մեծի եգեալ էր
աանուլ զնա 'ի կնութի անգրանկին իւ-
րոյ , և ազգաւ թագաւորել : Այլ առ
ժամն ոչ գաղարէր առաւապեցուցանել
զորս միանգամ գժողիք էին նմա . զքո-
րաւարն Բուսնանցով աքսորեաց 'ի կող

մանա խաղանայ, զխորհրդականն ֆիք
'ի Սիպիր, և զծովականն Սեւերս 'ի Ֆին-
լանտիա :

Այլ մարաշախան Մուշիք զատա-
կէր 'ի կատարել զքաջագործութիւն և
զշինութիւն մեծին Պետրոսի : Բազմա-
ցոյց զթիւ զօրացն Ռուսաց, և յաւել
զըռճիկս սպայիցն, և կարգեաց 'ի պա-
լատին Մենշչիքովայ զվարժոց երեքա-
րկու համբակաց զինուորութեն գարմա-
նելեաց յարքունի գանձուց : Նորին
խորհրդով հրաժեշտ կալաւ Աննա
'ի գաւառաց անտի՝ զորս կալեալ էր
մեծին Պետրոսի 'ի Պարսից աշխարհէն .
զի երեսուն հազար պահանջօրջ հար-
կէին կալ հանապազ անգէն, և ամ ըստ
ամէ կիսով չափ վատնէին : Ատաբեաց
Մուշիք և զմեծ գործ ջրանցիցն Լատո-
կայ՝ որ յանձն էր նմա 'ի մեծէն Պետրո-
սէ, և հրաւիրեաց տարաւ զկայսրուհին
'ի տեսանել զնայն :

Սակայն այս վաստակք և յաջողուիք
մարաշախան գրգռեցին 'ի մախանո
զՕսթերման, և զայլս ոմանս յաւագաց-
որք և չարախօս ըեալ զնմանէ առ Պի-
րեն, գժտեցուցին զնա ընդ Մուշիքայ
'ի կորուստ նմին Պիրենայ :

Ընդ այն ժամանակս յամին 1733. 'ի
մեռանել Օգոստեայ արքային Լեհաց՝
սկիզբն եզև վրդսովանցն որովք հուսկ
ուրեմն կարծանեցաւ այն աշխարհ : Զի
նախագահն Լեհաց ժողով արարեալ

եզ առաջի աւագանւոյն զհարկ ընտրու-
թիւնորոյ թագաւորի 'ի ցածուցանել
դիւռովութիւն աշխարհին : Հաւանեցան
և կայսրն Գերմանացւոց և գլխոյն Ռու-
սաց ընդ առաջարկութիւնն . այլ յայտ
արարին՝ թէ չկամիմք զի ընտրեսցի միւս
անգամ՝ Սաանիսլաւ : Յետ սակաւուց
կայսրընտիրն Ստքսոնիոյ մեծամեծ խոստ
մամբք որսացաւ զԳերմանացիս և զՌուսոս
յիւր կողմն , մինչև առաքել Աննայի
գորս 'ի Քուրլանտիա և 'ի Լիթուանիա ,
զի ձեռնառու լիցին և թագաւորեցուա-
ցեն Լեհաց զկայսրընտիրն :

Ընդ այս գործ Ռուսաց ծանրացա-
սումն եղեալ նախագահին Լեհաց և
աւագանւոյն՝ միաբան հաւանութիւն կար-
գեցին թագաւոր զՍաանիսլաւ : Սա-
կայն Ռուսք բանիւք և խոստմամբք և
գրամովք տկարացուցեալ նախ զկողմն
Սաանիսլաւայ , ապա արձակեցին 'ի վե-
րայ նոցա զկոմսն Լասչի քսան հազար
արամբք . որ իբրև եմուտ 'ի Լիթուա-
նիա , Սաանիսլաւ եթող զՎարշաւ քա-
ղաք և փախեաւ 'ի Տանցիկ : Յայնժամ
կուսակիցք Ստքսոնացւոյն զնա կարգա-
ցին թագաւոր՝ Օգոստոս Գ անուա-
նեալ : Իսկ Լասչի յիսուն հազարաւ
խաղաց 'ի Տանցիկ , և մինչև ցիւս ամիս
1734 հազիւ ուրեմն կարաց պաշարել
զքաղաքն :

Ի նմին միջոցի եհաս նմա յօգնութիւ
և Մուռիք կարգեալ սպարապետ ամե-

նայն զօրացն Ռուսաց . որք յառաջին յարձակման՝ սասակապէս յետ զնեալ, ապա և ևս ստուարացեալ զօրքն հետզհետէ եկելովք 'ի Թիկունա՝ 'ի գերութի նուաճեցին զերիս գունդս Գաղղիացւոց, որք եկեալ էին յօգնութիւն պաշարելոցն, և առաւ Յանցիկ զկնի հարիւր երեսուն և հինգ աւուրց պաշարմանն : Ձերբակալ արար Մուռիք զնախագահն, զկոման Փոնեռթովդի, և այլ ևս արս աւագս 'ի լեհաց, և առաքեաց զնոսա 'ի Թորն . և արկ 'ի վերայ քաղաքացւոցն առգանո երկու մի լինն սկուգ գերմանացի, փոխանակ զնոսայն ջական եզնն Սաանխաւայ, և փախուցին ևս զնա, և ընդգէժ կալով Ռուսաց՝ պատճառս ետուն կոտորածի ինն հազար զօրականաց և երկերիւր տալից : Այլ կայսրուհին շնորհեաց նոցա զկէս առւծին :

Ստանխաւա 'ի կերպս կերպս այլաձեւեալ զերծաւ, և ոչ անկաւ 'ի ձեռս խնդրական Մուռիքայ, և լեհք յակամայս յանձին կալան երգնուլ զերգումն հաւատարմութն առ Օգոստոս :

Այն ինչ կամէր Մուռիք գարձ առնել 'ի Բեթրալուրկ, հրաման եհաս նմա խաղալ գնալ և պաշարել զԱղով, զի պատերազմ 'ի վերայ կայր ընդ Օսմանեանս, և ընդ Թաթարս խրիմու : Եւ նորա Թողեալ 'ի վերայ զօրացն լեհաստանի զլէւան ամն՝ գնաց 'ի Քիեւ և

պատարաստէր հանգերմանս պատերազմին : Հրաման էր և առ Լէոնգինով զօրավար՝ քսան հազար արամբ մարզիկ գնդաւ , և ութ հազար խաղախօք մատնել 'ի խրիմ . այլ նա ոչ կարաց կատարել զհրամանն առ սովոյն և ցրտոյն վըտանդի , և գարձաւ յետո : Սակայն Մուշիք ոչ ինչ լքաւ այնու , և ոչ կանցաւ 'ի պատրաստութեն :

Անտի թագաւորն Օսմանեանց յահի եղեալ՝ փութացաւ խնդրել զխաղաղութի՝ խոստանալով կարճել զասպատակս թաթարացն խրիմու : Այլ և 'ի Ռուսաց աւագորերոյն ոչ սակաւք չկամէին ընդ պատերազմ . սակայն կայսրուհին ոչ գարձաւ 'ի խորհրդոյն , և Օսմերմա նայ յանձն եղև գրել զյայտարարութիւն առ վեզիրն : Յայնժամ և Օսմանեանք կազմեցան 'ի պատերազմ , և զայն նուազ ոչ արգելին զգեսպանն Ռուսաց յետի գուլէն որպէս երբեմն , այլ արձակեցին խաղաղութիւն յերկիր իւր :

Խաղաց գնաց Մուշիք և այն նախ զերդարայան Ազովայ , և զպաշարումն քաղաքին յանձն արարեալ 'ի Լասչի՝ անց գիմնաց 'ի խրիմ , և ելից զաշխարհն արեան ճապաղեօք և քանգամբ քաղաքաց և գիւղից , և չէր դք որ զգէմ ունէր ընթացից նորա . մինչև կոչել զնա Ռուսաց՝ Սիւն պետութն , և Արծուի ամենառես : Այլ որ յապուշ կրթեաց զամեննսկան՝ էր հոյակապ յազմանակ

նորին առ Սթաւուչան գետով, ուր այնպէս իմն պատեալ պաշարեալ մնացին զօրքն Ռուսաց, մինչև գրեւ Ալի փաշայի սպարապետին Տաճկաց առ թափաւորն՝ եթէ Ռուսք անդերծանելի պաշարեալ կան . և չիք այլ հնար, բայց զի անձնատուր լինիցին, և կամ 'ի տուր մաշեացին :

Քանզի քաղաքապետն խօթունաց պատեալ էր զձախ թև բանակին Ռուսաց՝ 'ի թիկանց ունելով զանաառս և զանմաառց լերինս . յաջմէ պաշարէր Ալի փաշա հեծելազօրօք իւրովք նոյնպէս յեցեալ 'ի բարձրաբերձ լերինս՝ որ ձգին մինչև 'ի Փրութ գետ . և յետկուսէ անդելեալ փակէր խանն Պելիորոտայ՝ գլուխ ամենայն Թաթարաց կողմանցն : Բանել արգելանէ անտի անակն, ունելի զերծան Ռուսք հնարիւք իմն, և եղև 'ի տեղովն կոտորած մեծ երկուստեք, մինչև Տաճիկք մղեցան 'ի փախուստ, և Մուսիք տարաւ լի բովանդակ զյազթուլին : Էսառ անընդդիմակ զԽօթուն և զՄուլաուիա, և զՊելիորոտ . պաշարեաց և զՕզու, և էառ զայն . և Լասլի հալածեաց զխանն խրխուլ, և խորտակեաց զՏաճիկս մերձ 'ի խարասու քաղաք . և Պրետալ՝ երրորդ ծովակալի վանեաց զաօրմիզ նաւացն Տաճկաց մինչև 'ի Քէֆէ : Ապա կէս զօրացն Ռուսաց խաղացին 'ի Պէնտէր, և կէսն յԻպրայիւ : Այլ քանզի Գերմանացիք

Հաստատեցին ընդ Օսմանեանս զգալն
ուխափն Պելլիքաատու, վիլլընէօվ գետ,
պանն Գազզիպայուց՝ որ առիթն էր այնմ
ուխափ՝ միջնորդ եղև և առ Ռուսոս. և
Հաստատեցան 'ի միջի պայմանք, զի նա,
Քանդակացին յառապեացին ամենայն բերդ-
գորայքն Աղովայ. ք, Տաճիկք մի կա-
րասցեն կանգնել նոր բերդա, բայց երե-
սուն վերապիւք յայնկոյս քաղաքին 'ի
ծովակազմն կուտէ. նոյնպէս և Ռուսք
յայմ կողմանէ. ք, Ընդարձակեացեն
Ռուսք զսահմանս իւրեանց ընդ անա-
պատն կոյս փարապիս քսան, և կալցին
զՍամարա. ք, Դարձուսցին անգրէն
առ Օսմանցիս Օղու և Գըլպուրուն:

Ի ժամանակի պատերազմին Օսմա-
նեանց նորոգեցին Ռուսք և զուխա բա-
րեկամութիւն ընդ դրանն Պարսից: Յետ
աւուրոյ ինչ յարեաւ խաղախ ոմն և ա-
սէր զանձնէ թէ Ալեքսն իցէ որդի մե-
ծին Պետրոսի: Հաւատացին նմա ամանք
'ի զօրականէն. և երէց գեղջն այնորիկ
ազգեցութիւն զանգակաց ժողովեալ ըզ-
րնակիչս վայրացն՝ մատոյց զպատարագ
և զազօթս, զի յաջողեացեն իրք նորոյ
թագաւորին իւրեանց: Ի գէպ ժամա-
նակի եհառ 'ի վերայ զօրաւարն Բու-
մեանցով, զխաբերայն խաղացոյց 'ի Բե-
թըրպուրկ. աւր գորտապարտեալ նորա
'ի մահ՝ պծաւ 'ի գաւառ իւր յՈւքրա-
նիս, և անդ ջցահար եղև: Սպանաւ և
երէցն, և զինուորքն որ զհետ չուպան

նորա . և գիւղն քանդեցաւ , և բնակիչքն
այսր անգր վարատեցան :

Ընդ նոյն ժամանակս և Պիրեն ընտրե-
ցաւ գուքս Քուրլանայ , և փոխեաց
զանուկն իւր 'ի Պիրոն , որպէս թէ իջա-
նէր նա 'ի քաջազն տոհմէն Արմանդուֆ
Անթոնիոյ ' որ յամին 1577 մարտնիւն
էր 'ի Գաղղիա :

Փոքր մի վաղ քան զխաղաղութիւնն
հաստատեալ ընդ Օսմանցիս կոտորե-
ցան հարսանիք օրիորդին Աննայի՝ տուե-
լայ 'ի կնուծի դքսին Պրուանսիցայ : Եւ
կայսրուհին 'ի ցոյց իւրոյ մեծութեանն
հրամայեաց յամենայն կողմանց աշխարհ
հին ածել 'ի Բեթրալուրդ արտ և կա-
նայս յամենայն ազգաց իւրեանց զգես-
տուք 'ի հանգէս հարսանեացն :

Մինչքեւ գշխոյն զայսպիսեօք զուար-
ճուք գայր , անագորոյնն Պիրեն հեշտաւ
նայրանապարտարեանց հեղուքը : Վասկան
առեալ զոմանց եթէ չարախօս լեալ ի-
ցեն զինքենէ առ գշխոյն , զոմանց զմեռ-
եա հաւանել , զոմանց զլեզուս , զկիտոց
զգլուխս , և զայլս արտօրեաց 'ի Սիպիր :

Զայնու ժամանակու դքսուհին Ան-
նա ծնաւ ուսար մի , որում կայսրուհին
իւան անուն եղեալ՝ էառ զնա 'ի ծնա-
ղացն իւր յորդեգիրս , և ասոր անուցա-
նել յաղքունիս իւրում : Այլ ինքն յեւ
սակաւուց խոթացեալ անկաւ 'ի մա-
հիճս . և օր ըստ օրէ զայրացեալ ակաւին՝
իբրեւ ետես թէ մեռանի , յայտ արար

Թէ իւր կամքէն յաջորդել ինքեան
 նորածին մանկանն իւանայ, և յեա նո-
 րա՝ եղբօր նորին, Թէ ծնանկոյն : Այս
 ընտրութի իւանայ, և ՚ի բաց լքումն
 դքսուհւոյն Աննայի մօր մանկանն՝ գործ
 էր Պիրենայ. որոյ եղևաւ ՚ի մահ ընդեր-
 կար ճգնանաւ խնամակալութիւն ՚ի Ժա-
 մանակի կրտսրութիւն մանկանն, որտա-
 ցաւ յիւր կողմն զամենայն զգլխաւորա-
 տաւորանոյն և զեկեղեցականաց և զգլխ-
 աւորականաց, և եա նոցա գրել գիր
 պաշտօնանոց առ ինքն, զի յանձին կաշ-
 ցի խնամակալեալ լինել իւանայ. և յորի-
 նաւ զԹուղթն՝ տարաւ Օսթերման առ
 կայսրուհին զի ձեռնադրեցէ ՚ի նմա :
 Անդ առ մահճաքն էր և Պիրեն յորժամ
 ընթերցաւ Օսթերման զԹուղթն. և
 իբրեւ ստորագրեաց կայսրուհին, անգէն
 անկաւ ՚ի տկարութի մահու, և ոչ ետ
 լինչ կտրացեալ բարբառել մեռաւ ՚ի
 28 աւուր հոկտեմբերի յամին 1740, ՚ի
 հասակի քառասուն և վեց ամաց՝ Թա-
 փաւորեալ ամս տասն :

Սիրող էր առ կարգի և մեծ վարկաւ
 Թէ, առատաձեռն առ վաստակաւորս,
 և գորովագութ առ ամենեւեան, այլ
 յաճախ եա կարի իմն Թեթեւովա և
 գիւրահաւան իւրոց պաշտօնէից և բա-
 րեկամաց :

ԺԱՆՐԱԿՈՅՑՆ և սիւնհոգտան և աւա-
զանին ամենայն կոչեցան 'ի վաղիւ անգը
յապարանս արքունի, և ընթերցեալ
գլխակն սաորագրեալ յԱննայէ՝ Թա-
գաւորեցուցին զԻւան, և զՊիրեն կար-
գացին խնամակալ պետութեն : Առա-
ջին գործ իշխանութե նորա եղև՝ ան-
ցուցանել 'ի Քուրլանտիա անբաւ գանձո
'ի ստացումն կալուածոց և 'ի շինուած
հոյակապ ապարանից . Թող զսիրաւոր
գրամս զորս ծախէր սակս պճնատէր
կնոջ իւրոյ : Գործակիցս ունէր իւր
միայն զՕսթերման, զՉերքապի, և
զՊետութուշեվ, և ինքն տիրաբար և ար-
ձակ արձակ հրաման ապր յամենայնի
'ի վեր քան զքնիկ զոք ինքնակալ Ռու-
սիոյ :

Այլ ոչ անգիտանայր թէ առ հա-
սարակ ատելի է յաչս ամենեցուն, և
մանաւանդ յաչս Ուլրիկոսի առն Ան-
նայի, և գլխաւոր եպիսկոպոսաց և ա-
զատորերոյն . զոր և ստուգեալ 'ի ձեռն
լրանաց իւրոց՝ կալաւ զբազումս 'ի
սպայից դքսին, և ետ խոշտանգել զնոսա՝
զի յայանեսցեն զգաւակիցս իւրեանց :
Ապա ստիպեաց զգուքսն հրաժարել 'ի
զօրազարութեն . և եթէ, ասէ, գգտու

հին իշխեսցէ ինչ գլուխ ամբառնալ, արձակեմ՝ զնա որդւոյն հանդերձ՝ ի Գերմանիա, և ածեմ նստուցանեմ յաթոռն զգուքան Հոլմէյնայ : Սմին իրի յայնմհետէ գողալով երեւեր միշտ Աննա առաջի նորա :

Մուռնիք, որ յուսով ընդհանուր ըստարապետութե՛ն ձեռնառու լեալ էր Պիրենայ՝ զի հասցէ ՚ի պատիւ խնամակալութե՛ն, իբրեւ ետես զի գերեացաւ յոյս իւր՝ եգ ՚ի մաի բառնալ ՚ի միջոյ զվերադն : Բանս եգ ընդ Աննայի, և ինքն ՚ի 28 նոյեմբերի ճաշ և ընթրիս առեալ առ Պիրենայ, զբանիւք անկաւ ընդ նմա մինչև ցմէջ գիշերոյն, և ապա մեկնեցաւ ՚ի նմանէ : Իբրեւ ժամք երկու անցին ՚ի վերայ, գնաց Մուռնիք ընդ Մանս, թէյնայ զօրագլխի ՚ի ձմերոցն արքունի, ուր էր թագաւորն և ծնողք նորա . խօսեցաւ ընդ Աննայի, և պատուիրեաց կոչել զսպայս պահակացն և յայտ առնել նոցա զթշուառութի իւր և զորդւոյն և զպետութենն . և նա արար ըստ բանիցն, և երգուան ամենայն պահակքն արք հարիւր և քառասուն՝ ձեռն տալ նմա ընդգէմ՝ բռնաւորին :

Յայնժամ Մուռնիք սպառազինեալ զպահակսն՝ քառասուն այր ՚ի նոցանէ եթող ՚ի պահպանութիւն գրօշուցն, և ինքն մնացելովքն հանդերձ գիմեաց ՚ի պալատն Պիրենայ : Մանսթէյն կանխեալ և ազգեալ պահապանացն Պիրե-

նայ զխորհուրդն Մուկիբայ՝ քսան զօրականօք և միով սպայիւ խաղաց 'ի ներքս, և 'ի բաց գտեալ զգուրս սենեկին Պիրենայ՝ եմուտ անգր, ձայն ետ և հարաւ 'ի վերայ Պիրենայ, կալաւ զնա անգապէս մինչքեռ խոր 'ի քուն ննջէր, և այն ինչ 'ի վեր հարթուցեալ նորա՝ կամէր թաքչել ընդ մահճօքն, հասին 'ի վերայ զօրականօք, և նգեալ թաշիխակ 'ի բերան նորա, և կապեալ ձեռս յետս՝ արկին 'ի կառս և ածին զնա 'ի ձմերոցն արքունի: Եղկելի կինն Պիրենայ հերարձակ ոստուցեալ յանկոզնոյ իւրմէ ընթանայր և նա զհետ առնն. և մի սմն 'ի զնուորացն ած զնա ընդ քարշառ Մանսթէյն. և իբրեւ հրամայեաց Մանսթէյն գարձուցանել զնա 'ի տուն իւր, զօրականն խորշեալ յաշխատութէն՝ 'ի բաց ընկէց զնա 'ի ձեան, և գընաց զճանապարհ իւր:

Պիրեն իբրեւ եգաւ յանքոյթ վայրի, ըմբռնեցան և երկողքին եզրադք նորա՝ կոմսն Պետթուշեվ, և զօրավարն Պիամարք: Ապա սպառազինեցան ամենայն զօրքն գտեալք 'ի Բեթրպուրկ և 'ի սահմանս նորա, և շուրջ պատեցին զաքրունեօքն: Աննա հաչակեցաւ մեծ գբսուհի և խնամեակալ, և ամենեքեան երգուան նմա զհաւատարմութիւն. և եղև ուրախութիւն մեծ 'ի քաղաքի անդ: Սպալք տմբարձան 'ի մեծագոյն պատիւ, այլն գբսուհւոյն կարգեցաւ ընդհանուր ըս.

պարապետ, և Մուշիք՝ երկրորդ արքայի:

Խանգացաւ Օսթերման ընդ փառս Մուշիքայ, և չարախօս եղև բազում ինչ առ գբսին և գբսուհւոյն, մինչև Աննա երարձ 'ի Մուշիքայ զիշխանութի անտեսութե քաղաքական իրաց պետուէն, և եթող զգինուորականն եեթ: Զչարեցաւ ընդ այս Մուշիք, և խնդրեաց՝ կամ լի բովանդակ շնորհել նմա զպաշտօնն, և կամ արձակել զնա յազատութի: Դքսուհին առ ժամանակ մի յապաղեալ նմա զպառասխանին, ապա իբրև ետես՝ զի Մուշիք ընդգէմ էայ և խորհրդոյն Օսթերմանայ՝ մարտ յարգարեւոյ ընդ Թագաւորին Բրուտացյան, իրաւի, եթող զնա 'ի կամն ազատութե իւրոյ, և նա հնգեառասան հազար բուպի տարեկան Թոշակաւ և միով զնգաւ պահեկապան զօրաց մեկնեցաւ 'ի Հոսթիլիցա:

Զայնու ժամանակաւ եւ և վճիռ դառապարտութե Պիրենայ. այլ գբսուհին շնորհեալ նմա զարեւն՝ եա արտօրել 'ի Սիպիր, և ընտրեցաւ գուքս Քուրլանտիոյ Լուգովիկոս ազգակից գբսին Պրուհսովիքայ:

Յեա այնորիկ 'ի յաճախել Էվետայ 'ի գործս Թշնամուհ ընդ Ռուսս, հարկեցուցին զնոսս 'ի պատերազմ, և Լասի մարաջախտն յազթութիս բազումն տարեալ 'ի Ֆինլանտիա՝ բարձրացոյց ըզ-

փառս Ռուսիոյ : Ընդ նոյն աւուրս եկն
 'ի Բեթրպուրկ գետական 'ի Թագաւորէն
 Օսմանեանց , որպէս և յԱննայէ առա-
 քեցաւ ռուս գետական 'ի Վաստանդնու-
 ազլիս , զոր ըստ պայմանաց վերջնոյ ուխ-
 տի խաղաղութեանն՝ նովին հանգիսիւ
 ընդունել ունէին Օսմանեանք , որով
 ընդունէին զգետականն Գերմանացւոց :
 Երեզ ևս հրեշտակութի էր՝ զոր արար
 յայնժամ Թահմազ զուլի խան Պարսից
 առ Թագաւորն Ռուսաց : Առաքէր նա
 ընդ գետականին իւրում արս վեշտասան
 հազար և Թնդանօթա քսան . ընդ որոց
 բազմութին կասկած երկիւղի կալեալ
 Ռուսաց՝ արձակեցին գունդս զօրաց 'ի
 կողմանս Աժտէրխանու : Իբրեւ եհաս
 գետականն Պարսից 'ի գետն խղզլեար ,
 զօրավարն Ափրաքսին առաքեաց ազդ-
 առնել նմա՝ զի անհուն անապատ ընդ
 մէջ կայ Աժտէրխանու և Մոդքուայի ,
 և յանհնարիցն է հոգալ զպէտս այնչափ
 ամբոխին . նմին իրի ազաչէր մի աւելի
 քան երկւք հազարօք խաղալ յառաջ :
 Զկայ էառ գետականն , մինչև եհաս 'ի
 Թահմազայ հրաման զիջանելոյ Ռու-
 սաց . յայնժամ խաղաց գնաց գե-
 տականն 'ի Մոդքուա երեք հազար հեծե-
 լովք՝ ածեալ 'ի պարգև Թագաւորին
 Ռուսաց փիղս չորեքտասան , և բազում
 ականս պատուականս : Իսկ բան հրեշ-
 տակութեանն էր խնդրել զԵղիսաբեթ
 զգուսար մեծին Պետրոսի 'ի կնուծիւն

Թահմազայ : Խնամակալ գքսուհին հա-
ճեցաւ իմն ընդ խնդիրն . այլ ոչ Ռուսք ,
և ոչ Եղիսաբեթ ոչ առին յանձն աղ-
գախառնութի կարգել ընդ խուժին :

Էր յայնժամ Ռուսիա 'ի խաղաղու-
թէ և 'ի հանգստեան մեծի . այլ որչափ
գիւր առնէր գքսուհին ժողովրդեան
իւրում , նոյնչափ ևս անանդորր էր
յառանին իրա իւր , մինչև բաժանիլ նմա
յառնէ իւրմէ : Սակայն և ոչ արաքին
խաղաղութին յերկարեաց յոյժ : Քան-
զի կոմսն Կոլովքին ոտիս յարուցեալ
Օսթերմանայ մտերմին Ուլրիկոսի , յոր-
գորեաց և հաւանեցոյց զգքսուհին ան-
ձամբ Թագաւորել , պատճառանօք խա-
փանելոյ զխաղաղութիս որ կարէին յու-
զել յանկարծ թէ մեռանէր մանուկ
արքայն : Որսացաւ Կոլովքին և զոչ
սակաւս յաւազանւոյն , և յ18 գեկ-
տեմբերի հաստատեցին Թագաւորեցու-
ցանել զգքսուհին :

Ըստ կարգի յաջորդութեն հաստա-
տելոյ 'ի մեծէն Պետրոսէ , յետ մեռա-
նելոյ Պետրոսի երկրորդի՝ Եղիսաբեթի
անկ էր Թագաւորութին . այլ նա ընդ-
երկար անփոյթ արար զայնմանէ՝ ոչ
միայն զի վեհերոտ էր կամ թէ խաղա-
ղասէր , այլ զի և զինքնօրէն կեանս դիւ-
րութե 'ի վեր գասէր քան զամենայն :
Ապա Լեսթօք ոմն վիրաբոյժ գաղղիա-
ցի յազգէ ընդ միտ մտեալ Եղիսաբեթի՝
ստէպ ստէպ յորդորանօք հաւանեցոյց

զնա վրէժխնդիր յառնել իրաւանց իւրոց : Ըահեցաւ և զոմանս 'ի զօրականաց , և զյուլիս 'ի պահանորդաց :

Յաւուր միում իբրև լուաւ զի գթուհին 'ի կասկածոտ միտս էր զգաւանացն , ստիպեաց զԵղիսարեթ մի ևս յապագել զերսն . և գծեալ 'ի թղթի թագ մի և անիւ , եցոյց Եղիսարեթի , և ասէ . « Կամ քեզ այսօր մին 'ի սոցանէ , կամ ինձ միւսն առ վազիւ » : Եւ խոստացաւ նմա Եղիսարեթ անյապազ ձեռն 'ի գործ առնել : Յայնժամ գումարեաց Լեւթոք զգաւակիցան , և զԵղիսարեթ ըզհասարակ գիշերաւած 'ի ձմերոցս փրէօ պրաժենագի գնդին , որք 'ի անսիլ գօտեր մեծին Պետրոսի առ հասարակ երգուան հեղուլ 'ի սէր նորա մինչև ջրեփն շիթոարեան իւրեանց . և Լեւթոք գիմեալ նորք յապարանան արքունի՝ ձերբակալ առնէ զգթուհին և զայր նորա , և զիւան և զքոյր նորին , և խաղացուցեալ օտհնակօք 'ի պալատն Եղիսարեթի՝ 'ի պահ զգուշուի արկանէ զնոսա յայլ և յայլ սենեակս : Ապա բմբռնեալ և զՄուսիք և զՕսթերման և զԿուլովբին և զայլս ոմանս՝ բանաարգել առնէ զամենեանս 'ի բերդի անդ : Եւ ընդ այդն 'ի ժողովել աւագանւոյն և ծերակուսին յայտ արարաւ նոցա անցանել գօտերն Պետրոսի մեծի յաթոսն նորին , և ամենեքեան 'ի մի բերան երգուան նմա զերգուսն հաւատարմութիւն :

Զհեա երկոց աւուրց առանձին հրովարտակ հանաւ՝ եթէ գքսուհին Աննա և այրն իւր ոչ ինչ իրաւունս ունելով 'ի ժառանգութի աթոռոյն Ռուսիոյ՝ առաքին 'ի Գերմանիա . այլ իբրեւ հասին նոքա 'ի Ռիկա , արգելան 'ի միջնաբերդի անգամ մի և կէս . անտի փոխադրեալ մինչև 'ի Քոլմեկորի կղզի 'ի մէջ Տփնա գետոյ՝ անգ մեռաւ գքսուհին յամին 1786 :

Իսկ մանկիկն իւան բաժանեալ 'ի ծնողացն յարգելս կայր 'ի Շուսէլ պուրկ . և Եղիսարեթի յամին 1756 կամեցեալ տեսանել զնա՝ եւ բերել անտի , և 'ի խօսել ընդ պատանւոյն յարառուս հարաւ ասեն : Ապա իւան անգրէն գարձուցաւ յարգելան իւր . և իբրեւ եղև ամաց քսան և վեցից , Միրովիչ անուն խաղախ թոռն Մաղեփիայ կամեցեալ հաստատել զնա վերստին յաթոռ թագաւորութեն՝ եմուտ բռնութիւն ընդ զօրականս ոմանս 'ի բերդն , և սկսաւ հարկանել զբերդապահսն : Զայն տեսեալ երկուց ոմանց սպայից որ կային առ իւանայ , և երկուցեալ թէ թէ գուցէ զերծանիցի իւան , և խռվեացի աշխարհն , հարան 'ի վերայ պատանւոյն և սպանին զնա : Այսպէս որ անգամին 'ի աղայ ախաց 'ի ծիրանիս խան ձարրեալ ինքնակալ կոչեցաւ , յետ վըտտալից կենացն պատանեկդութե տեսաւ գիական նորա տու գաւրս եկեղեցւոյն

Երևանէլպուրկայ ծածկեալ գձուձ ած-
ղանաւ նաւաժարի :

ԵՂԻՍԵԱՅԵ

Ընդ անցանել Եղիսարեթի յաթոռ
Թագաւորութեն արագ արագ հասաւ և
վճիռ գլխապարտութեն իշխանացն կա-
պելոց . այլ Եղիսարեթ շնորհեալ նոցա
ղկեանսն՝ արաստահման արար ՚ի Սիսիւր :
Ապա վարձահատոյց եղև առաւանդէս ռ-
րոց օգնական եղեն նմա և Թագաւորե-
ցուցին : Դարձոյց յաքսորանացն Սիսիւրայ
ոգիւ իբր քսան հազար . որպէս սովո-
րութի էր նոր Թագաւորացն Ռուսիոյ՝
ազատութիւն շնորհել աքսորելոցն առ-
նախնի Թագաւորոջ սակա ոչ յոյժ ծանր
յանցանաց :

Ցանկայր Եղիսարեթ ուխտ խաղա-
ղութեան հաստատել ընդ Եվէտա . այլ
իբրև ետես զի նոքա ծանր ծանր պայ-
մանս պահանջէին , ձեռն էարկ անգրէն
՚ի պատերազմ : Ապա տեսեալ նորա ըզ-
ղեզմո՞ւնս որք սարգեալ էին ՚ի Թագա-
ւորութեն ՚ի Պետրոսէ հետէ , երարձ
զգազանի խորհրդարանն , և լրացոյց զիչ-
խանութի ծերակուտին՝ որպէս էրն առ-
հարբն իւրով : Եւս կարևոր խորհուրդ
խորհեցեալ՝ կոչեաց ՚ի Բեթրպուրկ ըզ-
գեռահասակ որդի քեռն իւրոյ երիցու ,

կարգեաց զնա փոխանորդ ազարապետի, և հաստատեալ իւր յաջորդ 'ի Թագաւորութեն' հրամայեաց զի ազգն ողջոյն երգուիցէ նմա զերգութն հաւատարմութե . և փոխեալ զանուն նորա՝ կոչեաց Պետրոս Ֆէոտարովիչ :

Դէպք իմն յանակնկալս պատահեցին յայնժամ . զի 'ի վազիւ անգր որ յնո ընտրութեն Պետրոսի ելլորդի, հրեշտակք 'ի Ըվեռաց հասին 'ի Բեթրալուրի հրաւիրել զնա յաթոռ Թագաւորութեն Ըվեռաց . զի Թագաւոր նոցա ծեր էր և անզաւակ, և սա գուքս գտլով հոլովէյնայ՝ համարէր 'ի սերնդոց Կուսդաւոսի Վազայ արքային Ըվեռաց : Պետրոս եցոյց նոցա փոխանակ իւր զհօրեղբայրն իւր զԱսողիսս Փեգերիկոս զեպիսկոպոսն Լուպէքայ : Եւ որ զարմանալին է, մինչ գեռ ևս այս բանագնացութեք լինէին 'ի միջի՝ պատերազմ սաստիկ էր Ռուսաց ընդ Ըվեռա :

Մի 'ի պայմանաց Թագաւորելոյն Եզիսաբել թի էր՝ զերծուցանել զՌուսո 'ի բռնութեց եկամուտ ազգացն խռնելոց 'ի նոսա : Այսու պատճառանօք գունդ մի զօրականին պահանջէր 'ի նմանէ կոտորել զամենայն զօտարականսն, կամ գէթ աղտաստահման առնել զնոսա : Եւ 'ի չառնուլ յանձն Եզիսաբել թի զխժական խորհուրդն, սփռեցաւ ընդ քաղաքն համբաւ առութե՝ որպէս թէ հրաման իցէ զօրացն գտելոց 'ի Բեթրալուրի

ապանանել և կողոպտել զամենայն օ-
րարականս քաղաքին . և նոցա յարձա-
կեալ իւրաքանչիւր գէպ երեսաց իւ-
րեանց՝ անբաւ ազէտս գործեցին 'ի քա-
ղաքի անդ . մինչև հազիւ ուրեմն զօրա-
վարն Քէյթ սանձեաց զնոսա , և խռով-
արարքն պատուհասեցան :

Յետ այնորիկ սատակագոյնս վառեցին
Ռուսք զմարան ընդ Շվետս , մինչև խո-
նարհեցուցին զնոսա 'ի խնդրել զխաղա-
ղութի , և յամին 1743 յամսեանն մար-
տի կռեցան պայմանք ուխտին յԱսո .
որով եպիսկոպոսն Լուսէքայ ընտրե-
ցաւ յաջորդ Թագաւորին Շվետաց ,
որպէս կամէին Ռուսք , և տուաւ Ռու-
սաց մասն մի 'ի գաւառացն՝ զորս կալան
'ի Ֆինլանտիա յայնմ պատերազմի :

Զայնու ժամանակաւ Թահմազ զու-
ղի խան արամեաւ յոյժ ընդ հրաժեշան
Եպիստրեթի յերթալոյ նմա 'ի կին ,
պատրաստեցաւ խաղալ 'ի վերայ նորա
մարտիւ պատերազմի : Այլ իբրև ետեա-
ղի և Ռուսք զօրաժողով լինին 'ի կողմանս
Աժաէրխանայ և Կովկասու , զիջաւ 'ի
հաշտութի , և գարձոյց զգէն իւր 'ի վե-
րայ Թագաւորին Օսմանեանց : Եւ Ե-
պիստրեթ գարձոյց զուշ իւր 'ի տեսչու-
թի ներքին և արտաքին իրաց Թագաւո-
րութեն :

Այլ Պետթուշեժ հաղարապետ Թա-
գաւորութեն այր փառամոլ և նենգ-
ժող՝ բազում գժտութիւն արկ ընդ Ե-

զիստրեթ և ընդ գեաղանս Գաղզիա-
ցւոյ, որք ձեռնառու լեալ էին 'ի թագա-
ւորեցուցանել զգլխոյն : Ապա խանգա-
ցեալ և ընդ փառս Լեւթոքայ, և թըշ-
նամացեալ ընդ նմա սակս բարեկամու-
թեան նորին ընդ Գաղզիացիս՝ այնչափ
ինչ տրար և հնարեցաւ, մինչև յաջաց
եհան զնա Եզիստրեթի, և առայօգ-
յանցանս արկեալ 'ի վերայ քաջի առնն
և իւրոյ բարերարի, ետ արգելուլ զնա
'ի բերդ մի, և յետ չորից ամաց պըս-
րել յՈւսթիւժ վէլիքի մերձ յԱլքան-
կէլ՝ կարգեալ նմա ռոճիկ օր ըստ օրէ
րուպլիս երիս : Յետ ժամանակաց Պե-
տրոս Գ. յաջորդն Եզիստրեթի գար-
ձոյց զԼեւթոք յաքստրանացն, և կար-
գեաց զնա որպէս յառաջն եր' բժշկա-
պետ արքունի և խորհրդական. ապա
և Կատարինէ Բ. կարգեաց նմա թուակ
եօթն հազար ռուպլիս և կալուածս գե-
ղեցիկս 'ի Լիվոնիս :

Չև եր հասեալ ժամանակ պատու-
հասի ժանտին Պեսթուշեվայ. որոյ
գեռ ևս 'ի շնորհս գոլով Եզիստրեթի՝
ռւնէր և զինամ գառափարակութե Պե-
տրոսի, և զքօսեցուցանէր զնա 'ի խաղս
և 'ի մեղկութիս : Հեռացոյց 'ի նմանէ
զամենեանս որ կարէին խորհրդական
բարեաց լինել նմա բանիւ և օրինակաւ,
և կասկած երկիւղի արկ 'ի տիրա կայս-
րուհւոյն՝ որպէս թի անստնձեղի կիրք
մեծի գբսին անշուշտ զեան մեծ հա-

սուսացեն գշխոյին վազ կամ անագան :

Սմին իրի կարգեցան առ Պետրոսի գէտք զգուշութե, և 'ի բաց արդեւան 'ի նմանէ անգամ և ընտանիք նորին . և եղին նմա արքունիքն բանա անըմբերելի : Ոչ կարացեալ Պետութեւն վայ շիջուցանել զխանգ նորա 'ի զինուորական իրա, եւս բերել 'ի Հոլութեյնոյ գունգոս զորաց, որովք զբոսնոյր Պետրոս յապաբանս Մենշչիքովայ, զոր պարգևեալ էր նմա Եղիսաբեթի :

Այլ ընդ զբոսանացն և 'ի գատարկութի և 'ի թուլութիւն հատանէր նա ընդ անկիրթ պատանիս և համբալկս ըստայիցն որ էին անգ ընդ նմա : Եւ զի պարզամիտ ևս էր 'ի բանս և 'ի խորհուրդս, քաղեցին ոմանք 'ի բերանոյ նորա բանս նախատանաց ընդգէմ ազգին Ռուսաց, և յաւելին գրգռել զկասկած մտացն Եղիսաբեթի : Եւ նա թէպէտ և առ երեսս չհաւատայր զպարտաւորացն բանից, այլ 'ի օրոտէ ցանգ յահի և 'ի գողման կայր, և անհանգիստ էր զմեծ մասն աւուրց կենաց իւրոց . գրեալ է զօրհանապազ փոփոխէր զճաշատուն իւր, և զերկուս գիշերս մի զմիոյ կնի ոչ ննջէր 'ի նմին սենեկի :

Մի միայն միութարութի նորա այն էր, զի ամուսինն Պետրոսի վատարինէ անգուլ պարապեալ 'ի հմաութի օրինաց և սովորութեց և բարուց ազգին, և յընթերցմունս իմաստաւից մատենից :

յոյս մեծ ընծայէր 'ի չափու ունեւոյ և զայն իւր : Յաւել նա և ևս օգտփանս Եղիսարեթի՝ ծնանելով զորդին իւր զանգրանիկ , որ կոչեցաւ Պօղոս :

Իսկ Պետթուշեվ երթալով երթալք և բռնանալք 'ի վերայ ամենայնի . եւ Եղիսարեթի հաստատել նոր ատենան բարձրագոյն քան զծերակուտին , աւուսանեալ Ասեան յարարերութեն , արուժանիկ էր քննութի գաշանց , պատերազմի , հասից և ծախուց և ամենայն կարեւոր գործոց պետութենն : Ուր ուրեմն երաց զաչս Եղիսարեթի սենեկապանն Պրոքենտորի , և եցոյց նմա աչգը բացօք զպատրանան յոր ըմբռնեալ կայր : Արկաւ Պետթուշեվ յիշխանութեն , և արգելաւ 'ի բանափ : Յայնժամ հրապարակեցան բազմապատիկ անիրաւութիք Պետթուշեվայ , և Եղիսարեթ առանձին հրովարտակաւ նշաւակեալ ըզջարիս նորին՝ հրամայեաց անաչառ գաւառատանաւ քննել զնա յատենի առաջի իւր , և ապա արքայորեաց յաւանն Կորեթովօ ոչ ինչ կարի հեռի 'ի Մոսքովայէ :

Ընդ նոյն ժամանակս յամին 1757 մարտիտիտն Ափրաքսին եմուտ պատեւ բազմաւ 'ի Բրուսիա , և հառ զՄեմելապա մարտ սասափիկ առեալ ընդ Բրուսա առ Եսկէքատորի քաղաքաւ , 'ի փախուտ գարձոյց զնոսա , և կալաւ 'ի նոցանէ թնգանօթս քաան և ինն . և փո-

խանակ հետամուտ լինելոյ վախճանէիցն՝
գարձաւ ձմերել 'ի Լեհաստան: Դժուա-
րեալ ընդ այն Եղիսարեմի՝ հրամայեաց
նմա յանձն առնել զգործն առ զորա-
վարն Ֆէրմոր, և գառնալ 'ի Ռուսիա
տալ զհամար գործոց իւրոց: Ի Նարվա
արկաւ Ագրաքսին 'ի բանա, և մինչև
վճարեալ գառառաւանին՝ մեռաւ 'ի կա-
թուածէ:

Իսկ Ֆէրմոր յարձակեալ էառ և
զՔէնիկապոլս և զՔուսթրին, և առ-
բաւ յաղթանակ մեծ 'ի վերայ Բրու-
սաց. այլ տկարացեալ 'ի բազում վա-
տակոց յամին 1758 հրաժարեաց 'ի զո-
րավարութէն, և առաքեցաւ փոխանակ
նորա Զոլթիքով:

Խաղաց գնաց Զոլթիքով գէպ ու-
զիզ 'ի Քաոսսէն, ուր խառնուողք ե-
ղնն պատերազմին, և Բրուսք մեծա-
մեծ նախնիրս գործեալ 'ի Թշնամիս
անգր՝ 'ի վերջէ 'ի պարտութի մօտնե-
ցան, Թոդին 'ի տեղւոջն Թնգանթթա և
գրոշս և մեկնեցան, և անկան 'ի նոցա-
նէ ոգիք երկաւ հազար, և վիրաւորք չո-
րեքհազար: Աճապարեցին մօտն յաղ-
թականքն 'ի Քաոսսէն, և անտի ան-
ցեալ առին զՖրանչֆորթ առ Օտե-
րաւ: Փեգերիկոս արքայն Բրուսաց ինք-
նին անցեալ 'ի գլուխ քսան հազար զո-
րականաց՝ խաղաց գնաց 'ի խափանել
զգալուտա Լաւտոն և հառաիք զորա-
վարացն Գերմանացւոց յօգնութի Ռու-

տաց : Եւ թէպէտ անտգան ժամանեաց,
սակայն խիղախեալ ճակատեցաւ ընդ
գէմ բանակին Ռուսաց :

Իբրեւ սկիզբն եղև մարտին , երկուս
տեք անպարտելի քաջութիւն կռուեցան
ժամս ութ կամ ինն , մինչև Զողթիքով
բազմութիւն իւրոցն վանեաց զԲրուսս , և
Թափեաց 'ի նոցանէ գրոշս քսան և վեց,
Թնգանթմա հարիւր և յիսուհ և կարա-
սի բազում : Եւ էին անկեալքն 'ի պա-
տերազմին ութ հազար Բրուսք , Թող
զվիրաւորսն ոգիս եօթն հազար . իսկ 'ի
Ռուսաց անկան արք հնգեւտասան հա-
զար : Վասն որոյ թէ և ամենայն Ռուսաց
ուրախութի մեծ եղև ընդ յազմութին ,
այլ Եղիսօբեթ գոչեաց ցաւագին .
« Քանի՜ քանի անմեղք անկան յարեէ » :
Ապա բաշխեաց զօրավարացն և սպայից
և զօրականին պարգևս մեծամեծս :

Զարմանալի քաջութիւն շահատակեալ
էր յայնմ պատերազմի և զօրավարն Փա-
նին . զի ըմբռնեալ յանըմբերելի ցաւոց
ոտնառութեան՝ ոչ հանգուրժեաց կալ
յանկողնի , և 'ի ձեռն ծառայից իւրոց
'ի ձի աշտանակեալ ահագին քաջութիւն
գործեաց 'ի բանակի թշնամեաց , և ոչ
գարձաւ 'ի խորան իւր մինչև ցվախճան
պատերազմին :

Յեւ այնորիկ գիմեցին Ռուսք 'ի պա-
շարել զՔոլպէրի . և այն ինչ յառնուլ
էր քաղաքն , եհաս 'ի վերայ զօրավարն
Վերնէրս չորիւք հազարօք , և տհաքեկ

արարեալ զՌուսս հալածեալոց 'ի տե-
ղ-ժընն : Զայն պատճառաւ առեալ նա-
խանձորդացն Զուլթիքովայ՝ տախտեցին
զԵզնաւորեթ կտրգել 'ի տեղի նորա
զՊուլթուրլին : Ապա պաշարեցին
Ռուսք միւսանգամ զԲոլղերկ 'ի ծովէ
և 'ի ցամաք կուսէ, և 'ի հինգերորդում
ամսեանն անձնատուր եղեն քաղաքա-
ցիքն չափաւոր պայմանօք :

Աւետիք այսր յազմանակի եհաւ 'ի
Բեթրպուրկ յորժամ Եզիսաբեթ ան-
կեալ յախտ մահացու մերձ էր 'ի վախ-
ճանել : Ի տաքնապ ժամուն ևս յայտ
արար նա զընգարոյս գորով սրտին, և
հրամայեալ ազատաւ տրձակել զամենայն
բանապկեալսն յազադա արգելեալ վա-
ճառուց, և զմաքսն ևս շնորհել նոցա :
Եհան 'ի բանտէ և զամենայն պարտա-
տեարա՝ որոց պարտք նուազ էին քան
զհինգ հարիւր թուպլիս, և յիւրոց գան-
ձուց հառոյց զպարտիս նոցին : Պատուի-
րեաց յաջորդին իւրում հաւատարիմ
մնալ յուխտի բարեկամութէն ընդ այլ
պետութիւն, և մեռաւ 'ի 5 յունուարի
յամին 1762 :

Առ հասարակ գրուածեալ է Եզիսա-
բեթ ըստ ամենայն գլխոց . այլ որ զար-
մանալին էր յանձին նորա՝ Կթուլթին
էր անչափ, և թուէր իմն ոչ 'ի թագա-
ւորել և 'ի տիրապետել բազմեալ յա-
թոռ արքունի, այլ 'ի մայրօրէն խնա-
մովք տածել և սփոփել զամենայն զգը-

տացեալ որք միանգամ գիմէին առ
ոռս նորա : Քաջ գիտաց նա միտքանել
զքաղցրութի ընդ մեծանձնութեան , և
զչափաւորութի ընդ արքունի պերճու-
թե , որովք և սիրելի եղև Ռուսաց և ահ
արկու : Եւ թէ ոչ սակաւ ժամանակս
խաբեցաւ նա 'ի Պետութուշեվայ , և թոյլ
ետ նմա զանխրաւութիւն , այլ միան-
գամ զանձամբ եկեալ՝ գարձեալ յայտ
արար զխորազնին գատումն մտաց իւրոց՝
ընտրելով 'ի անզի նորա իւր բարեկամ
հաւատարիմ զիոման Վարոնցով՝ զայն
լատ արտի նորա :

Բարդաւաւաճեցոյց Եղիսարեթ յոյժ
յոյժ և զգիտութիս և զարուեստս . ճո-
խացոյց ևս քան զևո զՃեմարանն գի-
տութեց , և հաստատեաց այլ Ճեմա-
րան գեղարուեստից . և առ նովաւ մա-
նաւանդ սկիզբն արարին Ռուսք իրա-
ւամբք հակառակել ընդ այլ ազնեա Եւ-
րոպայ առ 'ի յափշտակել զմրցանակս
արպիսի և իցէ փառաց :

() Հնգեցուեց հոյակապ յաջորդացն
Եղիսարեթի , և մանաւանդ զվերջնոցն
երկուց , զԱլեքսանդրէ ասեմ Ա , և ըզ-
ՆԻԿՈՂԱՅՈՍԻ Ս , ոչ ունելով մեր առ-
ձեռն ճշգրիտ և ոճով պատմութի ար-
ժանի պանծալի արարոց նոցին , կարևոր
համարեցաք գոնեա զերեւելի երևելի
գործոց նոցին զյիշատակս ժամանակօքն
հանգերձ գրումել 'ի կարգիս :

ԼՐՈՒՄՆ

ՊԱՏՄԱՒԹԵԱՆ

ՌՈՒՍԱՑ

1762 = 1830

ԳՆՑՐՈՍ Գ.

ԹԱԳԱՌՈՐԵԱԼ սորա փոխանակ եւ զխաբեթի՝ յառաջին աւուրս անդ զարմացոյց զՌուսա վայելուչ գնացիւքն, որպիսի ինչ ոչ ակն ունէին նորա տեսանել 'ի նմա : Ներեաց ամենեցուն որք միանգամ վնասակար լեալ էին պատուոյ իւրում առ թագաւորութն Եղիսաբեթի . գարձոյց յաքսորանաց զՄուսիք և զՊիրեն . արձակեաց յաղատութի և զԼեւթոք , և վարձահատոյց եղև ճոխարար բարեկամաց իւրոց և հաւատարիմ արքանեկաց :

Եւ քանզի անգամին 'ի սկզբանէ հետէ զարմացեալ էր նա ընդ արիութիւն փեղեթիկոսի արքային Բրուսաց , փութացաւ ոչ միայն խաղաղութի առնել ընդ նմա և գարձուցանել 'ի նա անդրէն

զամենայն աշխարհն, այլ և օգնական նիզակակից լինել նմա խոտառացաւ, և արձակեաց ձրի զամենայն զգերին :

Որչափ մտերիմ էր Պետրոս արքային Բրուսաց, ըստ նմին չափու ռիայր ընդգէմ թագաւորին Դանեաց ֆեզերիկոսի Ե : որ տիրապետեալ էր 'ի վերայ իւրոյ հայրենի նահանգին, այսինքն է հոլսթէյնայ : Նմին իրի խաղացայ ընդայն կողմանս արս յիտուն հազար : Չայն զգացեալ արքային Դանեաց, զօրահաւառայ եղև և ինքն, և միարանեաց ընդ թագաւորին Գաղղիոյ և ընդ Մարիամու թերեղեայ գլխոյն Գերմանացւոց :

Այս նշանք յայտարարք ճոխաբար իշխանութն և տեսչութն Պետրոսի հաճոյ եղեն յոյժ Ռուսաց . այլ վաղ խմեցին զաչս բոլորից անկարգ և ցոփ վարք նորա . մանաւանդ ասեղութին ընդգէմ Ռուսաց, և կարճելն զհասս եկեղեցականաց : Իսկ նա և այնու ոչ շատացեալ արգել առ հասարակ ամենեցուն, զի մի ոք որ չիցէ զերեսնամենիւք՝ մտանիցէ 'ի վանս 'ի կրօնաւորութի : Աբոտրեաց և զարքեպիսկոպոսն Նովկորոտայ, և հրաման ևս եհան բառնալ յեկեղեցեաց զամենայն զպատկերս՝ բաց 'ի պատկերացն Քրիստոսի և Տիրամօրն : Գայթակզեցան ժողովուրդքն ընդ այս գործ թագաւորին, և կասկած կալան թէ նա անգրէն 'ի բնիկ ազանգ իւր կամիցի դառնալ 'ի ըլատերականութի . և հաս-

տառեցան 'ի կասկածան' յորժամ տե-
օին զի և եկեղեցի հրամայեաց կանգնել
լուտերականաց մերձ 'ի պալատ իւր, և
անձամբ առաջիկայ գաաւ նաւակա-
տեաց նորին :

Ապա իբրև տեօին զի գժառութիւն էր
նա և ընդ ամուսնոյն իւրոյ առաքինւոյն
Վատարինեայ, խորշեցան ուծացան 'ի
նմանէ, և ակն եգեալ ձնային թագա-
ւորելոյն Վատարինեայ : Մտերիմքն, և
մերձաւորք Վատարինեայ ազգ տրա-
րեալ նմա զաւխտ սրտի ժողովաբանն, և
զմտալուտ վտանգ նորին խի կենաց,
հաւանեցուցին զնա կանխել զառաջ
առնուլ Պետրոսի, որ 'ի մտի եգեալ էր
յՅՕ աւուր յունիսի արգելուլ զամու-
սինն որգւոյն հանգերձ 'ի բերգն Շլու-
սէլպուրկայ :

Աւուրք յառաջ իշխանն Օւլով և
այլք ոմանք յաւազանւոյն աճապարե-
ցին հանին զՎատարինէ 'ի փեթերհո-
ֆայ՝ մինչքեռ Պետրոս էր յՕրաննն,
պաւմ, և տարան զնա 'ի ձմերոց պահա-
կացն՝ որք ըստ յառաջագոյն գիտութե-
անդէն թագաւորեցուցին զՎատարինէ :
Անտի անյապաղ փութացան 'ի մայր ե-
կեղեցին Բեթրապուրկայ գիշերայն, ուր
և առաջի աւազանւոյն և ուխտի եկե-
ղեցւոյն հռչակեցաւ Վատարինէ 'ի կայս-
րուհի Ռուսաց, և երգուաւ անարատ
պահել զկրօն և զօրէնս պետուէն : Եւ
ընդ այգն ամենեքեան որք միտնգամ

իրազեկ եղեն պատահելոցն՝ խնդալից սրտիւ երգուան նմա զերգումն հաւա-
տարմութի :

Յայնժամ Կատարինէ ամենայն ամ-
բոխիւն արամիք իբր հնգեապան հա-
զարաւ գիմնաց յՕրանննպաւմ : Տագ-
նապետ Պետրոսի ը անակնկալ գէպոն՝
առաքեաց զկոմսն Վորոնցով զի խօսես-
ցի 'ի հաշտութի . այլ Վորոնցով սչ ես
գարձաւ անգրէն առ նա : Գրեաց Պե-
տրոս թուղթ առ Կատարինէ , որով
յայտ առնէր թէ ինքն պատրաստ է
հրաժարել յինքնակալութէն և մեկնել
'ի Հոլսթէյն . և մինչև ընկալեալ նորա
զպատասխանին՝ տարածիցաւ համբաւ
մահու նորին 'ի յանկարծական իմն
խմից որովայնի , որպէս ասէին :

Եւ քանզի չև էր պատկեալ 'ի Թա-
գաւոր , մարմին նորա ոչ 'ի շիրիմն նախ-
նեացն իւրոց Թագեցաւ , այլ 'ի վանս
Ազեքսանգրի՝ Նեւպեայ : Սակայն յետ
երեսուն և չորից ամաց Թագաւորեալ
որդւոյ նորին Պողոսի , եհան զոսկերտ
հօրն 'ի գերեզմանէն , և 'ի վերայ աս-
պանին կատարեալ զհանգէս պատկմանն՝
հռչակաւ և մեծաւ փառօք զեանդեաց
զնա 'ի կարգս այլոց ինքնակալաց :

ԶԱՆՈՂԱԾՑՈՒԹԻՒՆ առ կուսակիցս Պետրոսի նախկին գործ արարեալ Կա-
տարինեայ, ապա 'ի վերջ կայս 1763 ա-
մին Կնաց 'ի Մուքուա և պատկեցաւ
'ի կայսրուհի . և անգ 'ի հրապարակել
դաւանաց իրիք ընդգէմ 'նորա՝ զխառվ
արարան ձերբակալ արարեալ ետ տը-
սորել 'ի Սիպիր . այլ զՄիրովիչ զա-
րեացապարան 'ի մահ դատասպարտեաց :

Զայնու ժամանակաւ 'ի մեռանել Օ-
գոստեայ արքային Լեհաց՝ իբրեւ ժողո-
վեցան 'ի խորհուրդ աւագորեաք նոցին,
Գերմանացիք, Բրուսք, Օսմանեանք և
Ռուսք արձակեցին զօրս 'ի սահմանա-
գլուխս Լեհաստանի, զի մի՛ ինչ ազ-
մուկ յարուցեալ Լեհաց ըստ իւրեանց
սովորութեն վրդովեցեն զխաղաղու-
թիւն հասարակաց . և Կատարինէ յայտ
արար աւագանւոյն Լեհաց՝ թէ իւր
ուխտ սրտի է տեքանել յաթոռն թա-
գաւոր զգը բնիկ լեհ յազգէ : Նմին իրի
որոշեցան յընտրութի լեհացիք չորք .
Պրանիցքի, Յարովինսքի, Լիւպովի-
սքի, և Ստանիսլաւ Փոնեաթովսքի . և
ընտրեցաւ վերջինս՝ մտերիմ գոլով Կա-
տարինեայ, և թագաւորին Բրուսայ :

Յետ սակաւուց բազումք յազատա-

նւոյն Լեհաց միաբանեցին ընդգէմ ամե-
նայն ազգաց ալլագաւանից գաւելոց 'ի
Լեհաստան, զի մի տացի նոցա պատիւ
և համարձակութի ազատութե հաւա-
սար այլոց Լեհաց . և այնչափ աճնաց
խռովութիւնն, մինչև Ստանիսլաւայ և
Ժերակուտին յօգնութի կոչել զպատա-
րինէ . զի միաբանեալ խռովարարացն
ընդ իւրեանս և զԹաթարս՝ նորօք հան-
գերձ խաղաքին 'ի Լեհա : Արձակեաց
կատարինէ 'ի Լեհաստան արս քառա-
սուն հազար, որք ահագին կոտորած
հասուցին 'ի վերայ նոցա : Անտի և Գաղ-
ղիացիք յօգուտ ուղղափառ հաւատոյ
համարելով զազմուկն՝ բանիւք և դրա-
վաւք խրախուսէին զապստաճման : Իսկ
նորա գիմեցին և առ Թագաւորն Օս-
մանեանց սուլդան Մուստաֆա . և նա
զի պատճառս խնդրէր պատերազմի ընդ-
գէմ Ռուսաց, զորաժողով եղև մեծաւ
պատրաստութիւն մերձ յԱգրիանուպո-
լիս, և արձակեաց զվէզերն գէպ 'ի Լե-
հաստան վեցհարիւր հազար զօրօք :

Յամին 1769 զօրաւարն կողիցին էառ
պատերազմաւ զամուրն խօթուն . այլ
ապա գարձ արար յետս 'ի խնդիր համ-
բարուց : Չհեա աւուրց քառասնից
միւսանգամ յարձակեալ կողիցինայ յՑ
սեպտեմբերի շաղուժ կոտորածս հա-
սոյց 'ի զօրս Տաճկաց . և 'ի փախել
Ենիշերեացն՝ յառաջ ևս խաղացեալ
էառ զԵաշ և զՊուքրէշ, և զիւսակապ

Մոլանախոյ և վաղաքիոյ ձերբակալ ա-
րարեալ առաքեալոց 'ի Բեթրապուրկ :
Էառ ապա և զայլ քաղաքս մինչև 'ի
Պէնտեր . և թէպէտ զօրք Օսմանեանց
նուազեալ և ահաբեկ էին , այլ կոչե-
ցին ոչ իշխեր յարձակել 'ի վերայ ա-
մուր ամուր քաղաքացն մնացելոց : Յայնժեմ
արձակեալսց կատարինէ ընդգէմ
Օսմանեանց զքաջ սպարապետն Բա-
միանցով , և զգորավարն Փանին , զի վախ
ճան արասցեն մարտին՝ ակն եղեալ
առնուլ զամենայն երկիրն որ է 'ի մէջ
Տիեզեր և Փրութ գետոց :

Բուսկանցով վաթսուն հազար զօրք
ճակատեալ ընդգէմ բանակին Տաճկաց ,
յարձակեցոյց երկուստեք 'ի պատնէշո
նոցա զգորավարսն Բեմինին և զՓոթեմ-
քին , և յետ արիւնքուսչա պատերազմի
առին նգրա մինչև զսորորդ կարգ պատ-
նըշացն : Եւ Բուսկանցով մնացելովքն
ձիգ զհետ մտեալ փախտեիցն Տաճ-
կաց , որք աւելի էին քան զարո հարիւր
և երեսուն հազար , զբազումս 'ի նոցա
նէ գետամոյնս արար 'ի Դանուբ , և
զմնացեալսն հալածեալ մինչև 'ի հե-
ռաստան , և ապա գարձաւ բաշխեալ 'ի
զօրս իւր զաւար և զճոխութիս զօրացն
Տաճկաց՝ որք սփիւռ տարածեալ ան-
կեալ կային զամենայն զճանապարհաւն :
Ապա էառ զգորավարն Բեմինին զՔա-
լաս քաղաք , և Պաւեր զԱխքիրման և
զԲիլի :

Մեծագոյն ճգանց պէտք է զինն զօրաւորին փանինայ յառնուլ զՊէնտեր 2ի պաշարեալքն Տաճիկք և Թաթարք արք իրր հնգեաասան հազար՝ յուսահատ մտօք զգեմ կալան Ռուսաց զաւուրս հնգեաասան, մինչև հարկեցաւ փանին նոր զօրս խնգրել 'ի Բուսնանցովայ : Ապա 'ի 26 սեպտեմբերի անհնարին բաստկուլթ յարձակեալ Ռուսաց՝ աւին գիշերայն զՊէնտեր, և աւար հարկն զամենայն զքաղաքն և յաճիւն գարձուցին . այլև ինքեանք կորուսին 'ի յարձակման անգ աւելի քան զուրիս հնգեաասան հազար :

Յնա այնորիկ էաւ և զօրաւորն նլիս պով զԻպրայիլ, յորմէ փախուցեալ էր զօրացն Տաճիկաց . և այնուհետեւ ամենայն մերձակայ վայրքն անձնատուր եղին 'ի Ռուսս : Անտի և Օուլով 'ի նաւաճարաթի յազլթեաց Օանանեանց մերձ 'ի Զմիւռնիս :

Ռուսք 'ի բազմաց հեռէ աչս բերեալ 'ի ցամաք կղզին խրիմու, զայն ժամանակ պատեհ համարեցան յիւրեանս ձգել զանգին, որով գիւրանայր նոցա նաւագնաց լինել ընդ Պոնտոս : Առաքեցաւ անգր իշխանն Տուլկորուքի զօրօք բազմօք, և մարտուցեալ ընդ Թաթարս՝ էաւ նախ զՕրն, և ասպա զխաղաղու և զկէօզլէվ : Անտի գիւմնաց 'ի Քէֆէ, ուր ամրացեալ էր մեծ մասն Թաթարաց, և երեսուն հազար զօրօք պաշտ-

պանէին քաղաքին : Ռուսք 'ի 29 յու-
նիս յամին 1773 յարձակմամբ առին
զքաղաքն , զգլխակալսն կտորեցին ,
զգորսն գերի վարեցին , և զհայ բնակիչսն
առանա 1200 վարեցին 'ի Ռուսիա . որք
յետ ամաց ինչ գարձ արարեալ մեծաւ
մտածմբ 'ի խրիմ օգիւնեցան յայլ և այլ
քաղաքս կղզւոյն :

Ապա առին պատերազմաւ և զԱրա-
պառ , և կողոպտեցին զայն : Իսկ Կերչ
և Ենի գալէ ինքնին անձնատուր եղեն
Ռուսաց :

Յայնժամ Սէլիմ քերէյ խան խրի-
մու առաքեալ առ Ռուսս ապա աւագս
վեցհարիւր՝ աղաչեաց 'ի հաշտութիւն ,
խոստանալով յայնմհետէ հարստիկել
Ռուսաց , և ըստ կամս նոցա վարել
զաշխարհն՝ հասեալ 'ի բաց զամենայն
հազարգանցութի ընդ Օսմանցիս : Այլ
Սէլիմ խան վազ նենգեալ երգմանն՝
փախեաւ յերկիրն Յաճկաց . և Յուլի-
րուքի կարգեաց փոխանակ նորա զԷ-
հին քերէյ խան :

Բուսնանցով գեռ ևս 'ի Մոլտա խոս
գալով բազում պատերազմունա մղեաց
ընդ Օսմանեանս , զորոց յերկար լինէր
ճառել . մինչև հուսկ ուրեմն յամին
1774 հինգերորդ տնգամ անցեալ ընդ
Դանուբ՝ լի բովանդակ տարաւ զյազ-
լեանակն՝ առեալ և զՀուսնի . և խո-
նարհեցան Օսմանեանք 'ի սկզբան թա-
գաւորութե սուլթան համբաի խնդրել

զհաշտութի ըստ պայմանացն զոր պա-
հանջէին Ռուսք, և հաստատեցան գա-
լիկքն 'ի Գայնարճըգ գիւղ առ Սիլիս-
արաւ : Եւ էին գլխաւոր պայմանքն՝ ա-
զատ մնալ խանին խրթմաւ 'ի ներքուստ
ձեռին Օսմանեանց, և ունել Ռուսաց
զկերչ, և զԵնի գալէ, և զամենայն զեր-
կիրն մինչև յԱզով :

Մեծաշուք յոյժ եղև հանգէս յաղ-
թանակին Ռուսեանցովայ 'ի Բեթըր-
պուրկ, և պատուեցաւ նա Զատու-
նայաքի կոչմամբ՝ սակա անցից նորա անգր-
քան Դանուբ : Նոյնպէս և զայլս 'ի զօ-
րավարացն մեծապարգևս մեծարեաց
կատարինէ, և զօրացն դարձեալ բաղ-
մապատիկ պարգևս բաշխեաց :

Ի ժամանակին յորում անգուլ պա-
տերազմ էր Ռուսաց ընդ Օսմանեանս՝
կրկին գէպք նշանաւորք պատահեցին
'ի ծագս սահմանացն Ռուսիոյ : Առա-
ջին՝ զի չորեքհարիւր հազար խալմուխք
անցին գնացին յերկրէն Ռուսաց 'ի
Զինս, և չեն յայտ պատճառքն : Եր-
կրորդ, զի խաքերայք հինգ՝ մի զմիոյ
կնի 'ի մեր ելեալ 'ի մէջ Տոնգրի խաղա-
խաց՝ և այլուր, տասցին զանձինս թէ
Պետրոս իցեն այրն կատարինեայ, և
աղմկեցին զաշխարհն . չորք 'ի նոցանէ
յոչինչ եկեն՝ պատուհասեալք և ժա-
խուցեալք . այլ հինգերորդն ոչ տա-
կաւ սատանեցոյց զՌուսիա :

Զօրական էր սա խաղախ՝ Փռահալով

անուն , փախուցեալ 'ի բանակէն Պէն-
տերայ 'ի Լէհա . անախ գնացեալ յՈւ-
րալեան շերինս հաւանեցոյց զՍաղաթա
տեղւոյն թէ ինքն Պետրոս Գ է թագա-
ւոր Ռուսաց , և զիւրեւածեալ արս չո-
քեքտասան հազար՝ խաղաց պաշարեաց
նորք զԵայիբ քաղաք , և օր ըստ օրէ
բազմանային զօրք նորա : Աեզծէր զբա-
րեպաշտութեւն միտս առաջի զօրացն , և
ասէր թէ ոչ այլ ինչ կամիմ ես , բայց
նառաջանել յաթոռ թագաւորութեն
զորդին իմ զՊօղոս , և միանձնանալ :

Ազատարինէ առ 'ի զառաջառնել չա-
րեացն՝ հրովարտակ արար՝ յայտ ածե-
լով զՍաղաթախութի նենգաւորին , և միան-
գամայն առաքեալ ընդգէժ՝ նորա զգո-
րազարն Պիպիբով : Անախ և Փուհաչեվ
հրատարակեալ հրովարտակ մի յանուն
Պետրոսի երրորդի , և պատահեալ մար-
տիւ Պիպիբովայ և այլոց զօրավարաց՝
էր զի յազլթեցաւ , և էր զի յազլթեաց ,
մինչև եհաս 'ի վերայ նորա Փանին , և
ընդ նմա Միքելսոն . և երկոքին սոքա
երկուստեք հալածեալ փախուցին զՓու-
հաչեվ մինչև յայնկոյս Վոլկայի , և սա
կաւաւոր ընկերքն Փուհաչեվայ յուսա-
հատեալ ետուն զնա 'ի ձեռս Ռուսաց :
Թամին 1774 'ի նոյեմբերի ամառ Փու-
հաչեվ 'ի Մոսքուա , և գլխատեալ՝ ա-
պա անգամ անգամ յօշեցաւ , և հնդե-
քին ընկերք նորա գլխաւորք սքսորեցան
'ի Սիպիր :

Յեա այնորիկ քահանայաւ և հաշակաւոր բանակ միաբանութեն Չափոսոժգրի խազախաց , փոխանակ զի չկամեցան տալ զօրացն Ռուսաց արշաւելոց 'ի խրիմ համբարա և երիվարա , և համարեցան ձեռնառաք 'ի թշնամիսն Ռուսաց :

Յամին 1775 Կատարինէ կին ած Պօղոսի զգուսար Լանտկրաւայ հասարա Տարմէթաա նահանգի . այլ 'ի մեռանել այնր օրիորդի տարածած մահուամբ՝ ընտրեցաւ իշխանուհին Վերթեմպերիայ Սոփիա . և Պօղոս ուղևորեցաւ ընդ Բուսնանցովայ 'ի Պեռլին , զի խօսեսցի զՍօփիա իւր 'ի կին : Մեծապէս պատուատիրեաց փեգերիկոս արքայ զՊօղոս , և առեալ նմա զօրիորդն՝ դարձոյց շքով մեծաւ 'ի Բեթրպուրկ : Անդ կատարեցան հարսանիքն փառաւորապոյն հանգիսիւ քան զառաջինն , և Սոփիայն կոչեցաւ Մարիամ Ֆէոտորովնա :

Ստէպ ստէպ յաճախութիւք ուրախութեանց և հանգիսից հաշակելոց 'ի Բեթրպուրկ ոչ ինչ կասեցուցին զՎատարինէ 'ի փութոյ կարևոր խնամոց պետութեն : Ուշ եգ բարդաւաճելոյ վաճառականութեն Ռուսաց ընդ Չինս . և 'ի գիւրացուցանել և եռ զվաճառաշահութին ընդ Պարսս՝ արձակեաց զՎոյնովիչ կոմս զօրօք հանդերձ 'ի Դամբէժ . և նա գիւրաւ նուաճեալ զամենայն զարեմտեայս Կասպից ծովուն՝ յամին 1779 էառ և զԴարբանդ և զամենայն

գաւառան զորս գարձուցեալ էր Աննայի առ Թահմազ:

Տեսեալ Հերակլի արքային Վրաց ըզտիրապեաւել Ռուսաց մինչև մերձ 'ի սահմանս իւրոյ աշխարհին, օտարացաւ 'ի Թագաւորէն Օսմանեանց, և զհարկն զոր հարկէր 'նմա՝ գարձոյց առ Ռուսս, և եմուտ ընդ հովանաւորութիւնոցին:

Գիտաց Կատարինէ յօգուտ 'ի նորարկանել և զերկրակալութիւնս առ խրինաւ, և կառօյց զքաղաքն Քերսոն, զի լինիցի համբարանոց վաճառականութեւն Ռուսաց ընդ արևելեայս: Օսմանեանք որք 'ի վազուց ստըջացեալ էին ընդ պայմանս ուխտին հաստատելոյ 'ի Գայնարձըզ՝ առաքեցին 'ի խրիմ զնոր խան Յէվէթ քերէյ անուն. այլ Ռուսք առ ճապարեցին ձեռն տալ Շահին քերէյայ բնիկ խանին խրիմու, և Տէվէթ փախստական գարձ արար 'ի Կատան գնուպօլիս: Փոքր միւս ետ և վերադին յուզէր պատերազմն Ռուսաց ընդ Օսմանեանս, այլ միջնորդութիւն գետպանին Գաղղիոյ գարձեալ հաստատեցաւ և մեկն ետ վճռեցաւ ուխտ բարեկամութեն առաջնոյ:

Սակայն Շահին քերէյ ցանգ անան գարր գողով յերեսաց Տաճկաց, հուսկ ուրեմն խորհեցաւ տալ զիշխանութիւն իւր բոլորովն 'ի ձեռս Կատարինեայ. և նա որ յայն սակս խի ազատ կացուցեալ էր զխրիմ և զիողք Թաթարս 'ի

Ներքուստ ձեռին Օսմանեանց՝ փութա-
ցաւ հաստաւեաց զքանն առանձին յայա-
արարութիւն յ8 ապրիլի յամին 1783,
որով մասն համարեցաւ և խրիմ երկրին
Ռուսիոյ. և իշխանն Փոթեմքին էառ
յառնանայն Թաթարաց կողմանցն զեր-
գումն հաւատարմութեւ առ կայարուհին:

Սատանեցան Տաճիկք ընդ իրան, և
ձայն ետուն մարտի անհնարին սրամտու-
թիւն. Ընդվար ճգնէր և գեապանն Գաղ-
ղիոյ խաղաղել զնոսա. որ և միջնորդ
կալաւ առ Վատարինէ զՅովսէփ Բ կայսր
Գերմանացոց. այլ նա կապեալ էր
մտերմութիւն ընդ Վատարինեայ: Ապա ի
վերջէ սուլթան Ապաիւհհամիտ լռեաց
և եթող Վատարինեայ տիրանալ խաղա-
ղութիւն յաշխարհակալութիւն իւր:

Այլ յաջողեաց բախտն Վատարի-
նեայ և ևս, զի ոչ միայն Հերակլ ար-
քայ վրաց, այլ և այլք յողովք ինքնա-
գլուխ իշխանք ընդարձակ հովտացն
Կովկասու հարկատու ելեն Ռուսաց,
և խնդրեցին զպաշտպանութիւն նոցա:

Մինչքեռ այսչափ և այսպիսի աշ-
խարհակալութիւնք գերածայրեալ էր պե-
տութիւնն Ռուսաց առ Վատարինեաւ,
ոչ այլ ինչ պակասէր փառաց նորա՝
բայց զի և մեծ քահանայապետն Հաով-
մայ Պիոս Զ միաբանեալ ընդ այլ պետս
աշխարհի ինդակից լինիցի նմա: Վասն
որոյ պատճառս կալեալ յընդունելու-
թէ անտի զոր եցոյց Վատարինէ Յիսու-

րեանցն բարձելոց յԵւրոպա, և կարգեաց զնոսա գառախադաժա մանկանց ուղղափառաց, առաքեաց պատն առ նա 'ի գիմաց իւրոց նուիրակ զհռչակաւորն Առքէթթի: Կատարինէ ըստ խընդրոյ քահանայապետին շնորհեաց ուղղափառաց զեկեղեցի մի 'ի Բեթրպուրի, երբս ուղղափառ եպիսկոպոսուէն յաւել յարքեպիսկոպոսն Մոհիլեվայ, և կարգեաց մնարապօլիտ զոմն վասն ամենայն նահանգաց պետութեն ընդ Ասիա և ընդ Եւրոպա, և զայլ ոմն եպիսկոպոս ուղղափառ յոյն 'ի Փլոցք:

Այլ ընդարձակածաւալ աշխարհաց ոչ ընդ երկար լռեն պատերազմուիք: Վասն սրոյ ընդ այն աւուրս և Օսմանեանք գժտւարեալք ընդ անցանել վրաց և Կովկասայնոց առ Ռուսա՝ ձեռն արկին 'ի մարտ կարաւել ընդ նոսա 'ի սահմանսն յայնոսիկ: Զայն զգացեալ Կատարինեայ՝ ազգ արար 'ի գուռն Օսմանեան՝ բաց յայլոց պայմանաց սանձել և զարշաւանա Լեզկեաց և Արաղայից 'ի Վիրս, և գիտել սաւգիւ, զի Վիրք բաշորովին ընդ տէրութեամբ անկեալ ան Ռուսաց: Օսմանեանք ետուն պատասխանի թէ Լեզկիք և Արաղայք ինքնագլուխք են, և ոչ հնազանդին Տաճկաց. իսկ աշխարհն վրաց 'ի սկզբանէ հետեւ անկանէր ընդ իշխանութի գրանն մեծի, և ոչ երբեք ընդ տէրութի Ռուսաց:

Յայսց պատճառաց, և 'ի գրգռուէց Մնգղիացւոց Տաճիկք պատրաստէին 'ի պատերազմ՝ յորժամ Կատարինէ չուեաց մեծաշուք ուղեորութի 'ի Խրիմ', ուր իշխանն Փոթեմքին բազմապատիկ խնջոյիւք և յազմական կամարգք մեծարեաց զնա :

Ի գալստենէն Կատարինեայ 'ի Խրիմ՝ առաւել ևս հաստատեցան Տաճիկքն թէ նորա միտք են խաղալ յառաջ մինչև 'ի Կոստանդինուպօլիս, և զերկրորդ թռան իւր զՎոստանդին կարգել յաթոռն Բիւզանդիոյ, որպէս համբաւէր : Կայսրուհւոյն բնաւ այլ միտք էին յորժամ գարձ արար 'ի Մուքուա . սակայն Տաճիկք արդեւեալ զդեռպանն Ռուսաց յետի գուլէ՝ յայտ արարին զպատերազմն :

Յամին 1787 յարձակեցան Օսմանեանք 'ի Գրլպուրուն, այլ Սուլթորով լանեաց զնոսա անտի սաստիկ հարուածովք : Հասին այլ զօրք եօթանասուն հազար 'ի միւս կողմանէ՝ որոց զօրավարէր Փոթեմքին իշխան, և խորտակեալ նախ զԹաթարս Կուպանայ, մարտ եղին ընդ Տաճիկս, և բազում մարդիկ կարուսեալ՝ հուսկ ուրեմն եկին պաշարեցին զամուրն Օզու :

Յառաջնում աւուր անդ յուլիսի հասին և 'ի ծովէ նաւք Ռուսաց . և մինչդեռ նոքա մարտնչէին ընդ նսւաւ տորմին Տաճկաց, յարձակեցաւ 'ի վե-

րայ քաղաքին և 'ի ցամաք կուսէ փո-
թեմքին, և առ զպատնէշսն : Այլ հա-
սան փաշա ծովակալն ոչ կամեցեալ եր-
կրորդ անգամ մարտնչել, խոյս եա նա-
ւուքն 'ի Կաստանդնուպօլիս . և փո-
թեմքին պատնէշ պաշարմամբ նստաւ
առ բերդաւն Օզուի :

Իբրև հաս 'ի վերայ ձմեռն սաստկա-
տաւոյց, թէպէտ Ռուսք ոչ ինչ կարի
նեղէին 'ի ցրտոյն, 'ի տրու երկրի բնա-
կեալք, այլ զի համբարքն պսկասեալ
էին՝ փոթեմքին եգ 'ի մոխ անակնկալ
յարձակմամբ առնուլ զքաղաքն : Սա-
կայն տեսեալ զամբուլթն քաղաքին, և
զպաշարելոցն ահեղ պատրաստութի և
զիւրոցն նուազութի՝ ոչ վստահացաւ .
զի Օզուցիք աւելի էին քան զքառա-
սուն հազար, ուր Ռուսք չորեքասան
հազար հեթ մնացեալ էին :

Ձեռն էարկ յայլ իմն հնարս, և ազգ-
արար 'ի քաղաքն՝ թէ չեն իւր կամք
պատերազմել 'ի բթալից ժամանակին,
վասն որոյ մեկնի յաշխարհ իւր . այլ
պատրաստ կացցեն 'ի գալ գարնայնոյն
զոհ լինել պատմութե զօրաց իւրոց,
զի անշուշտ առից ես . ասէ, զքաղաք .
և հարեալ զթմբուկսն մեկնեցաւ ան-
տի : Ջայն տեսեալ պաշարելոցն՝ խնդա-
ցին յոյժ, և մինչդեռ անհոգացեալ
թմբեալ առ հասարակ խոր 'ի քուն
ննջէին՝ փոթեմքին ընդ ալ ուղի ած
գիշերայն զգօրս իւր գարձեալ ընդ բեր-

գաւ քաղաքին . և յ17 գեկտեմբերի
յաւուր ասի սրբոյն Նիկողայոսի պաշա-
տանի Թագաւորութեն Ռուսաց՝ երեց
բանակին քաջալերա կարգաց առ զօրն՝
թէ որ դք մեռանիցի յայտմ առաք 'ի
սէր իւրոյ Թագաւորին՝ սուրբն Նիկո-
ղայոս ահա տարածեալ զգիրկս իւր կայ
յերկինս ընդունել զնա առ իւր :

Խրախուսեցին զօրքն և 'ի բանէն . և
'ի վեց առաջն բաժանեալ՝ զօրավարն
Փաւլեմ գիմեաց 'ի պատնէշն որ 'ի վե-
րայ լերին կային , Փաւլեմպարաք յարձա-
կեցաւ 'ի խորտակել զգլուխն . գնգա-
պեան Փլաթով մարտ եգ ընգ Ալպա-
նիացիա որ 'ի վերայ վիսին մեծի պահ
ունէին , և զօրավարքն Անհալթ և Տու-
կորուքի անցեալ ընգ մին 'ի գրանց քա-
ղաքին՝ և ոչ ինչ միտ եգեալ գիմեկա-
ցութե պաշարելոցն՝ հատին հատին մին
չև յաշտարակն հասան փաշա գալէսի ,
և առին զայն , և խաւժեցան 'ի քաղաքն
ընգ ամենայն գրունս նորա :

Յայնժամ քաղաքացիքն 'ի տանց իւ-
րեանց հրազէնս արձակեալ 'ի վերայ
Ռուսաց 'ի հարուածս սատակս հար-
կանէին զնոսա , մինչև մեռան և ին-
քեանք ընգ փլատակօք տանցն , զի 'ի ծո-
վակոզմն կուսէ անգագար ճմրածիգ լի-
նէին Ռուսք 'ի քաղաքն : Ի հինգ վայր-
կենի առաւ քաղաքն . որպէս հաւատ-
տեաց Փոթեմքին . և զի հրաման եր
յաւարի առնուլ զայն , այնչափ ճոխա-

ցան լցան աւարաւ Ռուսք՝ մինչև զմի
սակի վննեակոյ փոխէին ընդ երկուց
բուլղեաց: Բազում կոտորած եղև և
'ի Ռուսա. երկու զորավարք անկան, և
յիսուան և ինն սպայք, և վեց հազար
զօրականք ընդ մեռեալ և ընդ վիրաւոր:

Չև վայելեալ Կատարինեայ յարգա-
միս մեծի յաղթութեն՝ հարկեցաւ կո-
չել արա 'ի զօրացն գնացելոց ընդ գէմ
Տաճկաց, և արձակել զնոսա 'ի վերայ
Կաւթաւոսի արքային Շվեաաց, որ
մեծաւ զօրութիւն ընդ ծով և ընդ ցա-
մաք խաղայր գայր 'ի վերայ Բեթրպուր-
կոյ՝ առնլով զքաղաքս Ֆինլանտիոյ: Եւ
զի գաշնակից էր նա Թադաւորին Օս-
մանեանց՝ պահանջէր 'ի Կատարինեայ
խաղաղութիւն առնել ընդ գրանն, և
զյսրիմ Թոդուլ ինքնագլուխ:

Բազում կոտորածք եղեն երկուսանք
յայլ և այլ խառնուրդս մարտից. և զա-
ռաջինն յաղթական էին Շվեաք, այլ
յետոյ ուրեմն 'ի պարտութի մատնեալք՝
'ի հաշտութիւն խօսեցան, և շատացան
արայմանք առաջնոց գաշանցն:

Անտի և Ռուսք և Գերմանացիք առ-
նուին 'ի Տաճկաց զքաղաքս Վալաքիոյ,
և օր ըստ օրէ յառաջ խաղային. այլ
իբրև Թադաւորեաց սուլթան Սէլիմ Գ.,
և Գերմանացւոց Լէոփոլտ Բ., գուլ ե-
ղև զինուց, և սա դարձոյց առ Օսմա-
նեանս զՊելլրատ և զայլ քաղաքս զորս
կալեալ էր:

Իսկ զօրք Կոտարինեայ, առաջնորդուծք զօրավարացն Ուշաքովայ, Հելմանայ և Փոթեմքինայ առին զամենայն երկիրն առ Դանուբաւ և զնորն Քիքի, և Փոթեմքին պաշարեաց զԻսմայիլ: Յետ յերկար պատերազմաց Սուլտորով յարձակեալ եմուտ 'ի քաղաքն ընդ գէղադէզ գիւղուհն տնկեալս 'ի նմա. և ահեաց մարտն այլ եւ երկու աւուրաւ. և ճապաղիւք արեան վաւկօրէն խաղացեալ ընդ փողոցս քաղաքին՝ հարկանէին մինչև 'ի Ծուհիս յաղթականացն: Յայնմ մարտի անկան 'ի Ռուսաց արք երկուստան հաղար, և 'ի Տաշկայ առաւել քան զքսան և վեց հաղար: Ետևուծ փաշա վերստին զօրաժողով ընալ յարձակեցաւ 'ի վերայ Ռուսաց, այլ 'ի փախչել իւրոցն և ինքն կառեցաւ:

Ի նմին ժամանակի և զօրավարն Կուտովիչ խորատակեալ զԹաթարս Կուպանայ և զՎոդկասայինս՝ խաղաց մինչև յԱնափա և հառ զայն:

Ապա յամին 1791 Փոթեմքին 'ի գնալն 'ի Բեթրպուրի մեռաւ զճանապարհայն, և փոխանակ նորա առաքեալ Կոմսն Պեղզորոտաքի՝ զիջաւ խօսել ընդ Օսմանեանս զհաշտութիւն 'ի 11 յունուարի յամին 1792 'ի քաղաքն Եաշ. և պայմանք ուխտին եղեն, զի մնասցէ Օղտ 'ի ձեռս Ռուսաց, և հաստատուն կացցին պայմանքն հաստատեալք 'ի Գայնարձըզ, և Թագաւորն Օսմանեանց

հատուցե Ռուսաց երկոտտան միլիոն
գահեկանս, և մի ևս խառնեացի երբէք
յիրս աշխարհին չեհաց: Եւ յեա ձեռ-
նագրեւոյ թղթի գաշանցն՝ Պեզպորտ-
պի յայտ արար վեզերին՝ թէ կայսրու-
հին շնորհէ նմա զպայմանեալ արծաթն:

Ընդ այն ժամանակս սուլդան Սէլիմ
խոստացեալ էր լեհաց արս քառասուն
հազար, եթէ և նոքա յանձն առցեն ա-
ռաքել առ նա զորս քսան հազար ընդ-
գէմ Ռուսաց: Եւստ ասկս փութայեալ
կատարինեայ 'ի հաշտութիւն՝ մինչքեռ
զորք իւր ոգիք ութսուն հազար գառ-
նային գային փութանակի և մերձ էին
'ի սահմանս լեհաց, պատուէր առա-
քեաց առ աւագանին լեհաց՝ յետս
կալ 'ի խորհրդոյն զոր հաստատեալ ե-
ղեալ էին 'ի մաի. այսինքն էր նոր իմն
օրէնս՝ կարգել՝ զի և իւրեանց թագա-
ւորք որդի 'ի հօրէ առցեն զաթոռն:
Եւ յընդգէմ կալ լեհաց և 'ի խիզա-
խել 'ի պատերազմ, հրաման ետ կա-
տարինէ զորացն գարձելոյ՝ յարձակել
'ի լեհս:

Բազում քաջութիւնս ցուցին լեհք
յայնմ պատերազմի՝ որ եղև յԱլքրանիա
և 'ի լիթուանիա զօրավարութիւն Յով-
սեփայ փոնեաթովքի եղբորորդւոյ ար-
քային, և հռչակաւորին Թագէոսի Քու-
շուգրայ. այլ Ռուսք բազմագոյնք քան
զլեհս՝ ոտն ոտն յառաջ խաղային,
մինչև եկին հասին 'ի վարչաւ քաղաք:

ուր վարանեալ մնայր Ստանիսլաւ արքայ սակաւ զօրք: Եւ ահա եհաս առ նա գիր 'ի Նասարինեայ՝ թէ որ զինչ պահանջեմ ես 'ի քումմէ աւագանւոյդ՝ խորհրդով և միաբանութբ թագաւորացն Գերմանիոյ և Բրուսիոյ է այն ամենայն:

Յայնժամ Ստանիսլաւ աճապարեաց գուլ առնել զինուոյ, և ունայնացոյց զօրէնս յաջորգութեն նորոգ հաստատելոյ յաւագանւոյն: Ռուսք սփռեցան ընդ ամենայն քաղաքս Լեհաց, և Լեհք նուիրակս առաքեալ առ կայսրուհին՝ աղաչեցին զնա ընդսունել զԼեհաստան դարձեալ ընդ իւրով հովանաւորութիւն որպէս կանխաւն, և անյիշաչար լինել:

Յետ սակաւ ժամանակի մինչ գեռ ևս իւեռային բազումք 'ի Լեհաց ընդ եղեալն, Քոշուսքոյ որ մեկնեալ էր 'ի Լիւսիս ընդ ոմանս յիւրոց համախոհից, եւ համբաւել ընդ Լեհաստան՝ թէ գրամս բազումս առեալ իւր 'ի Գաղղիացոց՝ դայ ազատել զԼեհս 'ի ծառայութէ թագաւորի, և ազատութիւնորհել ամենայն գիւղականաց և ծառայից: Անգէն վաղվազակի 'ի վեր երևեցան հարիւր հազար գիւղականք սպառազէնք յամենայն կողմանց. և Քոշուսքոյ նոքօք հանգերձ և այլովք բազմօք մտեալ նախ 'ի Քրայքով անց անտի 'ի Վարշաւ. ուր ազմուկ անհնաւին յուզեալ ընդ ժամս երեսուն և չորս

եղև մարտ սասաիկ , և կոտորեցան բաց յերկու հազար Ռուսաց գրեթէ ամենայն աւագորեարն լեհաց՝ որք հաւանեալն էին ընդ պահանջանս Կատարի նեայ :

Մինչ այս մինչ այն , և ահա Ռուսք և Բրուսք և Գերմանացիք հեղեղեցին ամենայն ուստեք յաշխարհն լեհաց , հարին ցրուեցին զժողովեալսն առ Քռշուսքայ , և զնա ձերբակալ արարին :

Դարձեալ զօրաժողով եղեն լեհք 'ի Բրակա մերձ 'ի Վարշաւ , և մարտնչէին ընդ Ռուսս . այլ սոքա առաջնորդութե քաջին Սուվորովայ ժամս վեց անհաւարին պնդութե մարտ եղեալ՝ առին զաւանն , և հարին 'ի լեհաց արաքսան և երիս հազարս ընդ մեռեալ և ընդ վիրաւոր :

Ստանիսլաւ որ փախուցեալ մեկնեալ էր յաշխարհէն՝ առաքեաց առ Կաաարինէ մուսկակ հանգիսական , որով աայր 'ի ձեռս նորա զթագն իւր մինչև 'ի սպառ , և ինքն ևս գնաց 'ի Բեթըրպուրկ : Յայնժամ և երկքին պետութիւնքն բաժանեցան յիւրեանս զլեհաստան մինչև ցայսօր :

Յետ այնորիկ էառ Կատարինէ և զՔուրլանտիա և զՄեմկալիա , և կացոյց զնոսին նահանգս Ռուսիոյ : Անոք և զօրավար նորա Զուպով էառ զԴարանդ , և սկսաւ յառաջ խաղալ 'ի վերայ Պարսից՝ որք նեղէին զհերակ :

Խակ Կատարինէ մինչգեռ ակն ունէր այլոց ևս յազթանակաց՝ յանկարծա մահ եղև գիշերայն ՚ի կաթուածէ ՚ի 15 աւուր նոյեմբերի յամին 1796, ամաց լեալ վաթսուն և եօթանց, և թագաւորեալ ամս երեսուն և չորս իբրև զմիւս ոմն Համիրամ :

Յայլ իմն կերպարանս փոխեցաւ Ռուսիա առ նորա թագաւորութեն, եթէ ՚ի բազմապատիկ աշխարհակալութեցն, և եթէ յիմաստուն տնտեսութեն ըստ ամենայն գլխոց, և զարմացաւ ամենայն Եւրոպա ընդ ճոխ պերճութի արքունեացն Բեթրպուրկայ և ընդ անբաւութի աշխարհացն զորս կալան Ռուսք ՚ի տասն վերջին ամս Կատարինեայ :

Մինչև ՚ի Ժամանակս խռովութեն Գաղգիոյ՝ վայելեցին և ճարտարք եւրոպացիք ՚ի բարձս պատուոյ և ՚ի շահս օգտի յաշխարհին Ռուսաց. այլ անտի և այսր փակեցաւ իմն ընդգէմ նոցա Ռուսիա : Սակայն և գիտութիք ժչ այնչափ զարգացան առ նովաւ որչափ ակնունելի էր. և վասն պատերազմաց յաճախութե անկատար մնացին յոլով չի. նովութիք՝ զորս սկսեալ էր նորա, ևս և մատեննն սրինաց զոր յօրինէր :

Արժանի յիշատակաց գիւտք եղեն առ նովաւ յաւերակս Ապլայիք քաղաքի ՚ի գաշտան Սիպիրայ առ Իրթիշ գետով, զի գտան մեծամեծ գարանք հաւաքաւոր ձեռագիր մատենից յանծա-

նօթ բարբառս և .ի լեզուս Չինաց ,
խալմուխից , և Մանչու Թաթարաց , և
պահին ցարդ .ի գրաստունս Ճեմարանին :

ԳՕՂՈՍ

ԶԱՄԵՆԱՅԻ ժամանակս Թագաւո-
րութեն Կատարինեայ կեցեալ Պօզոսի
'ի Կաչինա , ուր զբօսնայր գնգաւ միով
զօրականաց՝ զորս զգեցուցեալ էր 'ի ձե
Բրուսացի , իբրև անց բազմեցաւ յա-
թոռ մօրն իւրոյ՝ նախկին գործ արար
յետոս կոչել զզօրսն առաքեալս 'ի Կա-
տարինեայ 'ի Պարսս : Զի նոքա անսո-
վորք օգոյ և բերոց կոյմանցն տյնոցիկ՝
յախտս մահու անկեալ կոտորէին օր
ըստ օրէ , և 'ի հարիւր հազար զօրաց
հազիւ թէ հնգետասան հազարք եկին
ապրեցան 'ի Ռուսիա :

Պետութիւնք Եւրոպայ բազում ան-
գամ յորդորեալ զԿատարինէ , և հաւա-
նեցուցեալ էին զնա առաքել յամին
1795 տարմիզ մի ութուտասն նաւաց
յօգնութի Անգլիացւոց ընդդէմ Գաղ-
ղիոյ : Եւ Պօզոս որ առեայր զԳաղղիա-
ցիս ժամանակին՝ օչ միայն որպէս Թա-
գաւոր , այլ և որպէս այր իոհական՝ որ
զգուիցի 'ի թեթեամիտ նորաձեւութեց ,
եդ 'ի մաի միարանել ընդ թշնամիս
Գաղղիոյ իբրև պաշտպան աստեատուէն

Մեղեանայ և քահանայապետին հռովմայ, և նիզակահից թագաւորին Օսմանեանց. և պատուէր եւ զօրացն ի հասաւանի լուեւ ՚ի Գաղղիա կոյս ընդ զօրովարուծի Ռոզէմայերկայ կոմսին: Այլ նա ոչ այնչափ յաջողակ թուէր ՚ի գործն որպէս քաջն Սուվորով, որ բազում անգամ աղաչեալ էր զկատարինէ և զՊօղոս՝ զի թոյլ տացեն ինքեան երթալ և ընդ Փարէզ անցուցանել զանցսն Օղուի և Բրակայ: Բայց կատարինէ վաղ մեռաւ, և Պօղոս զառաջինն ընդ ակամբ հայէր ընդ քաջ զօրավարն. սակայն ՚ի վերջէ կարգեաց զնա մարաշախա մեծ, և արձակեաց յիտալիա փոխանակ Ռոզէմայերկայ:

Մինչքեւ Քաւայ զօրավար Գերմանացւոց խորանկեալ էր զԳաղղիացիս ՚ի Վերոնա, Սուվորով եմուա ՚ի Միլան իւրովքն, և գերմանացի զօրօք, և անտի անց ՚ի Պադուս գետ: Անդ յայնկոյս գետոյն հարկեցաւ զօրավարն Գաղղիացւոց Մոռօ ճակատ յարգարել ընդգէմ եօթանասուն հազար զօրաց՝ երկուսն սան հազար Գաղղիացւովք. և երկիցս յաղթեալ՝ յերրորդումն ՚ի պարտութի մատնեցաւ, և խոյս եւ ՚ի տեղի մի ամուր, մինչեւ եհաս և Մաքտոնաւ իւրովքն ՚ի Նէապօլսոյ. այլ և նա ոչ տեսալ առաջի ամբոխին Սուվորովայ՝ ՚ի փախուստ գարձաւ:

Ապա եկն ընդգէմ Ռուսաց Ժուպէա

զօրավար, և 'ի խառնուրդս մարտին
մինչ գեռ քաջապէս կռուէր, հարեալ
'ի հրազինուց մեռաւ անդէն, և ջրուե-
ցան Գաղղիացիք:

Եհաս 'ի Ռուսիոյ նոր զօրօք ընդ նոյն
աւաւրս և Քորզաքով մինչև 'ի Զուխ-
ցերի: Ընդ առաջ եղև նմա Մասաէնա
զօրավար Գաղղիացւոց, և եղև անգ-
մարտ սաստիկ յոյժ, յորում անհնա-
րին հարուածս ընկալան Ռուսք՝ այն ա-
ռաջին անգամ յայնմ գարու 'ի պար-
տուծի մատնեալք. և 'ի վաղիւ անգր-
թերևս 'ի սպառ խորասկէին՝ թէ չէր
Մասաէնայ երկուցեալ 'ի գալստնէն
Սաւվորովայ:

Զի ծերունին այն զօրավար այնպէս
իմն երագէր ճեպէր յընթացան ընդ
ձիւնապատ լերինս Զուխցերաց, զի
գունդք գունդք Գաղղիացւոց գիպեալք
զճանապարհայն՝ և անգամ զգէմ ու-
նել արշաւանին ոչ իշխէին: Եւ իբրև
իւրքն պարտատեալք 'ի սովոյ և 'ի ջրոց
և յաշխատուծէ ճանապարհին՝ ոչ ևս
կամէին յառաջ խաղալ, Սաւվորով ետ
պեղել փոս մի 'ի վերայ ճանապարհին,
և ինքն տարածեալ անձամբն 'ի նմա
գօչէր. « Ծածկեցէք զիս ընդ հողովս,
և թողջիք սատ զզօրավար ձեր, չէք
գուք իմ որդիք, և ոչ ես հայր եմ ձեր,
թիյլ տուք ինձ ատեն մեռանելոյ: Խի-
զախեցին զօրականքն, և յարուցեալ
զնա՝ խրախոյս կարգացին ելանել 'ի կա-

տար լերինն և հալածել անտի զԳաղ-
ղիացիս, որպէս և արարին իսկ: Այլ
Սուգորով առեալ զլուր միանգամ և
երկիցս պարտելայն Քորդաբովայ, և
զԳերմանացւոցն նիզակակցաց՝ լքանել
զքանսին Ռուսաց, դարձ արար և ինքն
և մեկնեցաւ յաշխարհ իւր:

Զայս ամենայն իբրեւ զգաց Պօղոս,
ցատուցեալ ընդ վատուծի նիզակակից
զօրավարացն՝ հրամայեաց ամենայն զօ-
րաց իւրոց գառնալ գալ 'ի Ռուսիա, և
այլ ոչ ևս խառնեցաւ 'ի չփոթս Եւ-
րոպայ:

Սուգորով մեծաւ սարջանօք ելեալ
'ի Գերմանիոյ՝ առ ցաւոց սրտին խօ-
թացաւ, և կիսամահ հասեալ 'ի Բե-
թրապուրկ՝ յեա սչ բազում աւաւրց մե-
ռաւ այլն քաջ՝ մականնուանեալն 'ի
Կատարինեայ Ռիմնիցքի, զի հասեալ էր
մինչև 'ի Ռիմնի քաղաք, և 'ի Պօղոսե՝
Խոալական. որ և սւրեք յիւրում հրո-
վարատիին կօչէ զնա զօրավար վեհա-
գոյն ամենայն զօրավարաց՝ որ երբեք
կացեալ իցեն ուրեք մինչև 'ի ծագս աշ-
խարհի, և հրամանք նորա և կարգա-
գրութիւնք մի մի օրէնք համարեցան զի-
նօւորական վարժից Ռուսիոյ:

Իսկ զօրք նորա քսան հազար նշխա-
րեալք յուծսուն հազարացն՝ խոնջք և
վաստակք անշքացեալք և տառապեալք
և քրձազգեստք դարձ արարեալ յաշ-
խարհն՝ ոչ նուազ փառաւորեցան՝ քան

եթէ զամենայն զԵւրոպայ զինու զօրու
թիւ նուաճեալ էին . և յազմականք
անգամ նոցին յապուշ հարան ընդ ան-
յողգողգ արիութի նոցա և ընդ հաւատա-
առ Արտուած և առ զօրավար իւրեանց :

Յայնչափ մնասուցն , և յառաջին ա-
ռատաձեռնութեցն զատարինեայ հա-
տան ապաւեցան գանձք աշխարհին , և
Պօղոս զելոյց զարժէս գրամոց յոյժ
յոյժ , և հնարեցաւ զթղթագրամն ըստ
այլոց ոմանց եւրոպական պետութեց :
Այլ իբրեւ ետես զի կարի իմն յաճա-
խեաց թուղթն , յաւուր միում վեց մի-
լիոն թուղթն հրամայեաց այբել 'ի հրա-
պարակի , և բազմացոյց առ ժամն զազըն-
ձիս՝ մինչև բովք Սիսիլիայ առ սակաւ
սակաւ լծացուցեն զթերին արքունի
գանձուցն :

Ապա եմոյծ Պօղոս 'ի զօրս իւր զխրս-
տութի զինուորացն Բրուսաց , և զան-
ցոյց ևս զնոքոք , մինչև արանջել նո-
ցա զինքնակալէն : Ոգւովք չափ գուն
գործեաց անհետ առնել և զամենայն
գաղղիական նորաձեւութիս , և անգամ
զբաճկոն գաղղիացի և զգլխարկ բոլոր-
շի՝ յանցանս գրէր զգեշլեացն : Զյո-
լովս վասն այսպիսի յանցանաց և վասն
այլոց կասկածանաց եդ 'ի բանաի , աք-
սորեաց , և մերկացոյց յընչից : Եւ 'ի
վերջէ ըստ կասկածոտ բարոյիցն ան-
հանգիստ եղեալ , մեռաւ 'ի 11 մարտի
յոմին 1801 , թագաւորեալ ամս չորս

և ամիսս ինչ, և էր ինքն քառասուն և եօթն տմաց :

Փոքր մի յառաջ քան զմահն Պօղոսի օտացան Ռուբը և զաշխարհն Վրաց . զի անտեսալ որդւոյն Հերակի՝ թէ Պարսք վաղ կամ անագան ունին յինքեանս գրաւել զաշխարհն Վրաց , լաւ համալինցաւ տալ զայն 'ի ձեռս Ռուսաց , և ինքն եկն 'ի Բեթրպուրկ :

Որդիք չորք էին Պօղոսի . Աղէքսանդր , Կոստանդին , Նիկողայոս , և Միքայէլ . և զմի մի 'ի նոցանէ կարգեաց գնդապետս գնդից գնդից պահակաց , և զան գրանիկն եգ հրամանատար ընդհանուր զօրացն Բեթրպուրկայ :

Միրող գոլով արգարուէ , կարգեաց արկղ մի՝ յորում համարձակ էր ամենեցուն արկանել զգիրտ պաղատանաց և հայցուածոց , և մի ոմն 'ի խորհրդակա՝ նաց իւրոց այգուն այգուն մատուցանէր նմա զիմաստս թղթոցն . այլ զեղծանել նովաւ ամբոխին խափանեաց զայն :

Երարձ 'ի գիւղականաց զբաժ ցորենոյ և այլոց արմեռաց , և աղատեաց ըզբազումս 'ի Լեհաց բանաարկելոց , ընգորս և զՔոշուքոյ : Հաստատեաց զկարգ աղատանւոյն , կանգնեաց դպրոցս որրոց և օրիորդաց , որոց և զտիկին իւր կարգեաց 'ի պաշտպան : Կառույց հոյակապ շինուածս հասարակաց 'ի Մոսքուա և 'ի Բեթրպուրկ : Կարգեաց ատենս քննութե և օտարաղգի գրոց մտնելոց 'ի

Ռուսիա, և ապա բնաւ իսկ արգել ըզմուտ նոցին : Հրատարակեաց զմատեն օրինացն Կատարինեայ 'ի պարծանս մեծի կայսրուհւոյն : Շնորհեաց բազում և կարևոր ազատութիս առանձին հրովարտակօք Հայոց բնակելոց յԱժաէրիան, 'ի Գրիգորիպօլիս, 'ի Դարբանդ, 'ի Խաբատ, և յԷսկի խրիմ :

Ձեռն էարկ Պօղոս և 'ի կարևոր գործ հաստատութե կարգի յաջորդութե, որ անփոփոխ և անշարժ կարիցէ մնալ մինչև 'ի սպառ. և ձեռնագրեալ 'ի կըտակին ինքն և գլխոյն իւր՝ յաւուր պսակման իւրոյ յինքնակալ եգ զոյն 'ի վերայ սեղանոյ եկեղեցւոյն 'ի Մոսքուա : Ապա յամին 1797 հրատարակեաց զօն. յեղ լի օրէնսն՝ որովք սահմանէր արքունական տոհմին ըստ գլխոց զկալուածս, և զեկամուտս, զիշխանութիս և զնշանս անգամ պատուոյ, և զկարգ պայտաշտելոյ նոցա զերեարս ըստ ամենայն գուշակելի գիպաց և հանգամանաց :

Այսպէս Պօղոս 'ի սուշ ժամանակի թագաւորութեն բազում ինչ յօգտակարաց 'ի գլուխ տարեալ՝ թէ ոչ կոչեցաւ պերճ ինքնակալ և աշխարհակալ, այլ յիբաւի բարի և բարերար և հպրարշխարհին իւրոյ խոստովանեսցի յամենեցուն :

ԱՂԵՊԱՆԴՐ Ա.

ԱՄԲԱՐՁԵԱԼ մեծի թագաւորիս յա-
թառ ինքնակալութեան Ռուսաց 'ի ձե-
մարտի, յամին 1801, ըստ 'ի մանկութե-
զեզեցիկ գաղափարակութեն 'ի ձեռ-
հանւոյն իւրոյ Կատարինեայ երկրորդի,
և հաշակաւոր բանասիրին Լահաւփայ՝
անգէն յայտ արար զարգաւոր մարգա-
տէր և իմաստուն բարոյիցն՝ բազմապա-
տիկ շնորհա և ազատութիւն պարգեւեալ
կարօտելոյ : Նուազեաց զհարկս, գար-
ձոյց զպարտեալս, ներեաց գաղափր զե-
նեւորաց, և երարձ զխափան մեկից օտար-
ազգի գրոյց 'ի Ռուսիա . այլ այս ազա-
տութի յետ ամաց ինչ 'ի գէպ ամփո-
փեցաւ : Կարգաւորեաց զգաղափարանե-
կան իրս, և ձեռն ետ 'ի բարգաւաճել
զվաճաւաշահութի : Հրաման ետ եհան
'ի բաց լքանել իշխանաւորաց զանոտի
անուանակոչութիւն աւելորդս :

Աւանմին խնամով ուշ կալաւ 'ի զար-
գացումն գիտութեց և արուեստից յիւ-
րում պետութեն՝ մեծապարգև մեծա-
րեալ զընտիր մատենագիրս . և 'ի յուզ-
քազարս, որպէս և 'ի Տփիսիս յամին
1804, կանգնեաց մեծամեծ գալորոց
հասարակաց :

Խաղաղաւոր ոգին Ազգականգրի հնարա

հաշտութեան հոգացեալ ընդ պետութեան
Գաղղիոյ և Անգղիոյ, ազաւեր զնոսա 'ի
սէր գաշնաւորութեան յամին 1805: Այլ
Նափուլէոն տիրապետեալն յայնժամ 'ի
Գաղղիա՝ թշնամանօք հանգերձ արձա-
կեաց զգեսպանն Ռուսաց 'ի Փարիզէ 'ի
Ռուսիա: Ապա իբրեւ Գերմանացիք 'ի
մարտ խաղացին ընդդէմ Նափուլէոնի,
աշտպարեաց և Աղեքսանդր յօգնութի
նիլակակցացն իւրոց Գերմանացւոց .
այլ չև հասեալ նորա՝ առաւ վեննա,
և Աղեքսանդրի 'ի միում ճակատամար-
տի ձախողեալ՝ եթող զզօրս իւր առ սահ-
մանօքն Աստրիոյ, և մեկնեցաւ 'ի Բե-
թըրպուրի:

Ի տիրել Նափուլէոնի 'ի Բրուսսիա և
'ի յարձակիլ զօրք 'ի Ռուսս յամին
1807, Ռուսք ոչ կարացեալ զգէմ ու-
նել բռնութեան Գաղղիացւոց 'ի սպառ,
յետս ընդ կրուկն նահանջեցան. և Ա-
ղեքսանդր խօսեցաւ ընդ Նափուլէոնի 'ի
հաշտութեան յ8 յուլիսի:

Յելս կոյս 1808 ամին 'ի բոլորքեւ
վերադին պատերազմին Գաղղիացւոց ընդ
Գերմանացիս՝ Աղեքսանդր ոչ միտեաց
'ի մի կամ 'ի միւս կողմն: Այլ իբրեւ
հառ Նափուլէոն միւս անգամ զվեննա և
զԲրուսսիա, և անհնարին խորխաւանօք
սպառնայր Ռուսաց՝ կանգնել անգրէն
դտերութիւնն լեհաց զկործանեալն, և
պահանջէր յԱղեքսանդրէ ծանր ծանր
պայմանս անքերելիս և անխաւս, Աղեք-

տանգր գումն գործէր հնարա խաղաղու-
թն գտանել, այլ 'ի զուր : Զի Նափո-
լէոն առանց ինչ աղքատարուն միեղաւ
'ի առհմանո նորա հինգհարիւր զաթաուն
հազար զօրօք յամին 1812 :

Մինչքեռ Աղեքսանգր խորհէր հա-
տուած մեծ զաշխարհին իւրոյ թողուլ
'ի Գաղղիացիս՝ զի գտնեա միւսոյ մտափնն
յապահոմի կապցէ մնասցէ իշխան, իւրքն
ահագին սասակաւք գաւաղին ընդ Գաղ-
ղիացիս առ Սմուննաք քաղաքաւ . յա-
րում՝ ճակատու կոտորած անհնարին
լեալ երկուսանք՝ մնայր մարտն անպար-
տելի : Ապա Ռուսք առ 'ի ձգել զԹըշ-
նամին 'ի խորս աշխարհին իւրեանց յա-
մայի և յանջրդին անապատս՝ յեաս
ընկրկեալ մեկնեցան 'ի Մոզքուա : Իբրե
եկին մերմեցան Գաղղիացիք անգր, հուր
հարին Ռուսք ընդ ամենայն կողմանս
քաղաքին, և խոյս ետուն 'ի ներքսա-
գոյն անապատս . և 'ի հասանել Նափո-
լէոնի անգր՝ աճիւնացեալ տեսանէր ըզ-
թաղաւորեալ քաղաքն :

Յայնժամ հրաման եա Նափոլէոն զօ-
րաց իւրոց չու գարձի տռնել . զի ձմեռն
ստատկասառոյց 'ի վերայ հասեալ կայր . և
մինչ զեռ գանգաղէին նոքա, պաղեցաւ
երկիրն առհասարակ, և կոտորեցաւ
գոգցես սզջոյն բանակն . և զմնացեալսն
'ի սուր սուսերի կոտորեալ Ռուսաց՝
առին միւսանգամ զլեհս, և զվարչաւ,
ուր յայտ արար Աղեքսանգր և զիրա-

աւան իւր ընդգէտ՝ Նափոլէոնի աւան ձին հրովարտեալ։

Իսկ Նափոլէոնի վերապին զօրաժողով լեալ ՚ի Փնդրէ՛ խաղաց երեքարիւր և վաթսուհի հազար զօրօք և էառ զՍաք-
սոնիա։ Անդ գրգռեցաւ մարտ սաստիկ ընդ Գաղղիացիս և ընդ գաշնաւորեալ
պետաւթիւնն Ռուսաց և Բրուսաց և Գերմանացոց. յորում մարտի, որպէս
և յայլ նուագս, Աղեքսանդր ինքնին
գլխովին շահաւակեալ բազում նախ-
ձիբա ՚ի Թշնամիս անդր գործէր։

Նափոլէան և յայս նուագ յաղթա-
կան գտեալ զանեաց զգաշնաւորան, որք
և ՚ի նահանջել իւրեանց յետս՝ հրձիգ
առնէին զամենայն՝ առ ՚ի չթողոյ Գաղ-
ղիացւոց համբարս կերակրոյ։ Յայն-
ժամ պայմանեցաւ երկուստեք աւուրա-
քառասուն դուլ առնել զինուց. յո-
րում ժամանակի որսացեալ նիզակեղ-
ցանք և զԱւստրիականն աւերուի՝ տառա-
քացան յոյժ յոյժ քան զԳաղղիացիս,
և ճակատեալ առ Լիվորա քաղաքաւ՝
հարին խորտակեցին ՚ի սպառ զզօրս Նա-
փոլէոնի ՚ի 16, 17, և 18 հոկտեմբե-
րի յամին 1813. և իբրեւ ոչ զիջանէր
նա ՚ի չափաւոր պայմանս առաջադիւս
նմին ՚ի նիզակակից յաղթականացն, վա-
նեցին զնա մինչև ՚ի Գաղղիա, և մեռ-
ցան առհասարակ յաշխարհ։

Անդ էր տեսանել զԱղեքսանդր իբրու-
նոր զամս Ալեքսանդրն խրախուսել համ-

աշխարհական բանակին, և քաջալեր
բնակչաց երկրին . քանզի նա ինքնին էր
որ խօսէր 'ի գիմաց նիզակակցաց իւրոց
յամենայն պէտա՝ ըստ նոցին իսկ առհ-
մաննայ : Որոյ մտեալ ընդ նոսա 'ի Փա-
րէզ՝ քաջալերեաց զբնակիչսն, և նոցին
խակ Գաղղիացւոց յընտիր արար՝ զի զոր
ազգ և տարազ տէրուէ կամեցին յայնմ՝
հետէ ունել, ինքեանք ընտրեալ կալ-
ցին : Եւ 'ի խնդրել Գաղղիացւոց 'ի մի
բերան զԼուգոմիկոս ԺԼ Պուրպոնեան
'ի Թագաւոր, և յուրասա կալ 'ի Նա-
փոլէօնէ, հաւանեցաւ նոցա Աղէք-
սանդր . և անգ գեգերեալ մինչև 'ի գալ
Լուգոմիկոսի՝ ել նմա ընդ առաջ գլր-
կախառն ողջունիւ, և ան զնա յապա-
րանո նորին, ուր չէր ինքն օթեանեալ՝
'ի պատիւ գահուն Գաղղիայ :

Ապա յ30 մայիսի յամին 1814 հաս-
տատնցաւ 'ի Փարէզ հաշտութի խաղա-
ղութն 'ի մէջ ամենայն պետուէց Եւ-
րոպայ, և 'ի վաղիւ անդր Աղէքսանդր
Ճաշեաց ընդ արքայի յարքունիս նորին .
յորում պահու խաւան բաղմութի քա-
ղաքին գաղթ տուեալ 'ի հրապարակ
անդր՝ 'ի ձայն ցնծութն ազազակէին .
«Վեցցէ Աղէքսանդր, կեցցէ խաղաղա-
բարն Եւրոպիոյ . Վեցցէ արքայ, կեցցէ
Լուգոմիկոս ցանկալին » :

Թողեալ Աղէքսանդրի զՓարէզ լի և
պատարուն հաշակաւ իւրոց գեղեցիկ
գնացիցն բարեւաւութն՝ խաղաց գնաց

ընդ փեղերիկոսի Գ. աղբային Բրուսայ
'ի Լոնգոն և յԱքսֆորա, և ամենայն
ուրեք կայսերական շքով մեծարեալ
գարձ արար անգրէն յաշխարհ իւր, և
եհաս 'ի 25 յուլիսի 'ի Բեթրայուրի
ընդ գշխային իւրում, որ ընդ առաջ ե-
կեալ էր նմա մինչև 'ի Գերմանիա:

Եւ Թէպէտ Աղեքսանդրի վաղագոյն
կանխեալ ազգ արարեալ էր անգր՝ չառ-
նել ինչ նմա հանգէս յազթանակի, զի
տեառն է ասէր յաջողումն մարտիս,
սակայն քաղաքացիքն մեծաշուք հան-
գէս ցնծութե կատարեցին 'ի մասնել
նորա 'ի Բեթրայուրի: Յայնժամ ամենայ
Աղեքսանդր պատկեր պատուոյ առ 'ի
բաշխել զօրականին՝ փորագրեալ 'ի մի
կողմն. « Մի՛ մեղ տէր, մի՛ մեղ, այլ
անուան քում տուր զփառս »:

Իբրեւ անցին 'ի վերայ ամիոջ ինչ,
գնաց ընդ աղբային Բրուսայ 'ի վեննա,
ուր 'ի ժողովել ամենայն Թագաւորաց
Եւրոպայ՝ յառաջնում աւուր անգ
նայեմբերի յամին 1814 ունէր լինել ընդ-
հանուր ժողով Թագաւորաց: Ի հասա-
նել անգր կայսերն Գերմանացւոյ ֆրան-
չիսկոսի Բ., այն ինչ շուրջ ամէր զաջ
իւր կայսրն եթէ ոք ձեռն տացէ նմա
իջանել յերիվարէն, փութացաւ եջ
Աղեքսանդր յիւրմէ երիվարէն, և ըն-
թացաւ կարկառ զձեռն իւր առ կայսրն
'ի հիացումն տեսողաց:

Ի ժողովն անգ. զամենայն ճիգն Թա-

գետաց Աղեքսանդր ընդգէմ տառապ իւրոց առ 'ի պինգ Եւնեւ և շղատանեւ 'ի պետութեն Ռուսաց զթագաւորութիւնէ հաց . որում 'ի վերջէ հաւանեցան ամենեքեան 'ի յունուարի յամին 1815. Ճանաչելով զԱղեքսանդր 'ի թագաւոր լեհաց՝ անուամբա՝ Թագաւոր կարգեալ 'ի բարեկարգութիւն աշխարհին : Զոր և արգիւնացոյց Աղեքսանդր՝ բազմապատիկ պիտանի կարգաւորութիւն 'ի լեհաստան .

Ի նմին ամի հաշտութիւն արար Աղեքսանդր և ընդ ՖէթհԱլի շահին Պարսից, որ եթող 'ի Ռուսա 'ի սպառ զամենայն զՍիւնիս, և զՏաղատան, ապա և զՎիրս :

Այն ինչ այսպէս յանդորրու էր Եւրոպա, Նափոլէոն զերծեալ յարգելանէն իւրմէ յԵլպա կղզւոյ՝ գայր մատնէր 'ի Փարէզ : Աճապարեաց Աղեքսանդր ազգ առնել նիզակակից թագաւորաց, և ինքնին խաղաց 'ի Գաղղիա : Այլ մինչև հասեալ Նորա անդր, Վելլինկոն զօրավար Անգղիացւոց նկուն արար 'ի սպառ զՆափոլէոն . և Աղեքսանդրի մանալ 'ի Փարէզ, և խնդակից ընալ Լուգովիկոսի, գարձ արար 'ի լեհա . ուր սա առաջին 'ի Ռուսաց եգաւ զթագ աշխարհին, և ապա անց գնաց 'ի Բեթրպուրկ ցնծալից հրճուանօք և աղաղակաւ քաղաքացւոցն 'ի ձայն զանգակաց և հրազինուց :

Յամին 1816 'ի յունուարի 1, հրովարտանք սպար. տարազբութե. Յիսու-

սեանց 'ի Ռուսիոյ, ըստ ամբաստանութեն, թէ նոքա դարձուցեալ իցեն զմանս յազատանւոյն 'ի հռոմէական հաւատս՝ ընդգէմ՝ օրինաց նախնի թաղաւորացն Ռուսաց :

Գտաւ Աղեքսանդր և 'ի ժողովի թագաւորացն գումարելոց 'ի Վերոնա քաղաք յամին 1821 'ի բարեկարգել զիրա խաւիոյ և Սպանիոյ . և անտի եւ շքեւ ընդ երևելի քաղաքս աշխարհիս : Դարձարեալ յիտալիոյ 'ի Ռուսիա լի եռանդեամբ ժաման տունելոյ և զիւրն ազգ յայն ծագ քաղաքականսն, իմաստութե և ճարտարուե, զոր իւրոնք քաղակիրթ ակորժակաւ և խոհական ընտրութ գիտեալն երյամենայն կողմանս Եւրոպայ, այնչափ ինչ բարեկարգութե յաւել յառաջնան, զի յիրաւի անուանեցաւ վեհ ինքնակալ ազգի ոչ միայն մեծի և քաջի, այլ և իմաստնոյ և ճարտարի, և անյագ ուսումնասիրի :

Ուզեորեալ ապա գողցեա ընդ ամենայն կողմանս լայնածաւալ աշխարհին իւրոյ, յերկրորդում նուագի ճանապարհորդութեան իւրոյ 'ի Խլիմ յամին 1825, իբրեւ եհաս 'ի Թայլան քաղաք, ընդունեցաւ 'ի տենգէ, և 'ի սակաւ տուրս վախճանեաց անդ զկեանս իւր յամանան գեկանմբերի :

Լացին զնա Ռուսք առ հասարակ, լացին և օտարազգիք համբռն . նոքա իբրեւ զիւրեանց բնիկ հայր գորովազութ

և անէր աշխարհաշէն , և սոքա իբրեւ զմի
'ի վերահաշէնց և 'ի սերմն անդերակա-
լաց , որոց գործք և բանք և խորհուրդք
պիտանիք . յոյժ և գովելիք՝ առանկ օրի-
նակի ըսալ իցեն աշխարհի :

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ Ս .

ՔԱՆԶԻ Աղեքսանդր ոչ եթող որդի
ժառանգ անժողոյն , ըստ կարգի անկա-
նէր թագաւորութին կոստանդնի եզ-
բօր նորին երկրորդի որդւոյն Պօղոսի .
այլ զօրութիւն յայտարարութեն : Կրա-
տարակելոյ յԱղեքսանդրէ յամին 1823
ամբարձաւ յանձնա ինքնակալաւն եր-
րորդ որդին Պօղոսի ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ Ս , որ
և թագաւորէ այժմ՝ մեծաւ փառք :

Յամին 1826 , 'ի 5 անպանձմբերի պը-
տակեցաւ նա 'ի Մոսքուա իբրեւ ինքնա-
կալ Ռուսիոյ , և 'ի նմին աւուր առան-
ձին հրովարտակաւ յայտ արար իւր ա-
նձաւորութեանց յետ մահուանն զորդի
իւր զմեծ իշխանն Աղեքսանդր Նիքո-
լայեմիչ , զծնեալն 'ի 29 ասորիկի յա-
մին 1818 : Ապա յամին 1829 , 'ի 24
մարտի պատկեցաւ 'ի Վարշաւ որպէս
Թագաւոր Լեհաստանի :

Անգէն ընդ ինքնակալել իւրում ցա-
ծոյց զապրտամբութին ծագեալ 'ի Բե-
թլըպուրի : Ապա արար զպատերազմն

ընդգէտ՝ Օսմանեանց, յորում հանգի-
սացան յոյժ յոյժ երկոքեան զորավարք
նորա Տիպիչ և Փապքեւիչ . առաջինն ա-
նուանեցաւ Զապալքանդէի՝ իոր զի ան-
ժայ զգօրա Ռուսաց անգր քան զՊալքան
էրինս , և եմուտ յազթանակաւ յԱ-
գրիանուպօլիս . և երկրորդն կոչեցաւ
Երեւանդէի՝ սակօ երկրակալութեցն 'ի
Հայս :

Տորմիզ նաւաց նորա նիզակակից եղև
Անգղիացւոց և Գաղղիացւոց 'ի հաչա-
կաւոր պատերազմին Նաւարինայ յամ-
տանն հոկտեմբերի յամին 1828 . որով
ազատութի շնորհեցաւ նորոյն Յունաս-
տանի :

Յամանեանն նոյեմբերի յամին 1830
ապրտամբեցին Լեհք 'ի ներքուստ ձե-
ռին Ռուսաց , մինչև մեկնել Կոստան-
դնի 'ի Վարչաւայ : Ինքնակալն արձա-
կեաց 'ի վերայ նոցա զՏիպիչ . այլ 'ի
յաճախել ողմկին , և 'ի մեռանել Տի-
պիչայ յախական ախտէն յամին 1831
'ի յունիսի 10 , (որպէս և Կոստանդին
եղջայր ինքնակալին մեռաւ 'ի նմին ախ-
տէ .) առաքեցաւ 'ի վերայ Լեհաց քաջն
Փապքեւիչ . որոյ առեալ պաշարմամբ
զՎարչաւ՝ նկուռարար 'ի սպառ զԼեհա :

ՆԿԱՐԱԳԻՐ

ՌՈՒՍԱՍՏՏԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻ

ՆԿԱՐԱԳԻՐ .

ՌՈՒՍԱՍՑԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻ

ՌՈՒՍԻԱ գրեթէ եօթներորդ. մասն է ցամաքի տիեզերաց , և վեշտասաներորդ. մասն ազգի մարդկան բնակեն 'ի նմա : Զի մակերևոյթ նորին ողջոյն ընդ Եւրոպա և ընդ Ասիա և ընդ Ամերիկա հաշուի 5,912,000 մզոն քառակուսի . և բնակիչքն ընդ ամենայն 60,000,000 : Անհուն ընդարձակութիւն աշխարհին Ռուսաց կարէ ասեն աածել ոգիա 150,000,000 . և բնակիչք նորուն ասին յաւելանալ ամ ըստ ամէ 500,000 ոգիք՝ տերնդեամբ եեթ . և այն առաւել բնիկ Ռուսք՝ քան թէ եկք և այլաւեաք :

Առ ճշգրիտ նկարագրութի մեծի աշխարհիս՝ կարենոր թուի ըստ արգի աշխարհագրացն բաժանման ճառել զնրմանէ 'ի կարճոյ . այս է առանձինն սահմանել և կարգել զԵւրոպական ,

ԴԻՐԳ

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ մասն համարի 'ի 16
աստիճանէ արեւելեան երկայնութեան
562. և 'ի 40 աստիճանաց լայնութեան
370. առեալ ընդ նմին և զլեհատեան :

Ասիականին երկայնութի է ընդ մէջ
արեւելեան 34 աստիճանաց, և արեւ-
մտեայց 173. իսկ լայնութի է ընդ մէջ
38 և 78 աստիճանաց :

Ամերիկեան Ռուսիոյ արեւմտեան եր-
կայնութի է ընդ մէջ 133 և 17 աս-
տիճանաց, և հիւսիսային լայնութի ընդ
մէջ 55 և 71 աստիճանաց. ոչ հա-
շուեալ զկղզիան :

ՍԱՀՄԱՆ

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ Ռուսիա 'ի հիւսիսոյ
ունի սահման զՈւկրաինոս հիւսիսային,
յարեւելից զՌուսիա Ասիոյ, և զԾոփն
Կասպից. 'ի հարաւոյ զՌուսիա Ասիոյ,
զՍեւաւ Ժով, զՄոլդաւիա, զՏաճկաս-
տան Եւրոպիոյ, զԱւստրիա, և զՔրա-

քով. յարեմտից զԲրտւսիւ, զՊալթիկ
ծով. և զԸզէաս :

Ասիականին սահմանք են 'ի հիւսիսոյ
Եւրոպեանն Ռուսիա, և Ովկիանոս
հիւսիսային. յարեւելից՝ ծովն և նեղուցն
Պերինկայ, Ովկիանոս մեծ, և ծովն
Օխոթոքայ. 'ի հարաւոյ Քուրիլեան
կղզիք. Չինք, ծովն Կասպից, Պարսք,
Հայք, և Սեաւ ծով. յարեմտից Սեաւ
ծով, կիրճն Ենիգալէի, ծովն Ազախու,
և Ռուսիա Եւրոպիոյ :

Ռուսիա Ամերիկոյ ունի իւր սահման
'ի հիւսիսոյ զՈվկիանոս հիւսիսային.
յարեւելից զԱմերիկա անգղեական. 'ի
հարաւոյ զՈվկիանոս մեծ. յարեմտից
զՈվկիանոս մեծ, զծովն Պերինկայ, և
զՈվկիանոս հիւսիսային :

ԼԵՐԻՆԳ

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ Ռուսիա ըստ մեծի մա-
սին գաշտ իմն է գոգցես լայնածաւալ՝
'ի անդին անդին զարգարեալ բլրովք և
լեռամբք ոչ մեծամեծք : Իսկ հարա-
ւային և արեւելեան սահմանք նորին յա-
ւեա լեռնայինք են : Արգ գլխաւորք 'ի
լեռինս Ռուսիոյ այսպէս հաշուին ըստ
ոմանց. Սիանփինաւեան քիւիւ, 'ի միջն-
այեաւորին Ռուսիոյ, յորս բարձրագոյն
է Վալայ լեռնն 175 մոզաշափ : — Կար

պախէան կամ Վրափայտ լերին, 'ի հարաւ
 ւանգազմն Ռուսիոյ . յորո բարձրակա-
 տաքը համարին Էքսթերինէնպէրկ' 333
 ձողաչափ, և Լիսա՝ 320 ձողաչափ 'ի
 բարձրութիւն : - Կալասուս լերին, ընդ
 որս գետին ոչ միայն գետիք լերանցն
 անջրարեառողաց զԵւրոպա յԱսիոյ, այլ
 և լերինք Խրիսթ . և 'ի սոսա բարձրա-
 գոյն գին 2ապր տաղին 790 ձողաչափ : -
 Ռուս լերին, որք որոշեն զԵւրոպա յԱ-
 սիոյ, և ձգին ընդ ամենայն կողմն Ռու-
 սիոյ արեւելից . և Լերին Ասիոյ :

Կ Դ Զ Ի Բ

Ի ԲԱԶՄԱՅԻԻ կղզեաց աշխարհին մե-
 ծագողիքն են Նոր Զեմլա և Աւելպեզ-
 Գոս Սիբիրիա, 'ի հիւսիսայինն Ովկիան,
 որ են կղզիք անբնակք : Ի Նոր Զեմլեա
 և հրաբուլիս լեռուն քան զամենայն հրա-
 բուլիս մերձաւորագոյն 'ի բեւեռն . և
 անդ 'ի նմին կղզւոջ յաճախեալ են
 յոյժ որքեք ծովու, և այլ ևս գաղտնիք : -
 Սալալիդոս, անուանեալ կղզիք 'ի Սափ-
 տակ ծովուն՝ նշանաւորք վասն մենաա-
 տանին կառուցելոյ 'ի միւսմ 'ի նո-
 ցունց : - Օպէ կամ Էօպէ, Վրոսլափ,
 Այո, և Ալանփ 'ի Պալմիկ ծովուն :

Իսկ Ամերիկեանն Ռուսիա կիսով չափ
 կղզի և, զգրակ գինի :

ԼԻՃԳ

ՀԻՒՅԻՍԱՅՈՂՄԵ ՌԱԼՈՒՅ ԵՆԻ ԸՃՃ
 մեծագոյնս քան զամենայն ըՃՃ ԵՒՐՈ-
 ալայ . և հարաւակոչման բաղմամբիւ ճա-
 հիճա, մանաւանդ 'ի Խրիմ և յՕղու և
 'ի բերանս Դանաւայ : Անուանիք 'ի
 ըՃՃ Ռաւոխայ են Լափոյ և Օնէի յՕ-
 լոնեց : - Սայմ , Փայանա , և Քուչիս 'ի
 Գինլանտիա : - Չափոսոյե օւլէո կամ
 Բէյբուս մերձ 'ի Բեթրալուրդ : - Իւնի
 'ի Նովկորոտ : - Էնարա 'ի Լաբոնիա : -
 Պէսօւլէո 'ի Նովկորոտ : - Քուսպենս 'ի
 Վոլոկաս :

Իսկ յաղի ընաց միջի հաշակաւոր և
 ծովակնն Էյման 'ի Սարաթով գաւառի :

ԳՆՑԳ

ՄԵԾԱՄԵԾԻՒՄ 'ի գետոց Եւրոպայ
 անցանեն ընդ մէջ Ռաւոխայ :

Ի Պալմիկ ծով Թափին գետքա ,
 Թուրեա , որ բոխէ 'ի Լաբոնիա Շի-
 տայ , և խառնի 'ի Պոմնեան ծոց : -
 Քիւփ , Ուլա , Փիհայոփի , որք բոխեն 'ի
 համանուն ծովակաց և Թափին 'ի Պոմ-
 նեան ծոց : - Նեա , Կարճ , այլ շատա-

Զուր յոյժ, բխէ 'ի Լատոկա լճէն, և բաժանեալ 'ի բազում առաջն՝ խառնի 'ի Սայմա ծովակէ։ Այս գեա գեղեցիկ պանծացուցիչ Բեթրպուրկայ՝ բազում անգամ զայրացեալ՝ ոչ սակաւ վտանգս հասուցանէ նմին։ - Նաբլա, բխէ 'ի Բէյրութ, և Թափի 'ի Ֆինիանփա։ - Տլինա Կարա-այի, բխէ մերձ յակունտ Վոլկայի, և անկանի 'ի ծոցն Լիվնիոյ։ - Նեֆն, բխէ 'ի Մինդր գաւառի, և մտեալ 'ի Բրուսիա՝ անուանի Մեմել։ - Վիս-Թուլա, բխէ յԱւսարիա, և անցեալ ընդ Լեհաստան՝ մտանէ 'ի Բրուսիա։

Ի Սեւաւ ծով, Դանուբ. յարմէ Փրուֆ գետակ և Եթ անկանի 'ի Ռուսիա։ - Տնեփէ Կամ՝ Տնեփէր (այն է Թուուլա), որ բխէ յԱւսարիա։ - Տնեփէր, բխէ 'ի Սմոլէնսք, և մերձ յՕջու Թափի 'ի Սեւաւ ծով։ - Տոն Կամ՝ Տոնայիս, անցեալ ընդ գաւառան Թուլա, Թամպով, Վորոնեժ, և ընդ աշխարհն Խաղախաց՝ Թափի յԱզախ։ - Կուպան, բխէ 'ի լեւրանցն Կովկասու, և անցեալ ընդ Ապազա և ընդ Չերքէզս, Թափի՝ ըստ մասին 'ի Պանտոս, և ըստ մասին յԱզախ։

Ի հիւսիսային Ովկիանոս, Փասլէլ, սահման Շվեդաց, բխէ յԷնարա ծովակէ։ - Քուլա, անցանէ ընդ Լաբոնիա Ռուսաց։ - Փելուրա, բխէ յՈւրալ լեռանց։

Ի Սպիտակ ծով, Վիլ, Քեօֆ, և Քուլցա, բխեն մերձ յԱրքանդէլ։ -

Օնէլա, բխէ մերձ 'ի լիճն համանուն: — Տէլէն հիւսիսային, ձկանայ 'ի խառնուրդս Սուտնա և Եսի գետոց: — Մէլէն, ձկանայ 'ի լճակաց գաւառին վրէկայ, և Թափի 'ի ծոց Սպիտակ ծովուն:

Ի ծովն Կասպից, Ուրալ, որ և Եայիտ, բխէ 'ի համանուն լերանցն: — Վրկա, կամ Էթիլ, մեծ քան զամենայն գետս Եւրոպայ, բխէ 'ի վրէժոնցի անասառաց, և անցեալ ընդ բազում գաւառս Ռուսիոյ՝ ընդ 65 կամ ըստ այլոց ընդ 70 բերանս Թափի 'ի Կասպից ծով: Չունի ինչուրեք ջրվէժս. վառն որոյ և անխափան նաւարկեն ընդ նա աւելի քան զ5000 նուակս ակաղձեալս բազմապատիկ արգեամբք ծովու և ցամաքի: — Կուսա, բխէ 'ի լերանցն Կովկասու, և ընդ բազում բերանս անկանի 'ի Կասպից ծով: — Թէրէտ կամ Թէրտ, բխէ 'ի խաղճէ լերանց: — Սուլափ, և Սամուրա բխեն 'ի լերանցն Կովկասու:

Յափական բաժնին հաշակաւոր են գետքս Օպի կամ Օպ, Իրիլ, Ենիսէյ՝ մեծ քան զամենայն գետս Ասիոյ, Եւրոպայ և Ասիոյ. Թայմուրա, Խաթանա, Մազարա, Օլէնէտ, Լէնա, Եանա, Ինփիհիրտա և Քուլմա, որք Թափին 'ի հիւսիսայինն Ովկիանոս: — Աստիւր և Քահլաթա, 'ի ծովն Պերինկայ: — Ուրալ, Եմպա, և Կուր, 'ի ծովն Կասպից: — Ռիտ կամ Փասիտ, 'ի Սեւա ծով:

Են և յԱմերիկեանն Ռուսիա գեաղ
բազումք և մեծամեծք, այլ անուանք
հոգին և տեղիք չե ևս են քաջածանօթք:

ԶՐԱՆԹ

Ի ԴԻԻՐՈՒԹԻՒՆ վաճառաշահութե
Ռուսիոյ՝ խնամ հալան ինքնակալք աշ-
խարհին անգառին 'ի մեծէն Պետրոսէ՝
փորել ջրանցս և խրամս, և միաւորել
զբազում լիճս և զգետս և զծովս Ռու-
սիոյ. և ցայտմ են անգ ոււելի քան
զքսան ջրանցս մեծամեծս և արտանիս.
յորս գլխաւորք համարին, վերին վո-
լուտ, որ կցէ զվոլկա ընդ վոլխով գե-
տոյ, որով և ընդ Նեւայի, ևս և զծովն
Կասպից ընդ Պալթիականին. ձգի ընդ
մզանս երկս յերկայնութի, և ունի ե-
րկս ջրվէժս: Բացաւ յամին 1711: -
Թիւմէնէա, որ կցէ զթիբվինքա գետ
ընդ վոլկայի, և ունի հնգետասան ջր-
վէժս: Զսա երաց Աղէքսանդր Ա: -
Զհանդ Մարիանա, զոր սկսաւ բանալ
մեծն Պետրոս, և աւարտեաց Աղէք-
սանդր յամին 1808: Ացէ զգետն Գո-
վեա ընդ գետոյն վիթեկրա. ձգի ընդ
մզանս չորս, և ունի երկուտասան ջր-
վէժս: - Լափսիա, որ առաւել յաճա-
խեալն է 'ի նաւարկութի, կցէ գետե-
սին զմեծամեծ ջրանցսն զառաջինս ընդ

միմեանս . ունի երեսուն և երկու ջր-
վեժս , յորոց կէտք զայլ գիտօ ամեն
Թափեն 'ի նոյն , և կէտք զաւելի ջուրս
նորին արկանեն 'ի ծովակն Լատոկա : —
Ջրանց և ժիւն Պեպրոսի , զոր նորին խկ
ամեալ էր զմեաւ , և այժմ՝ յառաջ
վարի 'ի կառարուսն , ունի կցել զՊոն-
տոս ընդ ծովուն Կասպից՝ կցելով զՏոն-
գիա ընդ վրկայի 'ի ձեան Իլավրիա և
Խամիշնիքա անուանեալ բազկաց երկու-
ցունց գետոցս . որով երկայնութի ջրան-
ցիցս ձգեսցի ընդ մզոնս քննուուն :

ԱՋԳԳ

Ի ԽՈՒՌԵ բաղմութե այլալեզու և
այլազան ազգաց Եւրոպականն Ռուսից
մարթ է պատկոսի իմն գնել խախր բա-
ժանման , և հաշիւս ընդհանուրս .

Ա . ՍԼԱԻԵԱՆԳ	50,440,000
Մեծ Ռուսք	33,000,000
Փոքր Ռուսք	10,000,000
Լիթուանիք	1,300,000
Լէհք	5,500,000
Լեթթոնիք	600,000
Բուլղարք	30,000
Բ . ԳԱԼԱԻԱԿԱՆԳ	3,000,000
Ֆինլանտացիք	1,400,000
Եսթոնիք	480,000
Լարոնիք և Լիվոնիացիք	11,000

Ախրապիք	30,000
Վոկուլը և փերմապիք	50,000
Չուաշք	400,000
Չերեմիշք	200,000
Մորաուիք	100,000
Օսթեակք, Վոթեակք, ևն.	362,000
Դ. ԲԱԲԱՐԻ	2,500,000
Բնիկ Թաթարք	1,200,000
Խալմուիք	200,000
Նոզայք	150,000
Թիւրքմէնք	200,000
Խըրղըզք	400,000
Պուխարապիք	10,000
Պաշխըրք	150,000
Եախուլթք, ևն.	100,000
Դ. ԿՈՎԿԱՍՍԱՅԻՆԻ	1,150,000
Վիդք	560,000
Լադք Կամ Լադիկեցիք	230,000
Չերեզք	190,000
Ափխազք	90,000
Օսսէթք, Մծղիք, ևն.	90,000
Ե. ԲԵՆԻՑՈՆԻ ԵՒ ԳՈՅԱՅԻՆ	437,200
Գերբանապիք	380,000
Ըմէպք	56,000
Դանիք	1,200
Զ. ՍԱԳԻ ԷՆԻՍԻՍՈՅ	200,000
Թուհըզդք	50,000
Սամոյեպք	20,000
Քամչատապիք, ևն.	500,000
Իպրիմապիք	70,000
Ամերիկապիք	20,000
Է. ՍԱԳԻ, ԱՍԻԱՅԻՆ	900,000

Հրեայք	500,000
Հայք	300,000
Ցածիկք, Չինկեանէք, Հնգիկք.	50,000
Արարացիք, Պարսք, ևն. .	50,000
Ը. ԱՋԳԻ ԱՋԳՅ ԵՒՐՈՊԱՑԻԳ. 165,000	
Մոլաովանք և Ուլահք .	130,000
Յոյնք	30,000
Անգղիացիք, Գաղղիացիք, ևն.	5,000

Զայս ամենայն հաշիւս ըստ ամանց 'ի նոր աշխարհագրաց եգաք վեր 'ի վերոյ. այլք յաղովք՝ են որ կարի և են որ փոքր մի այլապէս հաշուեն. զոր օրինակ ըզՀրեայս ամանք գնեն 460,000, և ոմանք 600,000. զՀայս՝ ոմանք 74,000. կեպք՝ 200,000, այլք 400,000. զնոյն իմա և զայլս :

Իսկ ըստ կրօնից՝ գտանին 'ի Ռուսիա Յոյն, կաթ Եռանդաւան. որպիսի են Ռուսք, Խաղաիք, Ուլահք, Վիքք, և ամենայն հիւսիսականք՝ գարձեալք 'ի քրիստոնէական հաւատս 'ի ձեռն Ռուսաց. ընդ ամենայն հաշուեալք 48,000,000 : — Հոռվեալան Ուղլախու, այսինքն են Լեհք, Ռուսնիաքք, Լիթուանք, Հայք և Վիքք ըստ մասին, և այլք, իբր 6,600,000 : — Հայտ. 300,000 : — Լեւոնտիան. զոր օրինակ Ֆինլանդացիք, Եվէպք, ևն, հաշուեալք 2,000,000 : — Հրեայտ. 500,000 : — Մահմեդական. 4,000,000 : — Խալիւիտ, Մոլոք, և այլ կռապաշտք՝ իբր 600,000, առա.

անէ յԱսիա . զի որք յԵւրոպական
բաժնին են՝ նուազին օր ըստ գէ՛ղ՝ դատ-
նալով ՚ի լլստ առեալարանին :

ԲԱՐԻ ԳՈՒՍԱՅ

ԽՍԻՐ մեծ է ընդ Մեծ և ընդ փոքր
անուանեալ Ռուսոս : փոքր Ռուսք (Մա-
լո-Ռուսի) բնիկ Սլաւեանք՝ Թխահերք
են և մեղուակն և հասակագեղ, և բար-
բառ նոցա ներգաղնեակաւոր իմն և քաղց-
բահնչեան , իսկ ըստ բարուց՝ պարզամիտ ,
զուարթ և անհոգ : Մեծ Ռուսք (Վե-
լիկո-Ռուսի) արիւն բնակեալք մերձ յաշ-
խարհս Գլխաց և Ֆինլանտացոց՝ խառ-
նուրդ իմն ունին ՚ի նոցանէ յամենայնի .
վասն որոյ շիկահերք են , և յաճախ
ունչքն սակաւ մի՛ ՚ի վեր կոյս ջրուեալք .
և ըստ բարուց մազձայինք , շահախն-
դիք , և խորամանկք այնչափ՝ մինչև
ասել երբեմն մեծին Պետրոսի , « Եթէ
գէտ ընէր Խորայէլացւոց անցա յինէն
խնդրել ընդ Ռուսիա , չապի նոցա
Թոյլ , զի մի՛ խաբեսցին ՚ի Ռուսոց » :

Սակայն առ հասարակ Ռուսք ոտք
ունին զլանլիս , և միջհասակք են , ալ
յազմանգամք և տոկունք յոյժ յամե-
նայն ներդուծեա և ՚ի վաստակա . չափա-
ւորք են ՚ի կերակուրս , և ազապք ՚ի
յաճախ հիւանդութնց . իսկ գեղ սով-

բախան առ նոսա ընդդէմ՝ բազում ախ
ախց օղին է բարկ՝ խառնեալ երբեմն
պղպեղիւ, երբեմն և վառօգով. ևս և
յաճախութի բազանեաց՝ որք անշուք
են, և առ գետով ուրեք կառուցեալք
սովորաբար, զի բազումք ընդ ելանելն՝ ի
բազանեաց՝ արկանեն զանձինս ի ջուր
ցուրտ, երբէք՝ և ի ձիւն, առողջարար
համարելով զայն և պնդիչ մարմնոյ :

Բազում հետաքնին սովորութիք էին
երբեմն, և ցարգ. ևս են ի ռամիկս Ռու-
սաց, որք յաչս եւրոպացի աշխարհա-
գրաց զարմանալիք թէ իցեն, այլ ոչ
իոյնպէս և արեւելեայց : Գովեալ են առ-
հասարակ հայրենասէր բազք ազատա-
նւոյն Ռուսաց, և ճիգն նոցա՝ ի պայծա-
ռութի աշխարհին իւրեանց :

ԿՐՕՆ

Ի ԺԱՄԱՆԱԿՍ գիցեալաշտ մալորու-
թեան Ռուսաց երկրագոյն ի դիւ նոցա
համարէր Փէռուս ամպլոպային, որոյ
պատկերին գլուխ էր արծաթի, ա-
կանջքն և ընչացք ոսկի, քարձքն երկա-
թի. և մնացորդն փայտ անփուտ. և ի
ձեռին ունէր քար շանթաձև : Քուրձք
նորա անշէջ վառէին զհուր առաջի նո-
րա, և երբեմն մօրդազոհ ևս առնէին
նմա :

Հաշակաւոր էին և գիշն Սփեօնովի՜
քառագէժ անճառնի պատկեր փայ-
տեայ անճորաւ . և քաւրժ նարա պաա-
գաճախօտ էր :

Այլոս շահապետ էր հօտից . և Քու-
թա՜ բերոց երկրի . և յիշատակ տանի
ուրախութե երկրորդիս Քութաւի՜ցա ա-
նուանեալ՝ ցարդ ևս նշմարի 'ի Ռուսփա
'ի շէ յունիսի :

Լափս Ասազիկն էր Ռուսաց . Քիտի-
խոս , գիւք ցնորից երազոց . Ռուսօւլի՜
յաւերժահայրաւնք . Տոմովի քուհի ,
պոսինքն սգիւք անապանք , համարէին պա-
հապանք տանց . նոյնպէս 'ի պատաւի
էին և օձք երևեալք 'ի տունս տունս :

Պաշտօն տանէին Ռուսք և մեծամեծ
գեւոց , որոց գլուխ համարէին զԴա-
նուք :

Ի ծագել լուսոյ ավեաւորանին 'ի
Ռուսիա՜ ընկալան Ռուսք ըստ ամենայ-
նի զարարողութեա Յունաց : Ի մեծէն
Աբախմիրայ մինչև ցֆէտաոր իւան-
սիւք ընդ ամս 578 քառասուն և երեք
մեարապօքիւք հացին 'ի Ռուսիա ընդ
իշխանութի պատրիարքացն Սասան-
գնուպօլսոյ . ապա վերջինն նոցա Յովս-
անուն՝ ընկալաւ զիշխանութի առանձին
պատրիարքուէ . այլ Պետրոս մեծն յա-
մին 1719 յետ մահուան Ագրիանոսի
պատրիարքին՝ փոխանակ պատրիարքի
հաստատեալ զՍիւնհոգոսն , որում
զանձն իւր ասաց լինել գլուխ : Զար-

գին ընդ իշխանութիւն Կալիսի 480 միլիոնաւանք արանց, և 80 հաւաքաւանք, առ հասարակ 'ի կարգէ սրբոյն Բարսեղ. 28,112 եկեղեցիք, և 67,900 եկեղեցականք: Իսկ գլխաւոր գաղտոյ կամ վարժարան և ամբողջ աստուածաբանուն եկեղեցականացն Ռուսաց է 'ի Քիւիվ:

Ի գալ մեծին Պետրոսի 'ի Փարէզ և 'ի ցուցանել զիզմտ իւր միաւորելոյ զեկեղեցին Ռուսաց ընդ հռովմէականին, Արտուածաբանք Սարգսնեան ժողովոյն՝ որոց գլուխ էր հալակաւորն Լուգոսկոս Հաբերտ, առաջն արարին նմա զգաւանութի հռովմէական սուրբ եկեղեցոյ՝ մի առ մի բացատրելով զգլխաւոր մասունս հաւատոյ, յորս միաբանին և Ռուսք, և գիւրացուցանելով զննգիրսն որ յազադո բղխման հոգւոյն սրբոյ, և յազադո գլխաւորութեն քահանայապետին հռովմայ: Պետրոս հաճեցաւ յոյժ ընդ առաջարկութիւնն. և դարձ արարեալ 'ի Բեթրալուրկ՝ մատոյց զթուղթն ցեղեցեցեացուան իւր, և պահանջեաց 'ի նոցանէ զպատասխանին: Նորա այնչափ յապաղեցին զպատասխանին՝ գլխաւորութիւն բազումս 'ի մէջ բերելով, մինչև եկին 'ի վերայ պատերազմունք Շվեդաց և Պարսից, որովք զբաղեցաւ Պետրոս. և արքեպիսկոպոսն Րեազանայ և մեարապօլիան Թէոփանէս մանրիմն Պետրոսի խափանեցին 'ի սպառ զերսն

բանիւք և գրովք գրելովք լուանեա-
կան ոգւով ընդգէմ ուղղափառ հաւա-
սոյ : Ապա յեա ժամանակաց Բենե-
դիկոս ԺԴ պապ գրեաց առ Եղիսա-
բեթ , և յորդոր ընէր նմա փոյթ առ-
նել փառանութեն . այլ նա եւս պա-
տասխանի՝ թէ եկեղեցին Ռուսաց չկա-
րէ առնել ինչ առանց հաւանութեան
պատրիարքացն արեւելից . և ոչ ևս այլ
բանք եղեն զփառանութէ :

ԼԵԶՈՒ

Մի 'ի վաթսուն և տւելի ևս շառա-
ւիղաց Սլաւեան բարբառոյ՝ և գլխաւոր
'ի նսսին է և Ռուսացն . այլ մա ևս
կրկին համարի . Մեծին Ռուսիոյ՝ որ է
Նովկորոտեան Սլաւեանցն , և Փոքուն
Ռուսիոյ , այն է Քիեվացւոցն . այլ խը-
սիր սոցա առաւել 'ի հնչման անգ նըշ-
մարի , քան 'ի կազմութե բարբառոյն :

Բարբառն Մոսքուայի Նովկորոտեանն
է . որ և ճոխացեալ է յոյժ 'ի պերճա-
խօսութե , 'ի քերթողականին և 'ի բա-
րոյականին : Քաղցրահնչիւն է , որպէս
վկայեն Եւրոպացիք ևս , և առ յաճա-
խութե ձայնաւորաց և ազգի ազգի բա-
ղաձայնից՝ յարմար յոյժ յերաժշտուի
և 'ի քերթողութի :

ԴԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՆՅԱՆ ուրեմն սկիզբն եղև բար-
գաւաճելոյ բարբառոյն Ռուսաց 'ի մե-
տասաներորդ դարու, յորում ծաղկե-
ցաւ Նեստորիոս միանձն Քիեվացի, և
գրեաց զպատմութի Ռուսաց յ858 ամե-
մինչև ջամն 1113. նա է հայր պատմա-
գրացն Ռուսաց: Մեծն Պետրոս զար-
գացոյց զգիտութիս՝ հաստատելով զՃե-
մարանն գիտութեց 'ի Բեթրպուրկ, և
րիս գաղտցս 'ի Մոսքուա, և երկուս հա-
մալտարանս յերկոսին 'ի քաղաքսն: Այլ
մեծպաշտ յառաջագիմութի գալուէ
Ռուսաց եղև առ Թագաւորութի յա-
ջորդաց նորին, որք և անխնայ վարձա-
արութի քաջ մատենագրաց խրատու-
տեցին և խրատուտեն զամենեւեան 'ի
ծաղկեցուցանել զգիտութիս: Աղեք-
սանգր Ա. երարձ և զարգելա չքնդու-
նելոյ 'ի Ռուսիա զգիրս օտար ազգաց .
և գաղղնափանն բարբառ հասարակ է
առ նոսա:

Մատենագիրք նոցա հաշակաւորք են,
Նեփոս միանձն 'ի Քիեվայ, Ժամա-
նակագիր Ռուսաց նախկին . մեռանի
յամն 1100:

Թէոփանէս Փրոփոփիւ մետրապոլիտ .
ուշի բազում գրուածս աստուածարա-

նախանս , ճառականս , ներքաղեանս , և
քերթուածս : Կանոնքն հաստատեալք
'ի նմանէ գեռ ևս զգուշութեւ պահպա-
նին 'ի սինհոգոսէն : Մեռաւ 'ի 1736 :

Քանիւ եկի կուսակալն Ուլահու արաք
գիրս երկուս զՕսմանեան տէրութեւ 'ի
լատին բարբառ , որք ապա յեզան 'ի
առա : Այլ որդի նորին Անպոզոս Քան-
թէմիր ճոխացոյց զՌուսիա բազմապա-
տիկ թարգմանութիւնք 'ի լատին և գազ-
դիացի լեզուաց , և պիտանի գրուա-
ծովք և ճառիւք զայլ և այլ իրաց : -
1743 :

Թրեպետաւսի պերճախոս և բանա-
տակզծ , աշակերտեալ 'ի Փարեզ Ռօզե-
նի' թարգմանեաց 'ի ռուս բարբառ զա-
մենայն զգարծս նորա : Ասն թէ 'ի հոգ-
գեհիլ երբեմն ձեռագրաց նորին՝ վե-
րջապին գրեաց զամենայնն : Աւնի անբառ
թարգմանութիւն և շարագրածս պիտա-
նիս յայտ : - 1779 :

Վոյսով քաջ երաժիշտ և գուտան , ևս
և բանաստեղծ . ունի քերթուածս ինչ ,
և երգ 'ի մեծն Պետրոս : Սա առաջին
հիմնեաց զթաղ 'ի Ռուսիա : - 1763 :

Քիւսով գեսպան մեծին Պետրոսի 'ի
Շվեդս՝ գրեաց անգանոր զնիւթ պառ-
մութեւ Ռուսաց 'ի սկզբանէ մինչև ցա-
ւուրս իւր : - 1718 :

Թաթիւլի կուսակալ Աժտերխանայ ,
ամս երեսուոն աշխատասիրեալ յորի-
նեաց զՊատմութի Ռուսիոյ . որ ըստ մեռ

սին հրկէզ եղեալ՝ ըստ մատին տալագրե-
ցաւ ՚ի Միւլլերայ: — 1750:

Լեմնսսով որդի առն ձկնորսի լեալ՝
հայր եկաց մատենագրաց, և մանաւանդ
քերթողացն Ռուսաց, Պինդարոս ձայ-
նեալ առ ՚ի նոցանէ: Ունի երգս ՚ի մեծն
Պերոսս, քերթուածս հոգուականս,
ողբերգութիս, թարգմանութիս ՚ի յոյն
և ՚ի լատին լեզուաց. կանոնս քերթո-
ղականս, քերականականս, ճարտասա-
նականս. ներքողեանս յեղիսարեթ և
՚ի մեծն Պերոսս, և վերջինս այս գործ՝
գլուխ համարեալ է ռուս պերճախո-
տութի. արար և Պատմութիւն Ռուսաց
ցամա 1054: — 1765:

Սամբուով քերթող քաջ ՚ի յորի-
նուածս հոգուականի և չափաբանեալ
տալեկաց, ունի և բազում ողբերգութիս
՚ի պատմութեանց հայրենի աշխարհին:
Արար չեռեակ բանիւ և Տարեգիրս
Մուքուայի, և Պատմութի Սթրեցաց.
և ըստ վեմ և ներգաշնականոր ոճոյ՝
գլուխ է առ մատենագրացն Ռուսաց: —
1777:

Քերասով հմուտ գրեթէ ամենայն
լեզուաց Եւրոպայ, պաակեաց զքաջու-
թի իւր ՚ի քերթողականին՝ Ռուսիակա-
նաւն մեկագրերով գիւցազնական բա-
նասանդութիւն, որոյ նիւթ է առաւմն
խաղանայ յիւանայ վասիլեմիչ: —
1807:

Պլափոն արքեպիսկոպոս Մուքուայի

գլուխ համարեալ քարոզչացն Ռուսաց՝
ունի ճառս և քարոզս յինն հաւարս :

Նովիտով քաջ հնախոյզ՝ բաց յայլոց
գրուածոց ունի վարդեմի մատենագա-
րան Ռուսաց ՚ի տասն հաւարս :

Միւլէր բազմահմուտն վերստին
ցի, ամս յիսուն և եօթն գեգերեալ ՚ի
Ռուսիա՝ բազմապատիկ մատենանս պի-
տանիս եթող ՚ի ռուս, ՚ի լատին և ՚ի գեր-
մանացի բարբառս :

Ռեծէլսի և Մայտով քերթողք ա-
նուանիք, ունին բազում երգս, ողբեր-
գութիւնս, հովուականս և այլ քո-
թաւածս :

Քոնպրաիովիլ թարգմանեաց և յորի-
նեաց աւերի քան զտասն հազար վեր-
առութիս, թարգմանեաց և զհամե-
րոս, և յորինեաց զԲառարան ռուս, և
Բառգիրս ինչ յերկոտասան լեզու :

Էւրոպով քաջ պատմագիր, ունի
պատմութի Ռուսաց ճշգրտագոյն քան
զառաջինն : — 1790 :

Փոփովսի ճարտար թարգմանիչ՝ փո-
խեաց ՚ի ռուս լեզու զփոփայ անգղիա-
ցւոյ զճառն յաղագս Մարդոյ, զլոբաց
զճառն յաղագս Դաստիարակութեան,
զերգս Անակրէոնի, զթուղթս և զերգս
Ուրառեայ, զմեծ մասն լիւիոսի, ևն -
1760 :

Փոն վիդին համբաւեալ ՚ի յորի-
նուած թատերական խաղուց : — 1792 :

Լէիէսի տաննագպիր ճամբարանին

Բեթրպուրկայ՝ ունի Ճանապարհորդա-
րան յայլ և այլ կողմանա Ռուսիոյ, և
բազում ճառս պիտանիս :

Քրաւլնէանիւիւ, հրամանաւ պետու-
թեն անձամբ ճանապարհորդեալ մինչև
յարեւելեան ծագս աշխարհին՝ գրեաց
լատորագրութի վայրացն :

Աշուի իշխանուհի՝ հանգիսացեալ առ-
նացի քաջութիւն 'ի զօրս Ռուսաց, ապա
սակս ճարտար քերթուածոցն և բազ-
մապատիկ հմտութեն կարգեցաւ 'ի կայս-
րուհւոյն տեսուչ ճեմարանին և գաղտու-
թեց Ռուսիոյ :

Ընկալուի, աշխոյժ 'ի քերթողութե,
գրեաց և գաղղիացի տաղս այնչափ ճար-
տար, մինչև պատրիկ փարիզեցւոց անգամ,
և կարծեւ գործ վոլթեւայ զթուղթն
առ չինան՝ զարգասիս ռուս հանճարոյ :

Կուլիւիւ, արար զպատմութի մեծին
Պետրոսի 'ի հատորս 18 : - 1801 :

Տեւթուլն քերթող անուանի, ունի
տաղս հաշակաւորս : - 1816 :

Օւլուիւ քերթող թատերգակ : -
1816 :

Քաւալիս քաջ բանաստեղծ և պատ-
մագիր՝ համարի 'ի Ռուսաց Պինգարոս
և Թուկիդիդէս միանգամայն : Ի բազմա-
պատիկ գրուածս նորա գրուածեալս
առհասարակ՝ երեւելի է Պատմութիւնն
Ռուսաց լիակատար, որ և թարգմանի
'ի գաղղիական և յիտալացի բարբառս : -
1825 :

Կենդանի մատենագիրքը յամի 1828
համրաւէին՝ Պօլիւլէլ որունի գրուած ա-
ինչ քերթողականս և իմաստասիրա-
կանս : — Պօլլարին , որոյ է մատենան մի
մակագրեալ՝ Բարդ Ռուսաց յիննեւտա-
ներորդ գարուս : — Պօլլուլին , որադ
զպատմութի պատերազմի 1812 ամին : —
Շառլէտի , կատակերգակ քերթող ա-
նուանի : — Շիշով ծովակալ , ունի ճառա-
յազագած ունոյ : — Տառլով , սարս Են
Յազագած զինուորականին մատենակց : —
Տֆիլիէլ , առակաբան ազգայնի քաջ : —
Կլիսա Կնէպիլիւ անուամբ ներկայք ու-
մանք թարգմանիչք գործոյ Շէքսպիրայ
անգղիացւոյ : — Իւլյայիւլ , առակաբան -
ժողովի , քնարերգակ քերթող : —
Քուլլով Իոյ , որադ քերթուած զիւ-
րաց կրից , ոգեշարժ յոյժ : — Մերլէ-
տով , թարգմանիչ Թասսօյի իտալա-
ցւոյ : — Փուլին հետեւող Պայրնի անգ-
ղիացւոյ : — Ջառլին , թարգմանիչ ա-
նուանի և քերթող , Են :

Կանայք պիտանի մատենագրութիւնք
հռչակեալք Են , Պեպրեւիտ , Անա Պօ-
նին , Ուսուղով , Կոլիյին , Կուլլին , Վլ-
գոնսի , և այլք՝ ըստ մեծի մասին իշխա-
նուհից :

ԱՐՈՒՆՍՏՔ

ՅԱՌԱՋ քան զաւարս մեծին Պե-
արոսի ձեռագործք Ռուսաց քաջայայտք
և օտարաց՝ էին մորթք և կաշիք գոր-
ծեալք, կտաւ առագաստի, չուան,
թաղիք և ձունձ թաւարձի, ճրագ, և
օճառ: Առ ժամանակոք մեծին Պետրո-
սի, և ապա Կատարինեայ երկրորդի, և
Ալեքսանդրի առաջնոյ ճարտարութի
Ռուսաց փայլեաց և զարգացաւ յոյժ
յոյժ: Այլ մանաւանդ 'ի վերջին ամս
Ալեքսանդրի, և 'ի սկզբան թագաւո-
րութե այժմու ինքնակալիս՝ ըստ ամե-
նայն կարգի ճոխացան և ազնուացան
ձեռնարուեալք Ռուսիոյ:

Եամին 1812 թիւ ձեռագործաց հա-
մարէն աշխարհին էր 2332, հանգերձ
11,993 գործաւորք. իսկ 'ի 1828 հա-
շուեցան ձեռագործք 5244, և գործա-
ւորք 250,414:

Հաշակեալ են 'ի ճարտարութե յա-
րուեստս բնակիչքն Մոսքուա, Վլատի-
միր, Նիժնի Նովորոս, Թամեզով, Քա-
լուկա և Օլոնեց գաւառաց:

Թո՛ղ զզարգացումն հաւարակ արուեա-
տից, այլ և ձեռագործք մետաքսեղի-
նաց, ապակեոյ, չուխայի, թղթոյ,
յախճապակեոյ, մետաղաց և զինուց

յաճախեալ են այժմ 'ի Ռուսիա' ոչ
ինչ ընդհատ յայլոց աշխարհացն Եւ-
րոպայ :

Յամին 1830 'ի հանգիսանալ արգա-
սեաց ազգային ճարտարութե՛ն՝ տեսան
չուխայք գործարանաց Քամարովքի և
Թրուսկեցոյ իշխանացն յարեմանք գե-
ղեցկապոյն չուխայից Գաղղիոյ և Անգ-
ղիոյ : Զնոյն և իմանալ և զքաղիմիրաց
գործարանի Մեդլինայ տիկնոջ . զգիւրե-
ղաց պարոն Մալցովի , և զյափճապա-
կեաց պարոն Պաքմեթեվայ : Եւ պատ-
ճառք զարգացման արուեստիցս համա-
րին , զի գործաւորքն ինքնակամ վա-
տակեն , և լիաճեան վարձատրին :

Միւս ևս ճարտարութի սեպհական
Ռուսաց ևեթ , և սակաւուց ոմանց այ-
լոց՝ այն է , զի գիւղականք զամենայն
պէտս իւրեանց անձամբ կերտեն . վասն
որոյ անգ և տեսանել բովանդակ գիւղս
գիւղս պարապեալս յայլ և այլ ձեռ-
գործս :

Սեկ աղնիւ , որսիսի չիք այլ ուրիշ
յեւրոպա , կազմի 'ի քաղաքն Սժ-
տերխան , Թոռժոք , խաղան , 'ի խրիմ
'ի քաղաքն խարասու , և յայլ տեղիս :

Սփռոցք և անձեռոցք սեղանոյ աղ-
նիւք գործին 'ի Վոլոսիմիր , 'ի Մուքուտ ,
'ի Քոսթրոմա և 'ի Քալուկա :

Պարսիկ կապերոք գործին 'ի Սմո-
լենսք , 'ի Քամենսքոյ , 'ի Քուրսք , և
յաւանն Միխայլովքս :

Հաշակեալ են գործարանք միտաբ-
տեայ կերպատուց որք 'ի Մոսքուա, 'ի
Քուփաձնա՝ որոյ տէրն է իշխանն Եղե-
սուփով, 'ի Ֆրենկեով պարոն Լոդա-
րեանց, և այլք: Եւս և գործարանն
չուխայի Թոթեմքին կոմսին 'ի Վլուչ-
քով, որ միայն բաւական է 'ի պատրաս-
տել զգգեստ զօրականին Ռուսաց: Ըն-
տիր է և Թուղթն Մոսքուայի, Բեթըր
պուրկոյ, Եարոսլաւայ, Քալուկայի, և
Վիժոնիոյ: Յախճապակին Վալինայ,
Ալեքսանտրովքայ, և Վերպիթքայ:
Թնգանօթք Բեթրոզավոտսքայ, Բե-
թրպուրկոյ, և Քերսնի: Ոսկերչու-
թն և տկնագործութի Բեթրպուրկոյ,
Մոսքուայի, և մեծին Ուսթիւժայ:

ՎԱՃԱՌԱՎԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՅԵՐԵՍՈՒՆ ամաց հետէ վաճառա-
կանութի Ռուսաց ընդ արտաքինս եր-
թալով երթայ և բարգաւաճէ յոյժ
յոյժ, մինչև աւելի քան զկրկնապո-
տիկն ըննել այժմու վաճառականունն
քան զոր 'ի ոկզբան գարուս:

Գլխաւոր վաճառք արձակեալք յայլ
աշխարհո են՝ ճարպ, վոլչ, կանեփ,
ալիւր, երկաթ, պղինձ, կառւառ,
փայտ, բոշխոզի, մամ, կասաւ, ձիւթ,
կուպր, իւլ, չուան, կաշի, մորթ, օսկ:

Կարգք տալեացն Ռուսիոյ նն վեց, որոց ամենեցուն՝ ինքնակալն է կարգապետ. Ը. Կարգ արդյն Անգրէի հաստատեալ 'ի Պետրոսէ մեծէ 'ի նոյեմբ. 30, յամին 1698: - Թ. Կարգ սրբուհւոյն Կատարինեայ, սահմանեալ 'ի 24 նոյեմբ. յամին 1714 'ի Պետրոսէ մեծէ. և բաժանի այս կարգ յերկուս Դասս կամ Աստիճանս. առաջնոյն մեծ է խաչ նշանին, և երկրորդին փոքր: - Ժ. Կարգ սրբոյն Աղեքսանդրի Նեւաքեայ, նոյնպէս 'ի մեծէն Պետրոսէ կարգեալ յամին 1722: - Ժ. Կարգ արդյն Գէորգայ զօրավարի, զասն զինուորական գասուն, սահմանեալ 'ի Կատարինեայ երկրորդէ 'ի 26 նոյեմբ. 1769. և բաժանի 'ի հինգ գասս: - Ե. Կարգ սրբոյն Վլատիմիրայ, կարգեալ 'ի նմին Կատարինեայ երկրորդէ 'ի 22 սեպտ. 1782. որ և բաժանի 'ի քառեակ գասս: - Զ. Կարգ սրբոյն Աննայի, հաստատեալ 'ի Պետրոսէ երրորդէ 'ի փետր. 3. յամին 1736. որ բաժանի 'ի չորս գասս:

ՀԱՅԻՔ ԵՒ ԾԱԽԲ

ՀԱՅԻՔ կամ Եկամուտք պետութեն Ռուսաց համարին 215,000,000 ռուպլի, կամ 430,000,000 Ֆրանք. և Ժողովին այս հարց 'ի գլխահարկէ գիւղականաց,

'ի արոց վաճառականաց ըստ չափու ճոխութե նոցին՝ զոր ինքեանք յայտ առնեն պետութեն, և ըստ այնմ ընդունին և ազատութիս . 'ի սեպհական կալուածոց պետութեն . 'ի մարտէ . 'ի բաժից տնշարժ ասացուածոց վաճառելեաց . 'ի մենավաճառութէ օղւոյ և աղի . 'ի բովուց . 'ի գրամահատութէ . 'ի կնքաւոր թղթոց . 'ի թղթարերաց . և 'ի մարթեղէն հարկաց՝ զոր հարկանեն հիւսիսականք :

Ծախք ևս պետութեն 'ի խաղաղութե ժամանակս զոյգ և կշիռ համարին հաւոյն . այլ 'ի ժամանակս պատերազմի առաւելուն :

Պարտք Ռուսիոյ համարին միլիոն մի բուպլի :

ԶՕՐԳ ՄԻ ԱՄՐԱԻԹԻՒՆԳ

ԶՕՐԳ Ռուսաց ցամաքայինը հաշուին միլիոն մի՝ հանգերձ 50,000 ընհացի զօրօք . այլ կիրթ և կանոնաւոր զօրականքն համարին ընդ ամենայն 713,000 . յորս 613,000 հետեակք են, և 100,000 հեծեակք :

Ծովային զօրք Ռուսաց հաշուին 33,000 . իսկ պատերազմիկ նաւք մեծաւնիք և մանուկք՝ 155, և թնդանօթք իոր 4348 :

Ամբողջ Ռուսիոյ ըստ ընդարձակու-
թենն սակաւք են . յորաց միջի հաշակին
Սվեապոսկ , Հելսինկիորա և Ֆրիւսերիքս
համ' ՚ի Ֆինլանտիա . Գրոնշթաա , Րի-
կա , Տուննապուրկ , Պապրուսք , Թայ-
զան , Իամայիլ , Պէնտեր , Խոթուէն ; և
Ալքերման :

Նաւակայք ծածային զօրաց անուանիք
են Գրոնշթաա ՚ի Պալմիկ ծածուէն . Աք-
քանկէլ ՚ի Սպիտակ ծածուէն . Սեւա-
տոփոլ և Նիքոլայեվ ՚ի Սեւա ծածուէն .
և Աժտերխտն ՚ի վերաց Վոլիայի ՚ի Կառ-
պից ծածուէն :

Իսկ տեղիք նաւակերտի գլխաւորք են
Բեթրպուրկ , Գրոնշթաա , Սքքանկէլ ,
և Նիքոլայեվ :

ԲԱԺԱՆՈՒԾՆ ԳԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՌՈՒՍԻԱ Եւրոպիոյ ըստ քաղաքա-
կան տեսչութեն պետութեանն բաժանի
այժմ' ՚ի 49 կուսակալութիւն համ' գա-
ւառս (իռպերնիա), և 112 նահանգս
(օպլաւի) : Արաւոքոյ առջին են Երկիր
Տոնդի խաղախաց , Ֆինլանտիա , և Լե-
հաստան . ևս և այլ աշխարհք հեռա-
ւորք հարկատուք ևեթ , և ոմանք ինք-
նագլուխք ամենեկին :

Յառաջիկայդ պատկեր Գաւառաց և
Քաղաքաց' ընդհանուր բաժանմունքն

Են ըստ ոճոյ արգի տշխարհագրաց : Իսկ
 զճնչարտուէ կմ գհաւանականուէ Թուոյ
 բնակչաց քաղաքի քաղաքի՝ երաշխաւո-
 րեսցէ մեզ Օրադիր ճնմարանին գիտու-
 թեց Բեթրպուրկոյ հրատարակեալ յու-
 մին 1830, որ Թուի կարգեալ ըստ աշ-
 խարհագրին եզելոյ 'ի 1829 : Ստիպն
 գհաշիւս գաւառացն պակասելոց յՕրա-
 գրին՝ այլուտո լցուցաք : Ի հաշիւս անգ-
 սակս համառօտութե զերիս զոյս նշա-
 նակս հարկաւորաց 'ի բաց Թողուիք .
 զոր օրինակ զթիւ բնակչացն Բեթրպուր-
 կոյ 449, ընթերցիր 449,000 . նոյնպէս
 և զայլն :

ԳՆԱԹԱԿԱՆ ԹՈՒՍԻՍ.

ԲԵԹՐԱՊՈՒՐԿ (Գաւառ) . Բեթրպուրկ
 (+աղա+), 449 . Բրոնշթառ, 10 . Նար-
 վա, 5 . Ձարգոյէ Սելօ, 4 . Շլուս-
 սէլպուրկ, 3 . Նոր Լատոկա, 2 . Կա-
 չինա, 2 .

ԵՍԹՈՆԵՍ . Բէվէլ, 13 . Վայսսէնշթէյն,
 3 . Վայսսէնպէրկ, 3 .

ԼԻՎՈՆԵՍ . Բիկա, 42 . Տերտ, 9 . Փեր-
 նաւ, 4 . Ֆէլլին, 2 . Վէնսէն, 2 .

ԳՈՒՐԼԱՆՏԵՍ . Միթթաւ, 14 . Էթպաւ,
 7 . Կոլտինկէն, 4 .

ՅԻՆԼԱՆՏԵՍ . Հէլսինկֆորս, 8 . Սվեա-
 պորկ, 3 . Ապօ, 11 . Վալա, 3 .

- ՄՈՍԹՈՒՍ. Մոսթուա, 250. Քոլոմեա,
10. Սերփուքով, 6. Վերրէյա, 5.
Տէթրով, 4. Մոժայսք, 2.
- ՍՄՈԼԵՆՍԻ. Սմոլենսք, 11. Վեազմա,
8. Տորոնտո, 4. Պելլ, 3. Ռոս-
լաւ, 3.
- ՓՍԿՈՎ. Փսքով, 9. Թաւոփեց, 5. Վե-
լիքէ լուքի, 4.
- ՔՎԵՐ. Թվեր, 22. Թաժդք, 12. Ռժեժ,
10. Օսթաշքով, 8. Վերին Վոլոչդք,
6. Քաշինեա, 5.
- ՆՈՎՎՈՐՈՏ. Նովկորոտ մեծ, 8. Սթա-
րայա Ռուսսա, 9. Պոսոփէ, 5. Թիք-
փինեա, 4. Վալաայ, 4. Ռաթիւժ-
նեա, 3. Պելոսերսք, 3.
- ՕԼՈՆՆՑ. Բեթրոզաւոսք, 5. Քարկա-
փոլ, 2.
- ՍԲԻՍՆՎԻԼ. Սիբանկէլ, 19. Մեդեն,
1. Օնեկա, 1.
- ՎՈԼՈՎՏԱ. Վոլոփտա, 13. Ռաթիւժ
մեծ, 7. Թոթմա, 3. Կրեազովեց, 2.
Նիքոլսք, 1.
- ՆԱՐՈՍԼԱՒ. Նարոսլաւ, 24. Ռեկէ,
8. Ռոսթով, 6.
- ՔՈՍՅՐՈՄԱ. Քոսթրոմա, 12. Կա-
լէ, 5.
- ՎՈԼՈՏԻՄԻՐ. Վոլոտիմիր, 7. Մուրոմ,
6. Փերեսլաւ Զալեսքի, 5. Սուզ-
տաւ, 5. Նուրեժ, 4.

ՆԻԺՆԻ ՆՈՎՎՈՐՈՑ. Նիժնի Նովկորոտ,
14. Արդամաս, 8. Փոչինքի, 6. Պա-
լաննա, 3. Փաւլովա, 6.

ՅԱՄԳՈՎ. Թամպով, 16. Բոլով, 14.
Թեմկեիբով, 6. Լիֆեցք, 6. Մոր-
շանսք, 6. Սփասք, 6.

ԻՆՍՁԱՆ. Ինազան, 19. Զառայսք, 6.
Քասիմով, 6.

ԹՈՒԼԱ. Թուլա, 39. Պելեւ, 5. Պո-
հորոսիցք, 4.

ՔԱԼՈՒԿԱ. Քալուկա, 26. Պոռոժք, 5.

ՕՐԵԼ - Օրել, 30. Ելեց, 15. Մեցենսք,
10. Քարաշեւ, 9. Լիֆնի, 7. Սեւսք,
6. Պրիանսք, 5. Տմիթրովսք, 4.

ՔՈՒՐՍԻ. Քուրսք, 23. Պելոկորոտ, 10.
Իլյսք, 7.

ՎՈՐՈՆԵԺ. Վորոնեժ, 19. Օսթրո-
կոյսք, 4.

ՓՈՔԻ ՌՈՒՍԻԱ

ՔԻՆՎ. Քինեւ, 56. Պոհուպաւ, 7.
Չեպսսք, 6. Վասիլքով, 5. Մախ-
նովքա, 5.

ՉԵՐՆԻԿՈՎ. Չերնիկով, 10. Նեժին, 16.
Նովկորոտ Սեւերսքի, 8. Կլուհով, 9.
Սմարոտասաւս, 4. Միլին, 5. Պաթու-
րին, 5.

ՓՈԼՁԱՆԱ. Փոլժաւա, 8. Քոպեւեա-
քի, 11. Քրեմնչուկ, 8. Միրկո-
րոտ, 7. Չենքով, 7. Փրիլուքի, 6.
Կրասոժսք, 5. Փերեսլաւ, 5.

ԽԱՐԱՊԱ ԿԱՄ ՌԻՐԱՆԻՆ. Խաղբով
կամ Խաղբով, 13. Ախթիդա, 13.
Պելոփոլէ, 11. Լեպեաինեա, 11.
Սոււֆ, 9. Պահաուխով, 9. Վալթի,
7. Պելոփոլէ, 6. Զոլոչեվ, 6. Սլա-
ւանսք, 4.

ՀԱՐԱՆԱՅԻՆ ՌՈՒՍԻՆ

ՔԵՐՍՈՆ. Քերսոն, 12. Օանաա, 33.
Եղիապետ (Եղիաա), 10. Կիբուլայիվ, 6.
Գրիգորուպոլիս, 3. Օզու, 2.

ԿԱՏԱՐԻՆԻՍԼԱՆ. Կատարինէպու, 8.
Կախիշկան, 9. Կովոմոսքովսք, 7.
Թայզան, 6. Ռապտով, 5. Փաւլա-
կրաա, 4.

ԴԱՐԻՆ. Ամմեջիգ կամ Սիմֆերո-
փոլ, 2. Պաղէսարայ, 9. Խարաաու,
8. Կեօզլեվ կամ Եւպատորիա, 7.
Քէֆէ կամ Թէոգոսիա, 6. Օր, 3.
Կերչ, 2. Ախթիար կամ Սեւաստո-
փոլ, 2.

ԴԵՍԱՐԱԳԻՆ. Քիչնով, 20. Ախթի-
ման, 13. Խոթուհ, 7. Պելլի, 7.
Պելմաեր, 5. Խամայիլ, 13.

ԵՐԿԻՐ ՏԱՆՍԻՐԻ ԽԱՋԱՆԱՏ. Նովոչեր-
բապ, 11. Սիւարոչեքապ, 5: Թոյզ
զքսանիւ չափ է աւելի գիւղորէս մե-
ծամեծս:

ԱՐԵՒԵՏԵԱՆ ՌՈՒՍԻԱ

- ՎԻԼՆԱ. Վիլնա, 56. Գոմել, 6.
 ԿՐՈՏՆՕ. Կրոտնո, 9. Պրեսն Վիթոլ-
 քի, 8.
 ՎԻՅՆԱ. Վիեննա, 15. Փոլոցք, 10.
 ՄՈՂԻԼԵՎ. Մոհիլեվ կամ Մոյլով, 21.
 Մսթիսլաւ, 4.
 ՄԻՆՍԿ. Մինսք, 15. Պոդոլյսք, 5.
 ՎՈԼԻՆՅԱ. Վոլոդին, 11. Պերեմլեվ
 կամ Պարեմլով, 20. Տուսնո, 9.
 Զապաւ, 8. Օսթրոկ, 8. Քրեմ-
 նեց, 6. Լուցք, 5. Ռաժիվկով, 5.
 ՓՈՏՈԼԻՅ. Քամեննից կամ Քամեննեց
 փոստլսք, 13. Մոհիլեվ, 8. Վիննի-
 ցա, 7. Պոլսկա, 7. Պաշ, 6.
 ԳԵՄԼԻՍՔՈՒԿ. Պեալիսկով, 6. Պելսք, 2.

ԱՐԵՒԵՆԼԵԱՆ ՌՈՒՍԻԱ

- ԽԱՋԱՆ. Խաղան, 48. Չիսկովոյ, 6.
 ՎԵՆԶԵՐԱ. Վենեթիա, 9. Իժմեաքի Զա-
 վոս, 12.
 ՓԵՐՄ. Փերմ, 10. Էքսթերնպուրի,
 11. Քուենկուր, 8.
 ՍԻՄԳԻՐՍԿ. Սիմպերսք, 13. Սիզրան,
 9. Սամարա, 6.
 ՓԵՆՋԱ. Փենջա, 13. Սարանսք, 8.
 ԱՅՏԻՐԻԱՆ. Աշտերիսան, 40. Քրաս-
 նոյսք, 3.
 ՍԱՐԱԹՈՎ. Սարաթով, 35. Վոլոգդ,

11. Քուչնէք, 7. Փէթրովք, 5.
ՕՐԵՄԳՈՒՐԿ. Ուֆա, 8. Օրեմպուրկ,
6. Ուրալք, 11.

ԲԱԳԱՌՈՐՈՒԹԻՒՆ ԼԵՀԱՍՏԱՆԻ

ՄԱՋՈՎԱՆ. Վարչաւ, կամ Վարաւ,
Էիա, 150. Թամաշով, 4.
ԿԱԼԻՉ. Կալիչ, 15.
ԳՐԱԳՈՎԱՆ. Քելցա, 5.
ՍԱՆՏՈՄԻՐ. Սանտովիր, 2.
ԼԻՒԳԼԻՆ. Լիւպլին, 12.
ՓՈՏԼԱՐԻՆ. Սեուլէց, 3.
ՓԼՈՑԿ. Փլոցք, 6.
ԱՒԳՈՒՍԹՈՎ. Սուժալով, 3.

ՍԻԳԻՐ ԿԱՄ ՍԻԳԵՐԻՆ

ԹՈԳՈԼՍԿ. Թոպոլք, 25. Թիւմեն, 10.
ԹԱԼԻՆՍԿ, 3.
ԲՈՄՍԿ. Թոմսք, 9. Զմէյնոկսրք, 8.
Պարնաուշ, 9.
ՆԻՍՆԵՍԿ. Ննիսէրք, 6. Քրաս-
նոյարք, 4.
ԻՐԿՈՒԹՍԿ. Իրքուժք, 16.
ՕՄՍԿ. Օմսք, 7. Բէթրովաւովք, 4.
ՆԱԳՈՒԹԱՍ. Նագուժք, 3.
ՕԽՈԹՍԿ. Օխովք, 1.
ԿԱՄՉԱԲԱՍ. Բէթրովաւովք, 1.
ՆԻԳԻՐ ԽԸՐԴԸՋԱՑ ՆԻ ՉՈՒԲԸԱՑ,
յորա չիք ինչ վայր բնակութե հաս-
տատուն և անուանի, այլ բազմաթիւ

խումբը վանարնակաց թափ առեալ
յածին 'ի նոստ :

ԿՈՂՎԱՍՍԱՅԻՆՔ

ՎՐԱՍՏԱՆ . Տփլիս , 12 . Տուշէթի , 1 .
Կարթ , 3 . Ելիսավեթփուլ կամ Գան-
ձակ , Կէնճէ , 11 . Սըզնախ , 3 . Ճա-
րի , գլխաւոր քաղաք Լեզլեաց՝ զորս
նուաճեաց կոմսն Փապրեւիչ :

ՀԻՐՎԱՆ . Պաքու . Հին Համախի . Նոր
Համախի . Նուշի . Շէքի . Մոզան :

ՀԱՅԱՍՏԱՆ . Երևան . Էջմիածին . Նախ-
իջևան . Ապաստապատ . Արասապատ :

ՎՐԱՍՏԱՆ ՕՍՄԱՆԵԱՆ . Ախլխա . Ա-
խալքէլէք :

ԻՄԵՐԵՅ . Խաւթայիս . Օնի . Պազուատ :
Ի Մնկրէլ՝ Ծոմարտի , Բէտուլթա-
լէսի : Ի Ղուրիա՝ Տիտի ցիխէ , Փա-
թի : Ի մեծ Ապազա՝ Սոուգսու , Սա-
խում գալէսի , Փիցունտա , Անափա :

ԼԵՌՆԱԿՈՂՄՆ . Վլատիկաւկաս , 4 . Տա-
րիէլ . Խազանկ . Երկիր Օսանթաց .
Եգերացիք կամ Չէրքէզք , ուր են
մեծ և փոքր կապարթա , ևն :

ՏԱՂՍՏԱՆ . Քուպա . Քուրա . Անձուկ .
Եպրաի . Դարբանդ . Գարասպուտադ ,
և այլն :

ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ԿՈՂՎԱՍՈՒՍԹԱԼ
բափուլ , 3 . Կէորկեւք , 1 . Քոն-
սթանթինոկոպք . Փոքարիւլլի . Ղալար ,
9 . Մոզադք , 4 .

Կարգք տալեւանցն Ռուսիոյ նն վեց, որոց ամենեցուն՝ ինքնակալն է կարգապետ. Թ. Կարգ սրբոյն Անգրէի հաստատեալ 'ի Պետրոսէ մեծէ 'ի նոյեմբ. 30, յամին 1698: - Բ. Կարգ որդուհւոյն Կատարինեայ, սահմանեալ 'ի 24 նոյեմբ. յամին 1714 'ի Պետրոսէ մեծէ. և բաժանի այս կարգ յերկուս Դասս կամ Առախանս. առաջնոյն մեծ է խաջ նշանին, և երկրորդին փոքր: - Գ. Կարգ սրբոյն Աղեքսանգրի Նեւաքեայ, նոյնպէս 'ի մեծէն Պետրոսէ կարգեալ յամին 1722: - Դ. Կարգ սրբոյն Գէորգայ զօրավարի, վասն զինուորական գասուն, սահմանեալ 'ի Կատարինեայ երկրորդէ 'ի 26 նոյեմբ. 1769. և բաժանի 'ի հինգ գասս: - Ե. Կարգ սրբոյն Վլադիմիրայ, կարգեալ 'ի նմին Կատարինեայ երկրորդէ 'ի 22 սեպտ. 1782. որ և բաժանի 'ի քառեակ գասս: - Զ. Կարգ սրբոյն Աննայի, հաստատեալ 'ի Պետրոսէ երրորդէ 'ի փետր. 3. յամին 1736. որ բաժանի 'ի չորս գասս:

ՀԱՍՏ ԵՒ ԾԱԽԳ

ՀԱՍՏ կամ եկամուտք պետութեն Ռուսաց համարին 215,000,000 ռուպլի, կամ 430,000,000 ֆռանք. և ժողովին այս հարց 'ի գլխահարկէ գիւղականաց,

'ի արաց վաճառականաց ըստ չափու ճո-
խութե նոցին՝ զոր ինքեանք յայտ առ-
նեն պետութեն, և ըստ այնմ ընդու-
նին և ազատութիս . 'ի սեպհական կա-
լուածոց պետութեն . 'ի մաքսէ . 'ի բա-
ժից անշարժ առացուածոց վաճառե-
լեաց . 'ի մենավաճառութէ օղւոյ և ա-
ղի . 'ի բովուց . 'ի գրամահառութէ . 'ի
կնքաւոր թղթոց . 'ի թղթաբերաց . և
'ի մորթեզէն հարկաց՝ զոր հարկանեն
հիւսիսականք :

Ետիք ևս պետութեն 'ի խաղաղու-
թութե ժամանակս զոյգ և կշիռ համա-
րին հասիցն . այլ 'ի ժամանակս պատե-
րազմի առաւելուն :

Պարպք Ռուսիոյ համարին միլիոն մի
բուպլի :

ԶՕՐԳ ԵՒ ԸՄՐՈՒԹԻՒՆԳ

ԶՕՐԳ Ռուսաց ցամաքայինք հաշուին
միլիոն մի՝ հանգերձ 50,000 լեհացի
զօրօք . այլ կիրթ և կանոնաւոր զօրա-
կանքն համարին ընդ ամենայն 713,000 .
յորս 613,000 հեռակէք են, և 100,000
հեծեալք :

Ետլային զօրք Ռուսաց հաշուին
33,000 . իսկ պատերազմի նաւք մեծա-
մեծք և մանուկք՝ 155, և թնգանօթք
իր 4348 :

Կարգք տալով առաջին Ռուսիոյ մէջ, որոց ամենեցուն՝ ինքնակալն է կարգապետ. ա. Կարգ սրբոյն Անդրէի հաստատեալ 'ի Պետրոսէ մեծէ 'ի նոյեմբ. 30, յամին 1698: - բ. Կարգ սրբուհւոյն Կատարինեայ, սահմանեալ 'ի 24 նոյեմբ. յամին 1714 'ի Պետրոսէ մեծէ. և բաժանի այս կարգ յերկուս Դասս կամ Աստիճանս. առաջնոյն մեծ է խաչ նշանին, և երկրորդին փոքր: - գ. Կարգ սրբոյն Ազեքսանդրի Նեւսեայ, նոյնպէս 'ի մեծէն Պետրոսէ կարգեալ յամին 1722: - զ. Կարգ սրբոյն Գէորգայ զօրաւորի, զասն զինուորական գասուն, սահմանեալ 'ի Կատարինեայ երկրորդէ 'ի 26 նոյեմբ. 1769. և բաժանի 'ի հինգ գասս: - ե. Կարգ սրբոյն Սլաւոֆրայ, կարգեալ 'ի նմին Կատարինեայ երկրորդէ 'ի 22 սեպտ. 1782. որ և բաժանի 'ի քառեակ գասս: - զ. Կարգ սրբոյն Աննայի, հաստատեալ 'ի Պետրոսէ երրորդէ 'ի փետր. 3. յամին 1736. որ բաժանի 'ի չորս գասս:

ՀԱՍՏԻՍԻՏԻՏ

ՀԱՍՏԻՏ կամ Եկամուտք պետութեն Ռուսաց համարին 215,000,000 ռուպլի, կամ 430,000,000 ֆռանք. և ժողովին այս հաղբ 'ի գլխահարկէ գիւղականաց,

'ի արոց վաճառականաց ըստ չափու ճոխութեն նոցին՝ զոր ինքեանք յայտ առնեն պետութեն, և ըստ այնմ ընդտնին և աղատութիս . 'ի սեպհական կալուածոց պետութեն . 'ի մարտէ . 'ի բաժից անշարժ առացսւածոց վաճառելեաց . 'ի մենավաճառութէ օգւոյ և ազի . 'ի բովոց . 'ի գրամահառութէ . 'ի կնքաւոր թղթոց . 'ի թղթարերաց . և 'ի մարթեղէն հարկաց՝ զոր հարկանեն հիւսիսականք :

Եւստիք ևս պետութեն 'ի խաղաղութեն ժամանակս զոյգ և կշիռ համարին հաւելն . այլ 'ի ժամանակս պատերազմի առաւելուն :

Պարտք Ռուսիոյ համարին միլիոն մի բուպլի :

ԶՕՐԳ ՆԻ ԱՄԲՈՒԹԻՒՆԵՐ

ԶՕՐԳ Ռուսաց ցամաքայինք հաշուին միլիոն մի՝ հանգերձ 50,000 լեհացի զօրօք . այլ կերթ և կանոնաւոր զօրականքն համարին ընդ ամենայն 713,000 . յորս 613,000 հեաւակք են, և 100,000 հեծեալք :

Եւսկային զօրք Ռուսաց հաշուին 33,000 . իսկ պատերազմի նաւք մեծաւ մեծք և մանուկք՝ 155, և թնգանօթք իւր 4348 :

Ամօսք Ռուսիոյ ըստ ընդարձակութեն ստեղծ են. յորոց միջի հաշակին Սվետայուրի, Հելսինկիորա և Ֆրիտերիքս համ'ի Ֆինլանտիա. Գրոնշթատ, Րիկա, Տուսնապուրի, Պոպրուսք, Թայզան, Խամպիլ, Պէնտեր, Խոթուէն; և Ալքերման:

Նաւակայք ծովային դորաց անուանիք են. Գրոնշթատ 'ի Պալմիկ ծովուն. Արքանկէլ 'ի Սպիտակ ծովուն. Սեւաստոփոլ և Նիքոլայեվ 'ի Սեւա ծովուն. և Աժտերման 'ի վերայ Վոլգայի 'ի Կասպից ծովուն:

Իսկ տեղիք նաւակերպի գլխաւորք են Բեթրաուրի, Գրոնշթատ, Սրբանկէլ, և Նիքոլայեվ:

ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՌՈՒՍԻԱ Եւրոպիոյ ըստ քաղաքական տեսչութեւն պետութեանն բաժանի այժմ 'ի 49 կուսակալութիւ կամ գաւառս (խոգերնիա), և 12 նահանգս (օպլատ): Արապքոյ սոցին են Երկիր Տոնդի Խաղախաց, Ֆինլանտիա, և լիհաստան. ևս և այլ աշխարհք հեռւորք հարկաւորք ևեթ, և ոմանք ինքնագլուխք ամենեկն:

Յառաջիկայդ պատկեր Գաւառաց և Քաղաքաց' ընդհանուր բաժանեմունքն

եւ ըստ ոճոյ տրդի աշխարհագրաց : Իսկ
զճշգրտուէ կմ՝ զհաւանականուէ թուոյ
բնակչաց քաղաքի քաղաքի՝ երաշխաւ
բնացէ մեզ Օրադիր ճեմարանին դիտու
թնց Բեթրադուրկոյ հրատարակեալ յա
մին 1830, որ թուի կարգեալ ըստ աշ
խարհագրին եզելոյ 'ի 1829 : Ստիպոյն
զհաշիւս գաւառացն պահպանելոց յՕրա
դրին՝ այլուստ լցուցաք : Ի հաշիւս անդ
ստիպ համառօտութե զերիս զոյցս նշա
նակս հարկաւորաց 'ի բաց թողութի .
զոր գրինակ զթիւ բնակչացն Բեթրադու
րկոյ 449, ընթերցիր 449,000 . նոյնպէս
և զայլն :

ԳԱԼՅԻԱԿԱՆ ԹԱՌՍՒՆ

ԲԵԹՐԱԳՈՒՐԿ (Գաւառ) . Բեթրադուրկ
(Ժողով), 449. Քրոնշթատ, 10. Նար
վա, 5. Ձարգոյէ Սելօ, 4. Շլուս
տէլգուրկ, 3. Նոր Լատովա, 2. Կա
լինա, 2.

ՅՍԹՈՆԻՍ . Բէվել, 13. Վայսսէնշթէյն,
3. Վայսսէնպերկ, 3.

ԼԻՎՈՆԻՍ . Բիկա, 42. Տերգո, 9. Փեր
նաւ, 4. Ֆելլին, 2. Վէնտէն, 2.

ԳՈՒՐԼԱՆՏԻՍ . Միթթաւ, 14. Էթպաւ,
7. Կոլտինկէն, 4.

ՅԻՆԼԱՆՏԻՍ . Հէլսինկֆորա, 8. Սվեա
պորկ, 3. Ապօ, 11. Վալա, 3.

- ՄՈՍԲՈՒՆ. Մոսքով, 250. Քոլոմեա,
10. Սերբուքով, 6. Վերրէյա, 5.
Տփթրով, 4. Մոժայսք, 2.
- ՍՄՈԼԵՆՍԻ. Սմոլենսք, 11. Վեազմա,
8. Տորոհոպուժ, 4. Պելլ, 3. Ռոս-
լաւ, 3.
- ՓՍԻՊ. Փաքով, 9. Թառափեց, 5. Վե-
լիքիւ լուքի, 4.
- ՔԱԵՐ. Թվեր, 22. Թոգժաք, 12. Ռժեվ,
10. Օսթաշքով, 8. Վերին Վոլոչաք,
6. Քաշինեա, 5.
- ՆՈՎՎՈՐՈՑ. Նովկորոա մեծ, 8. Սթա-
րայա Ռուսսա, 9. Պոգոմիչ, 5. Թիք-
մինեա, 4. Վալտայ, 4. Ռաթիւժ-
նեա, 3. Պելտերաք, 3.
- ՕԼՈՆՆՑ. Բեթրոզաւտաք, 5. Քարկո-
փոլ, 2.
- ՍՐԲՍՆԿԷԼ. Արքանկէլ, 19. Մեդեն,
1. Օնեկա, 1.
- ՎՈԼՈՎՑՍ. Վոլոկտա, 13. Ռաթիւժ
մեծ, 7. Թոթմա, 3. Կրեազովեց, 2.
Նիքոլաք, 1.
- ԵԱՐՈՍԼԱՒ. Եարոսլաւ, 24. Ռեկիչ,
8. Ռաթով, 6.
- ԲՈՍԲՐՈՄՍ. Քոսթրոմա, 12. Կա-
լիչ, 5.
- ՎՈԼՈՑԻՄԻՐ. Վոլոտիմիր, 7. Մուրոմ,
6. Փերեսլաւ Զալեպի, 5. Սուզ-
տաւ, 5. Եուրեվ, 4.

ՆԻՃՆԻ ՆՈՎԿՈՐՈՑ. Նիժնի Նովկորոս,
 14. Աղլամաս, 8. Փոշնիքի, 6. Պա-
 լախնա, 3. Փաւլովա, 6.
 ԹԱՄԳՈՎ. Թամպով, 16. Քոչլով, 14.
 Թեմնիքով, 6. Լիփեցք, 6. Մոր-
 շանք, 6. Սփապք, 6.
 ԻՆՍՋԱՆ. Ինազան, 19. Զառայք, 6.
 Քասիմով, 6.
 ԹՈՒԼԱ. Թուլա, 39. Պելեզ, 5. Պո-
 հորոտիցք, 4.
 ԳՆԼՈՒԿԱ. Քալուկա, 26. Պոռոնք, 5.
 ՕՐԵԼ. Օրել, 30. Ելեց, 15. Մեցենսք,
 10. Քարաշեզ, 9. Լիփի, 7. Սեւսք,
 6. Պրիանսք, 5. Տմիթրովսք, 4.
 ԳՈՒՐՄԳ. Քուրսք, 23. Պելոկորոս, 10.
 Իրլսք, 7.
 ՎՈՐՈՆԵՃ. Վորոնեժ, 19. Օսթրո-
 կոյսք, 4.

ՓՈԳԻ ԹՈՒՍԻՍ

ՔԻԵՎ. Քիեզ, 56. Պոհուսլաւ, 7.
 Չեռքասք, 6. Վասիլքով, 5. Մախ-
 նովքա, 5.
 ՉԵՐՆԻԿՈՎ. Չերնիկով, 10. Նեժին, 16.
 Նովկորոս Սեւերսքի, 8. Կլուհով, 9.
 Սլժարոտուս, 4. Միլին, 5. Պաթու-
 րին, 5.
 ՓՈԼԹԱՒԱ. Փոլթաւա, 8. Քոպէլեա-
 քի, 11. Քրեմնեչուկ, 8. Միրկո-
 րոս, 7. Չենքով, 7. Փրիլուքի, 6.
 Կրասոժսք, 5. Փերեսլաւ, 5.

ԽԱՐԱՐՁ Կամ ՈՒՐՐԱՆԻՍ. Խաղբով
կամ Խաղբով, 13. Ախթիբա, 13.
Պելոփոլ, 11. Լեպետինեա, 11.
Սուփ, 9. Պահառախով, 9. Վալքի,
7. Պելովաուք, 6. Զուլէի, 6. Սլա-
ւանայ, 4.

ՀԱՐԱՆԱՅԻՆ ՌՈՒՍԻՍ

ՔԵՐՍՈՆ. Քերտն, 12. Օսեսա, 33.
Եփազնիկոս, 10. Նիքոլայի, 6.
Գրիգորուպոլիս, 3. Օզա, 2.

ԿՍՏԱՐԻՆԷՍԼԱՒ. Կատարինեպա, 8.
Նախիջևան, 9. Նովոմոսթովք, 7.
Թայզան, 6. Ռոսթով, 5. Փալա-
կրա, 4.

ԴՆԻՐԻՍ. Ախմէջիգ կամ Սիմֆերո-
փոլ, 2. Պաղէսարայ, 9. Խարասա, 8.
Կէօզլէի կամ Եւպատորիա, 7.
Քէֆէ կամ Թէոդոսիա, 6. Օր, 3.
Կերչ, 2. Ախթիար կամ Սեւաստո-
փոլ, 1.

ԳՆՍԱՐԱԳԻՍ. Քիւնով, 20. Ախթի-
ման, 13. Խօթուհ, 7. Պելլի, 7.
Պէնտեր, 5. Խանդիլ, 13.

ՆՐԿԻՐ ՏՈՆՍՈՒ ԽԱՂԱՆԱՅ. Նովոզեր-
քաւք, 11. Սթարոշերքաւք, 5: Թոզ
զքսանիւ չափ է աւելի գիւղորէս մե-
ծամեծս:

ԱՐՆԻՄՏԵԱՆ ՌՈՒՍԻՆ

- ՎԻԼՆԱ. Վիլնա, 56. Գոմել, 6.
 ԿՐՈՏՆՕ. Կրոտնո, 9. Պրեսն Լիթով
 պի, 8.
 ՎԻՅԵՂՍԻ. Վիթեպոլ, 15. Փոլոցք, 10.
 ՄՈՀԻԼԵՎ. Մոհիլեվ կամ Մոյլով, 21.
 Մսթիսլա, 4.
 ՄԻՆՍԻ. Մինսք, 15. Պոպրույսք, 5.
 ՎՈԼԻՆԻՆ. Վոլոդին, 11. Պերեմիսլ
 կամ Պարախով, 20. Ցուպնո, 9.
 Չապուչ, 8. Օսթրոկ, 8. Քրեմն-
 նեց, 6. Լուցք, 5. Ռաժիշկով, 5.
 ԺՈՏՈԼԻՆ. Քամեննոյ կամ Քամեննեց
 փոստպի, 13. Մոհիլեվ, 8. Վիննի-
 ցա, 7. Պալմա, 7. Պառ, 6.
 ՊԵՆԼԻՍԹՈՒ. Պենլիսթոք, 6. Պելպ, 2.

ԱՐՆԻՆԵԼԵԱՆ ՌՈՒՍԻՆ

- ԽԱԶԱՆ. Խազան, 48. Չխաթովոլ, 6.
 ՎԵՆԹԻՆ. Վենթա, 9. Իժեևսկի Չա-
 վոա, 12.
 ՓԵՐՄ. Փերմ, 10. Էքսթերնսուրկ,
 11. Քուլնկուր, 8.
 ՍԻՄԳԻՐՍԻ. Սիմգիրսք, 13. Սիդան,
 9. Սամարա, 6.
 ՓԵՆԶԱ. Փենզա, 13. Սարանսք, 8.
 ԱՃՏԵՐԻՆԱՆ. Աժտերինան, 40. Քրաս-
 նոյար, 3.
 ՍԱՐԱԹՈՎ. Սարաթով, 35. Վոլժոք,

11. Քուլինք, 7. Փեթրովք, 5.
Օրեմպուրկ. Ուֆա, 8. Օրեմպուրկ,
6. Ուրալք, 11.

ԹԱԳԱՌՈՐՈՒԹԻՒՆ ԼԵՀԱՍՏԱՆԻ

- ՄԱՋՈՎԻՍ. Վարշաւ, կամ Վարսա-
ւիա, 150. Թամաշով, 4.
ԿԱԼԻՉ. Կալիչ, 15.
ԳՐԱԳՈՎԻՍ. Քելցա, 5.
ՍԱՆՏԱՄԻՐ. Սանտամիր, 2.
ԼԻՒՊԼԻՆ. Լիւպլին, 12.
ՓՈՏԼԱՔԻՍ. Սեւրսկ, 3.
ՓԼՈՑԻ. Փլոցք, 6.
ԱԻՎԱՆՍՈՎ, Սուվալսկի, 3.

ՍԻՂԻՐ ԿԱՄ ՍԻՂԵՐԻՍ

- ԹՈՂՈՒՍԻ. Թապուք, 25. Թիւմեն, 10.
Թուրինք, 3.
ԹՈՄՍԻ. Թամբ, 9. Զմէյնսկորսք, 8.
Պարնաուլ, 9.
ՍԵՒՍԵՅՍԻ. Շնիսկսք, 6. Քրաս-
նոյարսք, 4.
ԻՐԳՈՒԹՍԻ. Իրգուլսք, 16.
ՕՄՍԻ. Օմսք, 7. Բեթրովաւովսք, 4.
ՍԱԳՈՒԹԱՐ. Սագուլսք, 3.
ՕԽՈԹՍԻ. Օխովսք, 1.
ԿԱՄՉԱԹԱՐ. Բեթրովաւովսք, 1.
ՆԻԿԻՐ ԽԸՐԴԸՋԱՑ ՆԻ ՉՈՒԳԸՋԱՑ,
յորա չիք ինչ վայր բնակութե հաս-
տատուն և անտանի, այլ բազմաթիւ

խումբը ժամանակաց թափ առնալ
յածին 'ի նոսա :

ԿՈՂՎԱՍՍԱՅԻՆՔ

ՎՐԱՍՏԱՆ . Տփլիս , 12 . Տուշէթի , 1 .
Կորի , 3 . Ելիսավեթիոլ կամ Գան-
ձակ , Կէնձէ , 11 . Սըղնախ , 3 . Ճա-
րի , Գլխաւոր քաղաք Լեզկեաց՝ զորս
նուաճեաց կոմսն Փապրեւիչ :

ՀԻՐՎԱՆ . Պաքու . Հին Էամախի . Նոր
Էամախի . Նուշի . Էհքի . Մոզան :

ՀԱՅԱՍՏԱՆ . Երևան . Եջմիածին . Նախ-
իջևան . Ապաստապատ . Արաստապատ :

ՎՐԱՍՏԱՆ ՕՍՄԱՆԵԱՆ . Ախլցիս . Ա-
խալքէլէք :

ԻՄԷՐԷԹ . Խուլթայիս . Օնի . Պաղատա-
ի Մնկրէլ՝ Ծամալիաի , Բէասւթգա-
լէսի : Ի Ղուրիա՝ Տիաի ցիխէ , Փա-
թի : Ի մեծ Ապաղա՝ Սոուգսու , Սա-
խաւմ գալէսի , Փիցունտա , Անափա :

ԼԵՌՆԱԿՈՂՄՆ . Վլատիկաւկաս , 4 . Տա-
րիէլ . Խաղքեկ . Երկիր Օսանթաց .
Եգերացիք կամ Չէրքէզք , ուր են
մեծ և փոքր Կապարթա , ևն :

ՏԱՂՍՏԱՆ . Քուպա . Քուրա . Անձուկ .
Եարսի . Դարբանդ . Գարապուտադ ,
և այլն :

ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ԿՈՂՎԱՍՈՒ . Սթաւ-
րոփոլ , 3 . Կէորկեւսք , 1 . Քոն-
սթանթինոպոլսք . Փոքորիւլի . Ղլար ,
9 . Մոզազ , 4 .

ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԲԵԹՐԳՈՒՐԿ ԿԱՄ ՍԱՆԻՔ-ՓԵԹԵՐ-
 ԳՈՒՐԿ . Մի 'ի գեղեցիկ քաղաքաց աշ-
 խարհի . ըստ լայնութեն , ուղղութեն և
 մաքրութեն փողոցացն , ըստ դրից վայել-
 չաշէն շինուածոցն , և կրանիթ քարեայ
 թմբին 'Նեւայի' գերադոյն քան զամե-
 նայն մայրաքաղաքս Եւրոպայ : Հրապա-
 րակքն մեծամեծք՝ են հրապարակն Ձմե-
 րանոցին արքունի . հրապարակ սրբոյն
 Խաահակայ . հրապարակ ծերակուտին ,
 ուր է հսկայաձև անդրին մեծին Պե-
 տրոսի կանգնեալ 'ի Կատարինեայ եր-
 կրորդէ , գործ Ֆալքոնետեայ , և պա-
 տուանդանն է կրանիթ քար լեռնաձև
 1,700,000 կշռով . հրապարակն Թա-
 տրոնի . հրապարակն Արեսի , ուր լինին
 վարժք զօրաց , և 'ի միջաժայրին է ան-
 գրի Սուվորովայ . հրապարակն նորա-
 մուտ սպայից , յորում կոթող 'ի պա-
 տիւ Բուսկանցովայ . և հրապարակ Մաք-
 սատան :

Փողոցքն գեղեցկագոյնք են , փողոցն
 'Նեւայի' ծառաղարգ երկուստեք , յորում
 հոյակապ եկեղեցին խաղանայ , և այլ ևս
 շինուածք վայելուչք . փողոցքն Լիթէյ-
 նայա , Սալտովայա , Մորաքայա , ևն .

Շինուածք հոյակապք համարին ,

Ձմերոցն արքունի՝ ուր բնակէ սովո-
 րաբար ինքնակալն, շինուած ընդարձակ
 յոյժ, այլ ըստ ճարտարասպետութեանն
 պակասաւոր. առ որով միւս ևս պալատ
 գեղեցիկ, անուանեալ Էոֆիւած, յորոյ
 'ի պահարանի բաց 'ի բազմապատիկ պա-
 տուական իրաց՝ դռանի և ագամանդն
 մեծ 194 գրադ ծանրութիւն, որ և մի է
 յերկից մեծամեծ ագամանդաց աշխար-
 հի: Մարմարիոն պալատն. պալատն
 Անիշքով առանձին բնակարան այժմու
 Ինքնակալին. պալատն Դաւրիոյ, զոր
 շինեաց Փոթեմքին 'ի պատիւ Վատարի-
 նեայ երկրորդի. պալատ մեծի իշխանին
 Միքայելի եզրօր Ինքնակալին՝ նորա-
 կերտ: Ճեմարանն գեղարուեստից. գան-
 ձատունն. պալատն ծովակալին. ճեմա-
 րանն դիտութեց: Դատարանն մեծ՝ շի-
 նուած կիսաբոլոր, որոյ առաջի կանգնի
 արձան մեծ 'ի յիշատակ Աղեքսանդրի Ա,
 և պատուանդան նորին կրանիթ քար 84
 ոտնաչափ բարձրութիւն: Կոսթիննոյ Տվու,
 ընդ որով են 170 կրպակք: Գրատունն
 արքունի, յորում հաշուին 300,000
 ապագիր մատենակք, և 11,000 գրչա-
 գիրք: Ձիարձակարանն. նոր զինարանն,
 յորում գովի յոյժ ձուլարանն. մե-
 նաստանն Սմոլնոյ. վարժարան որդու-
 հւոյն Վատարինեայ. աղքատանոցն. որ-
 բանոցն. զինուորանոցքն Իզմայիլովսքի,
 Փաւլովսքի, Մոսքովսքի, ևն:

Ի բազմաթիւ եկեղեցեաց Բեթլը-

պուրկոյ նշանաւորքն են մայր եկեղեցին՝ յանուն Տէրամօրն 'ի ձև արդոյն Պետրոսի որ 'ի Հռովմ, այլ փոքր յոյժքան զայն . ոտոր խաճակ հիմնեալ 'ի 1822 . հաշակի բարձրութի գմբեթին, և շորեքեան դաւիթքն, յորս սիւնքն են յամբողջ կրանիթ քարանց . սուրբ Պետրոս Պօղոս . սուրբ Նիկողայոս . սուրբ Սիմոն . եկեղեցին Այլակերպուն, ևն . ևս և եկեղեցին Աղեքսանդրի Նեպրեայ յիւրում մենաստանին, որոյ և գամբանն ձոյլ արծաթի է 'ի նմա . և շուրջանակի զեկեղեցեաւն շիրիմք թափառացն Ռուսիոյ : Իսկ 'ի պերճ պալատանց հաշակաւոր են ապարանք իշխանացն Սթրոկանով, Պեղպորոտսքի, Շէրեմեթով, Վակարին, Պելոսելսքի, և Լապանով :

Շինուածք յուսումնական պէտա երեւիլք են Համալսարանն (ռուսիէրսի. բէի) հիմնեալ յամին 1819 . առ որով կամին կառուցանել և զՈւսումնարան արեւելեան լեզուաց՝ 'ի գաստիարակութի 40 պատանեաց, մետասան գատաւաց վարժապետազք . և առ նմին տալարան, և գրատուն : Ճեմարանն (տփաթէ. ֆա) բժշկականին, յորում վարժին 520 մանկուիք . Ուսումնարան (ինսիի. ֆա) գաստիարակուն մանկանց կառուցեալ 'ի 1828 . Ճեմարանն եկեղեցականաց . Ուսումնարան արեւելեան հիմնեալ 'ի 1824 . Դպրոցն վաճառականուն . Ուսումնա-

րան արուեստից . Դպրոց մշակութեան .
Դպրոցն ծովային վաճառականութեան
հիմնեալ յայժմու ինքնակալէն . Ուսու-
ննարան Սմոլնոյ մենաստանին 'ի գաստի-
արականութի օրիորդաց . Ուսումնարան
սրբուհւոյն Վատարինեայ, յորում գա-
տարակին 180 ազնուազգի օրիորդք, են:

Վենցազօգուտ ընկերութիւնք ևս յա-
ճախեալ են 'ի Բեթրապուրկ, յորոց սա-
կի համբաւին Ճեմարանն գիտութեց .
Ճեմարանն Ռուսական, Ճեմարանն գեղ-
արուեստից . Ազատ ընկերութիւնն ու-
սումնասիրաց . Ընկերութի լեզուասի-
րաց ռուս բարբառոյ . Ընկերութի բժշ-
կականին . Ընկերութի գեղարարութե .
Ընկերութիւն հանքարանութե . Ազատ
ընկերութիւն Տնտեսականին . Ազատ ըն-
կերութի գիւղական տնտեսութե . Վալ-
անրական ընկերութիւն մարգատիրական .
Ընկերութի զինուորական . Ընկերութի
խրախուսիչ գպրոցաց, և Ընկերութիւն
խրախուսիչ արուեստաւորաց :

Իրազմութիւ գրատանց Բեթրապուր-
կայերենիք են կայսերական գրատունն,
և գրատուն Ճեմարանին գիտունց՝ ճոխ
անբաւ արեւելեան գրչագիր մատենիւք,
և 'ի մերում ժամանակի և ևս ճոխա-
ցեալ իրազմատիկ պարականն ձեռա-
գրովք՝ զորո շահն Պապից ընծայեաց
'Եփեղայոսի Վայսեր : Անգ և և Դիտա-
նոց աստեղարաշխիցն Ռուսաց, և Պա-
հարանն հաւաքման ընտիր ընտիր օրի-

նակաց ընական պատմութե . և Հան-
դիսարանն վաղեմի գրամոց , զոր առա-
ւել ճոխացոյց այժմու ինքնակալս՝ ա-
ռեալ 'ի շահէն Պարսից բազում գրամս
վաղեմիս 'ի հաշիւ պարտուց նորին :
Հաւաքումն բովուց . Հաւաքումն գա-
ղափարաց մէքենականին . Հանդիսա-
րանն ազգագրական՝ կառուցեալ առ
այժմու ինքնակալաւ . Հաւաքումն ան-
բաւ հին և նոր զինուց , և հոյակապ
անկաբանական պարտեզն ընդարձակ ,
յորում յաւելան այժմու և հազարա-
ւոր Պրասիլեան բոյսք 'ի ձեռն Ռի-
տէլայ :

Շուրջանակի զքաղաքաւս գլխաւոր
տեղիք , Ձարսիյէ Սէւ , գիւղ զուարճ
համարեալ քան զամենայն գիւղորէս
Ռուսիոյ . յորում ճարտարաշէն է ար-
քունի պալատն , բուրաստանն , յաղթա-
կան կամարն կանգնեալ յԱղեքսանդրէ
Ա . սրահն զարդարեալ գոճազմ ա-
կամք . աւաղանն 'ի կրանիմ քարէ՝
շրջապատն 90 ոտնաչափ . և լսարան՝ 14
ուսուցչօք : — Փէնէրհօֆ , ամրոց ար-
քունի առ Ֆինլանտեան ծոցով՝ զար-
դարեալ ամենազուարճ բուրաստանօք :—
Բրոնշտաթ , քաղաք գեղեցիկ , ամուր ,
համբարանոց ամենայն զինուց և հան-
գերձանաց նաւուց :

ԲԻԿԱ . Քաղաք գեղեցիկ՝ շահաստան .
շէնք 'ի նմա երևելիք , արքունի պալատն ,
դատարան , մայր եկեղեցին , սբ Պե-

տրու, Կատարինեան լսարանն, հիւան-
գանոցն, մաքսատուն, թատրոն, նա-
ւարան, կամուրջ Տփլինա գետոյ, ևն :
Ուսումնարանք երեւելիք, լսարանն Կա-
տարինեան, գարոց նաւուղղութեան,
գարոց օրիորդաց, ընկերութի ուսու-
մնական, ընկերութի գիւղական անուե-
տութե, գրատուն, գիտարան, հանգի-
սարան Հիմնէլայ, ևն :

ԾՈՍՔՈՒՄ կամ ԾՈՍՔԱ, կամ ԾՈՍ-
ԿԱՎ. Յետ հրդեհին եղելոյ 'ի 1812 յօ-
րինեցաւ գեղեցկանիստ քաղաքս ևս
հոյակապ քան զառաջինն և մեծագոյն :
Անդ բնականան տոհմք ազնուականացն
Ռուսիոյ վաղեմիք յոյժ և ճոխք . և վա-
ճառականութի նորին ձգի մինչև յԱ-
մերիկա, 'ի Չին, 'ի Պարսս, 'ի Լիվոնիա,
'ի Փարէզ, 'ի Լոնտոն և 'ի Վեննա : Հրա-
պարակք 'ի նմա երեւելիք են՝ հրապա-
րակն Արպաթայ, Կարմիր հրապարակ,
և Փեթրովքայա : Շէնք պանծալիք 'ի
մայրաքաղաքիս համարին Գրեմլին կամ
Գրեմլ նախնի բնակարան թագաւորաց .
պալատն բազմանկիւնի . որբանոցն՝ գե-
ղեցկագոյն համարեալ քան զամենայն
որբանոցս Եւրոպայ . Կոսթիննոյ տվոռ .
պալատն զինուց . Կաւարան . պալատն
Պատրիարքական ձայնեալ . աշտարակն
Սուխարեվ . տունն Փաշքով . թէա-
տրոնն . պալատ ծերակուտին, և Արահն
մեծ 'ի վարժս զօրաց, որպիսի չիք ասին
ուրեք ըստ ընդարձակութե :

Եկեղեցիք հայակապք, մայր եկեղեցին յանուն վերափոխման Տիրամօրն, օւր պատկին ինքնակալք. եկեղեցին Աւետեաց, Միքայէլի հրեշտակապետին, Տիրամօրն, և երանելոյն Բարսեղի. հռչակեալ է զանգակատունն՝ իւրն վելիքոյ անուանեալ. առ որով խրեալ կայ՝ ի գետնի զանգակն մեծ 10,000 փուտ ծանրութիւն:

Ուսումնարանք գլխաւորք են, համալսարանն՝ գլուխ այլոց ամենեցուն՝ ըստ բազմութիւ ուսուցչացն և ուսանողաց. Շեմարանն եկեղեցական, մի ի չորից՝ որ ի պետութեանն. Շեմարանն բժշկական. Դպրոց զինուորական. Դըպրոցն հայկական՝ հիմնեալ ի կառարինեայ երկրորդէ. Դպրոց վաճառականութե. Շեմարան գործնական վաճառականութե, յորում ուսանին 60 պատանիք. Դպրոցն գեղարուեստից. Դպրոցն ապակեգործութե. Վարժարանն. Ուսումնարան սրբուհւոյն Կաթարինեայ, յորում գաստիարակին 250 օրիորդք. Ուսումնարան Ազնջսանգրի, ի կրթութի 120 օրիորդաց ընտրելոց ի միջակային ժողովրդոց: Կայսերական ընկերութի ընախօսից. Ընկերուի բնաբանական և բժշկական գիտութեց. Ընկերութիւն Հնագիտաց Ռուսիոյ. Ընկերութի գիւղական անտեսութե. Գրատուն համալսարանին. Պարտեզն հասարակաց. Դիտարանն. Հանգիստարան

ընթացանութն , և Հանդիսարանն անգա-
մաղննութն :

Սաւանձին յիշատակի արժանի զարգ-
քաղաքիս է Լազարեան Ուսումնարանն
արեւելեան լեզուաց՝ կառուցեալ յա-
մին 1816 յազգասեր առատաձեռնու-
թէ հայկազնեան եղբարցն երկոցուն ազ-
նուական իշխանաց և խորհրդականաց
պետութե Յովհաննու և Յովակիմայ
Լազարեանց : Չայս Ուսումնարան յա-
մին 1828 պետութեն Ռուսաց ընկալա-
լնդ հանրական տեսչութիւն տւումնա-
րանացն Ռուսիոյ , որպէս զի կարասցեն
աշակերտեալքն 'ի նմա 'ի լրման ժամա-
նակի ուսման իւրեանց անցանել 'ի հա-
մալսարանն արքունի : Դասախօսութի
Ուսումնարանին է 'ի ուսւ բարբառ .
իսկ առ ուսումն այլոց լեզուաց , որպէս
և հայկականին , որոշեալ են աւանձին
ժամանակք . և ամբ ուսման իւրաքան-
չիւր պատանեաց կարգեալ են եօթն :
Գումար գրամոցն և կալուածոց առա-
տաձեռնելոց 'ի պէտո Ուսումնարանին
հասանէր յամին 1830 ցցօօ.օօօ ռու-
պլիս , որովք գատախարակին անդ 30
կամ 40 հայկազուն մանկունք ձրի ամե-
նեին . այլ բազմագոյն են որք վարձուք
ուսանին . իսկ տեղին տսի բաւական լի-
նել հարիւրից և աւելի ևս ուսանողաց :

Արտաքոյ Մոզքուայի գտանի հռչա-
կաւոր Մենաստանն սրբոյ Երրորդութե
(Թոօիդոյա Լաւրա) . որոյ զանդակա-

տունն բարձրաբերձ է յոյժ, և կարի
գաշնակաւոր զանգակքն : Է տնդ և ույա,
լաս կայսերական հոյակապ, և գպրոց
եկեղեցականաց իբր երեքարիւրոց :

ԹՈՒԼԱ. Քաղաք շահաստան, եպիս-
կոպոսարան, և առ բազմաթիւ գմբե-
թացն՝ արապքուստ գեղատեպիլ : Հռչա-
կեալ են 'ի նմա՝ գպրոցն եկեղեցական՝
ինն վարժապետօք, գպրոցն Աղեքսան-
դրեան, և մանաւանդ զինարանն մեծ,
որ բաւական է պատրաստել զէնս
100,000 զորականաց :

ՔԱԼՈՒԿԱ. Քաղաք վաճառաշահ,
եպիսկոպոսանիստ. ունի գպրոց եկե-
ղեցական, վարժարան, և ճեմարան զե-
նուորական :

ՕՐԵԼ. Եպիսկոպոսանիստ քաղաք,
յաճախեալ 'ի տուրեւառս ցորենոյ :
Դպրոցն եկեղեցական ունի 10 վարժա-
պետս, և հազարուոր աշակերտս :

ԲԱՆԻ. Ալքեպիսկոպոսանիստ քա-
ղաք, քաջ 'ի գէպ 'ի վաճառաշահու-
թի, ունի բազում հրապարակս և փո-
ղոցս գեղեցիկս : Անուանի են պալատն
կայսերական, մար եկեղեցին 'ի ձե գ-
թացի, գառարանն, և շիրիմն Կատարի
նեայ երկրորդի, որ գրեթէ նորոգ կեր-
տեաց զքաղաքս : Ուսումնարանքն են՝
գպրոց եկեղեցական, վարժարան, և
գպրոց ազնուականաց :

ԵԱՐՈՍԼԱՒ. Քաղաք ալքեպիսկո-
պոսանիստ, գեղեցկաշէն, անուանի 'ի

գործածա սփռոցաց սեղանոյ, Թզթոյ և
կերպասուց : Հռչակի Տեմիտովեան դը-
պրոցն բարձրագոյն գիտունց՝ հիմնեալ
'ի 1811. ևս և գալրոցն եկեղեցական,
յորում են 12 վարժապետք, և 1200
ուսանողք. վարժարանն, և ընկերուի
ընդունաիրաց ուսւ բարբառոյ :

ԱՐՔԱՆԿԵԼ. Աղբեպիսկոպոսանիստ,
շտեմարան վաճառուց Սիպիրայ, և կա-
րի վաճառաշահ, ունի գալրոցս և ու-
սումնարանս անուանիս :

ՎՈԼՈԿՏԱ. Ի մէջ Բեթրպուրկայ,
Աղբանկեւայ, Մօսքուայի և Խաղա-
նայ ունեւով զգիրս՝ վաճառաշահ է
յոյժ, և ունի գալրոց եկեղեցական ա-
նուանի :

ՄՈՒԼԵՆԻ, որ 'ի հնումն ասի բնա-
կարան լեալ 200,000 ոգւոց, այժմ ա-
նուանի է 'ի տուրևառս, յուսումնա-
կան գալրոցս, և սակա թանձրուէ պա-
րսպացն :

ՆՈՎՈՐՈԿ Ֆեծն, այժմ է աթոռ մե-
թրապօլտական. ունի բազում հնու-
թիս, և 'ի մայր եկեղեցւոջն սրբոյն Սու-
փիայ գառւ հին գաղափար օրինացն
Եօրոսլաւայ, զոր և համարին ունեք
գրեալ 'ի 1280 :

ՆԻՓՆԻ ՆՈՎՈՐՈԿ, ունի գործարանս
կտաւոյ, չուանի, և գարեջրոյ. այլ
համբաւեալ է սակս աշխարհաժողով
տօնավաճառին, որպիսի չիք արդեօք
ուրեք յԵւրոպա. քանզի գին վաճա-

առջ՝ որ ածին անգր ամի ամի՝ առաւել-
լու քան զ115 միլիոն ֆուանդ :

ԳԻՆԷ . Այս մեծ գիցարանն նախնի
Սլաւեանց , ապա աթոռ թագաւորու-
թիւն Ռուսիոյ , և մայր քրիստոնէութիւն
համարէն քաղաքաց աշխարհին՝ այժմ
է աթոռ միոյ ՚ի չորից մետրապօլիտոյն
Ռուսաց : Յաւերակս եկեղեցւոյ որդոյն
Բարադի գաանն արձանագիլը յունական
տառիւք ՚ի վերայ պարաստարի կամ թա-
փանցիկ կճոյ , գրոշմաւը յամի տեղուն
260 : Շինուածք ՚ի նմա հոյակապք են
մայր եկեղեցին յանուն սրբոյն Ստ-
փիայ . պալատն կայսերական . համա-
լսարանն եկեղեցական , յորում ուսո-
նին աւելի քան զմանկունս 1500 . նա-
ւարանն . և հռչակեալ մենաստանն փե-
շերսքոյ : Ի 1824 գաանն նշխարք եկեղե-
ցւոյն կանգնելոյ ՚ի մեծէն վլատիմիրայ
յամին 996 : Ի տրնազնառ քաղաքիս
ամի ամի ժողովին ոսիք իբրու 30,000 :

Խարհով , անուանի սակս վաճառա-
կանունն , և ուսումնական շինուածոց ,
այսինքն են համալսարանն , գալոց եկե-
ղեցական , վարժարան , ընկերութի գի-
տութեց , ուսումնարան տղնուատոհմ
օրիորդաց :

ՕՏԵՍՍՏ . Գեղեցիկ ծնունդ հանճա-
րոյն պատարինեայ երկրորդի , և ար-
գիւնք ճարտարութիւն կոմսին Ռիչլըէհօ ,
մի է ՚ի բազմամարդոյ և պերճ քաղա-
քացն Եւրոպայ , և մի միայն գլխաւոր

քաղաք վաճառականութե Գոնտոսի :
Շինուածք 'ի նմա գեղեցիկք են՝ մայր
եկեղեցին Ռուսաց, բնակարան ծովա-
կալին, մաքրատունն, անկեղանոցն,
ջրմուղն, և այլք : Եւ ուսումնարանք
երևելիք. վարժարանն վաճառականութե,
գարոց իրաւագիտութեան, գարոց նաւ-
ուղղութե, գարոցն եկեղեցական, ու-
սումնարանն արևելեան լեզուաց . ընկե-
րութի գիւղական տնտեսութե . առհա-
րանն հնութեց հարաւային Ռուսիոյ, և
պարտէզն բժշկական :

Նիւ-Կալէ, փոքրիկ քաղաք բարեգիր՝
ղարգարեալ հրապարակական շինուա-
ծովք . ունի գարոց նաւուղղութե և
նաւակերտի, գեղեցիկ հաւաքումն գա-
ղափարաց նաւուց, և պահարան հնու-
թեց խրիմու : Ատանօր բնակէ և ծո-
վակալն Սեաւ ծովու . և աստ է գլխա-
ւոր նաւարան Գոնտոսի :

Թայլան կամ Թաիանրոյ, ունի բերգ
ամուր 'ի վերայ ծովուն Աղախու, և
վարժարան վաճառականութե : Այժմ՝
կանգնի 'ի նմա շիրիմ հոյակապ 'ի պա-
տիւ քնքնակալին Աղեքսանդրի՝ որ աստ
կնքեաց զկեանս իւր 'ի 1825 :

Նախիլեան, քաղաք հայոց վտարելոց
'ի խրիմէ՝ բազմամարդ, անուանի սակս
մեծամեծ գործարանացն մեծաքսեզի-
նաց, և ասու, և օզոյ :

Ախիլէր, կամ Սիֆէրոփու, գլխա-
ւոր քաղաք կուտակալութեանն Տաւ-

րիոյ, ունի վարժարան, և եկեղեցի գեղեցկաշէն:

Պաղքեւորայ, աթոռանիստ քաղաք խաշիցն խրիմու, ուր կան մնան ցարդ հին ապարանք խանին, և այլ ևս հոյսկապ մզկիթք և բաղանիք:

Խաբառու պաղար, վաճառաշահ, և ճարտար յարուեստ, ունի բազում մզկիթս և բաղանիս, և իջևանս մեծամեծս: Գեղեցիկ է 'ի նա եկեղեցին հայոց կաթողիկոս նորաշէն, և որ առ նմին գպրոցն հայկական:

Սեափոփու, մերձ յԱխախար գիւղ, ունի գեղեցիկ նաւահանգիստ, նաւարան, ղինուորանոցս և ամրոցս. և է ձմեռոց նաւուց Սեաւ ծովուն: Ի մերձակայս քաղաքիս են աւերակք նախնոյն Քերսոնիսոս քաղաքի, ուր էր և հռչակաւոր մեհեանն Անահտայ:

Կուրղուֆ, Նիփիա, և Սափաղ, վայրք հռչակեալք ըստ պտղաբերութե քան զամենայն կողմանս Ռուսիոյ: Այլ մանաւանդ բեր այգեացն Սուտաղայ աւուանի է յոյժ. և 'ի 1829 յայգեսաանեայս մեծի կոմսին վորոնցովայ ևեթ էին 100,000 որթք յաղնուագոյն ազգէ այգեացն Գաղղիոյ, Սպանիոյ, և Իտալիոյ: Ի պարտիզլն արքունի 'ի Նիքիթա հաշուին 300 ազգք խաղողոյ:

Քեֆէ կամ Թեոդուփա, նորաշէն քաղաք փոքրիկ 'ի տեղւոջ հնոյն, ունի պահարան հնութեանց, գրատուն, և պար-

տէզ արքունի :

ԿԵՐԷ. անուանի սակս գրիցն , և հնու-
թնցն որ առ նովաւ , ունի պահարան
հնութեց՝ ճոխ վաղեմի գրամովք , քան-
գակօք , անօթիւք , և այլովք աղդի աղ-
դի հնութեք :

ՎԷԼՆԱ. Քաղաք մեծ և գեղեցիկ ,
աթոռ նախնի դքսիցն Լիթուանիոյ .
հոյակապ է մայր եկեղեցին , եկեղեցի
սրբոյն Յովհաննու , սուրբ Աննա , սուրբ
Պետրոս , դատարանն , նաւարանն , և այլ
ապարանք իշխանաց : Ուսումնարանքն
անուանիք , համալսարան հիմնեալ 'ի
1587 , վարժարանն , գպրոցն հասարա-
կաց , ընկերութի բժշկական :

ՄԻԿԻՆՎ կամ ՄՊՆՎ , վաճառաշահ ,
ունի գպրոց եկեղեցական , և վարժա-
րան . և կրկին արքեպիսկոպոսարանս , մի
Ռուսաց , և միւս հռովմեական ուղղա-
փառաց :

ԽԱՋԱՆ. Քաղաք թաթարաց մեծ
և վաճառաշահ , մի 'ի չորից եկեղեցա-
կան ճեմարանաց Ռուսիոյ , ունի համա-
լսարան՝ հանգերձ գիտարանաւ , գրա-
տամբ , պարտիզիւ և հանգիսարանաւ .
գպրոց հասարակաց , գպրոց թաթա-
րաց , վարժարան , ապարան թաթարաց .
ընկերութի ուսն բարձառոյ , և ուսու-
մնարան՝ 'ի ծաղկեցուցանել զքրիստո-
նէութի 'ի մէջ այլազգեաց :

ՍԺՏԷՐԻԱՆ. Գեղեցկանիստ քաղաք
զարդարեալ բազմութիւ եկեղեցեօք , և

ընդարձակ պարտիզօք, այլ ըստ շինուածոցն անշուք յոյժ : Ծագկեալ է յոյժ 'ի վաճառաշահութն, և ունի գպրոց եկեղեցական, և վարժարան :

Փեյճ, առ որով երկաթահանք և պղնձահանք :

Էփաթերինդուրի, անուանի սակս ոսկւոյն որ պեղի և զգի 'ի չըջակայս նորին՝ առաաագոյն քան զոսկին Պրազիլեան :

Փէնդա, յորում գպրոց եկեղեցական՝ հազարաւոր ուսանողօք :

ՎԱՐՇԱԻ կամ ՎԱՐՍԱԻԻՅ. Մայրաքաղաք Լեհաստանի. գեղեցկագոյն են որ առ նովաւ արուարձանեայքն քան զըրուն քաղաքն : Ըինուածք 'ի նմա երեւելիք են՝ ամրոցն արքունի, ամրոցն Լաղենի, պալատն Քրասինսքի, գատարանն, պալատն Սպասոնիոյ, պալատ փոխարքային. գանձատունն, նաւարանն, զինուորանոցք, ապարանք իշխանացն Չամոյսքի, խոտքեվիչ, Փաց, Օսթրովսքի, Փոթոցքի, Պելինսքի, և Չարթորիսքի. մայր եկեղեցին յանուն արդոյն Յովհաննու. եկեղեցին Դոմինիկեանց, եկեղեցի սրբոյ Խաչն, սրբոյ Աղեքսանդրի, ևն :

Յուսոււմնականին ոչ ինչ ընդհատ է քաղաքս քան զկարի բարգաւաճեալն որ յԵւրոպա. մանաւանդ անուանի է համալսարանն հիմնեալ 'ի 1828, հանգերձ գրառամբ, հանգիստարանաւ, գիտանոցաւ, և պարտիզիւ. ունի և լատ.

րան, գալրոց եկեղեցական, Ճեմարան
 փնտուրական, գալրոց աղնուակտնաց,
 գալրոց արուհստից, արքունի ընկերուի
 ուսումնասիրաց, պահարան երաժշտու
 թն. ևն.

ԹՈՂՈՒՍՔ և ԻՐԳՈՒԹՍՔ. Բազմա-
 մարդ և վաճառաշահ քաղաքք Սեպի-
 րայ գլխաւորք, ունին և տպարանս, և
 թատրոնս, և գալրոցս բազումս:

ՅՓԽԻՍ. Քաղաք վրասաանի ընդար-
 ձակ և ճոխ, այլ միայն նորաշէն մասն
 նորին գեղեցիկ. ունի վարժարան, գալրոց
 եկեղեցական, գալրոց հայկական, և այլ
 գալրոցս: Տպագրին 'ի նմա լրագիրք չորք
 յայլ և այլ լեզուս, այսինքն 'ի ռուս,
 'ի վրացի, 'ի հայ, և 'ի պարսիկ բար-
 բառ: Հոյակապ է վաղեմի մայր եկեղե-
 ցին: Հռչակաւոր են և ջերմուկք քա-
 ղաքին:

Եղիսաբեթուպօլիս կամ Գանձալ. 'ի
 ջրջակայս սորա են ընդարձակ աւերակք,
 յորս երբէք թրբէք գտանին գրամք պար-
 տից, պարթևաց, յունաց և հռով-
 մայեցւոց:

Անուանի է 'ի կողմանս յայտասիկ վա-
 ղեմի սիւնն Շամբորոյ բարձր իբր 180
 ոտնաչափ:

Ալեքիս, ամուր քաղաք. հոյակապ է
 'ի նմա մզկիթն սուլթան Ահմէտ 'ի ձե-
 Այասօֆեային Կոստանգնուպօլսոյ,
 հանդերձ գրատափն, յորմէ 300 մա-
 տեանս հանեալ տարան Ռուսք 'ի Բե-

Թըրադուրկ : Կարնեցի Հայք գաղթեալք այսր 'ի 1829, կառուցանեն առ Ախըլ-խայիւ նոր քաղաք բնակութե :

Այլ ևս երևելի քաղաքք 'ի կողմանս յայտոսիկ և 'ի Կովկաս են Խուսթայիս, Քուպս, Դաբանդ, Վլադիմիր-իս, և Մոզդոկ :

Իսկ Ամերիկա Ռուսաց բաժանի 'ի բնէ 'ի կղզիս, և 'ի ցամաք երկիր : Ի բազմաթիւ կղզիս անգ երևելի են Արշակ-ղաթոս Քուլ-իւն, յորոյ 'ի միումն 'ի կղզեաց է Նոր Արտանիւ՝ քաղաք գլխաւոր Ամերիկեան Ռուսիոյ : Չաքս իւլիտ, Քոփետ իւլիտ, Արշակ-ղաթոս Աւետիւն . Փրիւդիւլ իւլիտ, և իւլիտ Դիմի-դեայ :

Ցամաքակողմն Ամերիկոյ բաժանի յուր զաւառս կամ նահանգս՝ որք 'ի բնակչաց իւրեանց առնուն զկոչումն . այսինքն են Էյքսմացիք, Քիթէկնիք, Չուքչիք, Քոնայիկք, Քէմայիղք, Չուհաչք, Ուկաթակմիութք, և Քուլուչք :

ԴՐԱԾՔ

ԸՍՑ հրովարտակին Աղեքսանգրի որ
'ի 24 յունիսի, 1810, գրամք որ գնան
'ի պետութե Ռուսաց, են

	Բաւոյն քոթ.	
Ուի. Իմիէնիալ, կայսերա-	10	..
կան		
Փոլու իմիէնիալ. կէս	5	..
կայսերական		
Ի 1817 Վճռեցաւ չիա-		
րանել Դրամ ուիի 'ի Վե-		
րան զարծէս 5 բաւոյն.		
Փլաթինա. (1827)	3	..
(1830)	6	..
Արծաթ. Բուալ. դահեկան.	..	100
Փոլլթիննիք. կէս դա-		
հեկան	50
Փոլուփոլլթիննիք. քա-		
ռորդ դահեկանի	25
Քսաննոց	20
Հնգեւոպանեակ.	15
Կրիվնեա	10
Փեաթաք. հնգեակ	5
Պլին. Կրիվնեա	10
Փեաթաք	5
Կրոշ	2
Քոփեյքա կմ Քոփեք.	..	1
Տենկա . դանդ	172

Փողուշքա . փող . . .	174
Թղթաբաճ . Աստիկնացի .	
(աստիկնացի) .	200
	100
	50
	25
(կարմիր) .	10
(կապոյտ) .	5
Թղթա, բազմա ըստ արժեքի եւ իբրեւ եր- բոյր ձան արժանեղի- նի :	

Բուսակն ալժմ 'ի Կոստանդնուպօլիս
է իբր 13 զուռուշ .

Ի Փարէզ իբր 3 172 Ֆռանք .

Ի Վեննա իբր 1 172 Ֆիօրին .

Ի Լոնդոն իբր 2 172 շէլլինգ :

ԿՇԻՌԻ

Պերքովեց, որ է	10 փուտ .
Փուտ	40 Ֆունթ .
Ֆունթ կամ 1 խարա .	32 լոթ .
Լոթ	3 զուլթիք .
Զուլթիք	68 կորիզ :
Ֆունթն Ռուսաց 'ի	
Փարէզ է . . .	406 կրամ .
Ի Կոստանդնուպօլիս	
իբր	280 արամ .

ՁԱԳՔ ԵՐԿԱՅԵՈՒԹԵԱՆ

Վերաթափվելու, է 500 սաժեն.
 Սաժեն. ձող . . . 3 արշին.
 Արշին. կանգուն . . 16 վերջոք.
 Վերջոք . . . 1 $3\frac{1}{4}$ մատն.
 Տիւյմ. մատն . . . 12 գիծ.
 Ֆուլթ. ոտն . . . 12 մատն:

Ուան Ռուստոյ 'ի փա.

բէզ է . . . 308 միլլիմէթր:

Չափ մտկերեութի՝ Տեսեաթինա, որ է
 3200 քառակուսի ձողաչափ. և 'ի
 փարէզ 1 եկաար, և 484 սանթիմէթր:

ՁԱԳՔ ԱՐՄՏԵԱՆ

Քուլ. քուրձ, որ է . 10 չէթվերիք.
 Չէթվերթ . . . 8 չէթվերիք.
 Օսմինա . . . 4 չէթվերիք.
 Չէթվերիք . . . 8 կարնեց.
 Չէթվերթա . . . 2 կարնեց.
 Կարնեցն 'ի փարէզ է 3 լիտր և 9 սան.
 թիլիթր:

ՉԱՓԻ ՀԵՂԱՆԻՒԹԻՑ

Պօչքա . առկառ , որ է 40 վերո .
 Անբերոք 3 վերո .
 Վերո . դոյլ 8 օսմուշքա .
 Չէթվերքա 2 օսմուշքա .
 Օսմուշքայն 'ի փարէզ է իբր 1 172
 լիար :

Թ Ա Գ Ա Ի Ո Ր Ք

Թ Ա Ի Ս Ի Ո Յ

Ա. 85

862	Րիւրիք	Рюрикъ
879	Օլեկ	Олеъ
913	Իկոր Ա.	Игорь I.
945	Օլկա	Ольга
955	Սվեաթոսլաւ Ա.	Свяшославъ I.
973	Եարոփոք Ա.	Ярополкъ I.
980	Վլատիմիր Ա.	Владиміръ I.
1015	Սվեաթոփոք Ա.	Свяшополкъ I.
1019	Եարոսլաւ Ա.	Ярославъ
1054	Իսիասլաւ Ա.	Исіяславъ I.
1078	Վսեվոլոտ Ա.	Всеволодъ I.
1093	Սվեաթոփոք Բ.	Свяшополкъ II.
1113	Վլատիմիր Բ.	Владиміръ II.
	Մոնոմախ	Мономахъ
1126	Մսթիսլաւ	Мспиславъ
1132	Եարոփոք Բ.	Ярополкъ II.
1138	Վեաչեսլաւ	Вячеславъ
—	Վսեվոլոտ Բ.	Всеволодъ II.
1146	Իկոր Բ.	Игорь II.
1150	Իսիասլաւ Բ.	Исіяславъ II.
1154	Ռոսթիսլաւ	Роспиславъ
1155	Եուրի Ա.	Юрій I.

ԱՅԶ

- 1157 Անդրէաս Ա. Андрей I.
 1177 Վսեփոլոտ Գ. Всеволодъ
 1212 Եռլի Բ. Юрій II.
 1238 Եարոսլաւ Բ. Ярославъ II.
 1248 Անդրէաս Բ. Андрей II.
 1252 Աղեքսանդր Ա. Александръ I.
 Նեւսքի Невскій
 1264 Եարոսլաւ Գ. Ярославъ III.
 1271 Վասիլ Ա. Василий I.
 1276 Դեմետր Ա. Дмитрій I.
 1294 Անդրէաս Գ. Андрей III.
 1304 Միքայէլ Բ. Михаилъ II.
 1320 Եռլի Գ. Юрій III.
 1323 Դեմետր Բ. Дмитрій II.
 1324 Աղեքսանդր Բ. Александръ II.
 1328 Իւան Ա. Иванъ I.
 1340 Սիմէոն Симеонъ
 1353 Իւան Բ. Иванъ II.
 1359 Դեմետր Գ. Дмитрій III.
 1362 Դեմետր Դ. Дмитрій IV.
 1389 Վասիլ Բ. Василий II.
 1425 Վասիլ Գ. Василий III.
 1462 Իւան Գ. Иванъ III.
 1505 Վասիլ Դ. Василий IV.
 1534 Իւան Դ. Иванъ IV.
 1584 Ֆէոտոր Ա. Феодоръ I.
 1598 Փորիս Борисъ

ԱՅ՝ 82

- 1605 Ֆէոտոր Բ. Феодоръ II.
 — Դեմետր Ե. Димитрій V.
 1606 Վասիլ Ե. Василий V.
 1613 Միքայէլ Ռոմանով Михаилъ Романовъ
 1645 Ալեքս Алексѣй
 1676 Ֆէոտոր Գ. Феодоръ II.
 1682 Իւան Ե. և Պետրոս Ա. Иванъ V и Пётръ I.
 1689 Պետրոս մեծն Пётръ Великій
 1725 Կատարինէ Ա. Екатерина I.
 1727 Պետրոս Բ. Пётръ II.
 1729 Աննա Анна
 1730 Իւան Զ. Иванъ VI.
 1741 Եղիսաբեթ Елисавета
 1762 Պետրոս Գ. Пётръ III.
 — Կատարինէ Բ. Екатерина I.
 1796 Պողոս Ա. Павелъ I.
 1801 Ալեքսանդր Ա. Александръ I.
 1825 ՆԻԿՈԼԱՅՈՍ НИКОЛАЙ I.
 Ա.

- Լ**ճգք բնակեալք 'ի Ռուսիա 381.
Ազով քաղաք, առումն նորին 'ի Պետրոսէ մեծէ 237.
Աթոռ Թագաւորութեանն Ռուսիոյ 'ի
 Նովկորոտ 11. 'ի Քիեւ 12. 'ի Փէրէ-
 եասլաւ քաղաք Բուլղարաց 22. 'ի Վո-
 լոսիմիր 73. 'ի Մոսքուա 100.
Աժտէրխան քաղաք 423.
Ալեքս հայր մեծին Պետրոսի. ծնունդ
 նորա 198. Իրաստիարակուի 200. Խաղա-
 զէ զխռովեալ ժողովուրդն 203-205.
 Գաշն նորա ընդ Շվէտս 206. յարձա-
 կի 'ի Լեհս 209. Ժողով կարգէ վասն
 Նիկոնի 216. բարեկարգութիւն նորա
 219. մահ նորին 221.
Ալեքս որդի մեծին Պետրոսի 265. գէպք
 նորին և մահ 267-272.
Ալեքս սուտանուռն 309.
Ախլքիսա քաղաք 425.
Ախմէջիգ քաղաք 421.
Ախբիրման, առումն քաղաքիս 'ի Ռու-
 սաց 336.
Աղէքսանդր Նեւսքի, աթիութիւն նորա

առ. Նեւա քերտով 82. Թագաւորէ 'ի
Վոլոտիմիր 84. յաղթանակ կանգնէ
'ի վերայ Շվեդաց 85. կրօնաւորել
նորա, և յետ մահուն գաւիլ 'ի Ռու-
սաց ընդ սուրբս 86.

Աղեքսանդր Բ. կոտորէ զԹաթարս 'ի
Թվեր 97. մահ նորա 99. տոհմ այժ-
մու ինքնակալաց Ռուսիոյ 98.

Աղեքսանդր Ա. փաւլսովի. կարգաւո-
րութիւն նորա և շինութիւն 361. պա-
տերազմն ընդ Գաղղիացիս 362-364.
մուտ նորա 'ի Փարէզ 365. երթն յԱնգ-
ղիա 366. 'ի վերնա 367. պսակի 'ի
Թագաւոր Լեհաց, անդ. տարագրէ
զՅիսուսեանն 368. գտանի 'ի վերոնա
'ի Ժողովի Թագաւորաց, անդ. մահ
նորա, անդ.:

Ալքատանոցք և որդանոցք 'ի Ռուսիա
275.

Ա՛ Ռուսաց սկսանի 'ի յունուարէ առ
մեծաւն Պետրոսիւ 245.

Ամբիկեան մասին Ռուսիոյ սահմանք
475. առարագրութիւն 426.

Ամոցք Ռուսիոյ 402.

Անաթա, առումն նորին 'ի Ռուսաց 349.

Անգրէաս Ա. Թագաւորէ 'ի Վոլոտիմիր
72. մահ նորա 73.

Անգրէաս Բ. կարգի 'ի խանէն Թաթա-
րաց Թագաւոր Վոլոտիմիրայ 83. վա-
նի 'ի նոցանէ 'ի Լիվոնիա 84.

Անգրէաս Գ. զհետ լինի յափշտակել.
շՄոպքուա յնցօրորգւոյն իւրմէ Եսու

րեայ, այլ ժող մեռանի 91.

Աննա գուսար մեծին Պետրոսի, խնա-
մակալ Պետրոսի Բ. 290.

Աննա կայսրուհի 298. Հնարք նորա 'ի
Թագաւորել ինքնիշխան 300. պատե-
րազմն Ռուսաց առ նովաւ ընդ Լեհն
305. ընդ Տաճիկս 307. մահ նորա 311.

Աննա մայր Իւանայ 2, կարգի խնամա-
կալ պետութեն 314. տքստրի 319.

Աւթով իշխանուհի բազմագէտ 393.

Այլայիք քաղաք Սիսիրայ, գիւտք մա-
տենից յաւերակս նորին 353.

Ապարչասպիս խան խաղանայ 120.

Արիական մատին Ռուսիոյ սահմանք 375.

Աստուածաշունչ գրոց Թարգմանութի
'ի բարբառ Ալաւեանց 43.

Ատեան գաղանի հարցապորձի առ Ա.
լէքսիւ 220. բառնի յԵփեսարեթէ 320.

Ատեանք Ռուսիոյ 399.

Արծուի նշան Ռուսիոյ 122.

Արուեստք 'ի Ռուսիա 395.

Արսենիա մայր Միքայելի Ռոմանով 166.
193.

Արքանկէլ քաղաք 419.

Ափրաքսին մարաշախա, քաղութիւն նո-
րա և մահ 325. 326.

Բաժանուամ Ռուսիոյ քաղաքական 402.

Բաղք Ռուսաց 384.

Բեթրպուրկ, հիմնարկութի քաղաքիս
250. 251. ստորագրութի նորին 410.

Բնակիչք Ռուսիոյ 374.

Բովուց երկաթոյ պեղումն նախկին 'ի

Ռուսիա 152. արդումն այլ և այլ բո-
վուց առ Ալեքսիւ 220. առանձին ժո-
ղով կարգեալ 'ի այն պէտա 'ի Պե-
տրտէ մեծէ 275.

Բրուսաց պատերազմ ընդ Ռուսս 326.
Գաւառք Ռուսիոյ 402.

Գնաց Ռուսիոյ 377.

Գիտաւթիք 'ի Ռուսիա 389.

Դարբանդ, առումն քաղաքիս 'ի մեծէն
Պետրոսէ 278. 'ի կատարինեայ Բ.
341.

Դեմետր Ա. նեղի յեղբորէն իւրմէ յԱն-
գրէէ 89. մահ նորա 91.

Դեմետր Բ. առնու զթագաւորութիւն
'ի Եւրեայ, և ապանանի յեղբորէ
նորին յԱլեքսանդրէ Բ. 96.

Դեմետր Գ. արկանի յաթոսոյն 101.

Դեմետր Դ. Տոնպի. շիոթք Ռուսիոյ
առ նովաւ 102. յաղթութի նորա առ
Տոն գեւորդ 103. մեռանի 105.

Դեմետր իշխան Քիւմայ 31.

Դեմետր որդի Իւանայ Դ. ապանանի 'ի
հօրէն 150.

Դեմետր միւս՝ որդի Իւանայ Դ. ազե-
տալի մահ նորա 155. դասի ընդ աւերա
182.

Դեմետր Սուրանու 167. կեղծել նորա
զխօթութի 168. դայ 'ի Մոսքուա և
թագաւորէ 173. մահ նորա 176-179.

Դեմետր սուլտանու Երկրորդ. տես
Հակի:

Դեմետր սուլտանու Երրորդ. 207.

Դիկը Ռուսիայ 374.

Դիք նախնի Ռուսաց 385.

Դպրութի 'ի Ռուսիա 389.

Դրամը պղնձիք երբ մահն 'ի Ռուսիա 309.

Եկիզըն Թզթագրամայ 'ի Ռուսիա 358.

Եյժմու գրամը Ռուսաց 427.

Եարոսլաւ Ա. որդի մեծին վլադիմիրայ, յառնէ ընդգէմ հօրն 34. խորտակի 'ի Լեհաց 37. յաղթէ փեշենեկաց 38. օրէնս կարգէ Ռուսաց 39. վանէ զԼեհս 41. յաղթի 'ի Յունաց 42. ապա Թարգմաննէ զեկեղեցական գիրս 'ի Յունաց բարբառոյ 'ի Սլաւականն 43. բաժանէ զերկիկն յորդիս իւր, և մեռանի, մեռ.

Եարոսլաւ Բ. 80. գնայ 'ի կոչ Պագուխանին Թաթարաց, և ապա մեռանի 82.

Եարոսլաւ Գ. յաղթէ Գերմանացւոյ, և Թագաւորեալ աճախօթն՝ մեռանի 87.

Եարոսլաւ կամ Եարոսլաւ քաղաք 418.

Եարոսլոք Ա. յառնէ մարտիւ 'ի վերայ եղբոր իւրոյ Օլեկայ 26. մահ նորին 27.

Եարոսլոք Բ. որդի վլադիմիրայ Բ., ձերբակալ լինի հնարիւք և ածի 'ի Քրաքով 63. յարձակի 'ի Լեհս, և քանգէ զվիշկաց քաղաք 65.

Եկեղեցականք Ռուսաց 387.

Եկեղեցւոյն Ռուսաց կարգացն նորագութի 'ի Պետրոսէ մեծէ 279.

Եղիսարեթ գուտար մեծին Պետրոսի ,
խնամակալ Պետրոսի Բ. 290. Թագա-
ւորէ 318. մահ նորա , և նկարագիր
բարուցն 328. 329.

Եուրի Ա. շինէ ՂՄսպրուա , և զայլ քա-
ղաքս 71.

Եուրի Բ. յազթի 'ի Մսթիպուայ և
յեզբորէն իւրմէ կոտաանգնէ 75. առ
նու գարձեալ զաթառն 76. մարա գնէ
արիաբար ընդ Թաթարա , և անկա-
նի 79.

Եուրի Գ. 92. Թագաւորէ 95. մահ նո-
րա 96.

Եւմաք խաղախ , քաջութիւնք նորա և
առնուլն ՂԱպիր 157-162.

Երեւանցի անուն պատուոյ փառքեւիչ
կոմսին 370.

Ետիկէր խան խաղանայ՝ Ձար անուա-
նի յիւանայ Դ. 141.

Եւրոպականին Ռուսոյ տահմանք 374.

Ձապալքանցի անուն պատուոյ զօրա-
վարին Տիպիչայ 370.

Ձատունայքի անուն պատուոյ Բու-
մեանցովայ 339.

Ձափառոժիքի խաղախք 157. քախան-
լ բանակի նոցին 341.

Ձգեառուցն Ռուսաց փոփոխութի 'ի
ձէ լեհացի 223. 'ի ձէ գաղղիական 246.

Ձղթիքով զօրավար , վանէ զԲրուսա
326.

Ձօրք Ռուսաց 401.

Էչթոն լիճ աղի 377.

Թադաւոր կոչելոյ մեծաց իշխանացն
Ռուսիոյ սկիզբն 61.

Թաթարք արշաւենն 'ի Ռուսիա առ Չին-
գիզաւ 76. զօրանան առ Պագու խա-
նիւ և առ այլովք 83-100. անարա-
նան 101. յարձակին 'ի Ռուսիա առ
Լէնկթիմուրաւ 107. խորասկին յԻ-
ւանայ Գ. 119. բառնի 'ի Ռուսիոյ
բռնութի նոցա 'ի ասպառ 138.

Թաթիշ չեմ պատմագիր 390.

Թահմազ զուլի խան Պարսից, խնդրէ
զԵզխարեթ 'ի կնութիւն 316. պա-
տրաստի 'ի պատերազմ 322.

Թայլան քաղաք 421.

Թաւր առաջին 'ի Ռուսիա 390.

Թէոփանէս փրոքոփովիչ, մատենագիր
389.

Թնգանօթք Ռուսաց պոժմուս 401.

Թոպուք քաղաք 425.

Թոստոք, առումն քաղաքիս 'ի Փոլով-
ցեաց 53.

Թուլա քաղաք 418.

Թուլքով Միքայէլ իշխան առ Իւանաւ
Գ. 130.

Թւեր քաղաք 418.

Թրեւեպրոփի, մատենագիր 320.

Թրեփրա լրտես Լեհաց արձակեալ 'ի
Ռուսիա 124.

Թրուվոր եզրայր Ռիբիքայ 19.

Փոփով ընդհանուր 'ի Ռուսիա վասն
Նիկոնի մտորապօղոթ 214.

Փոլով Թադաւորաց 'ի Նայլթառ 277.

'ի վեննա 367. 'ի վերոնա 368.

Իթլար և Գիթան դեսպանիք փոխվեցեաց
սպանանին 'ի վլատիմիրայ 54.

Իլիավառիլեւիչ՝ սուլտանուկ որդի Ֆեռ-
տրայ Բ. 182.

Իկոր Ա. որդի Րիւրիքայ, նուաճէ ըզ-
Տրեւէանս և զՈւկրէն 15. Խաղայ ընդ-
գէմ Յունաց. 16. յաղթէ Տրեւ-
լէանց, և մեռանի 'ի նոցանէ 17.

Իկոր Բ. Թագաւորեալ աւուրս ինչ,
ապա շղթայակապ ածի առաջի Ի-
սխաղաւայ 68. Կրօնաւորի 'ի Քիեւ
68. մեռանի 'ի ձեռաց Քիեւացւոց 69.

Ինքնակալ (սահարէրծեյ) անուանելոյ
Թագաւորացն Ռուսաց սկիզբն 61.

Ինքնակալ կամ կայսր (Իմպերատոր)
կոչել Թագաւորացն Ռուսիոյ 238.

Իշխան մեծ, հասարակաց անուն նախ-
նի Թագաւորացն Ռուսաց 34.

Իպրայիլ. առաւմն քաղաքիս 'ի Ռուսաց
337.

Խիսաղաւ Ա. զօրօք Լեհաց նուաճէ
զիւրսն. 45. անկեալ յաթոռոյն և
գարձեալ Թագաւորէ 48. յաղթեալ
Փոլովցեաց՝ մեռանի յետ պատերազ-
մին 49.

Խիսաղաւ Բ. յաղթի 'ի Փոլովցեաց 69.
հրաժարի յաթոռոյն, և գարձեալ
առնու և մեռանի 70.

Խոմայիլ, առաւմն քաղաքիս 'ի Փոթեմ-
քինայ 349.

Խոսլական, անուն պատուոյ Սուլթո-

վայ 357.

Իրթիշ գետ 161.

Իւան Ա. մասնէ թաթարաց զԱզիւ-
սանգը Բ. 97. միացուցանէ զԻւանու
Թիւնս Մոզքուայի և Ռոսթոմայ 100.

Իւան Բ. Թագաւորէ ամս վեց 101.

Իւան Գ. նուաճէ զՍաղան 116. նկուս
առնէ զՆովկորոտացիս 117. յազմէ
Լեհաց 119. առնու զՍաղան 120. զը-
րազարք նորա անուանիք 121.

Իւան Գ. կրտերուծի նորա 128-132. ալը-
սակի Թագաւն Կոստանդնի Մոնո-
մախ Կայսեր 133. առնու զՍաղան
134-138. վանէ զՇվէտս 139. յազմէ
խաչակրաց 140. հրաժարէ 'ի Թագա-
ւորուէն և դարձեալ առնու 141-145.
պատերազմ նորա ընդ Շվէտս 143.
ընդ Թաթարս 147. ընդ Լեհո 148.
սպանանել նորա զորդին իւր զԴեմետր
150. կրօնաւորելն, անդ. և զանազ անս-
լուծն նորա 151. մահ նորին 152.

Իւան Ե. և զբայր մեծին Պետրոսի, Թա-
գաւորէ ընդ նմա 225-232.

Իւան Ջ. որդեգրի Աննայի Կայսրուհ-
այ 310. Թագաւորէ 512. մահ նորա 'ի
Շլուսէլպուրի 319.

Լատա գիք նախնի Ռուսաց 386.

Լեզու Ռուսաց 388.

Լեհք յազմին 'ի մեծէն վլադիմիրայ
28. յազմեն Ռուսաց՝ առաջնորդաւ
արքային իւրեանց Պրինպաւայ 37.
գաւառանին 'ի Ռուսաց առ Կալիչ

քաղաքաւ 66. ձեռնառութիւնն սու-
անունն Դեմետրի 169. Թագաւո-
րութե նոցա կործանման սկիզբն 304.
սրատերազմ նոցա առ Կատարինեաւ
Բ. 334. Երկրորդ պատերազմ առաջ-
նորդութ Բոշուքայ 350-352. անցա-
նելահերութե նոցա առ Ռուսս 352.
վերջին վարանջութի նոցա և նուա-
ճումն 370.

Լեւթոք վերաբոյժ Թագաւորեցուցանէ
զնշխարութ 317. արքայի 323. գառ-
նայ անգրէն 330.

Լերինք Ռուսիոյ 375.

Լեփեքին մատենադէր 392.

Լէնկթիմուր զօրանայ 107.

Լքֆոս զօրավար մեծին Պետրոսի 234.
յուզարկաւորութի նորա 245.

Լիճք Ռուսիոյ 377.

Լոմինոսով քերթսղ 391.

Խաղախք 157. առնուլ նոցա զՍիւպի
157-162. գիմիշ նոցա առ Օսմանեանս
219. աղաաութիք նոցա 398.

Խաղան, առումն քաղաքիս յիւանայ
Գ. 116-120. պաշարումն նորին 'ի զ-
րավարաց իւանայ Գ. 126. վերջին ա-
ռումն յիւանայ Դ. 137. ստորագրու-
թիւն քաղաքիս 423.

Խալմուխ Թաթարաց հատուածիլ 'ի
Ռուսիոյ 'ի Չինս 339.

Խարաճա խան Թուրքոյ 158.

Խարասու քաղաք 422.

Խարքով քաղաք 420.

Խրիմ, առուան նորին 'ի Ռուսաց 337.

Կատարինէ Ա. քաղաք նորա հայրենի
249. պատկի ընդ մեծին Պետրոսի 258.
պատկիլ նորա 'ի կայսրուհի 280. հո-
վանայ 'ի Պետրոսէ 281. Թագաւորէ
287. հիւանդուի նորա և մահ 290-291.

Կատարինէ Բ. 324. Թագաւորէ 332.
պատերազմն ընդ Լեհա 334. պատե-
րազմն ընդ Օսմանեանս 335-339. բար-
դաւաճէ զվաճառաշահուի Ռուսիոյ
341. կառուցանէ զԳերսոն 342. առ-
նու զԽրիմ 343. չուէ անգր 345. ա-
ռուան Օղուի 345-348. պատերազմ
ընդ Շվեդս 348. առնու զԼեհաստան
352. մահ նորա 353.

Կարգ յաջորդուի Թագաւորացն Ռու-
սիոյ 51. 360.

Կարգք ասպետացն Ռուսիոյ 400.

Կարպաթեան լեռինք 376.

Կերչ քաղաք 423.

Կլեպով զօրավար, առնու զԽարայիլ
337.

Կլինսքի Միքայել 124. 123.

Կզգեք Ռուսիոյ 376.

Կշիւք Ռուսաց 428.

Կոզմա Մինիմ, վառի յազատուի հայ-
րենեացն 191.

Կոլիցին իշխան 'ի սկզբան Թագաւորուի
մեծին Պետրոսի 228. գիմէ մարտիւ 'ի
Խրիմ 230. պրսորի 232.

Կոլիցին զօրավար առնու զԽաթուն 335.

Կոլեբով պատմագիր 393.

Կոլովքին իշխան, ջանայ Թագաւորե-
ցուցանել զԱննա գքսուհի 317.

Կոստանդին առեալ զԹագաւորութիւն
յեղթորէն իւրմէ Եսթրեայ Բ. վաղ մե-
ռանի, և Թոգու զաթոռն անդրէն
Եսթրեայ 76.

Կոստանդին եղբայր այժմու ինքնակա-
լին 369. 370.

Կովկասու լերինք 376.

Կոտորած իշխանացն Թաթարաց'ի Ռու-
սաց առ Աղէքսանդրիւ Նեւքեաւ 85.
առ Աղէքսանդրիւ Բ. 97. Կոտորած
օտարական աղջաց գանլոց'ի Բեթըր-
պուրի 321.

Կրօն Ռուսաց 385. այլեայլ կրօնք'ի
Ռուսիա 383.

Հայք վարին'ի Քէֆէէ'ի Ռուսիա 386.
ազատութիւնք շնորհեալք նոցա'ի Պո-
ղոսէ 380.

Հսոնգէս յաղթանակի մեծին Պետրոսի
263.

Հապը և ծախը պետութեն Ռուսաց 400.
Հեզինէ մայր Իւանայ Դ. 128. մահ նո-
րա 130.

Հերակլ արքայ վրաց, մեռանէ ընդ հո-
վանաւորութե Ռուսաց 342.

Հրեայք Քիեվայ կոտորին'ի Ռուսաց 59.
Ճահիճք'ի Ռուսիա 377.

Ճեմարան գիտելոց'ի Բեթրպուրի 280.
Մագնոո գուքս Ալաացիոյ 144. 146.

Մազեգիփա խաղախ 252.

Մահմէտ էմին խանին խաղանայ կոտա-

բնէ գաւառի զՌուսա 120.

Մայքով քերթով 352.

Մանուկ խան խաղանայ 120.

Մաաննագիրք Ռուսայ անուանիք 389.

394. Կենդանիք յամին 1828. 394.

Մարախ եկեալ 'ի Ռուսիա 55.

Մարիամ մայր Դեմետրի որդւոյ Խա-
նայ Դ. 152. աքսորի յՈւկրէն 156. ալա-
տահուսն նորա ընդ ռուսականն Դե-
մետրի 174. 178.

Մարիանէ կին աւետանուան Դեմետրի .
184. մահ նորա 189.

Մեծ անուանել Պետրոսի Ա. 277.

Մեծ Ռուսք 384.

Մենամարտութի առ մեծան Վլադի-
միրաւ 33.

Մենաստանք 'ի Ռուսիա 387.

Մենչ յիքով, սկիզբն նորա 251. փառա-
սիրութի նորա 288. ամբաստանի 290.
բանութիք նորա 293. աքսորի 'ի Սի-
պիր 295.

Մետրապօլիտք 'ի Ռուսիա 386.

Մենկի քերէյ խան խրիմու յաղթի 'ի
Ռուսայ 125. կրկին յարձակել նորա
'ի Մոզքուա, և գեապանք նորին առ
Խան Դ. 145.

Միրովիլ խաղախ, յարձակի հանել յար-
գելանէ զԽան 2. 319. մահ նորա
334.

Միւլէր բանասէր 392.

Միքայէլ Ա. որդի Եուդեայ Թագաւորէ
ամ մի 73.

'ի վեննա 367. 'ի վերոնա 368.

Իթլար և Քիթան գետաձորք փոլովքեաց
սպանանին 'ի վլատիմիրայ 54.

Իլիավառիլեիչ՝ սուլտանուն որդի Ֆէո.
տորայ Բ. 182.

Իկոր Ա. որդի Րիւրիքայ, նուաճէ ըզ-
Յրեւկեանս և զՈւկլիչս 15. խաղայ ընդ-
գէմ՝ Յունաց. 16. յազմէ Յրեւ-
կեանց, և մեռանի 'ի նոցանէ 17.

Իկոր Բ. Թագաւորեալ աւարս ինչ,
ապա շղթայակապ ածի առաջի Ի-
սիասպաւայ 68. կրօնաւորի 'ի Քիեւ
68. մեռանի 'ի ձեռաց Քիեւացւոց 69.
Ինքնակալ (սահաբէրժէյ) անուանելոյ
Թագաւորացն Ռուսաց սկիզբն 61.

Ինքնակալ կամ կայսր (Իմպերատոր)
կոչել Թագաւորացն Ռուսիոյ 238.

Իլխան մեծ, հասարակաց անուն նախ-
նի Թագաւորացն Ռուսաց 34.

Իպրայիլ, առումն քաղաքիս 'ի Ռուսաց
337.

Իսիասպաւ Ա. զօրօք Լեհաց նուաճէ
զիւրսն. 45. անկեալ յաթոռոյն և
գարձեալ Թագաւորէ 48. յազմեալ
փոլովքեաց՝ մեռանի յետ պատերազ-
մին 49.

Իսիազաւ Բ. յազմի 'ի փոլովքեաց 69.
հրաժարի յաթոռոյն, և գարձեալ
առնու և մեռանի 70.

Իսմայիլ, առումն քաղաքիս 'ի փոթեմ-
քինայ 349.

Իսաւլադան, անուն պատուոյ Սուլթան.

վայ 357.

Իրթիշ գետ 161.

Իւան Ա. մատենէ Թաթարաց զԱզիւ-
տանգր Բ. 97. միացուցանէ զԻշխանու-

թիւնս Մոզքուայի և Ռոսթոմայ 100.

Իւան Բ. Թադաւորէ ամս վնց 101.

Իւան Գ. նուաճէ զխաղան 116. նկուհ
առնէ զՆովկորոտացիս 117. յազմէ

Լեհաց 119. առնու զխաղան 120. զ-

բազարք նորա անուանիք 121.

Իւան Գ. կրօնրութի նորա 128-132. պը-
սակի Թադաւն կոստանգնի Մոնո-

մախ կայսեր 133. առնու զխաղան

134-138. վանէ զՇվէտս 139. յազմէ

խաչակրաց 140. հրաժարէ 'ի Թադա-

ւորուէն և գարձեալ առնու 141-145.

պատերազմ նորա ընդ Շվէտս 143.

ընդ Թաթարս 147. ընդ Լեհս 148.

սպանանել նորա զորդին իւր զԻնմեար

150. կրօնաւորելն, անդ. եղանակ տես-

չութն նորա 151. մահ նորին 152.

Իւան Ե. եղբայր մեծին Պետրոսի, Թա-
դաւորէ ընդ նմա 225-232.

Իւան Չ. որդեգրի Աննայի կայսրուհւ-
այ 310. Թադաւորէ 312. մահ նորա 'ի

Շվեդսէլպուրի 319.

Լատա գէջ նախնի Ռուսաց 386.

Լեզու Ռուսաց 388.

Լեհք յազմին 'ի մեծէն վլադիմիրայ
28. յազմեն Ռուսաց՝ առաջնորդութ

արքային իւրեանց Պրլիպաւայ 37.

գաւառանին 'ի Ռուսաց առ Վալիչ

քաղաքաւ 86. ձեռնառութիւնն սուր-
անուենն Դեմետրի 169. Թագաւո-
րութե նոցա կործանման ակիզքն 304.
պատերազմ նոցա առ Կատարինեաւ
Բ. 334. Երկրորդ պատերազմ առաջ
նորդութ Բոչուպայ 350-352. անցա-
նելաէրութե նոցա առ Ռուսա 352.
վերջին վարանջութի նոցա և նուա-
ճումն 370.

Լեւթոք վերաբոյժ Թագաւորեցուցանէ
զեզիսաքեթ 317. արքայի 323. դառ-
նայ անգրէն 330.

Լեւինք Ռուսիոյ 375.

Լեւիքին ժառանգէր 392.

Լէնկթիմուր զօրանայ 107.

Լբֆոս զօրավար մեծին Պետրոսի 234.
յուզարկաւորութի նորա 245.

Լիճք Ռուսիոյ 377.

Լոմինսոսով քերթող 391.

Խաղախք 157. առնուլ նոցա զՍիսիք
157-162. գիմել նոցա առ Օսմանեանս
219. ազատութիւք նոցա 398.

Խաղան, առումն քաղաքիս յիւանայ
Գ. 116-120. պաշարումն նորին 'ի զօ-
րավարաց իւանայ Գ. 126. վերջին ա-
ռումն յիւանայ Գ. 137. ատորագրու-
թիւն քաղաքիս 423.

Խալմուխ Թաթարաց հասուածիւ 'ի
Ռուսիոյ 'ի Չինս 339.

Խարաճա խան Թապուշ 158.

Խարասու քաղաք 422.

Խարքով քաղաք 420.

Խրիմ, առուսն նորին 'ի Ռուսաց 337.

Կատարինէ Ա. քաղաք նորա հայրենի
249. պտակի ընդ մեծին Պետրոսի 258.
պտակիլ նորա 'ի Կայսրուհի 280. հո-
վանայ 'ի Պետրոսէ 281. Թագաւորէ
287. հիւանդուի նորա և մահ 290-291.

Կատարինէ Բ. 324. Թագաւորէ 332.
պատերազմն ընդ Լեհա 334. պատե-
րազմն ընդ Օսմանեանս 335-339. բար-
գաւաճէ զվաճառաշահուի Ռուսիոյ
341. կառուցանէ զԲերսոն 342. առ-
նաւ զԽրիմ 343. չուէ անգր 345. ա-
ռուսն Օզուի 345-348. պատերազմ
ընդ Շվեդս 348. առնու զԼեհաստան
352. մահ նորա 353.

Կարգ յաջորդուի Թագաւորացն Ռու-
սիոյ 51. 360.

Կարգք տապետացն Ռուսիոյ 400.

Կարպաթեան լեռինք 376.

Կերչ քաղաք 423.

Կլեպով զօրավար, առնու զԽաղալիլ
337.

Կլինյի Միքայէլ 124. 123.

Կղզիք Ռուսիոյ 376.

Կլիւք Ռուսաց 428.

Կոզմա Մինիմ, վառի յազատուի հայ-
րենեացն 191.

Կոլիցին իշխան 'ի սկզբան Թագաւորուի
մեծին Պետրոսի 228. գիմէ մարտիւ 'ի
Խրիմ 230. պետրի 232.

Կոլիցին զօրավար առնու զԽոթու 335.

Կոլիբով պատմագիր 393.

Կոլովքին իշխան, ջանայ թագաւորե-
ցուցանել զԱննա գքսուհի 317.

Կոստանդին առեալ զթագաւորութիւն
յեղբօրէն իւրմէ Եուրեայ Բ. վաղ մե-
ռանի, և թողու զաթոռն անգրէն
Եուրեայ 76.

Կոստանդին եղբայր այժմու ինքնակա-
լին 369. 370.

Կովկասու լերինք 376.

Կոտորած իշխանացն Թաթարաց'ի Ռու-
սաց առ Աղէքսանդրիւ Նեւգբեաւ 85.
առ Աղէքսանդրիւ Բ. 97. Կոտորած
օտարական աղգաց գանձոց'ի բեթըր-
պուրկ 321.

Կրօն Ռուսաց 385. այլեայլ ճրօնք'ի
Ռուսիա 383.

Հայք վարին'ի Քէֆէէ'ի Ռուսիա 386.
ազատութիւն շնորհեալք նոցա'ի Պո-
ղոսէ 380.

Հանգէս յազմանակի մեծին Պետրոսի
263.

Հապը և Ծախը պետութեն Ռուսաց 400.
Հեզինէ մայր Իւանայ Դ. 128. մահ նո-
րա 130.

Հերակլ արքայ վրաց, մահանէ ընդ հո-
վանաւորութեւ Ռուսաց 342.

Հրեայք Քիեվայ կոտորին'ի Ռուսաց 59.
Ճահիճք'ի Ռուսիա 377.

Ճեմարան գիտելոց'ի Բեթրպուրկ 280.

Մագնոս գուքս Ալաացիոյ 144. 146.

Մազեփփա իրազախ 252.

Մահմէտ էմին խանին Խաղանայ կոտա-

բեւ գաւոճ զՌուսա 120.

Մայքոճ քերթոյ 352.

Մանուկ խան խաղանայ 120.

Մատենագիրք Ռուսաց անուանիք 389.

394. կենդանիք յամին 1828. 394.

Մարախ եկեալ 'ի Ռուսիա 55.

Մարիամ մայր Դեմետրի որդւոյ Իւս-
նայ Դ. 152. աքսորի յՈւկրէն 156. պա-
տահուան նորա ընդ սուլտանունն Դե-
մետրի 174. 178.

Մարիանէ կին սուլտանունն Դեմետրի .
184. մահ նորա 189.

Մեծ անուանել Պետրոսի Ա. 277.

Մեծ Ռուսք 384.

Մենամարտութի առ մեծանն Վլադի-
միրաւ 33.

Մենամտանք 'ի Ռուսիա 387.

Մենչլիքոճ, սկիզբն նորա 251. փառա-
սիրութի նորա 288. ամբաստանի 290.
բանութիք նորա 293. աքսորի 'ի Սի-
պիր 295.

Մետրասյօլիք 'ի Ռուսիա 386.

Մենիլի քերէյ խան խրիմու յաղթի 'ի
Ռուսաց 125. կրկին յարձակել նորա
'ի Մոզքուա, և գեապանք նորին առ
Իւան Դ. 145.

Միրովիլ խաղախ, յարձակի հանել յար-
գելանէ զԻւան 2. 319. մահ նորա
334.

Միւլէր բանասէր 392.

Մեքայել Ա. որդի Եուրեայ թագաւորի
ամօք 73.

Միքայէլ Բ. զբաւարարի 'ի Եռերեւոյ իշխանէն Մոպքուայի 92. մահ նորա 96.

Միքայէլ իշխան Քիեւոյ ապանանէ ըզպատգամաւորա թաթարաց 80. մահ նորա 83.

Միքայէլ Ֆէոտարովիչ Ռումանով. անցանէ 'ի վանաց յաթոռ աղքատի 195. պատերազմն և հաշտութի ընդ Լէհո 196. կարգէ զհայրն իւր 'ի պատրիարք 196. ամուսնանալ նորա ընդ Եւգդիսիայ 197. բարեկարգութիւնք նորա 199. մահ նորա 201.

Մոէնս աննեկապան կատարինեայ Ա. 281.

Մոհիլեւ կամ Մոյլով քաղաք 423.

Մոռոզով Պորիս Իւանովիչ, գաւառիարակ Ալեքսի 200. հնաք նորա յամուսնացուցանել զԱլիքս ընդ քեռինոջ իւրոյ 201. բռնութիւնք նորա. 205. մատենանն օրինացանդ. մահ նորա 211.

Մոպքուա. շինութի քաղաքիս 71. առուսն նորին 'ի թաթարաց 73. աթոռ թագաւորութեան Ռուսաց 'ի նմա 100. առուսն նորին գաւով 'ի թոխթամըշ խանէն 104. պաշտօնի 'ի Պուլազ խանէ 108. բարբառ քաղաքիս 388. ստորագրութի նորին 415.

Մորոզով խորհրդական Վասիլ Գ. 110.

Մորուաց բարձուսն 'ի Ռուսիա 246.

Մուշիք. շինութիւնք նորա 304. ստորապետութի 306. արիութիւնք նորա 'ի պատերազմին Օսմանեանց 307. ձեր-

բակալ առնէ զՊերեն 313. չարախօսի
յՕսթերմանայ 315. գառնայ յաքսո-
րանայ . 330.

Մսթիսլաւ որդի վ. յատիմբայ Բ. ար-
չաւանք Փոլովցեայ առ նովա. 'ի Ռու-
սիա 61.

Յիսուսեանք տարագրին 'ի Ռուսիոյ
հրամանաւ մեծին Պետրոսի 276. Ա
զեքսանգրի Ա. 368.

Յովք առաջին պատրիարք Ռուսաց 154.
Նախիջևան քաղաք 421.

Նակի, երկրորդ սուլտանուն Դեմետր
183-186.

Նահանգք Ռուսիոյ 402.

Նաապլիա մայր մեծին Պետրոսի 218.

Նաւակերտուն 'ի Ռուսիա 219. 235. 242.

Նաւք Ռուսաց 401.

Նաւահանգիստք Ռուսիոյ 398.

Նաւակայք Ռուսիոյ 402.

Նարիչին երկրորդ աներ Ալէքսի, բա-
րեկարգութիւնք նորա 218.

Նափոլէոն Պոնափաութէ. պատերազմ
նորա ընդ Ռուսս 362-367.

Նեստոր պատմագիր 389.

Նեւա գետ 377.

Նիժնի Նովկորոտ քաղաք 419.

Նիկողայոս Ա. 369.

Նիկոն արքեպիսկոպոս Նովկորոտայ, ա-
րիութի նորա 207. դատ նորա և ար-
գելումն 'ի վանս 214. ազատութի, և
մահ նորին 224.

Նիքոլայիւ քաղաք 421.

Կշան Ռուսիոյ 122.

Նովոքրով հնախոյդ 392.

Նովկորոս մեծ, շինութի քաղաքիս 9.
բարդաւաճութի նորին 10. վարան-
ջել բնակչացն յիւանայ Գ., և ընկ-
շիլ 'ի սպառ 116-118. այժմու գիրք
նորին 419.

Նոր Զեմլեա կղզի 378.

Շահաստան քաղաքք Ռուսիոյ 398.

Շահին քերէյ խան խրիմու տայ զերկիր
իւր 'ի ձեռս Ռուսաց 342.

Շէխ Ալի խան խաղանայ 128. 134. հը-
նարք նորա առ արգարացուցանելոյ
զանձն առաջի իւանայ Դ. 136.

Շեմեպա Դեմետր. կուրացուցանէ ըզ-
վատիլ Գ. 112. գեղով մահու օպա-
նանի 113.

Շույպի վատիլ իշխան առ իւանաւ Դ.
130.

Շույպի վատիլ առ սուլտանունն Դե-
մետրիւ, խայտառակէ զսուլտանունն
Դեմետր 176-179. Թագաւորէ 180.
ձերբակալ եղեալ ածի առաջի Սի-
գիսմունդայ արքային Լեհաց 188-189.

Շույպի Միքայէլ Աբուին 186.

Շուվալով քերթող 393.

Շչերպով ավամադիր 392.

Շվեաց պատերազմ ընդ Ռուսո. և
պարսութի 85. 139. գեսպանի նոցին
անցք առ իւանաւ Դ. 144. յաղթել
նոցա Ռուսաց առ Րէվէլաւ 146. գաշն
ուխտի նոցա ընդ Ալէքսի 205. յազ-

Թե՛ն Ռուսաց 248. յազմին 'ի նոցա-
նէ 250. յազմին գարձեալ առ Փոլ-
թաւայիւ 254. հաստատութի ուխտի
գաշանց ընդ Ռուսս 274. գարձեալ
պատերազմ, և հաշտութի 276-277.
պատերազմ և հաշտութի առ Եգի-
պտերթիւ 322.

Ուրալ լեռինք 376.

Չափ և կշիռ մթօրինակ 'ի Ռուսիա 275.
այժմու չափք 429.

Չինաւ եղբայր Տիւրիքայ 10.

Չինկիզ խան թաթարաց զօրանայ 76.

Չինք գաշինս հաստատեն ընդ Ռուսս
236.

Չմէկիկ կայսր Յուկնաց, պատերազմ նո-
րա ընդ Ռուսս 23.

Պատմութի Ստեփաննոս արքայ Լեհաց
խաղայ մարտիւ 'ի վերայ Իւանայ Դ.
148.

Պապէսարայ քաղաք 422.

Պատրիարդ 'ի Ռուսիա առաջին 154. վեր-
ջին առ մեծաւն Պետրոսիւ 247. 386.

Պեղպորոսայքի կոմս, խօսի ընդ Օսմա-
նեանս 'ի հաշտութի 349.

Պելլքի Իւան ապարտապետ վասլի Դ.
127. 130.

Պելլքի Սիմէոն անցեալ առ Լեհս՝ յառ-
նէ 'ի վերայ Իւանայ Դ. 129. 131.

Պելլքի Պողոտան խնամակալ Դեմետրի
որդւոյ Իւանայ Դ. 153.

Պեսթուշեվ հազարապետ թագաւո-
րութե, փառասիրութի նորա և բըւ-

նութիք 322. սքստրի 325.

Պետրոս մեծն Թագաւոր անուանի ընդ
 եղբօր իւրում իւանայ 227. ինքնա-
 գլուխ Թագաւորէ 232. բազը նորա և
 կրթուիք 233 235. 285. պաշարէ զԱ-
 զով քաղաք և առնու 237. հանգէս
 յազթանակի նորա 238. Ճանապար-
 հորդէ ընդ Եւրոպա 240. երթն 'ի Սաբ-
 աամ և յԱնգղիա 241. յեղակարծ գարձ
 նորա 'ի Մոսքուա 243. ցրուէ զԱթր-
 լեցսն 245. հառառակէ զհարգ. ապեր-
 աութե պէյն Անգրէի, անդ. փոխէ
 զզցեստա Ռուսաց 246. հիմնէ զԲեթըր-
 պուրդ 250. 251. պատերազմն առ Փու-
 թաւայիւ 254. պատերազմն ընդ Օս-
 մանեանս 257-261. նաւամարտն ընդ
 Շվէտս 262. հանգէս յազթանակին
 263. կարգէ զասպետութի սրբուհւոյն
 կատարինեայ 265. Ճանապարհորդէ 'ի
 Գաղղիա 266. գատապարտէ 'ի մահ
 զորդին իւր զԱլեքս 267-273. հաշտի
 ընդ Շվէտս 274. շինութիւն նորա և
 բարեկարգուիք 275. խաղայ 'ի Շվե-
 տա, և ապա հաշտի 277. անուանի
 Մեծ 277. առնու զԴարբանդ 279.
 նորոգէ զհարգս եկեղեցւոյն Ռու-
 սաց, անդ. կանգնէ զՃեմարան գի-
 րութեց 280. ստակէ զկատարինէ 'ի
 կայսրուհի, անդ. խօթութի նորա և
 մահ 281-284. յիշատակք նորա 286.
 Պէնտեր, առուան քաղաքիս 'ի Ռուսաց
 337.

Պետրոս Բ. որդի Ալեքսի 287. 289. Թա-
գաւորէ ընդ խնամակալք 292. մահ
նորին 'ի Ծագիէ 297.

Պետրոս Բ, ընտրի ժառանգ ակթուոյն
Ռուսաց 321. գաստարտակութի նորա
323. Թագաւորէ 330. գնացք նորա ան-
բարիք 331. մահ նորա և Թազուսն 333.

Պետրոս Գ., սաւաանու 339.

Պիոս Զ, քահանայապետ Հռովմայ հրեշ-
տակութիս առաքէ առ Կատարինէ
Բ. 344.

Պիրեն, Թէ որպիսի դք էր 301. բռնու-
թիւնք նորա 302-304. 310. 312. ձեր-
բակալ լինի 'ի Մուսիքայ և պքսորի
313-315. գառնայ անգրէն 330.

Պուլա շողովարար Եարոփոլքայ Ա.
26. մահ նորա 27.

Պլաւան պերճախօս քարոզիչ 391.

Պորիս որդի մեծին Վլատիմիրայ, սպանա-
նի հրամանաւ Սվետթովոլքայ Ա. 35.

Պորիս Կոստանով, որ ինչ անցս անցոյց
ընդ խնամակալ իշխանս Ֆէոտորայ
Ա. 153. Թագաւորել նորա 163. բռ-
նութիւք 165-167. առ նովաւ գէպք
սոււաանու Դեմետրի 167-170. մահ
նորին 171.

Պօզոս Ա, Ծնունդ նորա 325. ամուսնա-
նայ ընդ Սոփիայ 341. Թագաւորէ 354.
արձակէ զՍուլթորով 'ի Գաղղիա 355.
հնարի 'ի Ռուսիա զԹզթագրամն 358.
առելութի նորա ընդգէմ նարաձեռ-
թեանց, անդ. որդիք նորա 359. կար-

գաւորութիւնը նորին, անդ . ազատութիւնը շնորհեալք 'ի նմանէ Հայոց 360. մահ նորա 358.

Ջրանցք Ռուսիոյ 380.

Ռեժեմլիքի քերթող 392.

Ռիմնիցքի անուն պատուոյ. Սուլթանի 357.

Ռոմանովեանց սկիզբն 121. Թագաւորք 'ի տոհմէ աստի 194. վախճան տոհմա 297.

Ռոսթիսլաւ որդի Մսթիսլաւայ Թա. գաւորէ ամիսս ինչ 70.

Ռուսաւքի յաւերժահարցունք նախնի Ռուսաց 386.

Ռուսիա, տարածութիւն նորին 373.

Ռուդը, անուն նոցա 11. գարձ նոցա 'ի քնական հաւատա 32. գծուարանալ նոցա զառաջինն 'ի փոխել զհան. գերծա և 'ի բառնալ զմորուս 246.

Ռուքին ընկեր՝ Նակեայ սուտանուն Դե. մեարի 183.

Սահմանք Ռուսիոյ 374.

Սանքթ-Փետերպուրկ . անս Բեթըր. պուր :

Սաֆա քերէյ խան խրիմու խորասկի 'ի Ռուսաց 131.

Սեւաստոփոլ քաղաք 422.

Սելիմ քերէյ խան խրիմու հպատակէ Ռուսաց 338.

Սլոնիքս խաղախ ելուղակ 216-218.

Սթրեկեց անուանեալ զօրք 134. բըռ. նութիւնք նոցա 225-228. ջրուին 'ի

տպառ 245.

Սթրէշէնեժայ աներոյն Մեքայէլի ար-
քայի գէպք 197.

Սիգիսմունդ արքայ Լէհայ 186. զոր ինչ
արար ընդ գեապանս Ռուսաց 190.

Սիմէոն Գ. ռուզ, ապստամբեն 'ի նմանէ
բնակիչք Թուժոք քաղաքի 100. մե-
ռանի 'ի ժանտ ախտէ, անդ :

Սիպիր, կամ Սիպերիա, նախկին մուտ
Ռուսաց անդր 122. առումն նորին
յԵռմաքայ 156-162.

Սիւմպէքեայ կնոջ խանին խաղանայ
գաւն 135.

Սիւնհոգոս եկեղեցւոյն Ռուսաց 247.
386.

Սլաւեանք նախնի բնակիչք Ռուսիոյ 9.

Սմոլէնսք, պաշարումն քաղաքիս 'ի Լե-
հայ 186-191. 'ի Ռուսաց 199. առումն
'ի Լէհայ, անդ. 'ի Ռուսաց 209. ստո-
րագրութի նորին 419.

Սոլովեցքոյ կղզիք 376.

Սով սաստիկ 'ի Ռուսիա 'ի ժամանակս
Իսխասլաւայ Ա. 46. առ Եուքեաւ Բ.
78. առ Պորիսաւ 164.

Սումորոքով քերթով 391.

Սուվորով, առնու զԲրակա Լէհայ 352.
արիութեք նորա ընդգէմ Գաղղիա-
ցւոց 355. 356. մահ նորա 357.

Սուտ մարգարէք 'ի Թագաւորութի Ի-
սխասլաւայ Ա. 46.

Սուտազ 422.

Սովիա քոյր մեծին Պետրոսի. չարիք նո-

րա և փառասիրութի 225-232. Եր-
կրորդ անգամ ազնկել նորա զՌուսա
243.

Ստանիսլաւ արքայ Լեհաց 305. ապ ըզ-
թագն իւր 'ի Ռուսա 352.

Սվեաթոսլաւ Ա, որդի Իկորայ Ա. վայ-
րագատուն կեանք նորա 20. յաղթէ
խաաբաց 21. արշաւէ 'ի Բուլղարս
21-24. զերծուցանէ զՔիեւ 'ի պաշար-
մանէ փեշենեկաց 21. բաժանէ զտէ-
րութիւն յորդիս իւր 22. յաղթի 'ի
Չմէկիկ կայսերէ 23. մեռանի 'ի փե-
շենեկաց 25.

Սվեաթոսլաւ և Վսեվոլոտ եղբարք Ի-
սիասլաւայ Ա, յառնեն 'ի վերայ նո-
րա 47.

Սվեաթոսլաւ գիրք Ռուսաց 386.

Սվեաթոսլաւ Ա, յափշտակեալ զա-
թոռ մեծին Վլատիմիրայ՝ սպանանէ
զորդիս նորին 35. 36. վանի 'ի Եա-
րոսլաւայ 38.

Սվեաթոսլաւ Բ, բանաարկէ զգետպանս
Փոլոմցեաց և յաղթի 'ի նոցանէ. 53.
առնու 'ի կնութի զգուսար Թընզըր
խանին Փոլոմցեաց 54. երկպառակու-
թի իշխանացն Ռուսաց 56-58.

Սվենալա զօրավար Իկորայ Ա. 15. մահ
որդւոյ նորին յՕլեկայ. 25.

Արամուսի 'ի Ռուսիա առ Վսեվոլոտաւ
Ա. 51. առ Աիմէոնիւ 100. առ Վա-
լիւ Գ. 109.

Սքանաթնաւեան լերինք 375.

Վաճառականութի 'ի Ռուսիա 397.

Վասիլ Ա. նուաճէ զնովկորոտացիս 88.

Վասիլ Բ. յափշտակէ զերկիրն Պորի-
սայ 106. փախուցեալ 'ի Քոսթրոմա
յերեսաց Թաթարացն, մեռանի 108.

Վասիլ Գ. խոյս ապ 'ի Քոլոմնա յե-
րեսաց հօրեղբօր իւրոյ Վասիլ 110.
յառնէ 'ի վերայ նորա, և յաղթի 111.
ապաշնորհուի նորա առ Ուլու Մահ-
մէտ 112. Դեմետրի Շեմեաքայ կու-
րացուցանել զնա 113.

Վասիլ Դ. արձակէ զեղբայր իւր զԴե-
մետր 'ի վերայ խազանայ 123. յաղթէ
Լեհաց 124. մարտ գնէ ընդ խանս խա-
զանայ 126. կանայք նորա 128.

Վասիլ Զ. որդի Թոռինն Եարոսլաւայ
Ա. զոր կուրացոյց Դաւիթ իշխան 57:

Վարդ քաղաքապետ Ադրիանուպօլսոյ
հնարիւք վանէ զՌուսս 23.

Վարեկի ուրումն քրիստոնէի մարտիրո-
սութի 28.

Վարչաւ կամ Վարսաւիա 424.

Վեաչեսլաւ որդի Օլեկայ, Թագաւորէ
աւուրս երկոտասան 66. միւսանգամ
հրաւիրի յաթոռ 70.

Վիլնա քաղաք 423.

Վիդք անձնատուր լինին 'ի Ռուսս 359.

Վլատիմիր Ա. սպանանէ զեղբայր իւր
զԵարոփուք 27. Թագաւորեալ՝ յաղ-
թէ Լեհաց և այլոց 28. արձակէ արս
'ի քննել զկրօնս ազգաց ազգաց 29.
գառնայ 'ի քրիստոսական հաւատս 31.

խորտակէ զկուռս 32. պատերազմ՝ նորա ընդ Փեչենեկս 32. 33. բաժանէ զաշխարհն յորդիս իւր 34. բարեկարգութիւնն զոր արար, անդ. յառնէ ՚ի վերայ որդւոյն ապօտամբելոյ և մեռանի 34. գասի ՚ի Ռուսաց ՚ի կարգս սբօց 35.

Վրասիմիր Բ. Մոնոմախ. խաղաղաւեա թագաւորութի նորա 60. սա առաջին կոչի Աղբայ և Ինքնակալ 61.

Վլասթովիչ լեհացի, ըմբռնէ գաւով զԵարոփոլք Բ. 63.

Վոլկա գետ 379.

Վսլոտիմիր քաղաք աթոռանիստ 73.

Վոլք Նովկորոտացի մենավաճառ 207.

Վոլոկա քաղաք 419.

Վոլոս գիւղ Ռուսաց 386.

Վոլքով, երաժիշտ և քերթող 390.

Վորոնցով իշխան առ Իւանաւ Դ. 130. մահ նորա 131.

Վսեվոլոտ Ա. որդի Եարոսլաւայ Ա. առնու իւր նոր մականունն 50. ներէ Եարոփոլքայ Իսիասլաւեանն 51.

Վսեվոլոտ Բ. ուրախութի Ռուսաց ՚ի մահուան նորա 67.

Վսեվոլոտ Գ. որդի Եսկերայ Ա. թագաւորէ քաջութիւն ամս երեսուն և հինգ 74.

Տեղագրութի Ռուսիոյ 410.

Տեսչութի Ռուսիոյ 398.

Տերժավին քերթող 393.

Տիպիչ զօրավար Չապալքանսքի 370.

Տօլկորուքեայ իշխանի արժանեան համար,
ձակութի առ մեծն Պետրոս 273.

Տօլկորուքեանց տոհմին ճոխանալ 296.

Տօլկորուքի զօրավար, առնու զխրիմ
337.

Տոնդքի խաղախը 157. առնուլ նոցա ըզ-
Սիպիր 157-162.

Տպագրութի առաջին 'ի Ռուսիա 151.

Տրեւչեանց կոտորած յՕլիպէ 17-19.

Տիփիս քաղաք 425.

Տիկա . ստորագրութի քաղաքիս 414.

Տիւրիք, նախկին Թագաւոր Ռուսաց 10.
. սպառումն տոհմի նորա 155. 162.

Տումանցով սպարապետ, յաղթէ Օս-
մանեանց 336. առնու զԷդւմնի 338.

Հանգէս յաղթանակի նորա 339.

Փանին զօրավար, արիութի նորա 'ի պա-
տերազմին Բրուսաց 327. առնու զՊէն-
տէր 337. հալածէ զՓուհաչեւ 340.

Փապրեւիչ զօրավար Նիււանդքի 370.

Փեռուս գիցահայր Ռուսաց 32. 385.

Փերեսլու մենամարտիկ 33.

Փերէնասլու քաղաք Բուլղարաց 22.

Փիլարեա մետրապօլիտ, գեապանութի
նորա առ արքայն Լեհաց 190. հրա-
ւիրի 'ի գահն արքունի 192. կարգի
յորդւոյն 'ի պատրիարգ 196.

Փոթեմքին առնու զՕղու 345-348. զյա-
մայիլ 349.

Փոթարպի, վանէ զԼեհս և զԷվէտս 'ի
Ռուսիոյ 192.

Փոլթաւա . հաշակաւոր պատերազմ

Ռուսաց ընդ Ալէաս առ քաղաքաւս
254.

Փոսսեւինոս յիսուսեան, միջնորդ խա-
ղաղութե առաքեալ 'ի պապէն առ
Պաթթորի, և առ իւան Դ. 149.

Փուհաչեվ խաղախ. խարէութիւնորա,
և մահ 339. 340.

Փոփովսքի ճարտար Թալգմանիչ 392.

Փոքր Ռուսք 384.

Փրէօպրաժենսքի գունդ զօրաց մեծին
Պետրոսի 233.

Քալուկա քաղաք 418.

Քաղաքք Ռուսիոյ 403.

Քաղաքականութի Ռուսաց առ մեծաւն
Վլատիմիրաւ 34. առ իւանաւ Դ.
122. առ մեծաւն Պետրոսիւ 245. և
առ յապա :

Քանթէմիր Դեմետր կուսակալ Վալա-
քիոյ 258. 261.

Քանթէմիր Անտիոքոս, մատենագիր 390.

Քավանսքի զօրագլուխ Սթրեկցաց 229.

Քարամզին քերթող և պատմագիր 393.

Քերասքով բանաստեղծ 391.

Քերսոն հին, պաշարումն և առումն քա-
ղաքիս 'ի մեծէն Վլատիմիրայ 30.

Քերսոն նոր, կառուցանի 'ի Նաւարի-
նեայ Բ. 342.

Քէֆե, առումն քաղաքիս 'ի Ռուսաց
336. այժմու հանգամանք նորին 428.

Քթախոտ երբ եմուտ 'ի Ռուսիա 242.

Քիւեվ. շինութի քաղաքիս 9. ամուս Թա-
գաւորուի 'ի նմա 12. առումն նորին

ի Թաթարաց առ Չի նկիզաւ 77. առ
Պագու խանիւ 81. ստորագրու թի նո-
րին 420.

Քիւբով պատմագիր 390.

Քիբիմոռա գիք նախնի Ռուսաց 386.

Քոնարաթովիչ քաջ Թարգման 392.

Քոչուսքոյ զօրավար Լէհաց, վանի ի Ռու-
սաց 351. ազատի ի բանակ 359.

Քուչում խան Սիպիրայ 158-162.

Քուչքո տէր երկրի Մոսքուա քաղա-
քին 71.

Քուփալօ գիք վաղեմի Ռուսաց 386.

Քրաշենեանիքով աշխարհագիր 393.

Օզեռով քերթող 393.

Օզու, առումն նորին ի Մուսիքայ 308.
ի Փոթեմքինայ 345-348.

Օթրեփիէվ. տես Դեմետր սուտանուն:

Օլէկ խնամակալ Իկորայ որդւոյ Ռիւ-
րիքայ 11. տունու զՔիեվ 12. արշաւէ
յաջողակի ի Բիւզանդիա 13. գաշ-
նագիր լինի ընդ Յոյնս 14.

Օլկա կին Իկորայ Ա. վրէժխնդիր լինի
մահու առնն ի Տրեւլեանց 17-19. շի-
նութնք նորա 20. լինի քրիստոնեայ,
անդ. դասի յիւրոցն ի կարգս սբց, անդ:

Օպոլենսքի իշխան առ Իւանաւ Դ. 128.
մահ նորա 130.

Օոթերման կոմս գործակից բռնութեցն
Պիրենայ 302. 304. 312. խանդայ ընդ
փառս Մուսիքայ 315.

Օամանեանց նախկին գաշն ուխտի ընդ
Ռուսս 196. պատերազմ նոցա ընդ

Կողովքին իշխան, ջանայ Թագաւորու-
ցուցանել ՂԱՆՆԱ ԿՔՍՈՒՆԻ 317.

Կոստանդին առեալ զԹագաւորութիւն
յեզդորէն իւրմէ Եուրեայ Բ. վաղ մե-
ռանի, և Թողու զաթոռն անգրէն
Եուրեայ 76.

Կոստանդին եզրայր այժմու ինքնակա-
լին 369. 370.

Կովկասու լերինք 376.

Կոտորած իշխանացն Թաթարաց'ի Ռու-
սաց' առ Աղեքսանդրիւ Նեւաքեաւ 85.
առ Աղեքսանդրիւ Բ. 97. Կոտորած
օտարական ազգաց գանկոց'ի բեթըր-
պուրկ 321.

Կրօն Ռուսաց 385. այլեայլ կրօնք 'ի
Ռուսիա 383.

Հայք վարին 'ի Քէֆէէ 'ի Ռուսիա 386.
ազաաութիւնք շնորհեալք նոցա 'ի Պո-
ղոսէ 360.

Հանգէս յազմանակի մեծին Պետրոսի
263.

Հաւք և ծախք պետութեն Ռուսաց 400.
Հեզինէ մայր Իւանայ Դ. 128. մահ նո-
րաւ 130.

Հերակլ արքայ վրաց, մեանէ ընդ հո-
վանաւորութիւն Ռուսաց 342.

Հրեայք Քիւսկայ կոտորին 'ի Ռուսաց 59.
Ճահիճք 'ի Ռուսիա 377.

Ճեմարան գիտութեց 'ի Բեթրպուրկ 280.
Մագնոս գուքոս Ալաացիոյ 144. 146.

Մազեփփա խաղախ 252.

Մահմէտ էմին խանին խաղանայ կոտա-

- բնէ դաւաճ զՌուսա 120.
 Մայքով քերթող 352.
 Մանուկ խան խաղանայ 120.
 Մառննագիրք Ռուսաց անուանիք 389.
 394. կենդանիք յամին 1828. 394.
 Մարախ եկեալ 'ի Ռուսիա 55.
 Մարիամ մայր Դեմետրի որդւոյ Իւս-
 նայ Դ. 152. աքսորի յՈւկրէն 156. պա-
 տահուան նորա ընդ սուտանուին Դե-
 մետրի 174. 178.
 Մարիանէ կին սուտանուին Դեմետրի .
 184. մահ նորա 189.
 Մեծ անուանել Պետրոսի Ա. 377.
 Մեծ Ռուսք 384.
 Մենամարտութի առ մեծան վլադի-
 միրաւ 33.
 Մենաստանք 'ի Ռուսիա 387.
 Մենչիլբով, սկիզբն նորա 251. փառա-
 սիրութի նորա 288. ամբաստանի 290.
 բռնութիք նորա 293. աքսորի 'ի Սի-
 պիր 295.
 Մետրապօլիտք 'ի Ռուսիա 388.
 Մէնչիլ քերէյ խան խրիմու յաղթի 'ի
 Ռուսաց 125. կրկին յարձակել նորա
 'ի Մոզքուա, և գեապանք նորին առ
 Իւան Դ. 145.
 Միրովիլ խաղախ, յարձակի հանել յար-
 գելանէ զԻւան Զ. 319. մահ նորա
 334.
 Միւլէր բանասէր 392.
 Միքայէլ Ա. որդի Եղիսեայ Թագաւորէ
 ամ մի 73.

Մեքայէլ Բ. զբաւարտի 'ի Եուրեայ իշխանէն Մոպքուայի 92. մահ նորա 96.

Մեքայէլ իշխան Քիեվայ սպանանէ ըզպատգամաւորս Թաթարաց 80. մահ նորա 83.

Մեքայէլ Ֆէոտարովիչ Ռոմանով. անյանէ 'ի վանաց յաթոռ արքսւնի 195. պատերազմն և հաշտութի ընդ Լէհս 196. կարգէ զհայրն իւր 'ի պատրիարք 196. ամուսնանալ նորա ընդ Եւգլիսիայ 197. բարեկարգութիւնք նորա 199. մահ նորա 201.

Մոէնս աննկապան Կատարինեայ Ա. 281.

Մոհիլեվ կամ Մոյլով քաղաք 423.

Մոռոզով Պորիս Իւանովիչ, գաւառաբակ Ալեքսի 200. հնալք նորա յամուսնացուցանել զԱլեքս ընդ քեռկնոջ իւրոյ 201. բռնութիւնք նորա. 205. մատենանն օրինացանդ. մահ նորա 211.

Մոպքուա. շինութի քաղաքիս 71. առուսն նորին 'ի Թաթարաց 73. աթոռ Թագաւորութեան Ռուսաց 'ի հմա 100. առուսն նորին գաւառ 'ի Թոբիթամբշ խանէն 104. պաշտպի 'ի Պուլազ խանէ 108. բարբառ քաղաքիս 388. ստորագրութի նորին 415.

Մորոզով խորհրդական Վասիլ Գ. 110.

Մորուաց բարձուսն 'ի Ռուսիա 246.

Մռնիք. շինութիւնք նորա 304. սպարապետութի 306. արիութիւնք նորա 'ի պատերազմն Օսմանեանց 307. ձեր.

բակալ առնէ զՊերեն 313. չարախօսի
յՕսթերմանայ 315. դառնայ յաջա-
րանաց . 330.

Մսթիւլաւ որդի վ. չարամբրայ Բ. ար-
չաւանք փոխովցեացառ նովաւ 'ի Ռու-
սիա 61.

Յիսուսանք տարագրին 'ի Ռուսիոյ
հրամանաւ մեծին Պետրոսի 276. Ա
զեքսանգրի Ա. 368.

Յովք առաջին պատրիարք Ռուսաց 154.
Նախիջևան քաղաք 421.

Նակի, երկրորդ բուլաանուան Դեմետր
183-186.

Նահանգք Ռուսիոյ 402.

Նառալիա մայր մեծին Պետրոսի 218.

Նաւակերտուի 'ի Ռուսիա 219. 235. 242.

Նաւք Ռուսաց 401.

Նաւահանգիստք Ռուսիոյ 398.

Նաւակայք Ռուսիոյ 402.

Նարիչքին երկրորդ աներ Ալեքսի, բա-
րեկարգութիւնք նորա 218.

Նախովէոն Պոնափառութէ. պատերազմ
նորա ընդ Ռուսա 362-367.

Նեստոր պատմագիր 389.

Նեւա գետ 377.

Նիժնի Նովկորոտ քաղաք 419.

Նիկողայոս Ա. 369.

Նիկոն արքեպիսկոպոս Նովկորոտայ, ա-
րիութի նորա 207. դատ նորա և ար-
գելութի 'ի վանս 214. ազատութի, և
մահ նորին 224.

Նիքոլայեւ քաղաք 421.

Կշան Ռուսիոյ 122.

Կոմիտէի հնախոյզ 392.

Կովկորոտ մեծ, շինութիւն քաղաքիս 9.
բարդաւաճութիւն նորին 10. վաարան-
քել բնակչացն յիւանայ Գ., և ընկ-
նիլ 'ի սպառ. 116-118. այժմու գիրք
նորին 419.

Կոր Զեմլեա կղզի 376.

Հահաստան քաղաքք Ռուսիոյ 398.

Հահին քերէյ խան խրիմու ապ զերկիր
իւր 'ի ձեռս Ռուսաց 342.

Հէխ Ալի խան խաղանայ 126. 134. հը-
նարք նորա առ արդարացուցանելոյ
զանձն առաջի իւանայ Դ. 136.

Հեմեպա Դեմետր. կուրացուցանէ ըզ-
վասիլ Գ. 112. գեղով մահու սպա-
նանի 113.

Հույսքի վասիլ իշխան առ իւանաւ Դ.
130.

Հույսքի վասիլ առ սուլտանունն Դե-
մետրիւ, խալտառակէ զսուլտանունն
Դեմետր 176-179. Թագաւորէ 180.
ձերբակալ եզեալ ածի առաջի Սի-
գիսմունդայ արքային Լեհաց 188-189.

Հույսքի Միքայէլ Աբովին 186.

Հովալով քերթող 393.

Հչերպաթով պաամագիր 392.

Հփտաց պատերազմ ընդ Ռուսա. և
պարսութի 85. 139. գեապանի նոցին
անցք առ իւանաւ Դ. 144. յաղթել
նոցա Ռուսաց առ Բէվէլաւ 146. գաշն
ուխտի նոցա ընդ Ալէքսի 205. յաղ-

Թէն Ռուսաց 248. յազթին 'ի նոցա-
նէ 250. յազթին գարձեալ առ Փռ-
թաւայիւ 254. հասաատութի ուխտի
գաշանց ընդ Ռուսս 274. գարձեալ
պատերազմ, և հաշտութի 276-277.
պատերազմ և հաշտութի առ Եդի-
ստթութիւ 322.

Ուրալ լեռնք 376.

Չափ և կշիռ միօրինակ 'ի Ռուսիա 275.
այժմու չափք 429.

Չինաւ եղբայր Ռիւրիքայ 10.

Չինկիզ խան թաթարաց զօրանայ 76.

Չինք գալինս հասաատանն ընդ Ռուսս
236.

Չմէկիկ կայսր Յունաց, պատերազմ նո-
րա ընդ Ռուսս 23.

Պաթթորի Ստեփաննոս արքայ Լեհաց
խազայ մարտիւ 'ի վերայ Իւանայ Դ.
148.

Պապէսարայ քաղաք 422.

Պատրիարգ 'ի Ռուսիա առաջին 154. վեր-
ջին առ մեծաւն Պետրոսիւ 247. 386.

Պեղպորոտաքի կամս, խօսի ընդ Օսմա-
նեանս 'ի հաշտութի 349.

Պելլքի Իւան ապարտպետ վասլի Դ.
127. 130.

Պելլքի Սիմէոն անցեալ քա Լեհս՝ յառ-
նէ 'ի վերայ Իւանայ Դ. 129. 131.

Պելլքի Պողոսն խնամակալ Դեմետրի
որդւոյ Իւանայ Դ. 153.

Պեսթուշեվ հազարապետ Թագաւո-
րութի, փառասիրութի նորա և բըռ-

նութիք 322. սքստի 325.

Պետրոս մեծն թագաւօր անուանի ընդ
եղջօր իւրում իւանայ 227. ինքնա-
գլուխ թագաւորէ 232. բացք նորա և
կրթուիք 233 235. 285. պաշարէ զԱ-
ղով քաղաք և առնու 237. հանգէս
յաղթանակի նորա 238. Ճանապար-
հորդէ ընդ Եւրոպա 240. երթն 'ի Սաբ-
աամ և յԱնգղիա 241. յեղակարծ գարձ
նորա 'ի Մոսքուա 243. ցրուէ զՍթրե-
լեցան 245. հաստատէ զկարգ տապե-
տութե սննն Անգրէի, անդ. փոխէ
զգլխատ Ռուսաց 246. հիմնէ զԲեթլը-
պուրի 250. 251. պատերազմն առ Փոլ-
թաւայիւ 254. պատերազմն ընդ Օս-
մանեանս 257-261. նաւամարտն ընդ
Շվէտս 262. հանգէս յաղթանակին
203. կարգէ զասպետութի սրբաւհայն
կատարինեայ 265. Ճանապարհորդէ 'ի
Գաղղիա 266. Գատապարտէ 'ի մահ
զորդին իւր զԱլեքս 267-273. հաշտի
ընդ Շվէտս 274. շինութիւն նորա և
բարեկարգուիք 275. խաղայ 'ի Շվե-
տս, և ապա հաշտի 277. անուանի
Մեծ 277. առնու զԴարբանդ 279.
նորոգէ զկարգս եկեղեցւոյն Ռու-
սաց, անդ. կանգնէ զՃեմարան գի-
տութեց 280. պսակէ զկատարինէ 'ի
կայսրուհի, անդ. խօթութի նորա և
մահ 281-284. յիշատակք նորա 286.
Պէնտէր, առումն քաղաքիս 'ի Ռուսաց
337.

Պետրոս Բ. որդի Ալեքսի 287. 289. Թա-
գաւորէ ընդ խնամակալք 292. մահ
նորին 'ի ծաղկէ 297.

Պետրոս Բ. ընտրի ժառանգ Կթողոյն
Ռուսաց 321. գաւառաւորակութի նորա
323. Թագաւորէ 330. գնացք նորա ան-
բարիք 331. մահ նորա և Թաղուսն 333.

Պետրոս Գ. սուլտանուն 339.

Պիոս Զ. քահանայապետ Հռոմայ հրեշ-
տակութիւն առաքէ առ Կատարինէ
Բ. 344.

Պիրեն, Թէ որպիսի դէ Էր 301. բռնու-
թիւնք նորա 302-304. 310. 312. ձեր-
բակալ լինի 'ի Մուշիքայ և աքսորի
313-315. գառնայ անգրէն 330.

Պուլա շողոմարար Եարոփոլքայ Ա.
26. մահ նորա 27.

Պղատոն պերճախօս քարոզիչ 391.

Պորիս որդի մեծին Վլատիմիրայ, սպանա-
նի հրամանաւ Սվետոթոփոլքայ Ա. 35.

Պորիս Կոստանով, որ ինչ անցս անցոյց
ընդ խնամակալ իշխանս Ֆէոտորայ
Ա. 153. Թագաւորել նորա 163. բռ-
նութիւնք 165-167. առ նովալ դէպք
սուլտանունն Դեմետրի 167-170. մահ
նորին 171.

Պօլոս Ա. ծնունդ նորա 325. ամուսնա-
նայ ընդ Սոփիայ 341. Թագաւորէ 354.
արձակէ զՄուսկորով 'ի Գաղղիա 355.
հնարի 'ի Ռուսիա զԹղթագրամն 358.
առեւելութի նորա ընդդէմ նորաձեւու-
թեանց, անդ. որդիք նորա 359. կար-

գաւորութիւնը նորին, անդ . ազատութիւնը շնորհեալք 'ի նմանէ Հայոց 360. մահ նորա 358.

Ջրանցք Ռուսիոյ 380.

Ռեժիմներ քերթող 392.

Ռիմիցքի անուն պատուոյ Սուվորովայ 357.

Ռոմանովեանց սկիզբն 121. Թագաւորք 'ի տոհմէ աստի 194. վախճանն տոհմիս 297.

Ռոսիսլաւ որդի Մսթիսլաւայ Թագաւորէ ամիսս ինչ 70.

Ռուսաւքի յաւերժահարաունք նախնի Ռուսաց 386.

Ռուսիա, տարածութիւն նորին 373.

Ռուսք, անուն նոցա 11. Գարձ նոցա 'ի քնական հաւատա 32. Գժուարանալ նոցա զառաջինն 'ի փոխել զհանգերձս և 'ի բառնալ զմորուս 246.

Ռուսքին ընկերհակեայ սուտանուն Դեմետրի 183.

Սահմանք Ռուսիոյ 374.

Սանքթ-Փետերպուրկ . անս Բեթըրպուր :

Սաֆա քերէյ խան խրիմու խորասկի 'ի Ռուսաց 131.

Սեւաստոփոլ քաղաք 422.

Սելիմ քերէյ խան խրիմու հպատակէ Ռուսաց 338.

Սթենքօ խաղախ ելուղակ 216-218.

Սթրեւեց անուանեալ զօրք 134. բըռնութիւնք նոցա 225-228. ցրուին 'ի

Յայտառ 245.

ՍԹՐԷՀԷՆԵՎԱյ աներոյն Մեքայէլի ար-
քայի գէպք 197.

ՍԻԳԻՄՈՒՆԴ արքայ Լէհաց 186. զոր ինչ
արար ընդ գեապանս Ռուսաց 190.

ՍԻՄԷՈՆ ԳՅՈՒՈՂ, ապոստոմբն 'ի նմանէ
բնակիչք Թոռժոք քաղաքի 100. մե-
ռանի 'ի ժանտ ախտէ, անդ :

ՍԻԱԿԻՐ, կամ ՍԻԱԿԵՐԻԱ, նախկին մեծ
Ռուսաց անդր 122. առումն նորին
յԵՌՄԱՔԱյ 156-162.

ՍԻՄԱԿԷՔԵԱյ կնոջ խանին Խաղանայ
գաւն 135.

ՍԵՆՀՈՂՈՍ ԵԿԵՂԵՍԵՈյն Ռուսաց 247.
386.

ՍԼԱԵԽՆՔ նախնի բնակիչք Ռուսիոյ 9.

ՍՄՈՂԷՆՔ, պաշարումն քաղաքիս 'ի Լե-
հաց 186-191. 'ի Ռուսաց 199. առումն
'ի Լէհաց, անդ. 'ի Ռուսաց 209. սառ-
րադրութի նորին 419.

ՍՈՂՈՒՅՔՅՔՅՔՅ կզղեք 376.

ՍՈՎ սաստիկ 'ի Ռուսիա 'ի ժամանակս
Իսխաղաւայ Ա. 46. առ Եուրեաւ Բ.
78. առ Պորիսաւ 164.

ՍՈՒՄՐՈՐՈՎ քերթող 391.

ՍՈՒՎՈՐՈՎ, առնու զԲրակա Լէհաց 352.
արիութեք նորա ընդդէմ Գաղղիա-
ցաց 355. 356. մահ նորա 357.

ՍՈՒՆ մարդարէք 'ի Թագաւորութե Ի-
սխաղաւայ Ա. 46.

ՍՈՒՄԱՂ 422.

ՍՈՒՐԻԱ քոյր մեծին Պետրոսի. չարիք նռ.

րա և փառամիրութի 225-232. Եր-
կրորդ անգամ՝ աղմկել նորա զՌուսա
243.

Ստանիսլաւ արքայ Լեհաց 305. տայ ըզ-
թագն իւր 'ի Ռուսա 352.

Սվեաթոսլաւ Ա, որդի Իկորայ Ա. վայ-
րագատուն կեանք նորա 20. յաղթէ
խաաարաց 21. արշաւէ 'ի Բուլղարա
21-24. զերծուցանէ զՔիեւ 'ի պաշար-
մանէ փեչենեկաց 21. բաժանէ զաւե-
րութեն յորդիս իւր 22. յաղթի 'ի
Չմէկիկ կայսերէ 23. մեռանի 'ի փե-
չենեկաց 25.

Սվեաթոսլաւ և վսեվոլոտ եղբարք Ի-
սիասլաւայ Ա, յառնեն 'ի վերայ նո-
րա 47.

Սվեաթոսլաւ գիր Ռուսաց 386.

Սվեաթոսլաւ Ա, յափշտակեալ զա-
թոռ մեծին վլադիմիրայ՝ սպտնանէ
զորդիս նորին 35. 36. վանի 'ի Եա-
րոսլաւայ 38.

Սվեաթոսլաւ Բ, բանաարկէ զգեապանս
Փոլոմլեաց և յաղթի 'ի նոցանէ. 53.
առնու 'ի կնութի զգուսար Թընզըր
խանին Փոլոմլեաց 54. երկպառակու-
թի իշխանացն Ռուսաց 56-58.

Սվենալա զորավար Իկորայ Ա. 15. մահ
որդւոյ նորին յՕլեկայ. 25.

Արսեմութի 'ի Ռուսիա առ վսեվոլոտաւ
Ա. 51. առ Աիմէոնիւ 100. առ վաս-
լիւ Գ. 109.

Սքանափնաւեան լերինք 375.

Վաճառականութի 'ի Ռուսիա 397.

Վասիլ Ա. նուաճէ զնովկորոտացիս 88.

Վասիլ Բ. յափշտակէ զերկիրն Պորի-
սայ 106. փախուցեալ 'ի Քոսթրոմա
յերեսաց Թաթարացն, մեռանի 108.

Վասիլ Գ. խոյս ապ 'ի Քոլոմնա յե-
րեսաց հօրեղբոր իւրոյ Վասիլ 110.
յառնէ 'ի վերայ նորա, և յաղթի 111.
ապա շնորհուի նորա առ Ուլու Մահ-
մէտ 112. Դեմեադի Հեմեաքայ կու-
րացուցանել զնա 113.

Վասիլ Դ. արձակէ զեղբայր իւր զԴե-
մեադ 'ի վերայ խաղանայ 123. յաղթէ
Լեհաց 124. մարտ գնէ ընդ խանս խա-
ղանայ 126. կանայք նորա 128.

Վասիլ Է. որդի Թուխնն Եարոսլաւայ
Ա. զոր կուրացոյց Դաւիթ իշխան 57:

Վարդ քաղաքապետ Ադրիանուպօլսոյ
հնարիւք վանէ զՌուսս 23.

Վարեկի ուրումն քրիստոնէի մարտիրո-
սութի 28.

Վարշաւ կամ Վարսաւիա 424.

Վեաչեսլաւ որդի Օլէկայ, Թագաւորէ
աւուրս երկոտասան 66. միւսանգամ
հրաւիրի յաթոռ 70.

Վիլնա քաղաք 423.

Վիլք անձնատուր լինին 'ի Ռուսս 359.

Վլատիմիր Ա. սպանանէ զեղբայր իւր
զԵարոփուք 27. Թագաւորեալ յաղ-
թէ Լեհաց և այլոց 28. արձակէ արս
'ի քննել զկրօնս ազգաց ազգաց 29.
գառնայ 'ի քրիստոսական հաւատս 31.

խորտակէ զկուռս 32. պատերազմ նորա ընդ Փեչենեկս 32. 33. բաժանէ զաշխարհն յորդիս իւր 34. բարեկարգութիւն զոր արար, անդ. յառնէ 'ի վերայ որդւոյն ապստամբելոյ և մեռանի 34. գասի 'ի Ռուսաց 'ի կարգս սբց 35.

Վլատիմիր Բ. Մոնոմախ. խաղաղաւեա թագաւորութի նորա 60. սա առաջին կոչի Աղբայ և Ինքնակալ 61.

Վլոսթովիչ լեհացի, ըմբռնէ գաւով զԵարոփոլք Բ. 63.

Վոլկա գետ 379.

Վոլոսիմիր քաղաք ակթոռանիստ 73.

Վոլք Նովկորոտացի մենավաճառ 207.

Վոլոկտա քաղաք 419.

Վոլոս գիւք Ռուսաց 386.

Վոլքով, երաժիշտ և քերթող 390.

Վորոնցով իշխան առ Իւանաւ Դ. 130. մահ նորա 131.

Վսեվոլոտ Ա. որդի Եարոսլաւայ Ա. առ նու իւր նոր մեկանունն 50. ներէ Եարոփոլքայ Իսխալաւեան 51.

Վսեվոլոտ Բ. ուրախութի Ռուսաց 'ի մահուան նորա 67.

Վսեվոլոտ Գ. որդի Եուրեայ Ա. թագաւորէ քաջութիւն ամն երեսուն և հինգ 74.

Տեղագրութի Ռուսիոյ 410.

Տեսչութի Ռուսիոյ 398.

Տերժավին քերթող 393.

Տիսիչ զօրավար Չապալքանսի 370.

Տօլկորուքեայ իշխանի արքայական համար.
ձակութի առ մեծն Պետրոս 273.

Տօլկորուքեանց տոհմին Ճոխանալ 296.

Տօլկորուքի զօրավար, առնու զՍրիմ
337.

Տոնսքի խաղախը 157. առնուլ նոցա ըզ-
Սիպիր 157-162.

Տպագրութի առաջին 'ի Ռուսիա 151.

Տրեւլեանց կոտորած յՕլկայէ 17-19.

Տփխիս քաղաք 425.

Տիկա . ստորագրութի քաղաքիս 414.

Տիւրիք, նախկին Թադաւոր Ռուսաց 10.
սպառու մի տոհմի նորա 155. 162.

Տումանցով սպարապետ, յաղթէ Օս-
մանեանց 336. առնու զՇումանի 338.

հանգէս յաղթանակի նորա 339.

Փանին զօրավար, արեւութի նորա 'ի պա-
տերազմին Բրուսաց 327. առնու զՊէն-
տէր 337. հալածէ զՓուհաչեւ 340.

Փապեւիչ զօրավար Երեւանսքի 370.

Փեռուս գիցահայր Ռուսաց 32. 385.

Փերեսլաւ մենամարտիկ 33.

Փէրէեասլաւ քաղաք Բուլղարաց 22.

Փիլարեա մետրապօլիտ, գեասպանութի
նորա առ արքայն Լեհաց 190. հրա-
ւիրի 'ի գահն արքունի 192. կարգի
յորդւոյն 'ի պատրիարք 196.

Փոթեմբին առնու զՕղու 345-348. զԽ-
մայիլ 349.

Փոժարսքի, վանէ զԼեհս և զՇվէտս 'ի
Ռուսիոյ 192.

Փոլթաւա . հռչակաւոր պատերազմ

Ռուսաց ընդ Էվէտս առ քաղաքաւս
254.

Փոսսեւինոս յիսուսեան, միջնորդ խա-
ղաղութեն առաքեալ 'ի պրապէն առ
Պաթթորի, և առ Իւան Դ. 149.

Փուհաչեւ խաղախ. խարէութինորա,
և մահ 339. 340.

Փոփովսքի ճարտար Թալգմանիչ 392.

Փոքր Ռուսք 384.

Փրէօպրաժենսքի գունդ զորաց մեծին
Պետրոսի 233.

Քալուկա քաղաք 418.

Քաղաքք Ռուսիոյ 403.

Քաղաքականութի Ռուսաց առ մեծաւն
Վլադիմիրաւ 34. առ Իւանաւ Գ.
122. առ մեծաւն Պետրոսիւ 245. և
առ յապա :

Քանթէմիր Դեմետր կուսակալ Վալա-
քիոյ 258. 261.

Քանթէմիր Անտիդրոս, մատենագիր 390.

Քավանսքի զորագլուխ Սթրեկտայ 229.

Քարամզին քերթող և պատմագիր 393.

Քերասքով բանաստեղծ 391.

Քերսոն հին, պաշարումն և առումն քա-
ղաքիս 'ի մեծէն Վլադիմիրայ 30.

Քերսոն նոր, կառուցանի 'ի պատարի-
նեայ Բ. 342.

Քէֆէ, առումն քաղաքիս 'ի Ռուսաց
336. այժմու հանգամանք նորին 422.

Քթախոս էրբ եմուա 'ի Ռուսիա 242.

Քիեւ. շինութի քաղաքիս 9. աթոռ Թա-
գաւորութի 'ի նմա 12. առումն նորին

'ի Թաթարաց առ Չի նկիզաւ 77. առ
Պագու խանիւ 81. ստորագրութի նո-
րին 420.

Քիւքով պատմագիր 390.

Քիբիմուա գիք նախնի Ռուսաց 386.

Քոնարաթովիչ քաջ Թարգման 392.

Քոչուսքոյ զօրավար Լէհաց, վանի'ի Ռու-
սաց 351. ազատի 'ի բանտէ 359.

Քուչում խան Սիպիրայ 158-162.

Քուչքօ տէր երկրի Մոսքուա քաղա-
քին 71.

Քուփալօ գիք վաղեմի Ռուսաց 386.

Քրաշենեանիքով աշխարհագիր 393.

Օզեռով քերթող 393.

Օզու, առումն նորին 'ի Մուշիքայ 308.
'ի Փոթեմքինայ 345-348.

Օթրեփիեվ. տես Դեմետր սուտանուին:

Օլեկ խնամակալ Իկորայ որդւոյ Բիւ-
րիքայ 11. առնու զՔիեվ 12. արշաւէ
յաջողակի 'ի Բիւզանդիա 13. գաշ-
նագիր լինի ընդ Յոյնս 14.

Օլկա կին Իկորայ Ա. վրէժխնդիր լինի
մահու առնն 'ի Տրեւլեանց 17-19. շէ-
նութիք նորա 20. լինի քրիստոնեայ,
անդ. գատի յիւրոցն 'ի կարգս սբց, անդ:

Օպոլենպի իշխան առ Իւանաւ Դ. 128.
մահ նորա 130.

Օսթերման կոմս գործակից բռնութեցն
Պիրենայ 302. 304. 312. խանգայ ընդ
փառս Մուշիքայ 315.

Օսմանեանց նախկին գաշն ուխտի ընդ
Ռուսս 196. պատերազմ նոցա ընդ

Ռուսա առ մեծաւն Պետրոսիւ 257-
260. առ Աննայիւ 308. առ Կատարի-
նեաւ Բ. 335-339. Հաշտութիւն և գա-
շինք 'ի Գայնարճըդ 339. գարձեալ
պատերազմ 345-349.

Օսբոլտ և Տիր իշխանք Քիեվայ առ
Բերիբաւ 12.

Օտեսաա քաղաք 420.

Օրեւ քաղաք 418.

Օրէնք Եւրոսլուայ Ա. 39. Իսխաշաւայ
Ա. 49. յաւելուածք յԻւանայ Դ.
152. մատեանն օրինաց Մոսկովայ
205. մեծին Պետրոսի 267. 279. Կա-
տարինեայ Բ. 360.

Օփրիչնիք անուանեալ գունդ զօրաց 141.
Փէոտոր Ա. որդի Իւանայ Դ. որ ինչ
առ նովաւ գէպք 'ի բռնութեց Կո-
տունովայ 153-156. պատերազմ նորա
ընդ Շվէտս 156. առումն Սիպիրայ
156-162. մահ նորա 162.

Փէոտոր Գ. որդի Պորիսայ. Թագաւո-
րեւ նորա և մահ 172. 173.

Փէոտոր Գ. ջնջեւ նորա զազգածամօր
Թուղթս ազնուականաց 222. չինու-
թիւնք նորա և այլ ևս բարեկարգու-
թիւք 223. մահ նորա 224.

Փէոտոր Նիքիթիչ. Ռոմանով. տես ֆի-
լարեա :

Փոն Վիլին քաջ հագներգու 392.